

M. A. Leonov

**Marxistični
filozofski
materializem**

Natisnjeno kot rokopis

M. A. Leonov

Marxistični filozofski
materializem

Cankarjeva založba
v Ljubljani
1950

»Marksistični filozofski materializem« izpod
peresa M. A. Leonova predstavlja drugi del
njegove obsežne knjige »Oris dialektičnega
materializma«, ki je izšla l. 1948 v Moskvi.
Gradivo iz prvega dela »Orisa dialektičnega
materializma« izide izide v knjigi M. M.
Rozentala »Marsistična dialektična metoda«.

R e d a k c i j a.

Uvod

Če je namen marksistične dialektične metode pokazati *način* proučevanja prirodnih pojavov, tedaj je namen marksistične materialistične teorije, podati *razjasnitev, razlago* teh pojavov.

Marksistični filozofski materializem je najnaprednejša filozofska teorija, ki nam daje najdoslednejšo znanstveno razlago obdajajočega nas sveta. Lenin takole označuje marksistično filozofsko teorijo: »Marxova filozofija je dovršen filozofski materializem, ki je človeštvu, zlasti pa še delavskemu razredu dal mogočno sredstvo spoznanja.«¹ Tovariš Stalin pravi: »*Teoretična* osnova znanstvenega socializma je Marx-Engelsova materialistična teorija.«²

Bistvo marksističnega filozofskega materializma bomo pojmovali globlje, če ga *postavimo v nasprotje* z idealizmom, njegovim glavnim nasprotnikom, v boju s katerim je marksistični filozofski materializem nastal in se razvijal. Bistvo marksističnega filozofskega bomo pojmovali globlje, če ga *primerjamo* z drugimi oblikami materializma, kajti v znanosti so »različne vrste materializma...« in med njimi so »velike razlike«.³

Oglejmo si najprej, kaj je pravzaprav filozofska teorija.

¹ V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, I. zv., str. 59.

² J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 49.

³ Prav tam, str. 29.

1. Osnovni pojmi o teoriji

Človeka obdaja narava. V praktični dejavnosti človeka, v borbi z naravo se človeku vsiljujejo najrazličnejša vprašanja: kaj je bistvo stvari zgrajene tako, ne pa drugače? Ali se razvijajo po svojih lastnih zakonih, ali pa se skriva za njimi nevidni duh, ki gospoduje nad njimi in jih vodi? Ali je narava od vekomaj, ali pa jo je morda kdo ustvaril? Ali lahko spoznavamo naravo in odkrivamo njene skrivnosti, ali pa je narava v bistvu nedostopna človeškemu spoznanju?

Vsa ta vprašanja lahko strnemo v eno samo splošno vprašanje: kakšen je *odnos med mišljenjem in bitjo*?

To vprašanje je zanimalo človeka že na prvih stopnjah njegovega zgodovinskega razvoja. »Od tiste zelo zgodnje dobe dalje, ko so si ljudje, ker niso še prav nič vedeli o svojem telesnem ustroju in ker so jih na tako misel navajali prividi v sanjah, ustvarili predstavo, da njihove misli in občutki niso dejavnost njihovega telesa, marveč neke posebne duše, ki biva v tem telesu in ga ob smrti zapusti — od tiste dobe dalje so morali razmišljati o odnosu te duše do zunanjega sveta.«¹ V srednjem veku se je, kot pripominja Engels, vprašanje o odnosu med mišljenjem in bitjo, vprašanje o tem, kaj je prvotno: duh ali narava? — »zaostrilo, kadar je šlo za cerkev, v vprašanje: je li bog ustvaril svet, ali je svet od vekomaj?«²

Vprašanje o odnosu med mišljenjem in bitjo je osnovno vprašanje filozofije. »Veliko osnovno

¹ *Fr. Engels*, Ludwig Feuerbach in konec nemške filozofije, CZ 1945, str. 15.

² Prav tam, str. 16.

vprašanje vse, zlasti novejše filozofije je vprašanje o odnosu med mišljenjem in bitjo.«¹

Vprašanje o tem, kdo je bival pred kom: ali duh, mišljenje — pred naravo, ali nasprotno, vprašanje o tem, kaj je prvotno: narava ali zavest — to vprašanje ni važno le za radovedne ljudi. Od rešitve tega vprašanja je odvisno vse naše spoznanje narave in družbe, od pravilnega pojmovanja resničnosti pa so odvisni uspehi naše praktične dejavnosti. Glede na rešitev tega vprašanja imamo materialistični svetovni nazor, ki pravilno odraža resničnost, ali pa idealistični svetovni nazor, ki pači resničnost.

Če izhajamo iz tega, da so duh, zavest, ideje prvotni, narava pa — drugotna, izvedena iz zavesti, iz človeških idej, tedaj moramo priznati, da človek ni del narave in njen najvišji proizvod, marveč nasprotno, narava je proizvod človeka; tedaj moramo priznati, da v naravi in družbi ni nobene objektivne — t. j. od človeške zavesti neodvisne — zakonitosti, da vse sloni na slučajnosti in da je od človeških željâ ali pomanjkanja dobre volje, od razuma ali nevednosti ljudi odvisno tako ali drugačno stanje človeške družbe.

O prvotnosti narave, materije, o objektivni realnosti sveta, o tem, da obstoji svet izven in neodvisno od naše zavesti, o vsem tem se človek prepriča s praktično dejavnostjo, z iskustvom. Sleherni človek, ki je pri zdravi pameti, ve, da vse obdajajoče nas stvari bivajo neodvisno od naše zavesti.

V svojem praktičnem delovanju gledajo ljudje na svet s stihijno-materialističnega stališča. To prihaja do izraza v tem, da človek v svoji dejavnosti praktično izkorišča predmete

¹ *Fr. Engels*, Ludwig Feuerbach in konec klasične nemške filozofije, CZ 1945, str. 15.

zunanjega sveta in gleda na njihov objektivni obstoj kot na nekaj, kar se samo po sebi razume.

Toda stihijni, naivni materializem ne gre do bitva stvari in procesov resničnega sveta, ampak pojmuje svet tako, kakor ga neposredno dojemamo z občutki. Čeprav prihaja stihijni materializem na podlagi prakse do pravih zaključkov o objektivnem obstoju materialnega sveta, vendar še ne pomeni znanstvenega svetovnega nazora; naivno materialistično pojmovanje prirode ne more nadomestiti njene znanstvene razlage. Stihijni ali naivni materializem prav tako podleže v borbi z idealizmom, zato brez teorije ni mogoče opraviti ničesar.

Kaj pa je teorija?

Teorija (beseda izvira od grške besede »teorija« — nauk) — je sistem vodilnih idej te ali one veje človeškega znanja. Teorija je posplošeno človeško izkustvo, celokupnost znanja o naravi in družbi, ki ga je nakopičilo človeštvo v svojem družbeno-zgodovinskem življenju. Sleherni znanost, ki sistematično poveže človeško znanje na določenem področju narave, je logično posplošenje — t. j. teorija.

Filozofija je teorija v najbolj splošnem smislu besede; njeno osnovno vprašanje je vprašanje o odnosu med mišljenjem in bitjo, o odnosu med duhom in naravo.

Različna rešitev tega osnovnega vprašanja filozofije je podlaga dveh glavnih filozofskih smeri: materializma in idealizma. Predstavniki idealistične filozofije trdijo, da je prvotna zavest, ideja, duh. Nasprotno pa so materialisti mnenja, da je prvotna materija, narava — zavest, mišljenje, pravijo materialisti, pa drugotna, izvedena iz materije.

»Po tem, kako so odgovorili na to vprašanje, so se razdelili filozofi v dva velika tabora. Tisti, ki so trdili, da je duh obstajal pred naravo in so priznavali torej konec koncev

katero koli vrsto stvarjenja sveta — in to stvarjenje je često pri filozofih n. pr. pri Heglu, še vse bolj zapleteno in nemogoče kakor v krščanstvu — so tvorili tabor idealizma. Drugi pa, ki so imeli naravo za prvotno, pripadajo raznim šolam materializma.«¹

Vprašanje o odnosu med zavestjo in materijo, med duhom in naravo je preizkusni kamen za vsako filozofijo; glede na to, kako določena filozofija rešuje to vprašanje, jo prištevamo v tabor materializma ali pa v tabor idealizma. V knjigi »Materializem in empiriokriticizem« poudarja Lenin, da deli različna rešitev tega osnovnega vprašanja filozofije tudi v današnjih dneh filozofe na dva nepomirljiva tabora. »Vprašanje ali vzamem za prvotno naravo, materijo, fizično, zunanji svet — in imamo za drugotno zavest, duha, občutek (izkustvo po danes *razširjeni* terminologiji), psihično itd., — je tisto osnovno vprašanje, ki dejansko še vedno deli filozofe na dva velika tabora.«²

¹ Fr. Engels, Ludwig Feuerbach in konec klasične nemške filozofije, CZ 1945, str. 16.

² V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 274.

2. Razredne in gnoseološke korenine materializma in idealizma

Če je vsaka znanost teorija, pa vsaka teorija še ni znanost. Samo materialistična teorija je znanost, samo ta teorija nam daje pravilno sliko resničnosti. Materialistična teorija dokazuje, da je narava večna, da biva neodvisno od kakršne koli duhovne sile. Ta teorija uči, da izvirajo vse naravne zakonitosti iz narave, samo ta teorija nam pravilno odgovarja na vprašanje o odnosu med zavestjo in naravo.

Korenine nastanka in razvoja materialističnega svetovnega naziranja tičijo v praktični dejavnosti človeka, v njegovem delu. »V svoji praktični dejavnosti ima človek pred seboj objektivni svet, od njega je odvisen in po njem uravnava svojo dejavnost.«¹ V procesu aktivnega učinkovanja na naravo spoznava človek stvari, predmete in jih izpreminja. Pridobivanje hrane, izdelovanje delovnih orodij in izkoriščanje naravnih sil nam neogibno vsiljujejo misel, da naravni pojavi, predmeti, ki obdajajo človeka, obstajajo objektivno.

Vsaka znanost temelji na materialističnem svetovnem nazoru, ki zavrača verovanje v dušo, boga in podobne idealistične predstave o svetu. Materializem je eden izmed stimulov za razvoj znanosti. Materializem posplošuje in obdeluje znanstvene pridobitve, ki sta jih nakopičili praksa in znanost, zastavlja znanosti še nerešena vprašanja, kaže pot za njihovo rešitev in usmerja nova eksperimentalna raziskovanja. Vse pridobitve naravoslovnih ved so bile mogoče le zaradi tega, ker so naravoslovci, v mejah svojega znanstvenega področja, morali nastopati — zavestno ali stihijno — kot materialisti. Nikakor ni slučaj, da so bili materialisti taki

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 161.

veliki naravoslovci kakor n. pr. Lomonosov, Lobačevski, Stoletov, Darwin, Sečenov, Mendeljejev, Timirjazev, Pavlov in mnogi drugi. Ti naravoslovci so pojmovali naravo takšno, kakršna je v resnici.

Na drugi strani pa so velika znanstvena odkritja bogatila materializem in potrjevala njegove teze z novimi dejstvi. Ko Engels v Anti-Dühringu karakterizira tesno povezanost materialistične filozofije z razvojem naravoslovja, pripominja, da materializem ni bil dokazan s temi ali onimi glumaškimi frazami, temveč z dolgim in dolgotrajnim razvojem filozofije in naravoslovja.

Filozofski materializem so razvijali napredni misleci na temelju človeške prakse, v boju človeštva za zmago nad naravnimi silami. V zgodovini filozofije je materializem vedno nastopal kot teorija naprednih družbenih razredov, ki so se borili za napredek, v katerih interesu je bil razvoj proizvodjalnih sil in torej tudi razvoj znanstvenega spoznanja. Ravno materialistična filozofija je kazala pravo pot k ustvarjalnemu, znanstvenemu spoznavanju sveta. Lenin je pripomnil, da se je materializem izkazal kot edina filozofska teorija, ki je ostala zvesta vsem naukom naravoslovnih ved. Zato ni slučaj, da so sovražniki napredka »na vse načine poizkušali ,pobiti', izpodkopati, oklevetati materializem...«¹ Stoletja so idealisti vseh barv marljivo »dokazovali« znanstveno neutemeljenost materializma, vendar tega niso mogli dokazati. Razvoj znanosti in vsa zgodovina človeške prakse sta dokazovala ravno nasprotno: neznanstvenost idealizma in znanstvenost materializma.

Tudi idealizem je filozofska teorija, toda te teorije ne moremo istovetiti z znanostjo. Idealizem, ki sloni na vsestranskem popačenju

¹ V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, 1. zv., str. 58.

razvojnih zakonov narave in človeške družbe, je po svojem bistvu nezdržljiv z znanostjo. Medtem ko naravoslovna dognanja potrjujejo materializem, pa ta dognanja idealizem pobijajo, ker daje idealizem popačeno pojmovanje sveta.

Idealizem je po svojem notranjem bistvu v nasprotju z znanostjo. S trditvijo, da je osnova sveta duh, ideja, volja, zavest, s to trditvijo idealizem opravičuje religijo. Če si osnove idealizma ogledamo nekoliko natančneje, bomo videli, da so istovetne z osnovami religije. »Če je narava proizvedena, tedaj se samo po sebi razume, da jo je lahko proizvedel samo nakdo, ki je večji, bogatejši, širši, mogočnejši od narave, nekdo, ki biva sam po sebi, kajti za to, da bi nekdo ,proizvedel' naravo, mora bivati neodvisno od narave. To pomeni, da obstaja nekaj izven narave, a proizvaja naravo. Po naše se to imenuje bog. Filozofi-idealisti so si vselej prizadevali, da bi se izognili temu nazivu in ga napravili bolj abstraktnega, bolj meglenega.«¹

Različne struje idealizma se razlikujejo med seboj le po tem, na kakšen način »utemeljujejo« religijo. Vsi idealisti, je pripomnil Marx, verujejo v razodetja, v odrešenike, čudodelnike: le od stopnje njihove izobrazbe je odvisno, ali dobi njihovo verovanje primitivno religiozno obliko ali pa obliko »prosvetljene« filozofije.²

Lenin je poudarjal, da idealistična filozofija ni nič drugega kot prikrita, olepšana popovščina, nauk, ki postavlja vero nad znanost ali poleg znanosti. Idealistična filozofija »tako ali drugače vedno pripelje k obrambi ali podpori religije«.³

Idealizem in religija nimata samo skupnega idejnega izvora, ampak imata tudi istovetne socialne naloge in smotre. Idealistična

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 187.

² Gl. K. Marx in Fr. Engels, Dela, IV. zv., str. 332.

³ V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, I. zv., str 58.

filozofija izpolnjuje na bolj prefinjen način isto ideološko funkcijo, katero ostvarja religija nakoliko bolj primitivno in preprosto. S tem — je dejal Marx — da idealizem in religija prikrivata obstoječe stanje, s tem da pačita resnično sliko sveta in družbenih odnosov — zamračujeta zavest delovnih množic in služita izkoriščevalskim razredom kot sredstvo za duhovno zaslužnjevanje množic.

Idealistična filozofija ni od vekomaj, ampak se je razvila na določeni stopnji zgodovinskega razvoja. Socialne korenine idealizma tičijo v razredni delitvi družbe. Ko je nastal privatna lastnina proizvajalnih sredstev, ko so nastali razredi in država, se je pojavila in začela razvijati višja oblika družbene delitve dela — ločitev duševnega dela od telesnega. Vladajoči razred se čedalje bolj otresa neposrednega sodelovanja v procesu materialne proizvodnje in po zaslugi svojega ekonomskega in političnega gospostva spremeni funkcijo upravljanja, vodstva v svoj privilegij in monopol. Ta razred ustvari posebno plast ljudi, ki se ukvarjajo samo z duševnim delom.

Delitev človeške dejavnosti na telesno in duševno omogoča predstavo, da so ideje nekaj, kar biva ločeno od materije. Predstavniki vladajočih razredov, ki se ukvarjajo z duševnim delom, prihajajo do naziranja, da ima duševno delo privilegij nad telesnim in da gospoduje nad njim. V zvezi s tem začno obravnavati zavest kot samostojno silo, ki stoji nad materijo in določa njen obstoj. Tako se poraja idealistični svetovni nazor.

Ločitev duševnega dela od telesnega, ki je neogibna v razredni družbi, poraja torej pri ideologih vladajočih razredov iluzije, da poteka razvoj misli, zavesti neodvisno od narave in človeka.

Hkrati z razrednimi koreninami pa ima idealizem tudi svoje spoznavnoteoretične

korenine, tako imenovane gnoseološke korenine (od grške besede »gnosis« — spoznanje in »logos« — nauk). V sodobni buržoazni družbi se idealizem vzdržuje in ohranja zaradi tega, ker ima svoje korenine v razredni organizaciji družbe, ker izraža interese vladajočih izkoriščevalskih razredov, zato je tako žilav. Idealizem je lahko nastal, se razvil in zagospodoval nad človeškim umom tudi zato, ker ima svoje korenine v nekaterih lastnostih človeškega mišljenja.

Človeško spoznanje je zapleten in mnogostranski proces. Mišljenje ne odraža predmeta takoj v celoti, ampak v posameznih delih, najprej odraža eno stran, nato drugo. »Človeško spoznanje«, pravi Lenin, »ni... ravna črta, ampak krivulja, ki se neskončno približuje celi vrsti krogov, spirali. Sleherni odlomek, delec, delček te krivulje lahko spremenimo (enostransko spremenimo) v samostojno, celotno, ravno črto, ki (če zaradi dreves ne vidimo gozda) vodi v močvirje, v popovščino.«¹ Idealizem se opira na to posebnost našega mišljenja, da ne odraža predmeta takoj v celoti, in pretirava, napihuje posamezne strani, posamezne momente spoznavnega procesa. »Filozofski idealizem je enostranski, pretiran, überschwengliches² (Dietzgen) razvoj (napihovanje, nabreklost) ene izmed potez, strani, veje spoznanja do absoluta, ki je odtrgan od materije, od narave, pobožanstven... Premočrtnost in enostranost, okorelost in okostenelost, subjektivizem in subjektivna slepota, to so gnoseološke korenine idealizma.«³

Možnost nastanka idealizma v razvojnem procesu človeškega spoznanja se spremeni v resničnost šele v razredni družbi, kjer idealizem,

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 330.

² Čezmeren.

³ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 330.

popovščino »utrjuje razredni interes vladajočih razredov«. ¹

Idealistično filozofijo so branili in branijo vselej ideologi reakcionarnih razredov, ki ovirajo zgodovinski razvoj, v katerih interesu ni objektivno spoznavanje realnega sveta, še manj pa revolucionarna preobrazba resničnosti. Idealistično filozofijo so branili tudi ideologi tistih razredov, ki so sklepali kompromise z reakcionarnimi razredi.

V razredni družbi prodira idealizem v tej ali oni obliki na vsa področja kulture, znanosti, umetnosti in politike. Idealizem trdi, da izvaja matematika svoja načela iz čistega razuma, neodvisno od objektivne realnosti, trdi, da proučuje ta znanost posebno, idealno kraljestvo matematičnih pojmov. V fiziki se izraža idealizem v energetičnem pojmovanju materije in njenem matematiziranju. V biologiji označuje življenjske pojave kot nematerialno »življenjsko silo«. V psihologiji vidi samostojen, neodvisen svet duševnih doživetij, »duše«, »svobodne volje« in podobno.

Materializem in idealizem nastopata že nad dva tisoč let kot osnovni, nasprotni in medsebojno vojskujoči se filozofski smeri. Znanstvena zgodovina filozofije »je zgodovina porajanja, nastanka in razvoja znanstvenega materialističnega svetovnega nazora in njegovih zakonov. V kolikor je materializem nastal in se razvil v boju z idealističnimi smermi, v toliko je zgodovina filozofije tudi zgodovina borbe med materializmom in idealizmom.«² Borba med materializmom in idealizmom je nepomirljiva in se je skrajno zaostrila v dobi imperializma.

»Mar je borba med idealizmom in materializmom«, je pisal Lenin, »v dva tisoč

¹ Prav tam.

² A. A. Ždanov, Govor po diskusiji o knjigi G. F. Aleksandrova, str. 7.

letih razvoja filozofije lahko zastarela? Med tendencami ali smermi Platona in Demokrita v filozofiji? Borba med religijo in znanostjo? Med zanikanjem objektivne resnice in njenim priznanjem? Borba med pristaši nadčutnega znanja in njegovimi nasprotniki?«¹ Seveda ne! Idealizem se je vselej pojavljal kot reakcija na materializem in si je prizadeval odvrniti človeštvo od naprednih znanstvenih pridobitev. V boju z materializmom so včasih nekateri idealisti zastavljali nova vprašanja, toda njihova rešitev je bila z idealističnega stališča načeloma nemogoča.

Šele potem, ko bo odpravljena razredna družba, ko bo premagano nasprotje med telesnim in duševnim delom, šele tedaj bodo uničene korenine idealizma. V ZSSR, kjer je zgrajen socialistični sistem in uničeno izkoriščanje človeka po človeku, kjer tudi odmira nasprotje med duševnim in telesnim delom, so dane predpostavke in pogoji za dokončno zmago nad idealizmom in popolno zmagoslavje edinega znanstvenega svetovnega nazora sodobnosti — dialektičnega materializma.

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 106.

Prvo poglavje

OSNOVNE OBLIKE IDEALIZMA IN MATERIALIZMA

1. *Razne oblike idealizma*

Idealistična smer v filozofiji razpada na nekoliko struj. Različne oblike, ki jih privzema idealizem v boju z materializmom, so odvisne od tega, kako, s kakšnimi sredstvi se bojuje ta boj, katere poteze, katere strani spoznanja idealizem pretirava, jim pripisuje absoluten pomen. Ko je tov. Stalin karakteriziral proces nastanka različnih variant v idealistični filozofiji, je pisal naslednje: »Nekateri pravijo, da je bila pred ,naravo' in ,družbenim življenjem' svetovna ideja, ki je postala osnova njunega razvoja, tako da je razvoj ,naravnih pojavov' in ,družbenega življenja' tako rekoč zunanja oblika, navaden izraz razvoja svetovne ideje.

Tak je bil na primer nauk *idealistov*, ki so se sčasoma razdelili na več struj.«¹

Osnovni obliki idealizma sta *objektivni* in *subjektivni* idealizem. Med njima ni načelnih razločkov; tako prva kot tudi druga oblika idealizma izhajata iz priznanja, da je zavest

¹ J. V. Stalin, *Anarhizem ali socializem?*, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 21.

prvotna in narava drugotna, priznavata duhovno počelo kot osnovo sveta. Razloček med njima je le v tem, *na kakšen način* pojmujeta primarnost mišljenja nad bitjo, *kako* pojmujeta mišljenje, duh, subjekt.

Objektivni idealizem jemlje izmišljeni svetovni razum, svetovno idejo za osnovo vsega obstoječega in reducira bit na to brezosebno mišljenje, na objektivni duh, na zavest v splošnem, ki baje obstoji izven človeka in neodvisno od njega. Razum, ki se je v resnici razvil kot rezultat dolgotrajnega razvoja živih bitij, trgajo idealisti od njegove osnove in si ga predstavljajo kot prvotnega. Objektivni idealizem torej postavlja na glavo resnične odnose med bitjo in mišljenjem.

Ta oblika idealizma pretirava pomen abstrakcije v človeškem spoznanju. V procesu našega spoznanja, v pojmih, ki so abstraktni odraz teh ali onih potez predmetov, so momenti, ki omogočajo, da se spoznanje oddalji od resničnosti; to se zgodi vselej, kadar tem abstraktnim momentom spoznavnega procesa pripisujemo samostojen pomen. Objektivni idealisti so mnenja, da pojmi, ideje niso rezultat posplošenja, rezultat spoznanja realno bivajočih predmetov; idealisti zatrjujejo, da bivajo predmeti samo v toliko, v kolikor bivajo ideje, pojmi. Če n. pr. posplošimo realno obstoječe jabolko, hruško, jagodo, mandelj v pojem »plod«, tedaj bo rekel idealist, da je pojem »plod«, ta abstrakcija realne resničnosti, osnova za obstoj jabolka, hruške, jagode, mandlja. Posledica tega je, pravi Marx, da dobimo plodove, ki niso zrasli iz realnih tal, ampak iz fluida naših možgan. Na tak način trga idealizem abstrakcije od materialne osnove, od resničnosti, katere odraz so abstrakcije.

Objektivni idealizem je neločljivo povezan z religijo, kajti prav tako kot religija tudi

objektivni idealizem priznava, da objektivno duhovno počelo (bog) poraja naravo in človeka.

Utemeljitelj objektivnega idealizma je bil starogrški filozof Platon (429—347 pred našim štetjem). Platonova filozofija odraža svetovni nazor reakcionarnih plasti antične aristokracije, katere razredni interesi so zašli v protislovje s progresivnim razvojem družbe. Platonov filozofski idealizem je v organski zvezi z njegovim reakcionarnimi družbenimi nazori in v precejšnji meri izvira iz njih.

Platonova filozofija je bila idealistična reakcija proti materializmu Demokrita in drugih antičnih filozofov-materialistov. Ta filozofija si je zavestno postavila za cilj — odvrniti človeški razum od proučevanja narave, utrditi vero v nesmrtnost duše in transcendentalne sile, ki po Platonovem mnenju vladajo nad svetom. Platon je zahteval od filozofije, naj se ne ukvarja s »pozemsko minljivostjo«, in je menil, da preprosti ljudje niso sposobni za znanstveno razglabljanje. Zato je Platonova filozofija sovražna znanosti, od tod izvira njeno preraščanje z religijo in njeno prizadevanje, da bi se umaknila v »nadčutni svet«.

Kot ideolog reakcionarne sužnjeposestniške aristokracije in sovražnik demokracije se je Platon vse svoje življenje boril proti Demokritovim materialističnim nazorom in je trdil, da ideje predstavljajo bistvo vseh stvari, vsega sveta. Po platonovem nauku obstajata dva sveta: svet idej, ki ga je imenoval resničnega, stvarnega, obstoječega, in svet stvari ali senc, katerega je imel za navideznega in odvisnega od sveta idej. Svetu čutnih stvari, svetu »senc« Platon ni priznaval samostojnega pomena, ampak ga je imel le za odsvit, za nepopolno kopijo sveta idej. Prapočelo vseh stvari je po Platonovem mnenju svet nadčutnih idej. Ideje obstajajo ločeno od stvari v transcendentalnem svetu. Po Platonu

torej obstajajo n. pr. ideje mize, hiše, živali, rastlin. Posamezne materialne mize, hiše, živali itd. so le realizacija ustreznih idej. Prav tako je vse, kar je lepega na zemlji, na ljudeh in stvareh — le nepopoln odsvit ideje lepega.

Po Platonovem mnenju so ideje večne in nespremenljive; ideje imajo resnično, realno bit. Čutne stvari pa so spremenljive in nestalne, nastajajo in razpadajo, zato imenuje Platon njihov obstoj iluzoren. Obstoj materialnega sveta je Platon torej pojasnil z obstojem idej. Od idej so odvisni vsi predmeti čutnega sveta. Vendar vidijo ljudje samo predmete, ne opazijo pa, kje je resnični vir življenja teh predmetov, ne opazijo idej. To nam pojasnjuje, zakaj sprejemajo ljudje sence stvari kot resnični svet.

Najvišja je bila Platonu ideja — boga. Tu se odkrito izraža zveza Platonovega idealizma z religijo.

Reakcionarnost in neznanstvenost Platonove idealistične teorije se kaže posebno nazorno v njegovi spoznavni teoriji, ki jo podaja v tesni zvezi s svojimi religioznimi nazori o nesmrtnosti duše. Po Platonovem mnenju lahko spoznamo počelo vseh stvari — svet idej — le s »čistim« teoretičnim razglabljanjem, z razumom. Čutno znanje ni resnično znanje. Samo na ta način, da se človek otrese vsega čutnega, da si zamaši ušesa in zaveže oči, kot je dejal Platon, samo na ta način se začneja človek motno spominjati tistega, kar je sprejela njegova duša v svetu idej. Za spoznanje je torej potrebno zavreči naravo in se poglobiti v spoznavanje samega sebe. Po platonovem mnenju se reši naloga spoznanja najbolje tako, da se človek izogne proučevanju stvari in o njih le razmišlja, si ustvari določeni pojem ter prodira v njegovo vsebino in smisel; zato je tudi naloga filozofije v tem, da proučuje strukturo pojmov.

Platon imenuje spoznavno teorijo teorijo spominjanja. Znanje ocenjuje Platon kot spominjanje nesmrtni duše na božanski svet idej, od koder se je duša vrnila na svet in se utelesila v človeku. Po Platonovem mnenju duša ne umre, ampak večno živi; po smrti enega človeka se preseli v drugega. Skupaj z dušo se v skriti obliki preseli v človeka tudi znanje. Zato ni znanje prav nič drugega kot spominjanje duše na vse tisto, kar je nekoč videla in slišala. Zato je naloga spoznanja v tem, da si človek prikljiče v spomin vse tisto bogastvo, ki ga skriva njegova duša. Človek ne spoznava sveta po poti praktične dejavnosti in ne zato, ker s svojimi čutili dojema predmete iz narave, ampak zato, ker človeška duša v skriti obliki vsebuje vse znanje.

Teorija spominjanja je pri Platonu združena z naukom o medsebojni zvezi vseh resnic: ko se duša spomni ene, se zaradi te zveze lahko spomni tudi vseh drugih resnic, ker jih med seboj vzročno poveže.

Platonova filozofija nam daje nazoren primer zveze idealizma z religijo.

Platonova idealistična filozofija je imela v zgodovini filozofije reakcionarno vlogo, bila je vir mnogih kasnejših idealističnih in mističnih nauk, ki so izražali svetovni nazor reakcionarnih razredov. V borbi proti znanstvenemu dialektično-materialističnemu svetovnemu nazoru se ideologi sodobne imperialistične buržoazije pogosto zatekajo k Platonovim idejam.

Predstavnik objektivnega idealizma v novejšem času je nemški filozof XVII. stoletja — *Leibniz*. Leibniz je bil velik učenjak. Toda ker je bil ideolog tistega dela nastajajoče buržoazije, ki se ni borila proti fevdalni aristokraciji, ampak sanjala o pomirjenju z njo, je nastopil v filozofiji z reakcionarnimi idejami. Leibniz je bil sovražnik materializma.

Znanost je skušal podrediti religiji in utemeljiti religijo z pomočjo znanosti. Leibniz je priznaval, da je njegov filozofski sistem najbližji Platonu.

Leibniz pravi, da sestoji svet iz duhovnih atomov, iz idealnih substanc — monad (iz grške besede »monos« — enoten, preprost). Monade so gibljive, aktivne in predstavljajo osnovo vseh stvari, vsega življenja. Po Leibnizovem mnenju je materija v monadi drugotna, njeno duhovno bistvo pa je prvotno. Monade so aktivna sila, materija je samo pojavna oblika te sile, zunanja oblika duhovnega bistva.

Po Leibnizovem naziranju je torej vsa narava — organska. Nežive narave ni. Anorganski svet je le kombinacija najnižjih monad; v človeku so združene najvišje monade, ki razpolagajo z jasnimi predstavami in pojmovanjem resničnosti.

Leibniz meni, da zunanje učinkovanje ne more spremeniti monad. Monade se neprenehoma gibljejo. Vsebina tega gibanja je prehajanje — kot rezultat njihovih notranjih teženj — od nejasnih zaznav k zavesti. »Dejavnost notranjega počela, ki poraja spreminjanje ali prehajanje od ene zaznave k drugi, bi lahko imenovali težnjo.«¹

V Leibnizovem nauku o monadah se prepleta idealizem (nadnaravni nastanek monad) z dialektično idejo notranjega gibanja in medsebojne povezanosti vseh oblik življenjskih pojavov (preko monad). V zvezi s tem je Lenin dejal, da se je Leibniz po teološki poti približal nazoru o neločljivosti materije in gibanja. Vendar je Leibniz hkrati s tem razvijal mehanično načelo o nepretrganosti razvoja,

¹ G. V. Leibniz, Izbrana filozofska dela, 1908, str. 342.

zanikal je skoke v naravi in zakone fizičnega gibanja podrejal teleologiji.¹

Kot objektivni idealist je Leibnitz posvetil veliko pozornost dokazu za obstoj boga. Monade, je trdil Leibnitz, se porajajo kot plod ustvaritve glavne, vesoljne monade — boga. Obstoj boga je izvajal Leibnitz iz namišljeno smotrnega, harmoničnega, v vseh svojih sestavnih delih skladnega razvoja vesoljstva. Po zaslugi vnaprej določene harmonije obstoji po Leibnizovem nazoru nekak svetovni red in skladnost vseh sestavnih delov sveta. Po tej poti se ostvarja smotrno izpopolnjevanje posameznih delov narave in se usmerja svetovni proces. Tudi medsebojno učinkovanje monad je odvisno od »vnaprej določene harmonije«.

Leibniz, ki je sprejel za osnovo sveta boga, je strupeno napadal takratne materialiste in ateiste, zlasti Spinozo in druge.

V spoznavni teoriji je Leibniz skušal pomiriti racionalizem in empirizem. Osnovni tezi empirizma — »ničesar ni v razumu, kar ni bilo v občutkih« — je dodal svoj popravek — »razen samega razuma«. Leibniz je torej to spravo izvedel na podlagi racionalizma, t. j. idealizma. Pozitivni pomen Leibniza je v njegovih odkritjih na področju naravoslovnih spoznanj in v domnevah o dialektičnosti narave, čeprav slonijo te domneve na napačni, idealistični osnovi.

Sistem objektivnega idealizma je najpodrobneje razložen v *Heglovi* filozofiji (1770—1831), ki predstavlja idealistično reakcijo na francoski materializem in francosko revolucijo. Nemški idealizem pomeni nazadovanje v razvoju filozofije: z razvijanjem idealističnega stališča, ki je bilo diametralno nasprotno

¹ Teleologija — iz grščine »telos« — smoter in »logos« — nauk: teleologija je idealistični nauk, ki trdi, da so vsi pojavi v naravi smotrni.

francoskemu materializmu, so nemški idealisti v odločilnih točkah svetovnega nazora odstopali od znanstvenih nazorov in jih zamenjavali z nazori, ki so odpirali vrata religiji.

V svoji težnji, da bi opravičil prusko policijsko državo, da bi jo filozofsko »blagoslovil«, je Hegel postavil tezo: »Vse resnično je razumno, vse razumno je resnično.«

Po Heglovem naziranju je izhodiščno počelo, primarno bistvo sveta — svetovni razum, svetovna ideja. Razvoj vesoljstva je razvoj, ki poteka po zakonih razuma, po logičnih zakonih. V logiki svetovnega razuma moramo iskati razlago vsega življenja in nehanja, v njej korenini počelo in vzrok vsega, kar živi in se razvija. Zgodovina narave in družb v bistvu ni nič drugega kot zunanja pojavna oblika samorazvoja, samogibanja večnega, absolutnega duha, ki se razvija po svojih notranjih logičnih načelih. Nastanek ljudi s spoznavno sposobnostjo pomeni najvišjo stopnjo v razvoju svetovnega duha.

Po Heglovem naziranju torej narava, materialni svet ni nič drugega kot pojavna oblika svetovnega razuma, utelešenje absolutne ideje. V tem svojem bivanju se duh spremeni v nekaj, kar je nasprotno njegovi lastni naravi, realizira se v obliki neduhovne materije, v obliki stvari. Po Heglovih besedah je narava zunanja oblika obstoja duha, njegovo drugo bivanje »v obliki neduhovne zunanje predmetnosti«. »Na naravo«, pravi Hegel, »moramo gledati kot na sistem stopenj, kjer ene nujno izhajajo iz drugih. Vendar pa to še ne pomeni, da je vsaka od teh stopenj na naraven način nastala iz prejšnje. Njihova zaporednost obstoji le v notranji ideji, ki je v osnovi narave.«¹

Nastanek človeka pomeni po Heglovem mnenju prehod ideje preko meja narave v »duhovni« svet.

¹ Hegel, Filozofska propedeutika, 1927, str. 163—164.

»Duhovnik« svet zajema pri Heglu individualno človeško zavest, človeško družbo, ki jo Hegel kot idealist pojmuje le v obliki družbene zavesti, in končno, religijo. V človeški zavesti se absolutna ideja nekako zave sama sebe, v človeku se ideja povrne k sebi.

Tako je dal Hegel logični ideji božji absoluten pomen. Idealno, ki je le odraz materialne resničnosti v človeški zavesti, je pri Heglu odtrgano od človeka in nastopa kot stvarnik narave in človeka samega. Ko Marx kritizira Heglov objektivni idealizem, ki stoji na stališču, da je bila ideja pred naravo, da je bila njena osnova, pravi, da »postavlja Hegel svet na *glavo*«. ¹

Heglov idealistični sistem predstavlja na zelo prefinjen način prikrito religijo: »asolutna ideja« ni prav nič drugega kot logična oblika za afirmacijo boga, absolutni duh je le prikrit bog krščanske religije. »Za Hegla«, je pisal Marx, »je proces mišljenja, ki ga Hegel pod imenom ideje celo spreminja v samostojen subjekt, demiurg (stvarnik) resničnega, ki tvori le njegovo pojavno obliko.« ²

Cilj objektivnega ali absolutnega Heglovega idealizma je bil »dokazati«, da se je absolutna ideja uresničila v pruski monarhiji Friderika-Viljema III.

Reakcionarni ideologi imperializma pogrevajo objektivni idealizem. Predstavniki objektivnega idealizma v Angliji ob koncu XIX. in v prvi četrtini XX. stoletja so filozofi Bradley, Mac Taggart, Bosanquet. V filozofiji absolutnega idealizma se nazorno izražajo odkrite imperialistične tendence angleške konservativne stranke. V tem pogledu so značilna Bradleyeva razglabljanja o vsemogočni buržoazni državi kot

¹ K. Marx in Fr. Engels, Dela, III. zv., str. 225.

² Zgodovina VKP(b), Kratki kurz, CZ 1946, str. 104.

o »harmonični družbeni skupnosti«, ki ne pozna razrednih nasprotij.

V začetku sedanjega stoletja je v Angliji gospodoval absolutni idealizem Francisa Bradleya in njegovih pristašev. Pri oblikovanju te smeri je imela precej važno vlogo nemška reakcionarna filozofija, zlasti Heglov sistem. Takrat so govorili, da je »Ren pomešal svojo vodo z vodo Temze«. Tudi danes ima absolutni idealizem v Angliji precej pristašev, ki odkrito zagovarjajo smer, sorodno religioznim postavkam in sovražno eksperimentalnemu znanstvenemu raziskavanju. Bradley trdi, da »izven duha ni in ne more biti resničnosti, čim bolj je nekaj duhovno, tem bolj stvarna je njegova resničnost«.

Objektivni idealizem je torej mysticizem, ki s skrivnostno krinko ogrinja resnico in jo potvarja v duhu religioznih nesmislov, izražajočih interese reakcionarnih razredov. Objektivni idealizem je vselej prinašal škodo ljudskim množicam, ker jih je odvrčal od praktičnega boja, usmerjenega k preobrazbi materialnih življenjskih pogojev.

Nič manj ni reakcionarna tudi druga oblika idealizma, tako imenovani *subjektivni idealizem*. Subjektivni idealizem služi kot filozofska opora najbolj prefinjenih religiozno-mističnih nauk, ki imajo velik pomen v poneumnjanju množic in obrambi izkoriščevalskega reda. Subjektivni idealizem zelo spretno špekulira s težavami, ki jih ima razvoj znanosti — fizike, biologije in drugih ved, ter si vztrajno prizadeva, da bi znanost odvrnil s prave razvojne poti, da bi »ovrgel« objektivni pomen in vrednost samega znanstvenega spoznanja.

Izhodišče objektivnega idealizma je pretiravanje pomena, ki ga ima abstrakcija, subjektivni idealizem pa pretirava drug moment človeškega spoznanja. Izhodišče subjektivnega idealizma so občutki, ki jim pripisuje absoluten pomen, jih spreminja v nekaj samostojnega, v

prapočelo sveta. Današnji subjektivni idealisti, ki zanikajo objektivni obstoj sveta in s tem objektivni značaj zakonitosti v naravi in družbi, si na vse kriplje prizadevajo, da bi »ovrgli« marksistično-leninistično filozofijo, ki je znanstveno utemeljila zakonitost propada kapitalističnega sistema in zmage socializma.

Subjektivni idealisti trdijo, da realno obstoje le naši občutki, zavest individua, subjekta, materialni svet narava pa obstoji le v zavesti, v človeških občutkih. Na podlagi nedvomnega dejstva, da spoznamo barvo predmetov z našim vidom, zvok z našim sluhom itd., trdijo subjektivni idealisti, da stvari niso nič drugega kot celokupnost naših občutkov. Subjektivni idealisti odločno nasprotujejo znanstvenemu naziranju, da je občutek le — kopija ali odraz stvari.

Dosledno izvajanje subjektivnega idealizma nujno vodi k solipsizmu (po latinski besedi »solus« — edini in »ipse« — jaz sam), k trditvi, da obstojim samo jaz in moja zavest, ves ostali svet in vsi ljudje pa pravzaprav ne obstoje, ampak so le produkt zavesti in predstav individua. Vse kaže torej, kakor je bistroumno pripomnil eden izmed kritikov subjektivnega idealizma, da je Magalhãesov preliv nastal takrat, ko ga je Magalhães odkril in mu dal svoje ime.

Nesmiselnost solipsizma dokazujeta znanost in praksa, ki nas na slehernem koraku prepričujeta, da ne obstoji realno samo moj »jaz«, ampak tudi drugi ljudje. »Kdor nepremišljeno govori, da ni ničesar razen naših predstav, mora zanikati tudi kakršne koli zunanje pogoje in potemtakem tudi obstoj ostalih ljudi in dopustiti le obstoj svojega »jaz-a«, to pa je absurdno in v temelju nasprotuje osnovam znanosti.«¹

¹ J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 25.

Kot vnet zagovornik subjektivnega idealizma je nastopal v začetku XVIII. stoletja angleški škof Berkeley. Berkeleyeva filozofija je bila reakcija konservativnih plasti angleške buržoazije na angleški materializem XVII. stoletja. Kompromis angleške buržoazije z aristokratsko zemljiško gospodo in njen povratak v naročje reakcije se je izražal v porajanju idealističnih filozofskih šol. Glavni apologet idealizma in popovščine, ki je načeloval reakcionarnemu pohodu proti materializmu, je bil Berkeley. Berkeley si je prizadeval, da bi ovrigel materializem in ateizem, zato je zgradil filozofski nauk, ki je vseskozi sovražen znanosti.

Da bi ovrigel materializem, je skušal Berkeley dokazati, da je nauk o materiji znanstveno neutemeljen. Berkeley je izhajal iz predpostavke, da razen občutkov človek nima prav nobenega drugega vira za spoznavanje sveta.

Čeprav je priznaval, da so občutki vir znanja, je vendarle zanikal, da naši občutki odražajo realni objektivni svet, ki obstoji neodvisno od naših občutkov. Od tod je napravil Berkeley napačen zaključek, da so naši občutki edini objekt spoznanja, da vse, kar obstoji, predstavlja kombinacije občutkov.

Berkeley pravi, da človek v svoji spoznavni dejavnosti ne more prekoračiti meja občutkov, ne more spoznati nič drugega razen njih, ničesar, kar je nad njimi. »Obstoj stvari«, formulira Berkeley svoje naziranje, »je v tem, da jih zaznavamo... Nikakor ni mogoče govoriti o kakršnem koli obstoju stvari izven duha ali zaznavajoče miselne substance. Res, med ljudmi je zelo razširjeno mnenje, da imajo hiše, gore, reke — z eno besedo, vsi objekti zaznavanja, svoj naroden ali realen obstoj, ki je neodvisen od njihovega razumskega zaznavanja. Toda čeprav še tako prepričljivo in vsesplošno zagovarjajo to načelo, bo vendarle vsakdo, ki si ga bo upal

analizirati, ugotovil, če se ne motim, da skriva v sebi očitno protislovje. Ali niso zgoraj omenjeni objekti le stvari, ki jih zaznavamo s čutili? Ali ne zaznavamo le naših lastnih idej ali občutkov? Ali ne bi bilo očitno protislovje, če bi dopustili, da katera koli stvar ali kompleks stvari obstoji, ne da bi jih zaznavali?«¹

Berkeley torej zanika obstoj materije. Pri Berkeleyu se materija razprši v duhu, v občutkih. »Biti, eksistirati«, pravi Berkeley, »pomeni biti dojet v občutku.« Če nekega objekta nihče ne dojema, ne zaznava, tedaj to pomeni, da ta objekt sploh ne obstoji. »Nikakor ne tajim«, je pisal Berkeley, »obstoja kakršne koli stvari, ki jo lahko spoznavamo s čutili ali z notranjo refleksijo. Da stvari, ki jih vidim z lastnimi očmi, tipam z lastnimi rokami, obstoje, dejansko obstoje, v to niti najmanj ne dvomim. Edina stvar, kateri odrekam obstoj, je to, kar filozofi imenujejo materija ali fizična substanca.«²

Če bi Berkeley dosledno razvil svoje stališče — »eksistirati pomeni biti dojet v občutku« — bi moral priti do popolnega solipsizma, k zanikanju objektivnega obstoja vsega obstoječega, tudi vseh drugih ljudi, razen zaznavajočega subjekta.

Vendar takšen zaključek ni mogel služiti kot podlaga za utemeljitev verskih dogem o obstoju boga, o nesmrtnosti duše itd. Zato Berkeley zapušča stališče subjektivnega idealizma in išče rešitve v objektivnem idealizmu: Berkeley pravi, da je vzrok občutkov bog, ki obstoji neodvisno od občutkov. Svet je rezultat najvišjega duhovnega vzroka — boga. »Ker Berkeley izvaja 'ideje' iz delovanja boga na človeški razum, se

¹ G. Berkeley, Razprava o načelih človeškega spoznanja, Spb., 1905, str. 62—63.

² Prav tam, str. 84—85.

torej približuje objektivnemu idealizmu: svet se ne izkaže kot moja predstava, ampak kot rezultat nekega vrhovnega duhovnega vzroka...«¹

Za objektivne idealiste je predstavljalo posebno težavo vprašanje, kako spraviti svoj nauk v sklad z dejstvom, da je narava obstajala prej, preden se je pojavil človek in preden so nastale kakršne koli zaznave in občutki. Da bi to težavo premagal, se je Berkeley spet zatekel k božji pomoči. Če narave ni moglo zaznavati kakršno koli živo bitje, je menil Berkeley, tedaj jo je zaznaval bog, zato je obstajala. Bog dokazuje po Berkeleyevem mnenju s svojim bivanjem večnost narave.

Berkeleyeva filozofija je zaradi tega, ker priznava duhovne elemente — občutke — kot prvotne in zanika realni obstoj stvari, v popolnem nasprotju z znanostjo. Številni nasledniki Berkeleyeve filozofije so si brez uspeha prizadevali, da bi rešili idealistično filozofijo iz zagate, odstranili njena notranja protislovja in spretneje podali maskirano kritiko materializma.

Subjektivni idealizem se je zelo razmahnil ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja v obliki empiriokriticizma, ki sta ga utemeljila Mach in Avenarius. Kot zagovorniki mahizma so nastopili avstrijski filozof F. Carstanjen, nemški filozof Rudolf Willy, francoski fizik Duhem, angleški matematik Pearson, avstrijski inženir Popper, fiziolog Verworn, filozofi Kleinpeter, Petzold, Cornelius, francoski matematik in fizik Poincaré in nemški fizik in kemik Ostwald. Mahizem se je precej razširil v II. internacionali, zlasti v avstrijski socialni demokraciji (Fr. Adler, Oto Bauer in dr.). Uničujočo kritiko Subjektivnega idealizma je podal Lenin v knjigi »Materializem in empiriokriticizem«.

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 25.

Tista socialna podlaga, na kateri se je prerodil berkeleyjanski idealizem, je imperialistični stadij kapitalizma. Ko je Lenin analiziral korenine mahizma in vzroke njegovega razširjenja v različnih državah, je ugotovil, da tičijo v zaostritvi razrednih nasprotij kapitalistične družbe v dobi imperializma. Začetek gnitja kapitalizma in z njim zvezana zaostritev razredne borbe sta povzročila globoko teoretično reakcijo. Ideologiji proletariata — marksističnemu svetovnemu nazoru, ki raste in se krepi, postavlja buržoazija nasproti svoje reakcionarne idealistične teorije. Nastanek empiriokriticizma, ki se je v sedmdesetih letih preteklega stoletja pojavil v Nemčiji in Avstriji, je v tesni zvezi z reakcionarnostjo vladajočih razredov v teh deželah.

Mahizem se je pojavil kot buržoazna reakcija proti marksizmu, kot idealistična reakcija proti dialektičnemu materializmu. Mahistična filozofija je ena izmed prefinjenih oblik reakcionarne ideologije imperialistične buržoazije. Lenin je pokazal, da v borbi mahizma proti materializmu »ni mogoče, da ne bi videli borbe strank v filozofiji, borbe, ki v zadnji instanci izraža tendence in ideologijo sovražnih si razredov sodobne družbe«. ¹

Pri razkrinkavanju bistva mahistične filozofije je Lenin pokazal, da njeni predstavniki ponavljajo tisto, kar je dejal škof Berkeley že v XVIII. stoletju »'Najnovejši' mahisti niso navedli proti materialistom niti enega, dobesedno niti enega argumenta, ki bi ga ne bil podal že škof Berkeley.« ²

Empiriokriticizem nastopa kot filozofija »čistega izkustva«. Empiriokriticizem zanika realnost vsega tistega, kar nam ni dano neposredno v izkustvu subjekta. Subjektivni

¹ I. V. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 292.

² Prav tam, str. 30.

občutki so po mnenju mahistov edina realnost, dejansko resnično pa je le tisto, kar je neposredno »dano« v občutkih. Elementi resničnosti so baje občutki rdečega, okroglega, grenkega itd.; materija, stvari pa so le »kompleksi« občutkov in ne eksistirajo izven občutkov, izven naše zavesti. Na ta način razkrojijo mahisti vse, kar je fizičnega, in reducirajo to na psihične elemente, na občutke. Po mnenju Avenarija sta mišljenje in bit (»jaz« in okolje) v nenehni, nujni zvezi (»načelni koordinaciji«), in sicer v tem smislu, da mišljenja ni brez biti in biti ni brez mišljenja. Za podlago te zveze ja Avenarius smatral zavest; po Avenarijevi trditvi svet ne more eksistirati brez mislečega subjekta.

Ko je Lenin kritiziral Avenarijevo trditev, da misel in občutek obstajata neodvisno od človeka in njegovih možgan, je pisal naslednje: »Sleherni človek ve, kaj je človeški občutek, toda občutek brez človeka, pred obstojem človeka je nesmisel, mrtva abstrakcija, idealistična zvijača.«¹

Med berkelejanstvom in empiriokriticizmom ni bistvenih razločkov. »Različno izražanje Berkeleya l. 1710, Fichteja l. 1801, Avenarija l. 1891—1894 niti najmanj ne spreminja bistva stvari, t. j. osnovne filozofske smeri subjektivnega idealizma. Svet je moj občutek: ne-Jaz 'postavljamo' (ustvarjamo, tvorimo) z našim Jazom; stvar je neločljivo povezana z zavestjo; neločljiva koordinacija našega Jaza in okolja je empiriokritična načelna koordinacija — vse to je ena in ista teza, ena in ista stara šara z nekoliko prepleskano in okrašeno etiketo.«²

Posebna zvrst subjektivnega idealizma je bil v Rusiji empiriomonizem Bogdanova. Bogdanov je

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 186.

² Prav tam, str. 56.

poglobil in razvil najbolj reakcionarne in neznanstvene strani mahizma. Na podlagi enotnega (monističnega) izkustva (odtod izvira naziv »empiriomonizem«) je skušal Bogdanov dokazati istovetnost mišljenja in biti. Po mnenju Bogdanova sta fizično in psihično dve fazi organizacije enega izkustva: psihično je individualno organizirano izkustvo, fizično pa — kolektivno organizirano izkustvo. Individualno zavest, ki nastopa pri Machu in Avenariju kot tvorec prirode, je Bogdanov zamenjal s kolektivno zavestjo in skonstruiral idealistični sistem empiriomonizma. Bogdanov je trdil, da je »fizični svet socialno urejeno, socialno harmonično — skratka, socialno organizirano izkustvo« »kolektivnega človeštva«. Fizičnega izkustva, pravi Bogdanov, ne smemo zamenjavati z naravo. Fizično izkustvo je rezultat dolgotrajnega socialnega predelovanja človeških doživetij.

Lenin je razkrinkal Bogdanova, ki si je prizadeval, da bi s terminološkimi zvijačami prikril idealistično bistvo svojega nauka, in je pisal o tem naslednje: »Če kdo misli, da bo filozofski idealizem izginil, če individualno zavest zamenjamo z zavestjo človeštva, ali če izkustvo posameznega individua zamenjamo s socialno organiziranim izkustvom, je to isto, kakor če bi mislil, da bo kapitalizem izginil, če enega kapitalista zamenja delniška družba.«¹

Takšno je bistvo subjektivnega idealizma.

Med različnimi oblikami idealizma torej ni načelnih razlik, ne glede na to, da objektivni idealisti pretiravajo pomen pojmov v spoznavnem procesu, subjektivni idealisti pa pretiravajo pomen občutkov. »Absolutna ideja, univerzalni duh, svetovna volja, 'splošna psihična podlaga',

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str.188.

iz katere izvira fizično — to je ena in ista ideja, le da je formulirana na različne načine.«¹

Hkrati z objektivnim in subjektivnim idealizmom obstoji v buržoazni filozofiji še ena smer — *dualizem*. S stališča dualizma niti materialna stran ne obstoji pred idealno niti idealna pred materialno, ampak obe obstajata in se razvijata skupaj, vzporedno. Ko je tovariš Stalin karakteriziral to strujo, je napisal naslednje: »Drugi pa pravijo, da sta na svetu od nekdej dve druga drugo zanikujoči sili — ideja in materija, zavest in bit in da se ustrezno temu tudi pojavi dele v dve vrsti — idejne in materialne, ki drug drugega zanikajo in se borijo med seboj, tako da je razvoj narave in družbe nepretrgana borba med idejnimi in materialnimi pojavi.

Tak je bil na primer nauk *dualistov*, ki so se s časom, podobno kot idealisti, razdelili na več struj.«²

Predstavnik dualizma je bil v XVII. stoletju francoski filozof Descartes (1596—1650). Njegova dualistična filozofija je imela kompromisni značaj in je izražala ideologijo francoske buržoazije na tisti stopnji razvoja, ko je bila buržoazija še preslabotna, da bi prevzela oblast, in se je zato sporazumevala s fevdalci.

Descartes je priznaval dve substanci, dva medsebojno neodvisna počela — materialno in duhovno. Telo in duša obstajata samostojno in nista podrejena drug drugemu. Mišljenje je svojstvo duše, svojstvo telesa pa je razsežnost, t. j. sposobnost, da v prostoru zavzema neko mesto.

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str.188.

² J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 21.

Descartes je trdil, da je narava, ki ne obsega samo anorganskega sveta, ampak tudi živalstvo s človekom vred, popolnoma materialna, da ima svojstvo razsežnosti in je podrejena zakonom mehanike. Ker pa pojavov psihičnega življenja ni mogoče pojasniti z zakoni mehanike, jih je Descartes izločil iz ostale narave in jih spremenil v posebno, od materije neodvisno duhovno substanco, katere svojstvo je mišljenje.

Descartesova duhovna substanca, ali tisto, kar je Descartes imenoval duša, je neodvisno od telesa in je rezultat posebnega ustvarjenja. »Duše nikakor ni mogoče iz sil materije kot druge predmete, o katerih sem govoril. Duša mora biti ustvarjena posebej. Ni dovolj, da se duša naseli v človeškem telesu kot krmar na svoji ladji, čeprav samo za to, da bi gibala njegove ude. Duša mora biti najtesneje združena in povezana s človeškim tlesom, da bi razen tega imela čustva in težnje, kot jih imamo mi, in da bi tako oblikovala resničnega človeka.«¹

Descartes, ki je priznaval dve substanci, je bil mnenja, da ti substanci ne moreta imeti nič skupnega in ne moreta učinkovati druga na drugo. Toda človek je tak proizvod narave, v katerem sta materialno in duhovno počelo združena v enem telesu in učinkujeta drug na drugega. Da bi razložil to dejstvo, je Descartes dopustil še neskončno in vsemogočno substanco — boga, ki je omenjeni substanci ustvaril in postavil v medsebojno učinkovanje.

Predstavnik dualizma je bil tudi nemški filozof XVIII. stoletja Kant (1724—1804). Ker je bil Kant ideolog nemške buržoazije, ki je sklepala kompromise z reakcionarno aristokracijo, se je boril proti materializmu. V »Prolegomenah« je pisal o svojem transcendentalnem dualizmu naslednje: »Čeprav nam transcedentalne ideje ne dajejo pozitivnega

¹ *Descartes, Razglabljanje o metodi*, str. 93.

znanja, nam vendarle služijo za zavračanje predrznih materialističnih, naturalističnih in fatalističnih trditev, ki zožujejo področje razuma. S tem nam omogočajo, da se npravstvene ideje uveljavljajo izven področja filozofskih špekulacij.«¹

Kant je skušal razorožiti materializem s svojo dualistično filozofijo, ki si je prizadevala pomiriti materializem in idealizem, znanost in religijo in je po tej poti vodila k idealizmu. »Osnovna poteza Kantove filozofije je sprava med materializmom in idealizmom, kompromis med prvim in drugim, kombiniranje raznovrstnih, nasprotujočih si filozofskih smeri v enem sistemu.«²

Kant je priznaval obstoj objektivnega sveta, predmetov izven naše zavesti, ki jih je imenoval »stvari same na sebi«. Kant je trdil, da se »vse naše znanje začenja z izkustvom, kajti kdo naj izpodbija aktivnost naše spoznavne sposobnosti, če ne objekti, ki učinkujejo na naša čutila in ki delno sami proizvajajo predstave, delno pa izpodbujajo dejavnost našega razuma, da jih primerja, kombinira ali analizira in s tem predeluje surovo gradivo čutnih vtisov v spoznanje predmetov, ki ga imenuje izkustvo?«.³ Kant je torej priznaval obstoj objektivnega, materialnega sveta. Ko pa je moral pojasniti, kakšen je odnos med svetom in zavestjo, tedaj je prešel na pozicije idealizma. »Ko Kant dopušča, da našim predstavam ustreza nekaj izven nas, nekakšna stvar sama na sebi, tedaj je Kant materialist; ko pa oznanja, da je ta stvar sama na sebi nespoznatna, transcendentna, onostranska, tedaj nastopa Kant kot idealist.«⁴

¹ I. Kant, *Prolegomena*, §60, 4. odst.

² V. I. Lenin, *Dela*, XIII. zv., str. 162.

³ I. Kant, *kritika čistega razuma*, 1915, str. 24—25.

⁴ V. I. Lenin, *Dela*, XIII. zv., str. 162.

V »Kritiki čistega razuma« pravi Kant, da nam daje vsebino spoznanja, sestoječe iz pojavov, ki jih poraja učinkovanje »stvari same na sebi« na naša čutila. Svet pojavov je po Kantovem mnenju kaotičen in dejavnost človeške zavesti se izraža v združevanju in urejevanju kaotične vsebine, ki nam jo daje izkustvo. Po Kantovem nauku urejuje zavest svet čutnih zaznav s pomočjo apriornih, od izkustva neodvisni oblik, ki so lastne zavesti, kot n. pr. vzročnost, zakonitost itd. Samo zavest urejuje naravne pojave, jih oblikuje, vnaša vanje enotnost, zakonitost, nujno in vzročno zvezo. Zavest torej po Kantovem mnenju diktira zakone naravi.

Vsa Kantova filozofska teorija je prepojena z dualizmom. Po Kantovem naziranju stoji objektivna realnost nasproti subjektu kot od njega neodvisna »stvar sama na sebi«. Na drugi strani pa subjekt s svojimi apriornimi oblikami zavesti ohrani svojo neodvisnost od zunanjega sveta in ustvarja iz samega sebe poseben svet. Tako se subjekt odtrga od objekta, zaznava od njenega vzroka, »stvar sama na sebi« od pojava, spoznanje od realnega sveta, oblika spoznanja od njene vsebine itd.

Kantov nauk o »stvareh samih na sebi« in apriornih oblikah zavesti je imel reakcionaren pomen, služil je kot idejni vir za številne idealistične smeri XIX. stoletja. Njegovo idealistično teorijo o prostoru, času, vzročnosti itd. kot o apriornih oblikah zavesti, ki so neodvisne od izkustva, so sprejeli mnogi fiziki, ki so začeli pojmovati čas in prostor ne kot realne oblike biti, ki obstajajo izven zavesti in neodvisno od nje, marveč le kot obliki zavesti, kot rezultat njene dejavnosti.

Povzemimo na kratko vse zaključke. Idealistična filozofija je vselej nastopala kot reakcija proti materializmu, zato je potvarjala odnos med mišljenjem in bitjo in reševala to vprašanje v osnovi nepravilno. Zanikanje

prvotnosti materije, priznavanje prvotnosti občutkov, pojmov, idej — vnaprej določa idealistično pojmovanje smotrov in nalog spoznanja. Idealistična filozofija izpodkopava realne temelje za razvoj resničnega znanstvenega spoznanja. Tam, kjer gospoduje filozofski idealizem, ima znanost zelo neugodne pogoje za razvoj. To trditev potrjuje stanje buržoazne filozofije v dobi imperializma.

Za dobo, ki je minila od tistih dni, ko je Lenin v svojem delu »Materializem in empiriokriticizem« zadal uničujoč udarec tedanjemu filozofskemu idealizmu, je značilno čedalje hitrejše razpadanje in gnitje buržoazne filozofije. Tabor sodobne filozofske reakcije daje na prvi pogled vtis zelo raznovrstnih struj. Vendar je ta raznovrstnost le navidezna. V resnici niso vse te šole nič drugega kakor različne vrste idealizma. Vse tiste reakcionarne, neznanstvene smeri, ki jih je razkrinkal Lenin v začetku XX. stoletja, niso ostale samo pri življenju, ampak so dobivale z vsakim letom čedalje reakcionarnejši značaj. Značilna poteza najnovejšega filozofskega idealizma je obujenje najstarejših filozofskih sistemov. Epigoni idealizma skušajo umetno oživljati mrtve filozofske sisteme.

Sodobne buržoazne filozofske struje, ki so ideološki izraz gnijočega, potapljačega se kapitalizma in nam kažejo proces razkrajanja in gnitja buržoazne kulture — se hranijo z odpadki reakcionarnih filozofskih sistemov preteklosti in predstavljajo potenciranje reakcionarnih potez buržoazne filozofije. Ko se krčevito oprijemajo ostankov idealističnih sistemov minulih stoletij, do skrajnosti razgaljajo svoje slabosti. Idealistični sistemi čedalje bolj odkrito in brez ovinkov hlapčujejo tekočim potrebam in interesom kapitalistov. Ost sodobne buržoazne filozofije je naperjena proti marksizmu in materializmu sploh, proti znanosti,

zlasti proti znanosti o razvoju družbe, ki napoveduje neogibno propast buržoazne ureditve. Mnogovrstnost najrazličnejših modnih idealističnih struj in strujic, ki je značilna za sodobno buržoazno filozofijo, predstavlja »prav tako lažnivo firmo za prikrivanje gnitja, kakor so lažnive firme evropskih buržoaznih strank«.¹

Sodobna buržoazna filozofija je izraz brezperspektivnosti kapitalističnega sistema, ki je zašel v zagato, ki se razkraja in zastruplja s svojim razkrajanjem zavest množic, ki pa vendarle nima namena, da bi prostovoljno zapustil zgodovinsko areno in zato išče način, kako bi utrdil svoj položaj v boju z naprednimi silami.

Povojno razdobje razvoja kapitalističnih dežel ni prineslo nobenih načelno novih idealističnih sistemov, ki bi se kakovsotno razlikovali od prejšnjih. Srditi napadi na materializem, oznanjanje mistike in nespoznatnosti sveta, zanikanje zakonitosti v naravi in družbi, opravičevanje buržoaznega družbenega sistema in amoralnosti — vse te poteze sodobne buržoazne filozofije že zdavnaj poznamo. Osnove teh filozofskih sistemov so popolnoma razkrinkane v klasičnih delih Lenina »Materializem in empiriokriticizem« in Stalina »Anarhizem ali socializem?«.

Da bi prikrili neposredno zvezo buržoazne filozofije s politiko vladajočih razredov, si reakcionarni angleški filozof B. Russell in drugi filozofi prizadevajo, da bi razširili vseskozi lažnivo »teorijo«, ki pravi, da je sodobni idealizem daleč od politike in je povezan le z razvojem naravoslovja. Russell trdi, da je bila filozofija v preteklosti povezana s politiko, medtem ko je danes povezana baje samo z naravoslovjem. »Od konca srednjega

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 175.

veka dalje«, tako piše Russell, »se neprenehoma manjša socialna in politična vloga filozofije.« V resnici pa je sodobna buržoazna filozofija na celi črti v službi imperialistične reakcije in ima jasno antisovjetsko smer. Isti Russell ne nastopa samo kot filozof, ampak tudi kot imperialist. Marljivo propagira ustanovitev antisovjetskega »zapadnega bloka« pod zastavo ZDA. Predstavniki buržoazne filozofije se odkrito bojujejo za to, da bi filozofijo neposredno podredili političnim ciljem vladajočih razredov. Ravno to nam najočitneje potrjuje partijnost buržoazne filozofije.

Za vse sodobne smeri buržoazne filozofije je ne glede na njihove formalne razlike značilno to, da se čedalje bolj agresivno borijo proti materializmu, idealizem, ki ga oznanjajo, pa je čedalje bolj reakcionaren in dekadenten. Znanstveno mišljenje, razum, racionalno spoznavanje, logika, vse to se dozdeva buržoaziji nevarno v pogojih gnijočega kapitalizma. Za vso sodobno buržoazno filozofijo je značilna težnja k zmanjševanju pravic razuma, k povečevanju nerazumnega ali alogičnega počela.

V buržoaznih deželah skušajo reakcionarni filozofi, sociologi, literati, ki nastopajo v enotni fronti, oblatiti človeka, ga ponižati na stopnjo divje zveri in zavreči sâmo možnost družbenega razvoja in napredka.

V filozofiji in naravoslovju se čedalje bolj širi reakcionarna šara, ki hoče »olepšati za potrebe trga staro idealistično kramo. Tak je arzenal, ki ga danes uporabljajo filozofski lakaji imperializma, da bi podprli preplašenega gospodarja«.¹

¹ A. A. Ždanov, Govor po diskusiji o knjigi G. F. Aleksandrova, str. 21.

Sodobna idealistična filozofija cinično uporablja vsa sredstva, da bi ovirala napredek znanosti in falzificirala zaključke modernega naravoslovja. Najbolj zakrknjeni pristaši reakcije pišejo »dela«, kakršno je nedavno izšlo v Angliji izpod peresa Rutherforda »Anglosaksonski Izrael«. Pisec te knjige popolnoma resno »dokazuje«, da vsebuje razsežnost Keopsove piramide napoved o gospostvu Anglosaksoncev nad svetom. Podobna dela izhajajo tudi v ZDA. Američan Hull pripoveduje v knjigi »Skrivnostna usoda Amerike«, da so prebivalci potopljene Atlantide izročili Amerikancem svoje znanstvene pridobitve in našteva astronomske »dokaze«, po katerih mora svetovno gospostvo pripasti ZDA.

Sodobna buržoazna znanost daje popovščini, fideizmu »argumente« in »dokazno« gradivo. Tako prihaja angleški astronom Eddington v svoji teoriji o fizičnih konstantah sveta naravnost do pitagorejske mistike števil in izvaja iz matematičnih formul takšno »bistveno konstanto« sveta, kot je apokaliptično število 666. Mnogi pristaši Einsteinove teorije, ki ne razumejo dialektičnega razvoja spoznavnega procesa ter odnosa med absolutno in relativno resnico, prenašajo rezultate o proučevanju gibalnih zakonov enega omejenega področja vesoljstva na vse neskončno vesoljstvo ter prihajajo na ta način do zaključka, da je vesoljstvo omejeno v času in prostoru. Astronom Milne je celo »izračunal«, da je bil svet ustvarjen pred dvema milijardama let.

Nov korak v degradaciji buržoazne filozofije zadnjih desetletij je *alogizem* — odstopanje od racionalnega, znanstvenega spoznanja, vsakovrstno poniževanje logičnega mišljenja.

Buržoazni ideologi oznanjajo *iracionalizem* in *intuitivizem* (iz latinske besede »intuicija«, s katero označujejo neposredno, mistično razglabljanje, ki ga postavljajo nasproti

razumnemu, logičnemu spoznanju), ki v celoti ali delno odstranjujeta izkustvo in razum. Za intuitivista je spoznanje nerazumljiv, skrivnosten proces »neposrednega« in neizkustvenega navdahnjenja. Alogizem sodobne buržoazne filozofije je neposredni izraz zgodovinskega dejstva, da je obstoj kapitalizma postal ovira za nadaljnji razvoj človeštva.

Najvidnejši predstavnik intuitivizma je francoski filozof Henri Bergson. Bergson priznava za edino realnost mistično, nematerialno resničnost, ki nam jo daje intuicija mimo naših čutil in razuma. Bergson zavrača intelektualno spoznanje in postavlja na njegovo mesto tako imenovano intuitivno spoznanje, ki baje dojame objekt brez slehernega premišljevanja, s pomočjo nekakšne skrivnostne sposobnosti, ki je dana samo nekaterim, posebno nadarjenim izvoljencem. Bergson trdi, da logično, razumsko spoznanje, kakršno nam daje intuicija mimo naših čutil in razuma. Bergson zavrača intelektualno spoznanje in postavlja na njegovo mesto tako imenovano intuitivno spoznanje, ki baje dojame objekt brez slehernega premišljevanja, s pomočjo nekakšne skrivnostne sposobnosti, ki je dana samo nekaterim, posebno nadarjenim izvoljencem. Bergson trdi, da logično, razumsko spoznanje, kakršno nam dajejo take vede, kakor je matematika, fizika ali kemija, služi samo praktičnim smotrom in nikakor ne odkriva bistva stvari. Po Bergsonovem mnenju lahko razum spozna resničnost le z zunanje strani, vendar pa takšno spoznanje ni resnično spoznanje, ker potvarja dejansko resničnost. Pravo spoznanje resničnosti z njene notranje strani lahko da samo tista filozofija, pravi Bergson, ki gre prejo mejâ razuma in se obrne k intuiciji.

Drug predstavnik intuitivizma, Husserl, oživlja srednjeveško sholastiko tako imenovanih realistov. Husserl obravnava splošno kot

posebno, kot idealno vrsto biti in izjavlja, da to »splošno« dosežemo neposredno s tako imenovano intelektualno intuicijo. S tem je Husserl dvignil zastavo boja proti znanosti in znanstvenemu raziskavanju.

Sodobna buržoazna filozofija postavlja v ospredje reakcionarne teorije Schopenhauerja in Hartmanna, za katere je značilen odkrit in nebrzdan mysticizem. Schopenhauer in Hartmann sta oznanjala *iracionalizem*, katerega bistvo obstoji v tem, da razglaša duhovno nerazumsko počelo v obliki »slepe volje« ali »nesvestnega« za osnovo sveta. Današnji mistiki zatrjujejo, da pridemo do resnice po iracionalni poti, neodvisno od spoznavanja materialnega sveta.

Iz kalnega vira iracionalizma in mystike črpa svoje modrosti Leon Blum, izdajalec francoskega naroda. Blum je sovražnik racionalnega, znanstvenega spoznavanja ter zagovornik mystike in iracionalizma. »Čutnim stvarjem« postavlja Blum nasproti »nespremenljive in večne ideje«, ki nam jih daje intuicija. Da bi zmedel množice in odvrnil njihovo pozornost od resničnih vzrokov njihove bede, ki jo preživljajo delovne množice v buržoazni družbi — predlaga Blum, »naj se obračamo k neznani, a blagohotni onostranski sili, ki bo pomagala spremeniti tok stvari ljudem v korist«.

V buržoazni filozofiji je danes moderen tako imenovani *eksistencializem* (od francoske besede »l'existence« — obstoj), za katerega je značilna najtesnejša zveza z iracionalizmom, intuitivizmom in drugimi reakcionarnimi teorijami. Osnovna filozofska postavka te modne smeri je naslednja trditev: »Eksistenca (t. j. obstoj) je pred bistvom.« Eksistencializem razglaša v tej trditvi, da obstoj nima bistva niti nujne notranje zveze med pojavi niti vzročno-posledične pogojnosti. Eden izmed predstavnikov eksistencializma, francoski filozof Jean Paul Sartre izjavlja, da obstoj

nima nikakih logičnih zakonitosti. Sartre pravi, da ni nobene enotnosti sveta, da je »dialektika s svojo osnovno idejo celotnosti in enotnosti nepojmljiva glede na objektivni svet«. Jedro eksistencializma je zanikanje objektivnih zakonov, ki vodijo dejavnost ljudi, zanikanje sleherne morale, zanikanje pomena zavesti in čustev, ki človeka izpodbujajo k določenemu ravnanju. Filozofija eksistencializma oznanjajo nevero v uspeh borbe naprednih sil proti reakcionarnim silam in skuša borcem za svobodo omajati pogum in prepričanje v končno zmago.

Proti trhli buržoazni filozofiji se v Franciji in drugih kapitalističnih državah borijo napredni filozofi. S stališča dialektičnega materializma se bori proti eksistencializmu napredna francoska revija »misel«. Revija razkrinkava eksistencializem in dokazuje, da se je francoska buržoazija oprijela te nemoralne filozofije zato, ker ji služi kot orožje, ki ustreza njenim smotrom in težnjam, zato, da bi duhovno zastrupila francosko mladino in ji vzela sposobnost za revolucionarno akcijo, da bi vnesla v njene vrste apatičnost, pesimizem in ravnodušnost do usode francoskih delovnih množic. Francoski filozof-komunist Henri-Mougin analizira v svojih člankih korenine eksistencializma, razkriva njegovo zvezo z drugimi reakcionarnimi smermi — bergsonianstvom, freudizmom itd. — ter dokazuje, da eksistencializem nasprotuje človeškemu razumu in humanizmu, da je to isti iracionalizem, ki spreminja človeško življenje v prazni nesmotrni in nesmiselni obstanek.

Sodobna angleška filozofija nam daje sliko globokega gnitja buržoazne kulture. Različne oblike najnovejšega idealizma so znane v Angliji pod imenom »logičnega pozitivizma«, »čistega empirizma«, »logične analize«. Njegovi predstavniki so: Russell, Wittgenstein, Carnap. Ta filozofija obnavlja stare subjektivno-

idealistične nauke, ki so pobarvani z novo terminologijo in frazeologijo. Eden izmed najvidnejših angleških mračnjakov, B. Russell, piše naslednje: »Navadno govorimo: 'Sedim za mizo'. Toda tako ne bi smeli govoriti. Reči bi morali takole: določena vrsta pojavov, ki so medsebojno vzročno povezani na tak način, da sestavljajo enoto, ki jo imenujemo *osebnost*, je v določenem prostorninskem odnosu z drugo vrsto pojavov, ki so na različen način vzročno povezani med seboj in imajo svojo razsežnost, ki jo označujemo z besedo *miza*.« Russell ponavlja berkelejanske teze o nerealnosti naših zaznav.

Neomahistična filozofija Wittgensteina si prizadeva, da bi »postavila meje človeškemu mišljenju«. Njeno izhodišče je teza, da alogično ni dostopno mišljenju in se ne da izraziti z besedami, zato pravi Wittgenstein, naj obrnemo hrbet logičnemu mišljenju in se podamo v mistični svet »neizraznega«.

V današnji Angliji je zelo razširjena idealistična filozofija pod imenom *neorealizem*, George Moore, utemeljitelj te reakcionarne smeri, trdi, da ima zavest isto sestavo kakor stvari. Vsebinsko zavesti (podobo, idejo) vnaša Moore v zunanji svet in spreminja na ta način materialno bit v nekaj duhovnega, zavest pa (iz katere jemlje vso notranjo vsebino) v fikcijo. Sodobna angleška buržoazna filozofija skuša s pomočjo neorealizma izpodkopati temelje znanstvenega svetovnega nazora, zavesti delovne množice, jim vzeti možnost, da bi pravilno razumele zakone družbenega življenja, ter jih odvrniti od borbe proti izkoriščevalskemu sistemu.

Kakor v drugih deželah tako se tudi v Angliji bori napredna inteligenca proti filozofskemu mračnjaštvu. Napredni angleški znanstveniki in filozofi — G. B. S. Hadane, G. D. Bernal, B. Pasqual, G. Needgham, M. Cornfors itd. — razkrinkujejo mračnjake in mistike na področju

znanosti — Smitha, Jeansa, Eddingtona in druge — ter odločno nastopajo proti filozofskim mračnjakom — Russellu, Wittgensteinu, Carnapu itd. Kritiki idealizma in utemeljevanju ter obrambi marksističnega filozofskega materializma je posvečena knjiga M. Cornforsa »Znanost proti idealizmu«. Cornfors prepričljivo dokazuje, da je Russellovo pojmovanje vnanje realnosti subjektivno-idealistično in nima nič skupnega z resnično znanostjo. Pisatelj podrobno kritizira »logični pozitivizem« Wittgensteina in Carnapa ter dokazuje, da so vse te smeri sodobne oblike mahizma.

V sodobni buržoazni filozofiji ima najbolj reakcionarno vlogo ameriška filozofija, ki se čedalje bolj zbližuje z reakcionarno politiko ameriškega imperializma. Ta filozofija je danes glavna opora mednarodne filozofske reakcije. Vloga ameriške buržoazne filozofije je v tesni zvezi s povojno vlogo, ki jo imajo ZDA kot najvažnejši center mednarodne reakcije. Hkrati z gospodarsko in politično ekspanzijo ostvarjajo imperialisti ZDA tudi ideološko ekspanzijo in vsepovsod širijo reakcionarno idealistično filozofijo.

»Veličastna zmaga socializma, izbojevana v Veliki domovinski vojni, ki je hkrati pomenila tudi veličastno zmago marksizma, je kost v grlu imperialistov. Središče borbe proti marksizmu se je sedaj premaknilo v Anglijo in Ameriko. Vse mračne in reakcionarne sile so sedaj stopile v službo boja proti marksizmu. Spet so privlekli na dan hlapce atomsko-dolarske demokracije, razcapane opričnike mračnjaštva in popovščine, da bi oborožili buržoazno filozofijo: Vatikan in rasistično teorijo, mršavi nacionalizem in trhlo idealistično filozofijo, podkupljivi korumpirani tisk in dekadentno buržoazno umetnost.«¹

¹ A. A. Ždanov, Govor po diskusiji o knjigi G. F. Aleksandrova, str. 41-42.

Filozofi ZDA John Dewey, Midney Hook, George Santayana i. dr. so na najtesnejši način povezali svojo usodo s politiko reakcionarnih vladajočih plasti Amerike. Idealistična godlja, ki jo ponujajo Američanom, opravlja določeno socialno funkcijo. Dewey to odkritosrčno priznava v svoji knjigi »Problemi človeka«. Ideologi ameriške buržoazije so si zastavili nalogo, zamegliti zavest ameriškega ljudstva, odvrniti ameriško ljudstvo od pravilnega pojmovanja resničnosti in ga vzgojiti v nepomirljivem sovraštvu do napredne filozofije. Ameriška buržoazija financira in podpira to propagando z vsemi sredstvi, ki so buržoazni državi na razpolago. Današnja gonja proti materializmu s strani reakcionarnih filozofov ZDA je še bolj srdita, kakor je bila v vseh evropskih državah ob koncu minulega stoletja, ko je pisal Lenin svojo knjigo »Materializem in empiriokriticizem«. Ameriški marksist Howard Selsam razkrinkava Deweya in dokazuje, da je Deweyevo politično stališče, ki je odkrito sovražno napredku, demokraciji in Sovjetski zvezi, v organski zvezi z reakcionarnimi idealističnimi nazori. »Protimarksistična in protisovjetska Deweyeva manija,« piše Selsam, »ki meji na paranoidno obolenje, ni slučaj niti žalostna zabloda, ampak logična posledica njegove antimaterialistične metafizike v spoznavni teoriji.«¹

Ameriški imperialisti niso vzeli v službo le svojih lastnih filozofov-idealistov, ampak tudi tuje. Vse reakcionarne smeri so vpregli v boj proti marksizmu.

Med ameriško buržoazno inteligenco so se zelo razširile reakcionarne ideje nemške idealistične filozofije. Mnogi sedanji nemški filozofi-idealisti so se preselili v Ameriko, se

¹ Journal »New Masses«, No. 9, Vol. LXII, New York, 1947, str. 22.

prilagodili novemu položaju in razvili aktivno reakcionarno dejavnost. V Ameriki je n. pr. nemški idealistični filozof Richard Kroner, avstrijski idealist Rudolf Carnap in Herbert Feigl. Veliko priznanje žanjejo tudi reakcionarne ideje E. Husserla; vnet zagovornik Husserlove filozofije je v Ameriki Marwin Farber. V ZDA mnogo čitajo tudi Bergsonovo filozofijo.

Sodobna reakcionarna ameriška filozofija nima skoraj nobenih novih filozofskih idej. Osnovno vsebino te filozofije predstavljajo različne zvrsti subjektivnega idealizma. Ta filozofija sestoji iz elementov sistema subjektivnega idealizma Berkeleya in Humea, ki sta ga pozneje modernizirala Mach in Avenarius. John Dewey, mojster demagoške propagande idealizma, skuša prikriti svojo barvo s trditvijo, da razvija neko tretjo smer v filozofiji. Vendar so to samo prazne besede, kajti v bistvu stoji Dewey na stališču idealizma; zanj je prvotno idealno, materialno pa je drugotno in izvedeno. Dewey imenuje svojo filozofijo *pragmatizem*. Toda že Lenin je pokazal, da so razlike med pragmatizmom in mahizmom ravno tako neznatne, kakor razlike med empiriokriticizmom in empiriomonizmom. Dewey ponavlja zloglasno »načelno koordinacijo« Avenarija, ki jo je razkrinkal Lenin. Izven medsebojnega učinkovanja med subjektom in okoljem ni nobenega sveta, oznanja Dewey. Sleherno konkretno izkustvo je medsebojno učinkovanje dveh činiteljev: idealnega in realnega, subjekta in okolja, organizma in občutka. »Trditev, da individuji živijo v svetu konkretno, pomeni, da živijo v celi vrsti situacij.«¹ Tako razglablja klavrní učenec in epigon okorelih reakcionarjev v filozofiji: Macha in Avenarija.

¹ Dewey, *Experience and Education*, N. Y. 1938, p. 41.

Čisti idealizem oznanja Alfred Whitehead. Whitehead trdi, da resnična realnost ne sestoji iz stvari, ampak iz bosebnih bistev. Ta bistva imenuje »aktualana dejavnost«, »aktualno bistvo«. »Aktualno bistvo« v nobenem primeru ni materialno dejstvo, ampak »kopija izkustva«, neposredno doživetje. »Aktualna bistva so zadnji realni objekti, iz katerih je zgrajen svet.«¹ Tako skuša ta okoreli idealist prikazovati resničnost kot nematerialno, psihično tvorbo.

Ena izmed značilnih smeri ameriške buržoazne filozofije je *personalizem* ali personalistični idealizem. (Brightman i. dr.) Personalizem je dekadentna, reakcionarna filozofija, ki kaže na skrajno nizko teoretično raven buržoazne filozofije v ZDA. Personalistični nauk, ki je naperjen proti znanstvenemu spoznavanju narave, trdi, da nam ne daje resničnega spoznavanja objektivnega sveta znanost, ampak religija, in razglša »osebnega svetovnega duha« za stvarnika vesoljstva. Filozofija ameriških personalistov je ideološko povezana z različnimi verskimi sektami.

Med najmodernejšimi smermi v današnji anglo-ameriški filozofiji je *semantika*. Pod plaščem semantike širijo filozofski mračnjaki ultrareakcionarne ideje, naperjene proti znanosti in materialistični filozofiji. Splošni smisel semantične filozofije je v tem, da bi skrila resnične vzroke poloma idealizma in prevalila krivdo na jezik. Eden izmed predstavnikov semantike, Urban, zagovarja idealistično tezo o primarnosti duha in sekundarnosti materialnega sveta. Urban dodaja tej tezi poseben, za sodobni idealizem značilen odtенок, ki je v tem, da se bit ustvarja iz intuitivnih doživetij. Po Urbanovem mnenju jezikovna intuicija iz surovega gradiva občutkov oblikuje stvari, dejanja in lastnosti:

¹ Whitehead, *Process and Reality*, 1941, str. 39.

samostalnik spreminja čutne zaznave v stvari, po zaslugi glagola dojemamo stvari kot aktivno delujoče itd. itd.

Tako si dekadentna filozofska misel kot ideološka ovira zgodovinskega razvoja krčevito prizadeva, da bi ohranila in utrdila svoj vpliv.

Sodobna buržoazna filozofija je po svoji idejni vsebini produkt propadajočega kapitalističnega sveta, po svojem namenu pa je poklicana duhovno razorožiti demokratične in napredne sile. »Iz izkušenj naše zmage nad fašizmom vemo, v kakšno zagato je privedla idealistična filozofija cele narode. Zdaj vstaja ta filozofija pred nami v novi odvratno ogabni obliki, ki odraža vso globino, nizkotnost in ostudnost padca buržoazije.«¹

2. Osnovne oblike materializma pred Marxom

Materializem ima — tako kot njegov antipod — idealizem — nad dvatisočletno zgodovino. V svojem zgodovinskem razvoju se je materialistična filozofija neprenehoma razvijala in spreminjala svoje oblike; ta filozofija torej ne predstavlja nekaj nespremenljivega.

Ko je tovariš Stalin kritiziral nazore P. Kropotkina, da je materialistična filozofija nekaj enkrat za vselej danega, je pisal naslednje: Kropotkin »očitno ne ve, da so med različnimi strujami materializma temeljna protislovja in ne razume, da mešati te struje ne pomeni 'prerajati znanost', ampak kazati očitno nevednost«.² Ko je kritiziral gruzinske anarhiste, ki so ponavljali Kropotkinove nazore in istovetili razne oblike materializma, je tovariš Stalin pisal: »Podoba je torej, da med

¹ A. A. Ždanov, Govor po diskusiji o knjigi G. F. Aleksandrova, str. 42.

² J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 29.

Aristotelovim in Holbachovim 'materializmom' ali med Marxovim in Molenschottovim 'materializmom' ni nobene razlike!«¹

Gibanje materialistične misli je izraz tega, kako človeštvo razvija in pogloblja proces spoznanja objektivne resničnosti. Skupaj z razvojem družbe, razredov in razredne borbe, s kopičenjem praktičnih izkušenj in novih naravoslovno-znanstvenih ugotovitev se je razvijal, bogatil in izpopolnjeval tudi materializem. Na ta način si lahko pojasnimo, zakaj so v zgodovini filozofije obstajale različne oblike materializma:

- a) naivni materializem v stari Grčiji;
- b) mehaničnimaterializem XVII. in XVIII. stoletja;
- c) sodobni dialektični materializem.

Očetje prve zgodovinske oblike materializma so bili filozofi iz starogrškega mesta Mileta. Prva šola starogrškega materializma se je razvila v dobi nastajanja sužnjeposestniške Grčije in je izražala ideologijo sužnjeposestniških plasti, ki so bile zainteresirane v nadaljnjem razvoju proizvodjalnih sil in rasti znanstvenega spoznanja resničnosti.

V osnovo sveta so filozofi iz Mileta postavili večno, neustvarjeno materialno počelo in so razlagali naravo in njene zakone iz narave same. Vendar je ta prva zgodovinska oblika materializma imela še naiven značaj zaradi slabotnega, začetnega razvoja naravoslovnih ved. Čeprav so razpolagali z zelo pičlim znanstvenim gradivom o naravnih pojavih in niso imeli skoraj nobenih posplošenih političnih izkušenj, so si grški misleci vendarle prizadevali, da bi razložili svet v celoti: za odločilno izhodišče so jemali eno izmed stanj ali lastnosti narave.

¹ Prav tam, str. 29.

Ustanovitelj miletske šole *Tales* (približno od 624 do 547 pred našim štetjem) je postavil za osnovo, prapočelo vsega obstoječega vodo. Iz vode po Talesovem mnenju nastajajo in se vanjo vračajo vsi predmeti. vode, ki je prapočelo vseh stvari, nihče ni ustvaril in je nihče ne bo uničil. toda voda lahko spreminja svoje stanje in se pretvarja v različne stvari. Tako je *Tales* zanikal, da bi bogovi ustvarili naravo in človeka, in je s tem izpodkopaval temelje grške religije.

Tales je napravil za tiste čase drzen poizkus, da bi vso raznolikost sveta reducirjal na enotno počelo in iz njega razložil vso raznolikost sveta; toda *Talesov* materializem je bil še zelo naiven in ni mogel znanstveno utemeljiti in pojasniti raznolikosti sveta.

Drugi miletski filozof *Anaksimenes* (približno od 585 do 524 pred našim štetjem) je za osnovo vsega obstoječega postavil zrak. Iz večno gibajočega se zraka po *anaksimenovem* mnenju nastajajo in se vanj vračajo vsi predmeti. Najbolj razredčeni zrak postane ogenj, zgoščeni zrak je veter, oblak, voda, ali zemlja. Po *Anaksimenovem* mnenju se zrak zgoščuje zaradi mraza in redči zaradi toplote. *Anaksimenes* ne taji naravnost obstoja bogov, vendar jih materializira in pravi, da so tudi bogovi nastali iz zraka. *Anaksimenes* pravi, da se zrak, ki poraja vso raznolikost sveta, večno giblje. Zato se tudi stvari večno spreminjajo.

Naslednik miletske filozofije *Anaksimander* (približno 610—546 pred našim štetjem) je poizkusil vzeti za praosnovno materijo, vendar ne v njeni konkretni obliki, kot jo zaznavamo s čutili, ampak kot kakovostno nediferencirano in zato kakovostno nedoločeno prapočelo. *Anaksimander* je imenoval to materijo »*aperion*«, t. j. nedoločeno, brezkončno, neskončno, in je pojasnjeval, da je *aperion* predstavljal spočetka

nedoločeno megleno gmoto, iz katere nastajajo »vesolja in svetovi«.

Anaksimandrovo naziranje kakor tudi Talesov nauk sta bila naivna. Vendar pomeni kakovostno nedoločena brezkraina substanca, ki jo je Anaksimander priznaval za prapočelo sveta, prvi, čeprav še na pol otroški korak k razvoju znanosti.

Prva zgodovinska oblika materializma je dobila svoj najvišji izraz v filozofskem sistemu najvidnejšega materialista starega veka — *Demokrita*, ideologa demokratičnega sloja lastnikov sužnjev. Demokrit (približno od 460—370 pred našim štetjem) je živel v dobi razcveta grške družbe in napravil sintezo vsega prejšnjega razvoja filozofije. Marx imenuje Demokrita »prvi enciklopedični razum med Grki«¹

Demokritov nauk je imel velik vpliv na ves poznejši razvoj znanosti in filozofije.

Demokrit je ustvaril za tiste čase harmonično materialistično teorijo o naravi. Skupaj s svojim učiteljem Levkipom je prvi postavil atomistično teorijo strukture sveta («atom» pomeni v grščini — nedeljiv). Po tej teoriji obstoji vse, kar biva v vesoljstvu, iz neskončno majhnih, materialnih, nedeljivih delcev — atomov in praznine, ki je prav tako realna kakor atomi. Število atomov je neskončno. Iz atomov sestojé vsi predmeti narave in tudi človek. Tudi človeška duša sestoji po Demokritovem mnenju iz silno drobnih, gibljivih atomov.

Sleherni atom je po Demokritovem mnenju večni, zato je tudi ves svet večni; narava sestoji iz večnih in neuničljivih atomov. Vsi atomi so nespremenljivi, neprodorni, dinamični, ali, kakor pravi Demokrit, telesni. Atomi se ločijo med seboj po svoji zunanji obliki, mestu v

¹ K. Marx in Fr. Engels, IV, zv., str. 120.

prostoru in razvrstitvi. Stvari se ločijo med seboj po kombinaciji atomov.

Demokrit je zastavil vprašanje o zvezi med materijo in gibanjem. Priznaval je, da je gibanje realno in lastno atomom, vendar je pojmoval to gibanje mehanično, kot enostavno premeščanje v prostoru notranje neporušljivih in nespremenljivih atomov. Proces premeščanja stvari in gibanja teles v naravi se ostvarja po Demokritovem mnenju v prostoru, ki obstoji hkrati z materialnimi atomi. S stališča Demokrita se gibljejo atomi v razne smeri premočrtno, nastajanje novih teles pa izvira iz tega, ker se atomi zadevajo drug v drugega: trk atomov spreminja gibanje iz premočrtnega v vrtinčno gibanje, ki kombinira in združuje atome, posledica tega pa je nastanek različnih teles.

Demokrit je razvil v osnovi materialistično, čeprav ne dosledno materialistično spoznavno teorijo. Menil je, da je svet spoznat, Demokrit je delil spoznanje na resnično in navidezno spoznanje. Resnično spoznanje imenuje Demokrit svetlo. Za to spoznanje so značilni objektivni znaki stvari: da atomi obstajajo, da se gibljejo, da imajo določeno razsežnost in obliko, skratka, da obstajajo atomi in praznina. Resnično znanje je najpopolnejše, najsvetlejšo znanje, ki sloni na pričevanju razuma. Vse ostalo znanje, npr. dojetje barv, glasov, vonja, okusa itd. — sloni na mnenju in je zato nepopolno ali nejasno, temno znanje. Svetlo znanje je po Demokritovem mnenju osnova filozofskih zaključkov, temno znanje pa je vir najrazličnejših zablod. Čeprav je Demokrit menil, da nam čutila ne dajejo popolnega in resničnega znanja, je vendarle mislil, da brez njih ni mogoče razumsko spoznanje stvari. Čutila dajejo razumu gradivo, brez katerega ni mogoče zgraditi logično zgrajenega in harmoničnega filozofskega posplošenja.

Demokritova nedoslednost v nauku o spoznavanju je omogočila v kasnejšem razvoju filozofije, da so pojmovanje nejasnega, neresničnega, na mnenju slonečega znanja razlagali kot nekaj popolnoma subjektivnega.

Čeprav je napravil antični materializem velik korak v oblikovanju znanstvenih pojmov in predstav o svetu, je vendarle predstavljal še zelo naiven svetovni nazor.

»Ali lahko govorimo o starogrški filozofiji kot o posebnem, diferenciranem področju znanja? Nikakor ne. Filozofski nazori starih Grkov so bili tako tesno prepleteni z njihovimi naravoslovnimi in političnimi nazori, da ne smemo in nimamo pravice, prenašati na grško znanost našo poznejšo delitev znanosti, njeno klasifikacijo. V bistvu so poznali Grki eno samo nerazčlenjeno znanost, ki je zajemala tudi filozofske predstave. Če vzamem Demokrita, Epikura ali Aristotela — vsi v isti meri potrjujejo Engelsovo misel, da so bili stari grški filozofi hkrati tudi naravoslovci.«¹

Druga zgodovinska oblika materializma je bil metafizični ali *mehanični materializem XVII, in XVIII. stoletja*. Bil je dete mladega naprednega razreda, ki je stopal na mesto fevdalne aristokracije in je pomenil napredno stopnjo v razvoju znanstvenega mišljenja. Mehanični materializem XVII. in XVIII. stoletja je bil filozofski izraz potreb razvoja proizvajalnih sil in nove znanosti. Viharnemu razvoju proizvajalnih sil je ustrezalarevolucija v naravoslovju. Morska plovba, vojaške potrebe, industrija in trgovina so rodile celo vrsto velikih odkritij in izumov ter dvignile matematiko, mehaniko, astronomijo, fiziko itd. na stopnjo, ki jo prejšnja stoletja niso mogla doseči.

¹ A. A. Ždanov, Govor po diskusiji o knjigi G. F. Aleksandrova, str. 10.

Toda isti družbeni odnosi in raven znanja, ki so določali zgodovinske zasluge starega materializma, so določali tudi njegovo zgodovinsko omejenost. To se je najjasneje izražalo v buržoazni omejenosti starih materialistov. Za vse buržoazne filozofe se je zgodovina nehala z nastanko buržoazne družbe. Hobbes in Locke, Spinoza in francoski materialisti — vsi so si predstavljali buržoazno družbo kot izraz absolutne resnice, s katero se neha razvoj.

Omejenost starih materialistov pa je bila posledica stopnje njihovega znanja. Izmed vseh znanosti tistega časa sta se najbolj razvili matematika in mehanika, in sicer v največji meri mehanika trdnih teles. Kemija in biologija sta bili še v povojih. To je vtisnilo svoj pečat mehanični omejenosti starega materializma. Zakone mehanike so razširili materialisti na vso naravo, na vse ostale oblike gibanja: kemično, biološko itd. Stari materialisti so poenostavljali resničnost in jo reducirali na najbolj preproste mehanične zakonitosti; niso razumeli raznovrsti oblik gibanja, nastajanja novega in zapletenosti razvojnih procesov. Zaradi tega so bili njihovi nazori o naravi metafizični.

Mehanični materializem se je začel razvijati pri Baconu, Descartesovi fiziki, preko Hobbesa, Spinoze, Lockeja, Lomonosova — in je dosegel v teorijah francoskega materializma XVIII. stoletja svojo najvišjo razvojno stopnjo.

V boju za napredek znanosti in filozofije so francoski materialisti XVIII. stoletja odločno nastopali proti idealizmu. Berkeleyev subjektivni idealizem, ki reducira ves svet na občutke subjekta, je Diderot imenoval najbolj absurdni filozofski sistem. »To so blodnje,« pripominja Didero o teh nazorih, »če si čutni

instrument domišlja, da je edini instrument na svetu in da je v njem vsa svetovna harmonija.«¹

Francoski materialisti so ustvarili za tiste čase napredno teorijo o materiji in njenem gibanju ter napravili velikanski korak dalje v primeri s svojimi predniki — Descartesom in Spinozo. Prizadevali so si, da bi podali razvito definicijo filozofskega pojma materije, v katerem bi bila poudarjena njena realnost, objektivnost, njena neodvisnost od človeške zavesti, učinkovanje materije na čutila. »Materija na splošno«, je pisal Holbach, »je vse tisto, kar tako ali drugače deluje na naša čutila.«² Francoski materialisti so tudi že proučevali obliko in zgradbo materije. Po njihovem mnenju sestoji materija iz silno majhnih delcev — molekul in atomov. S stališča francoskih materialistov so atomi enovrstni in nedeljivi delci materije. Vse bogastvo narave lahko razložimo z različnimi kombinacijami, zmanjševanjem in povečevanjem teh neizpremenljivih delcev, iz katerih sestoji ves svet. Trditev, da so atomi enovrstni in nedeljivi, je mehanična, toda v pogojih XVIII. stoletja je bila napredna, ker je dokazovala, da je enotnost sveta v njegovi materialnosti.

Največja zasluga francoskih materialistov je bilo priznanje, da sta materija in gibanje neločljiva. V nasprotju s pojmovanjem materije kot pasivne in negibne mase, ki je gospodovalo v XVII. stoletju, so francoski materialisti ustvarili nauk o notranji aktivnosti materije. Za razliko od Spinoze, ki je menil, da gibanje ni atribut materije, je Diderot učil, da so naravi lastne vse lastnosti in da je vsaka naravna stvar polna aktivnosti in sile.

Francoski materialisti so sprejeli Newtonovo pojmovanje energije in na njej slonečo teorijo

¹ Denis Diderot, Izbrana dela, I. zv., str. 150.

² P. Holbach, Sistem narave, 1940, str. 125.

klasične mehanike ter so odločno nastopili proti nauk o božjem »prvem sunku«, ki naj bi ustvaril gibanje in energijo. Da bi pripravili materijo do gibanja, je govoril Diderot, je potrebna neka sila. Ta sila pa ni zunanji sunek niti božja aktivnost, ta sila je v naravi sami. Če je torej materija aktivna in se njena aktivnost izraža v gibanju, ki ustvarja vse oblike in pojave resničnosti, tedaj ni nobenega prostora za boga. Priznanje, da je gibanje notranja sila materije, je pri francoskih materialistih torej v zvezi s zanikanjem boga, z ateizmom.

Čeprav so francoski materialisti pojmovali gibanje kot atribut materije, vendarle niso prišli tako daleč, da bi razumeli razvojno idejo. Gibanje so vselej reducirali na spreminjanje mesta najenostavnejših, nespremenljivih elementov teles. Francoski materialisti so gledali na spremembe v naravi kot na količinsko povečevanje ali zmanjševanje stvari, pri čemer se njihove lastnosti ne spreminjajo. Francoski materialisti so gledali na spremembe v naravi kot na količinsko povečevanje ali zmanjševanje stvari, pri čemer se njihove lastnosti ne spreminjajo. Ker so francoski filozofi XVIII. stoletja razpolagali z omejenim znanstvenim gradivom, še niso mogli odkriti kakovostnih posebnosti različnih oblik gibanja materije.

Čeprav so francoski materialisti na materialističen način reševali osnovno vprašanje filozofije, so bili tudi tukaj zgodovinsko omejeni. Po Engelsovih besedah niso šli dlje od dokazovanja, da je duhovni svet odvisen od narave. Vprašanja o medsebojnem učinkovanju materije in zavesti niso mogli rešiti. Francoski materialisti zaradi tega tudi niso mogli znanstveno razložiti izvora zavesti. Dasiravno so pravilno pripominjali, da ni neprehodne meje med živo in neživo materijo, vendar niso mogli razložiti nastanka žive materije. Nerazumevanje

razvojne ideje je privedlo Lamettria in Helvetiusa na stališče hилоzoizma (od grške besede »hyle« — materija in »zoe« — življenje), privedlo ju je do naziranja o splošni poduševljenosti narave. Sleherni materija je občutljiva so govorili francoski materialisti. Čeprav se je Holbach nagibal k mnenju, da ima zavest samo na določen način organizirana materija, je vendarle razlagal nastanek tako organizirane materije na popolnoma slučajan način: v procesu gibanja in medsebojnega učinkovanja atomov je nastala kombinacija, ki je porajala mišljenje.

Nekoliko globlje od drugih filozofov je prodril v vprašanje o izvoru zavesti Diderot. Po njegovem mnenju je občutljiva sleherni materija, vendar moramo razločevati pasivno in aktivno občutljivost. Aktivna ali dejavna občutljivost se pojavlja odkrito, pasivna pa je le potencialna in se pojavlja samo pri materiji, organizirani na določen način. V kolikor je Diderot pri anorganskih telesih dopuščal obstoj potencialne občutljivosti, ki se lahko pojavi v aktivni, poduševljeni obliki, je tudi on zagovarjal stališče hилоzoizma.

Francoski materialisti so priznavali spoznatnost sveta. Bili so popolnoma prepričani v neomejene spoznavne zmožnosti človeka. Izhodišče spoznavne teorije francoskih materialistov so bili Lockejevi, nazori, po katerih so občutki vir našega spoznanja. Francoski materialisti so sprejeli Lockejevo materialistično pojmovanje občutkov, zavrgli pa so njegove nedoslednosti, in sicer idealistični nauk o notranjem izkustvu. Spoznanje so francoski materialisti presojali kot odraz narave v človeški zavesti. Diderot primerja možgane z občutljivim in živim voskom, ki lahko sprejema najrazličnejše vtiske, ki jih pušča na njem učinkovanje zunanjega sveta. Vir spoznanja so občutki, ki nastajajo kot rezultat

učinkovanja narave na človeška čutila; čutila si je Diderot slikovito predstavljal kot glasbilo, ki je obdarjeno z občutljivostjo in spominom. »Mislite si«, pravi Diderot, »glasbilo, ki je obdarjeno z občutljivostjo in spominom, in povejte, če ne bo samostojno ponavljalo arij, ki smo jih prej igrali na njegovih strunah. Ljudje smo glasbila, obdarjena z občutljivostjo in spominom. Naša čutila so strune, na katere udarja obdajajoča nas narava.«¹ Če so naše izhodišče občutki, tedaj pomeni to po mnenju francoskih materialistov, da izhajamo iz dejstev, iz realnih naravnih pojavov. Francoski materialisti niso tajili pomena, ki ga ima racionalno spoznanje. Občutki, ki nam jih dajejo čutila, so nekakšno pričevanje, razum pa nastopa kot sodnik, ki preverja pravilnost teh pričevanj. Razum se ne sme ločiti od čutnih pričevanj, vendar jim ne sme preveč zaupati. Če bi se razum ločil od čutil, bi bilo naše spoznanje nemogoče.

Nauk francoskih materialistov je imel velik pomen v poznejšem razvoju materialistične filozofije in v njeni borbi proti idealizmu.

Posebna oblika metafizičnega materializma je bila filozofija *Ludvika Feuerbacha* (1804—1872), ideologa nemške demokratične buržoazije v tridesetih in štiridesetih letih XIX. stoletja.

Najvažnejši filozofski pomen Feuerbacha je tem, da je zagovarjal materializem proti Heglovemu idealizmu in proti slehernemu idealizmu sploh. Ko je Feuerbach kritiziral nazore subjektivnega idealizma, da so predmeti le produkti naših občutkov, je bistroumno vpraševal: »Zakaj zasadi mačka svoje kremlje v miško, ne pa v svoje lastne oči, če miš, ki vidi, obstoji samo v njenih očeh?« In Feuerbach je odgovarjal: »Zato, ker na ljubo idealistu ne

¹ *Denis Diderot, Izbrana dela, I. zv., str. 146.*

mara biti lačna«¹ Feuerbach je kritiko idealizma povezal s kritiko religije. Dokazoval je, da je Heglov sistem le posebna oblika utemeljevanja teologije. Če hočemo prekiniti z religijo, je trdil Feuerbach, moramo prekiniti s Heglovim idealizmom. Teolog in filozof-idealista, oba trgata človeško misel od človeka in jo razglašata za počelo sveta. Med Heglovo absolutno idejo in bogom v kakršni koli religiji ni nobene načelne razlike: prva in drugi sta le divinizirano človeško mišljenje. Heglovemu absolutnemu duhu je Feuerbach postavil nasproti večni obstoj resničnega objektivnega sveta. Narava in človek sta edina objektivna realnost.

Feuerbach je pozival filozofijo, naj preide od razglabljanja o onostranskih bistvih, kar so delali idealisti, k proučevanju narave in človeka. Po Feuerbachovem mnenju mora biti osnova in izhodišče filozofije realno čuteči človek, zato je Feuerbach svojo filozofijo imenoval antropološko. Feuerbach poudarja primarnost biti v odnosu do mišljenja in trdi, da izvira mišljenje iz biti, ne pa bit iz mišljenja, da duhovno ne more obstajati brez čutnega. Mišljenje je lastnost materije, funkcija človeških možgan.

Toda Feuerbachova filozofija je imela resne napake. Osnovna slabost njegove filozofije je bila v tem, da je bila odtrgana od politike, od praktične družbene dejavnosti naprednih sil. Marx je pisal, da se Feuerbach vse preveč sklicuje na naravo in premalo na politiko, toda brez najtesnejše povezanosti s politiko ne more biti resnične filozofije. Osnovna napaka Feuerbachovega materializma je bila v tem, da je svet samo tolmačil in opazoval, da ni razumel aktivne vloge praktične človeške dejavnosti. Ta napaka in njegov idealizem na področju človeške zgodovine sta privedla Feuerbacha do tega, da se

¹ L. Feuerbach, Dela, I. zv., str. 249.

je sprijaznil z resničnostjo. Feuerbach ni razumel, da naloga filozofije ni samo v tem, da svet pravilno razlaga, ampak tudi, da ga na revolucionaren način praktično spremeni. Feuerbach je vse svoje delo omejil le na filozofijo, z drugimi področji družbenih ved — s politično ekonomijo in socializmom — pa se je zelo malo ukvarjal. Prav tako ni sledil razvoju naravoslovja, čeprav je napravilo v njegovi dobi celo vrsto zelo velikih odkritij, ki so nujno terjala, da se dialektično obdela pojmovanje prirode. Feuerbach, pripominja Engels, »je otopel in se skisal v zakotni vasi. Le s tem si lahko razložimo, da se je Feuerbach glede naravoslovnih vprašanj — če izvzamemo posamezna genialna posplošenja — tolikokrat moral zadovoljiti z leposlovnimi frazami«. ¹

Feuerbachov materializem ni imel tiste razvite oblike, katero so terjala naravoslovna odkritja XIX. stoletja in družbena praksa tistega časa. V kritiki Heglovega sistema je Feuerbach zavrgel tudi Heglovo dialektiko in ni opazil v idealistični in mistični lupini »racionalnega jedra« Heglove filozofije. Čeprav je bil Feuerbach v temelju materialist, se je vendarle uprl imenu materializem, ker je pripisoval materializmu tisto prostaško in vulgarno obliko, kakršno je imel materializem pri nemških naravoslovcih Büchnerjevega, Vogtovega in Moleschottovega kova. Feuerbachov materializem, ki ga ni obogatila dialektika, je trpel zaradi nezgodovinskega obravnavanja pojavov, ker ni znal obravnavati pojavov s stališča njihovega razvoja. Feuerbachova teorija ni šla preko meja metafizičnega materializma.

Povzemimo na kratko naše razglabljanje. Čeprav je zgodovina filozofije zgodovina porajanja, nastanka in razvoja znanstvenega

¹ K. Marx in Fr. Engels, Dela, XIV. zv., str. 652 (Opomba).

materialističnega svetovnega nazora in njegovih zakonov in čeprav se je materializem oblikoval in razvijal v boju z idealističnimi smermi, stari materializem vendarle ni bil dosleden. Ahilova peta vse stare filozofije je bila njena nesposobnost, razložiti razvojne zakone človeške družbe. Niti filozofski idealizem niti materialistični filozofski nauki niso mogli razložiti družbenih pojavov. V družbenih vedah je gospodoval idealizem, in idealistično stališče so sprejemali tudi materialisti, kadar je šlo za spoznavanje družbenih pojavov.

Čeprav so vsi materialisti pred Marxom reševali onovno vprašanje filozofije tako, da so priznavali obstoj objektivnega sveta, ki je odvisen od človeške zavesti, vendar zaradi metafizičnega mišljenja niso mogli biti popolnoma dosledni materialisti.

Omejenost starega materializma je onemogočala globlje spoznati naravo. Nauk starega materializma o materiji in gibanju je bil nedosleden. Zato materializem pred marxom ni mogel popolnoma premagati idealizma na področju pojmovanja naravnih pojavov. Stari materializem ni mogel pojasniti prehoda od anorganske narave k organski in je zato pri vprašanju, kako je nastala organska materija, popuščal v korist idealizma. Stari materializem ni mogel premagati enostranosti v spoznavni teoriji in ni razumel aktivne vloge mišljenja v spoznanju in praktični dejavnosti; spoznanje je presojal zgolj kot opazovanje, kot pasivno dojemanje zunanjih objektov. O omejenosti starega materializma je pisal Lenin naslednje: »Za pglavitno pomanjkljivost ,starega' pa tudi Feuerbachovega (še bolj pa ,vulgarnega' Büchnerjevega, Vogtovega in Moleschottovega) materializma sta Marx in Engels smatrala 1) to, da je bil ta materializem 'pretežno mehaničen', ker ni upošteval novejšega razvoja kemije in biologije (danes bi morali še dodati: električne teorije

materije); 2) to, da je bil stari materializem nehistoričen in nedialektičen (metafizičen v smislu antidialektike) in ni dosledno ter vsestransko izvajal stališča razvoja; 3) to, da je ,bistvo človeka` pojmoval abstraktno, ne pa kot ,celoto` (konkretno zgodovinsko določenih) vseh družbenih odnosov` in je zato svet samo ,pojasnjeval`, dočim gre za to, da ga ,spremenimo`, t. j. — da ni razumel pomena ,revolucionarne praktične dejavnosti`.«¹

3. Materializem v ruski klasični filozofiji XIX. stoletja

Veliki ruski misleci XIX. stoletja — *Herzen*, *Belinski*, *Černiševski* in *Dobroljubov* so prekoračili meje metafizičnega materializma in so se zelo približali dialektičnemu materializmu. Kar so ti misleci napisali o različnih vprašanih filozofskega materializma, je najboljše od vsega tistega, kar je bilo ustvarjeno pred Marxom in Engelsom.

Ruska klasična filozofija XIX. stoletja je bila zakonita etapa razvoja ne le ruske, ampak tudi svetovne filozofske misli. Najnaprednejši misleci Rusije so teoretično posplošili in kritično obdelali izkustvo ne le domače, ampak tudi evropske znanosti.

Ruski misleci so sprejemali vse dragocene in napredne pridobitve razvoja svetovne družbene misli, samostojno in ustvarjalno so obravnavali razvoj materialistične filozofije ter postavljali in uspešno reševali nove probleme.

Pomen in vodilna vloga ruske klasične filozofije je v tem, da je dajala odgovor na dozorele zahteve ruskega življenja in reševala vprašanja, ki jih je razvoj Rusije postavil na dnevni red. Vsi materialisti pred Marxom s

¹ V. I. Lenin, O Marxu in marksizmu, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 13—14.

Feuerbachom vred so bili materialisti, ki so le tako ali drugače razlagali svet in si niso postavljali naloge, da bi ga izpremenili. Materializem klasikov ruske filozofije pa je imel aktiven značaj. Ni samo razlagal sveta, ampak si je tudi prizadeval, da bi začrtal pot za njegovo revolucionarno preobrazbo.

Ruska klasična filozofija XIX. stoletja je bila v tesni zvezi z osvobodilnim gibanjem v Rusiji in je služila kot teoretična osnova politične borbe revolucionarne demokracije. Materialistični značaj ruske filozofske misli je izviral tudi iz njene tesne povezanosti z naravoslovjem.

Podobno, kakor je bilo v vseh drugih deželah sveta, je tudi zgodovina ruske filozofije zgodovina borbe med materializmom in idealizmom. Kakor v drugih deželah je tudi v Rusiji filozofska borba odražala razredno borbo in je bila izraz politične borbe, ki se je razvijala v Rusiji. Toda ruska materialistična filozofija je v svojem razvoju naletela na posebne težave. Carski absolutizem je videl v materialistični filozofiji napad na religijo in družbene stebre fevdalno-buržoaznega sistema. Carizem je zatiral sleherno odkrito izražanje materializma in ateizma. Ruski revolucionarni misleci zato niso mogli odkrito razlagati svojih filozofskih in socialnopolitičnih naziranj, morali so se zatekati k naravoslovnim vedam, literaturi in literarni kritiki ter so na teh področjih širili materializem. Na drugi strani pa je borbeni aktivni značaj ruske filozofije diktiral razvoj materialističnih naziranj pri proučevanju konkretnega gradiva iz življenja, znanosti in literature.

Ruski misleci niso bili »sužnji sodobne družbene ureditve«, kot je dejal Černiševski o Heglu, ampak so napovedali neizprosno vojno vsemu tistemu, kar je oviralo napredek dežele. Kompromisov v politični borbi niso poznali in so

bili nepomirljivo nasprotni sleherni reakciji. »Vsa naša ruska revolucionarna demokratična publicistika je prežeta s smrtnim sovraštvom do carizma, iz nje veje plemenita težnja, boriti se za osnovne interese ljudstva, za njegovo prosveto, za njegovo kulturo, za njegovo osvobojenje iz okovov carskega režima.«¹

Herzen, Belinski, Černiševski in Dobroljubov so bili vojskujoči se materialisti; borili so se proti vsem oblikam mysticizma, tako ruskim kakor tudi zahodnoevropskim. Idealistične trditve o možnosti mišljenja izven resničnosti, duha brez materije, so zavračali kot nesmiselne. Opirali so se na celotno človeško življenje in na celoten razvoj znanosti ter so dokazovali, da ni nobenih apriornih resnic. Vse ideje poraja objektivna resničnost, te ideje odražajo v človeški zavesti materialni svet, ki obstoji izven zavesti. Vse, kar je ustvaril človeški duh, je plod izkustva človeškega življenja, je plod resničnosti.

»Kaj je neki gradivo, vsebina našega mišljenja«, je pisal Dobroljubov, »kot spoznavanje zunanjih predmetov? Mar je mogoča misel brez predmeta; mar ne bo misel tedaj nekaj nedosegljivega, nekaj, kar je brez sleherne oblike in vsebine? Kajti možnost take brezpredmetne in brezoblične misli bi pomenilo trditi, da je nekaj mogoče ustvariti iz nič...«² Pri posploševanju ugotovitev takratne psihologije je Dobroljubov sklepal, da »človek ne razvija pojmov iz lastne glave, ampak jih sprejema iz zunanjega sveta«.³ V recenziji nekega spisa arhimandrita Gavrila je Dobroljubov zavračal arhimandritovo trditev, da je osnova mišljenja nematerialna substanca, češ da možgan

¹ A. A. Ždanov, Referat o revijah »Zvezda« in »Leningrad«, CZ 1946, str. 19.

² N. A. Dobroljubov, Dela, III. zv., str. 241.

³ Prav tam, str. 106.

ni mogoče priznati za čutno počelo, ker so po svoji zgradbi in obliki preveč enostavni. »V kraljestvu organske narave«, je trdil Dobroljubov, »ne poznamo ničesar, kar bi imelo bolj svojevrstno obliko, bolj komplicirano zgradbo in, naposled, bolj zanimivo kemično sestavo, kakor so možgani... Ne poznamo nobenega živalskega organizma, ki bi ga glede na komplicirano in svojevrstno zgradbo lahko količkaj primerjali z možgani.«¹

V boju, ki se je razvnel v šestdesetih letih XIX. stoletja med ruskimi filozofi — materialisti in idealisti, je imel pomembno vlogo pristaš N. G. Černiševskega, originalni ruski mislec M. A. Antonovič, Antonovič je razkrinkaval nesmisle idealizma in je pisal n. pr. naslednje: »Idealistična metoda ima tole obliko: idealist sploh ne upošteva izkustva, izmisli si kakršno koli najbolj abstraktno in splošno misel ali celo kak nepojmljiv miselni drobec in iz njega izvaja vse svoje znanje, vse svoje nazore in pravi, da so samo ti nazori absolutno verodostojni in se jim mora podrediti celô izkustvo.«²

Materializem ruskih filozofov XIX. stoletja je mnogo bolj razvit kot Feuerbachov materializem. Feuerbach je proučeval materijo v otrplem, nespremenljivem, enkrat za vselej danem stanju, Herzen, Černiševski in drugi ruski materialisti pa so priznavali mnogoličnost razvoja materije, katere zakon je nenehno preoblikovanje; vse pojave na svetu so presojali kot različne oblike neskončno se spreminjajoče se materije. Za razliko od Feuerbachovega materializma, ki je priznaval nujnost nove, prefinjene religije in oznanjal moralo vesplošne ljubezni, je materializen Herzena, Belinskega, Černiševskega

¹ Prav tam, IV. zv., str. 309—310.

² M. A. Antonovič, Izbrana filozofska dela, str. 187.

in Dobroljubova brez vsakih religiozno-etičnih usedlin.

Klasiki materialistične ruske filozofije so vztrajno razvijali monistično svetovno naziranje in utemeljevali njegovo materialno enotnost in mnogoličnost. Obdaja nas — so učili ruski materialisti — objektivni, realni svet. Njegova enotnost predpostavlja njegovo mnogoličnost; vsi predmeti so si enaki »v tem«, je pisal Černiševski, »da so materialni«. ¹ Herzen je pisal, da v svetu opazamo splošno in posamezno: splošno — to je enotnost sveta, posamezno — to so posamezni predmeti. Splošno, t. j. enotnost sveta se izraža v posebnih, posameznih predmetih. Brez splošnega ni posameznega, enotnosti ni brez mnogoličnosti. Svet je enoten zato, ker je to svet enotne materije.

Klasiki ruske filozofije so bili prepričani deterministi (determinizem je nauk o zakoniti zvezi vseh pojavov in njihovi vzročni odvisnosti) in hudi nasprotniki teleologije. V boju z idealizmom so branili objektivno zakonitost, objektivni značaj vzročnosti, ki je lastna narodi. »Za Černiševskega kakor tudi za slehernega materialista resnično obstoji tisto, kar nam je dano kot zveza vzroka s posledico, obstoji objektivna vzročnost ali naravna nujnost.« ²

Ko Dobroljubov kritizira teleološko stališče, pripominja, da vodi to stališče k fatalizmu, k suženjskemu pomirjenju z resničnostjo. Teleologija pravi, da ima vse, kar obstoji, nek določen smoter: dežuje zato, da bi rastla trava, trava raste zato, da bi se lahko pasla živina, živina obstoji zato, da jo človek lahko zakolje in pojé. Ruski idealist Savič je menil, da so lastnosti materije usmerjene k vnaprej določenim

¹ N. G. Černiševski, Izbrana filozofska dela, str. 489.

² V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 294.

smotrom, ki jih določa »ideja organizacije«. Dobroljubov je zasmehoval nevzdržnost teleologije in je pisal, da teče Volga samo zaradi tega v Kaspijsko morje, ker občuti neko posebno, neotipljivo, idealno simpatijo do Kaspijskega morja; po tej ideji bi morala priti Volga na vsak način do Kaspijskega morja, čeprav bi ji Alpe zastavile pot. Dobroljubov poudarja materialno zakonitost in pravi, da teče reka pač tja, kamor se nagiba njen padec, če tega padca ni, reka počaka toliko časa, da se napravi.

Osnovno vprašanje filozofije so reševali ruski materialisti pred Marxom globlje in dosledneje kakor zahodnoevropski materialisti. Prišli so do spoznanja, da so občutki, misli rezultat zgodovinskega razvoja materije in predstavljajo posebno lastnost materije na najvišji stopnji njenega razvoja. Ravno tako — je pisal Herzen — kakor živa rastlina poraja cvet, tako tudi razvijajoča se narava nujno poraja misel, ta dragoceni cvet materije. Černiševski je dokazoval, da je sposobnost občutiti in misliti odvisna od fizioloških procesov v človeškem organizmu. Nikakor si ne moremo predstavljati — je pisal Černiševski — občutkov brez delovanja živcev in mišljenja brez delovanja možgan.

Ruski materialisti so se borili proti vulgarnim materialistom, ki so »reducirali« psihične pojave na fizične, kakor n. pr. Büchne, Moleschott in njihovi pristaši. Težnjo vulgarnih materialistov, da bi zabrisali specifični značaj človeške duhovne dejavnosti, je razglasil Dobroljubov za klavrno in poniževalno. »Nam se zdijo smešne in poniževalne nevedne pretenzije vulgarnega materializma«, je pisal Dobroljubov, »ki hoče poniževati veličastni pomen človekove duševnosti in si prizadeva dokazati, da sestoji človeška duša iz nekakšne najfinejše materije. Nesmiselnost takih modrovanj je že tako zdavnaj in tako nesporno dokazana, to modrovanje je v takem neposrednem protislovju z ugotovitvami

samih naravoslovnih ved, da danes morda le še najbolj zaostal in neveden človek ne zaničuje podobnih materialističnih modrovanj.«¹

Ne samo pri utemeljevanju vprašanja o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti, tudi glede nazorov o spoznatnosti sveta so ruski materialisti prehiteli zahodnoevropske materialiste pred Marxom. Za razliko od Feuerbacha, ki je samo teoretično ugotovil možnost spoznanja prirode in kritiziral agnosticizem s stališča abstraktnega, pasivnega materializma, so ruski misleci kritizirali agnosticizem z doslednejšega stališča. Niso se omejili na golo teoretično priznanje, da je priroda spoznatna, kakor je to storil Feuerbach, ampak so videli v njenem spoznavanju praktično, aktivno smotrnost in nujnost, da se obstoječa resničnost spremeni.

Delovanje zunanjih predmetov na človeška čutila je bilo za ruske materialiste vir človeškega znanja. »Naši občutki nastajajo zaradi vtiskov, ki jih sprejemamo od predmetov zunanjega sveta.«² Že sam občutek, je pisal Černiševski, predpostavlja dva elementa: zunanji predmet, ki občutke povzroča, in občutljivo bitje, ki občutke doživlja. Dobroljubov je dokazoval, spoznavanje materije nemogoče brez delovanja čutil. »Sleporojeni«, pravi Dobroljubov, »nimajo nobene predstave o svetlobi in barvah; gluhi od rojstva ne morejo razumeti, kaj je glasba.«³

Ruski materialisti so pozivali, naj se ne omejujemo na proučevanje posameznih dejstev, ampak naj skušamo ta dejstva teoretično razložiti. Herzen je pri proučevanju vprašanja o medsebojnem odnosu med empiričnim gradivom in teoretičnimi posplošitvami svaril pred čutno —

¹ N. A. Dobroljubov, Dela, III. zv., str. 92.

² N. A. Dobroljubov, Dela, III. zv., str. 109.

³ Prav tam, str. 106.

izkustveno zanesenostjo, pred precenjevanjem pomena empiričnega gradiva v znanstvenem spoznanju, kakor tudi pred pretiravanjem pomena abstraktnega mišljenja. Poudarjal je enotnost teoretičnih posploševanj in empiričnih ugotovitev, ki jih je presojal kot dve strani enotnega procesa znanstvenega spoznanja. »Če ne poznamo dejstev,« je pisal Belinski, »jih tudi ne moremo razumeti, kajti če nimamo dejstev kot gradiva, kot objektov znanja, tedaj tudi nimamo kaj razumeti: dejansko znanje je torej nujno, toda brez filozofskega znanja bo to znanje ravno tako iluzorno kakor filozofsko znanje brez dejanske priprave in utemeljitve.«¹

Herzen je razvijal misel o enotnosti logičnega in zgodovinskega. Brez zgodovine predmeta, razglablja Herzen, ni njegove teorije. S stališča vsebine se logično in zgodovinsko ujemata. »Logični razvoj ideje«, je pisal Herzen, »ima iste faze kakor razvoj narave in zgodovine; ta razvoj ponavlja gibanje zemeljskega planeta, kot ponavlja aberacija resnično kroženje zvezd na nebu.«² Toda ta skladnost ni absolutna: logično reproducira zgodovinsko, vendar v posplošeni obliki; zgodovinsko je bogato slučajnosti in odklonov. Zgodovina, pravi Herzen, je bolj bogata, logika pa je bolj dosledna. »Logika je razumnejša, zgodovina je bolj človeška.«³

V nauku o medsebojnem odnosu med relativno in absolutno resnico so stali ruski materialisti neprimerno više kakor Feuerbach in so se zelo približali spoznavni teoriji dialektičnega materializma. Sleherno stopnjo znanstvenega spoznanja, ki jo je doseglo človeštvo so smatrali le za začasno in relativno. Toda, pripominja Černiševski, v relativnem znanju,

¹ V. G. Belinski, Dela, VIII. zv., str. 1.

² A. I. Herzen, Izbrana filozofska dela, str. 93.

³ Prav tam.

doseženim v določeni zgodovinski dobi, ostaja nekaj absolutnega, trajnega, stalnega. Prej, je dejal Černiševski, je človeštvo poznalo lastnosti vode, ni pa še poznalo njene kemične sestave; danes vemo, da voda sestoji iz vodika in kisika, toda zaradi tega se njene osnovne lastnosti niso spremenile, razširile so se le meje našega znanja. Černiševski je prišel do zaključka, da je spoznavni proces prirode pot od neznanja k znanju, od manj globoke resnice k globlji resnici.

Ruski materialisti so neprimerno globlje in pravilneje pojmovali vprašanje o kriteriju za resničnost spoznanja kakor Feuerbach. Feuerbach je menil, da se tam, kjer se začenja čutno zaznavanje, končajo sleherni dvomi, tam je konec vseh sporov; Černiševski pa je bil mnenja, da je to popolnoma nezadostno. Če hočemo, da bi naše predstave in nazori lahko veljali za pravilne, jih moramo preveriti v praksi. Samo v praksi spoznavamo resničnost, tako narave kakor tudi družbe.

»Praksa«, je pripominjal Černiševski, »je velika razkrinkovalka sleparij in samoprevar ne le v praktičnih zadevah, ampak tudi na področju čustev in misli. Zato je je znanost sprejela kot bistveni kriterij vseh spornih točk... Kar je teoretično sporno, rešuje praksa resničnega življenja.«¹ Dobroljubov meni, da je kriterij za pravilnost znanja ta, da se znanje sklada z resničnostjo. Življenje in praktična dejavnost človeka, je zatrjeval Dobroljubov, nam dajeta zadosten dokaz za pravilnost našega znanja.

Klasiki ruske filozofije XIX. stoletja še niso prišli do dialektično-materialističnega pojmovanja prakse. Pod prakso so večidel razumeli učinkovanje človeka na naravo, borbo človeka z naravo. »Nikakor ne smemo misliti,« je

¹ N. G. Černiševski, Izbrana filozofska dela, str. 390—391.

zapisal Belinski, »da duh ali razum zgolj obstoji v naravi, ne da bi nanjo deloval... Duh ve... da so aktivne sile narave nespremenljive, in si ne domišlja, da jih bo izpremenil; toda ko se jim prilagaja in deluje v soglasju z njimi, spreminja podnebje, izsušuje močvirja in tundre, oplaja peščene stepe in pričara nanje vse bogastvo in razkošje žive prirode, vodi zapove, naj teče tam, kjer je ni bilo, in s prekopi združuje morja, jezera in reke, ki jih je ločila narava; cvet, ki ga vzgoji z nežno ljubeznijo, je lepši, krasnejši in bolj dehteč kakor tisti, ki raste v divjini; voda in veter pokorno ženeta njegove stroje, meljeta in žagata; para ga nosi s hitrostjo bliska po suhem in po morju; premagal je prostor in čas, on je gospodar narave, nad katero vlada v neizpremenljivem in neminljivem duhu njenih lastnih zakonov.«¹

Ker ruski materialisti XIX. stoletja niso poznali resničnih zakonov družbenega razvoja, niso pojmovali prakse kot proizvodne dejavnosti ljudi, ki jo opredeljujejo določeni zgodovinski pogoji družbenega razvoja.

Tudi druga področja materialističnega svetovnega nazora ruskih filozofov imajo slabe strani in nedostatke. Tako niso znali uveljaviti materializma na področju spoznavanja družbene zakonitosti in so ostali na zgodovinskem področju pretežno idealisti. Ni jim uspelo, da bi filozofsko posplošili velika naravoslovna odkritja prve polovice XIX. stoletja.

Omejenost ruskih filozofov XIX. stoletja prihaja jasno na dan, če primerjamo njihov svetovni nazor z najnaprednejšim, dosledno revolucionarnim marksističnim svetovnim nazorom. Lenin pravi, da zaostaja »Černiševski za Engelsom v toliko, v kolikor postavlja v svoji terminologiji metafizično mišljenje nasproti

¹ V. G. Belinski, Dela, VII. zv., str. 301.

dialektičnemu, namesto da bi postavljaj materializem nasproti idealizmu».¹

Filozofska naziranja Černiševskega in Dobroljubova imajo sledove antropologizma. Antropologizem (iz grščine: »anthropos« — človek in »logos« — nauk) je posebna oblika materialističnega svetovnega nazora in je imel pozitivno vlogo v boju proti idealizmu in religiji. Vendar gleda antropološki nauk na človeka metafizično, kot na biološko ali fiziološko bitje, in spregleda, da je človek družbeno bitje, ki živi in se razvija v zgodovinsko določenem sistemu družbenih odnosov. Zato nahajamo pri Feuerbachu in drugih predstavnikih antropologizma namesto konkretnega pojmovanja družbe, ljudi in razredov — abstraktne pojme o »človeku« na sploh. Čeprav Černiševski in Dobroljubov za razliko od Feuerbacha ne ločita človeka od socialnozgodovinskega okolja, ima njuna filozofija vendarle sledove antropologizma. Dobroljubov pojmuje človeka kot enoten, nedeljiv organizem, v katerem obstoji neločljiva zveza med fiziološko in duhovno dejavnostjo. O antropologiji je pisal Dobroljubov naslednje: »Samo najnovejša znanost je zavrgla sholastično razdvojitve človeka in ga začela presoјati v njegovi popolni, neločljivi telesni in duševni sestavi, ne da bi ju hotela ločiti. Ravno v duši je spoznala tisto silo, ki prepaja in oživlja ves človekov telesni ustroj.«²

Antropološko stališče, ki je lastno tudi ruskim materialistom XIX. stol., je privedlo do napačnih zaključkov tudi v socioloških vprašanjih. Na podlagi antropološkega načela je prišel Dobroljubov do napačnega zaključka, da izvirajo vsa protislovja družbenega življenja iz večnega protislovja, ki je baje lastno »človeški

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str.294.

² N. A. Dobroljubov, Dela, III. zv., str. 95.

naravi«. Ko se Dobroljubov sklicuje na človeško naravo, pozablja na materialne pogoje družbenega življenja: v ospredje stopajo antropološke abstrakcije, »sila navade«, »želja po izboljšanju« itd. kar vodi Dobroljubova k idealistični razlagi družbenega razvoja. Ko Lenin karakterizira omejenost antropologizma, pravi: »Izraz ‚antropološko načelo‘ v filozofiji Feuerbacha in Černiševskega je ozek. Antropološko načelo in naturalizem sta le netočen in slaboten izraz *materializma*.«¹

Ruska materialistična filozofija XIX. stoletja ima velikanske zasluge za kritiko reakcionarne nemške idealistične filozofije. Ruski misleci so razvijali to kritiko s stališča materializma in revolucionarne demokratičnosti. Vendar niso mogli podati znanstvene in vsestransko revolucionarne kritike nemškega idealizma, ker niso prišli do dialektičnega in zgodovinskega materializma.

Vzroki teh pomanjkljivosti in slabosti ruske materialistične filozofije XIX. stoletja so bili, kakor je opozarjal Lenin, v zaostalosti ruske stvarnosti, nerazvitosti družbenih odnosov in pomanjkanja revolucionarnega proletariata v tisti dobi.

Ne glede na svoje slabe strani pa ima klasična ruska filozofija velike zgodovinske zasluge. Materialistične teorije velikih ruskih mislecev so imele velikansko vlogo v osvobodilni borbi proti carizmu in tlačanstvu. Pod vplivom teh teorij se je v Rusiji razvilo materialistično naravoslovje. Prvič v zgodovini filozofske misli v dobi pred Marxom so klasiki ruske filozofije razširili materializem na področje estetike in utrli nova pota v umetnosti in literaturi. Najvažnejša zasluga ruske klasične filozofije XIX. stoletja pa je v tem, da je bila eden izmed pogojev za širjenje in razvoj marksistične

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 58.

filozofije v Rusiji. Zmago marksizma v Rusiji je v precejšnji meri olajšala okolnost, da je bila v napredni družbeni misli Rusije — kakor je dejal Lenin — trdna materialistična tradicija.

4. *Marksistični materializem — najvišja oblika materializma*

Materializem je dosegel svojo najvišjo obliko v marksistično-leninistični filozofiji.

Marksistični filozofski materializem se je razvil na stopnji razvoja družbenih odnosov in na novi stopnji znanosti. V zvezi z naravoslovno-znanstvenimi odkritji XIX. stoletja in razvojem razredne borbe proletariata je dobil materializem novo obliko in globoko znanstveno utemeljitev. Za razliko od starega mehaničnega materializma je marksistični filozofski materializem *dialektičen*, opira se na pridobitve vseh znanosti, ki proučujejo vse oblike gibanja materije. Sodobni materializem, pravi Engels, »ni preprosto vzpostavljanje starega materializma, temveč dodaja trajnim osnovam tega materializma še vso idejno vsebino dvatisočletnega razvoja filozofije in naravoslovja kakor tudi te dvatisočletne zgodovine same«. ¹

Glavna značilnost dialektičnega materializma je v tem, da je povezan s proletariatom in služi kot teoretična podlaga proletarskega osvobodilnega gibanja. Za razliko od filozofskih sistemov pred Marxom, ki so z lahkoto izrivali drug drugega — in sicer največ zato, ker so bili njihovi utemeljitelji večinoma posamezni filozofi — pa utemeljitelji dialektičnega materializma niso navadni ustanovitelji nekakšne filozofske »šole«, kakor pravi tovariš Stalin, ampak so voditelji mogočnega proletarskega gibanja.

¹ *Fr. Engels, Anti-Dühring, CZ 1948, str. 158.*

V nasprotju s starim buržoaznim mehaničnim materializmom, ki je svet samo razlagal, pa je dialektični materializem aktivna, dejavna, k določenem smotru usmerjena filozofija. Stari zahodnoevropski materializem je proučeval svet zato, da bi ga spoznal. Ruski materialisti XIX. stoletja so si prizadevali, da bi svet izpremenili, vendar niso prišli do pravilnega pojmovanja poti, ki vodi k njegovi preobrazbi. Utemeljitelji dialektičnega materializma so pojasnili, da ne gre le za to, da svet samo razlagamo, ampak ga tudi izpremenimo, hkrati pa so pokazali znanstveno pot za njegovo preobrazbo. Marksistični filozofski materializem ni navaden dedič starega materializma, ampak pomeni, če ga primerjamo z njim, velikanski kakovostni skok. Dialektični materializem, ki se je razvil neizmerno višje od prejšnjega materializma, vstaja pred nami kot celotna in vsestranka teorija, kot dosledno materialističen, monoliten in neizmerno bogat filozofski sistem.

Razlika med materializmom pred Marxom in marksističnim materializmom pride posebno očitno na dan, če primerjamo marksizem s Feuerbachovo filozofijo. »Ko označujeta svoj materializem, se Marx in Engels običajno sklicujeta na Feuerbacha kot na filozofa, ki je materializmu povrnil njegove pravice. Vendar to ne pomeni, da je Marxov in Engelsov materializem istoveten s Feuerbachovim materializmom. Dejansko sta Marx in Engels vzela iz Feuerbachovega materializma njegovo »osnovno jedro« s tem, da sta ga razvila dalje v znanstveno-filozofsko teorijo materializma in odvrгла njegove idealistične in religiozno-etične usedline.«¹

Dialektični materializem je dokončno premagal idealistično filozofijo. Idealizem se je lahko ponašal pred materializmom po svojem navideznem

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 104.

duhovnem bogastvu takrat, ko je bil materializem še metafizičen, mehaničen, ko je trpel zaradi svoje enostranosti in omejenosti. Marksistični filozofski materializem pa je stopil na areno oborožen z vsemi znanstvenimi spoznanji in je zadal smrtni udarec vsem strujam idealizma in religije. Ko se je pojavil marksistični filozofski materializem, si mnoge idealistične struje niso več upale stopiti odkrito na plan s stališča idealizma. S tem si lahko razložimo, zakaj si mnoge buržoazne filozofske struje (empiriokriticizem in neorealizem, pragmatizem in instrumentalizem) prizadevajo, da bi v filozofiji odkrile tretjo linijo. Taktika odkrite obrambe obrambe mračnjaštva, taktika direktnega napada proti marksizmu zdaj nima več uspeha pri množicah. Zato si filozofski mračnjaki nadevajo krinke. Sodobna filozofskareakcija se vojskuje proti materializmu mnogokrat z demagoškim geslom: »Mi smo za materializem!« Mistik in mračnjak Santayana razglaša samega sebe za edinega materialista na svetu. Dewey taji, da bi bil idealist. Mnoge idealistične smeri v ZDA prikrivajo svoj idealizem z besedo »realizem« v najrazličnejših modifikacijah: neorealizem, kritični realizem, fizikalni realizem itd.

Utemeljitelja dialektičnega materializma »sodobnega materializma, ki je vsebinsko neizmerno bogatejši in neprimerno doslednejši kakor vse oblike materializma pred njim«,¹ sta bila *Karl Marx* in *Friedrich Engels*. Marx in Engels sta napravila velikanski korak v razvoju filozofskega materializma. Vse prejšnje oblike materializma so bile povezane z idealističnim pojmovanjem človeške družbe. Čeprav so stari materialisti materialistično razlagali naravo, so ostali idealisti pri razlaganju družbenih pojavov. Marksistični filozofski materializem je

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 275.

premagal to nedoslednost in razdvojenost, ki je bila organska napaka starega materializma — ki je bil materializem od spodaj in idealizem zvrha. Marx in Engels sta po Leninovih besedah dogradila materialize do vrha. »Ko je Marx poglobljajal in razvijal filozofski materializem, ga je razvil do kraja in razširil njegovo spoznavanje narave tudi na spoznavanje človeške družbe.«¹

Marksizem je dvignil bojno zastavo tudi proti nazorom, po katerih je edina naloga filozofije in znanosti — odražati resnico. Dokler ni stopil na areno zgodovinske borbe proletariata, toliko časa je predstavljal mehanični materializem revolucionarno teorijo. Ne glede na svoje slabosti je bil mehanični materializem revolucionarno orožje v boju naprednih sil z reakcijo. Ko pa je nastal dialektični materializem, je metafizični materializem začel igrati reakcionarno vlogo. Različne oblike nedoslednega materializma so služile kot teoretična podlaga številnim maloburžoaznim, antimarksističnim strujam v socializmu. Z materializmom, ki je svet samo razlagal in izražal neodločnost, pasivnost in nedoslednost male buržoazije, sta se morala Marx in Engels vztrajno boriti.

Marxova in Engelsova zasluga je tudi v tem, da sta položila sodobnemu naravoslovju trdne teoretične temelje. Sredi XIX. stoletja je bil materializem zelo razširjen med naprednim delom buržoazne inteligence. Znatno število najvidnejših naravoslovcev tiste dobe je zagovarjalo bolj ali manj jasne materialistične nazore, vendar je bil ta materializem mehaničen. Naravoslovci so gledali na materijo kot na nekaj, kar sestoji iz neizpremenljivih atomov, ki so prvotni, nedeljivi in nespremenljivi sestavni deli vseh predmetov v naravi. Vse

¹ V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, I. zv., str. 59.

processe v naravi so reducirali na gibanje in kombinacije atomov. Na podlagi teh predstav se je oblikovalo naziranje, da spremenljivost naravnih pojavov temelji na nečem, kar je nespremenljivo. Druga značilnost materialističnih nazorov naravoslovcem XIX. stoletja je bila predstava o masi kot osnovni značilnosti materialnosti atomov, teles in vsega, kar obstoji v naravi. Menili so, da je masa nespremenljiva, pasivna. Helmholtz, znani naravoslovec tistega časa, je pisal: »Notranje bistvo materije se nam zdi nekaj mirujočega, nedejavnega; pri njej razločujemo prostornisko razsežnost in količino (maso), ki jo štejemo kot nespremenljivo. Materiji na sebi ne moremo pripisovati različnih lastnosti... Materija na sebi ne more doživljati nobenih drugih sprememb kakor prostornih, to je razen gibanja.«¹

Marx in Engels sta globoko in temeljito kritizirala mehanični materializem, pa tudi idealistične struje med buržoaznimi naravoslovci. Pokazala sta, da je edino prava znanstvena filozofska podlaga za razvoj naravoslovja dialektični materializem. Engels je utemeljil nauk o različnih oblikah gibanja materije. Pri analizi zgodovinskega razvoja naravoslovja in matematike je pokazal, kako so naravoslovci čedalje bolj prisiljeni prehajati od metafizičnega k dialektičnemu mišljenju in kako bogate plodove ima to za naravoslovje. Engels je učil, naj presojamo vsa svojstva materije, tudi njeno maso, s stališča razvoja. Poudarjal je, da prehaja materija v svojem razvoju skozi celo vrsto stopenj. Masa je le ena izmed značilnosti v razvojni verigi materije.

Engels je podrobno filozofsko analiziral celo vrsto osnovnih zakonov naravoslovja in odkril njihov resnični smisel. Pokazal je n. pr., da je zakon o ohranitvi energije zakon kvalitetne

¹ Helmholtz, O ohranitvi energije, str. 6.

preobrazbe materije, zakon enotnosti svetovnega gibanja materije. Engels je preiskoval tudi tako imenovano drugo načelo termodinamike in razkril lažnivost zaključka, ki so ga buržoazni učenjaki izvajali iz tega načela, češ da čaka naravo toplotna smrt in da je edina rešitev v tem, da se vmeša zunanja sila, t. j. bog.

Marx in Engels sta v svojih delih globoko filozofsko osvetlila Darwinov nauk o izvoru vrst. Na področju matematike je Engels materialistično utemeljil nauk o neskončnem (neskončno veliko in neskončno majhno) in pokazal, da naše predstave o neskončnosti odražajo neskončnost same narave v velikem in malem.

Marksistični filozofski materializem je razložen v vseh delih njegovih utemeljiteljev. Značilna poteza njegovih del je pozitivna obdelava znanstvenih vprašanj v procesu kritične analize neznanstvenih, nemarksističnih naziranj. »Marx in Engels sta najodločneje branila filozofski materializem in sta ponovna pojasnjevala globoko zmotnost vsakršnih odklonov od te osnove. Najjasneje in najpodrobneje so podani njuni nazori v Engelsovih delih: ‚Ludvik Feuerbach‘ in ‚Anti-Dühring‘, ki sta — tako kakor ‚Komunistični manifest‘ — priročnik vsakega zavednega delavca.«¹

Nujno potreben vir za proučevanje marksističnega filozofskega materializma so Teze o Feuerbachu, ki jih je napisal Marx leta 1845 in ki jih je objavil Engels leta 1888. V zvezi s kritiko Feuerbachove filozofije je dal Marx v teh enajstih tezah genialen osnutek dialektičnega materializma. Engels je pisal o teh tezah, da so »neprecenljive kot prvi

¹ V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, I. zv., str. 58.

dokument, ki vsebuje genialne klice novega svetovnega nazora.«¹

V Tezah o Feuerbachu daje Marx globoko kritiko napak in nedostatkov vsega prejšnjega materializma s Feuerbachovim vred. Marx poudarja, da Feuerbach ni razumel, da človek ni le podvržen učinkovanju s strani narave, da človek ni le podvržen učinkovanju s strani narave, ampak da tudi tudi sam vpliva na zunanji svet, ga spreminja in preobraža. Te Teze vsebujejo znamenito Marxovo načelo: »Filozofi so svet samo na različne načine *razlagali*, gre pa za to, da ga spremenimo.«² Ta teza je najvažnejše načelo marksistično-leninistične filozofije.

Genialne misli, ki so vsebovane v Marxovih Tezah o Feuerbachu, sta Marx in Engels dalje razvila v svojih kasnejših delih.

Marksistični filozofski materializem je sistematično razložen v knjigi Fr. Engelsa »Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti« (skrajšan naziv »Anti-Dühring«). Ta Engelsova knjiga je naperjena proti nemškemu filozofu Dühringu — sovražniku marksizma. Podobno kakor Proudhon je tudi Dühring izražal interese male buržoazije. Po Dühringovi lastni izjavi bi moral njegov sistem izvesti prevrat v filozofiji, politični ekonomiji in socializmu. S svojimi »odkritji« proti marksizmu je nastopil Dühring v sedemdesetih letih minulega stoletja in je neverjetno kričavo in bučno hvalisal svoj lastni sistem, v katerem je videl »do korenin segajoče raziskavanje«, »vsestransko prodirno miselno delo« itd. Oportunisti so pozdravili Dühringa z velikanskim navdušenjem. Nemški oportunisti Most, Walteich, Bracke itd. so nastopili kot vneti Dühringovi častilci. Pozdravljali soga tudi voditelji nemške socialne

¹ K. Marx, Izbrana dela v dveh zvezkih, I. zv., str. 384.

² Prav tam, str. 382.

demokracije. V članku »Novi komunist« je trdil Avgust Bebel leta 1874, da spadajo po Marxovem »Kapitalu« Dühringovi spisi med najboljša dela. Umazano vlogo pri reklami za Dühringa je imel tudi Bernstein, ki je skoval geslo »Dühring ali Marx«.

Škodljivost Dühringovega početja ni bila samo v teoretični zmešnjavi. Dühring si je prizadeval, da bi s svojo skupinico vnesel razkol in zmedo v vrste mlade Socialnodemokratske stranke Nemčije. Zato sta se Marx in Engels odločila, da bosta nastopila proti temu »novemu reformatorju« in razkrinkala nesmisle, ki jih je oznanjal. V leipziškem glasilu »Vorwärts« je objavil Engels leta 1877 celo vrsto člankov z ironičnim naslovom »Gospoda Evgena Dührina prevrat v znanosti«. Knjiga Anti-Dühring je torej nastala iz vrste člankov. Prva popolna izdaja celotnega dela je izšla leta 1878.¹

Ko je Engels pisal svojo knjigo, se je držal načela, da je nujno potrebno podvreči kritiki vse sestavne dele Dühringovega nauka. »Bil sem prisiljen«, je pisal Engels, »obravnavati vse mogoče, najrazličnejše predmete: od pojmovanja časa in prostora do bimetalizma; od večnosti materije in gibanja tja do spremenljive narave moralnih idej; od Darwinovega naravnega izbora do vzgoje mladine v bodoči družbi.« Toda Engelsu je ta nujnost koristila. Pri kritiziranju Dühringa je mimogrede razlagal dialektični materializem, sistematično povezal osnovne postavke marksizma in povzel rezultate svoje štiridesetletne znanstvene dejavnosti in revolucionarne borbe, ki jo je preživel skupaj z Marxom. »Vseobsežni horizont mojega nasprotnika« je pisal Engels, »mi je dal priložnost, da sem v polemiki z njim razložil Marxove in svoje nazore o vseh teh najrazličnejših predmetih, in sicer v bolj povezani obliki, kakor je bilo mogoče kdaj

1

koli prej. Ravno to je tudi bilo glavni vzrok, da sem se lotil tega, v drugačnih pogojih nehvaležnega dela.«

Knjiga Anti-Dühring sestoji iz treh razdelkov: »Filozofija«, »Politična ekonomija« in »Socializem«. V razdelku »Filozofija« kritizira Engels Dühringovo filozofijo in na podlagi velikanskega naravoslovno-znanstvenega in zgodovinskega gradiva dokazuje pravilnost in življenjsko silo marksistične filozofije. Tu Engels razlaga osnovna načela marksistične dialektične metode in marksističnega filozofskega materializma. V poglavju »Apriorizem« osvetljuje vprašanje o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti. V poglavju »Svetovna shematika« utemeljuje idejo materialnosti in enotnosti sveta. V petem poglavju Engels pojasnjuje, da sta prostor in čas osnovni obliki biti materije. V šestem poglavju razlaga vprašanje gibanja. Sedmo in osmo poglavje sta posvečena problemom, ki so povezani z organsko naravo. V devetem poglavju je razložen nauk o spoznatnosti sveta in verodostojnosti človeškega spoznavanja. V istem poglavju, kakor tudi v desetem in enajstem poglavju kritizira Engels idealistične in metafizične Dühringove nazore o pravu, morali, enakosti, svobodi in nujnosti. Dvanajsto in trinajsto poglavje sta posvečena osnovnim zakonom materialistične dialektike.

Med Engelsovimi filozofskimi deli ima eno izmed prvih mest tudi knjiga »Ludwig Feuerbach in konec klasične nemške filozofije (1888)«. V tej knjigi Engels karakterizira in kritizira Heglovo in Feuerbachovo filozofijo, razlaga načelne razlike med dialektičnim materializmom in Heglovo idealistično dialektiko ter Feuerbachovim metafizičnim materializmom. V prvem poglavju tega dela odkriva Engels osnovno protislovje med Heglovo dialektično metodo in idealističnim sistemom. V drugem poglavju

najdemo klasično definicijo osnovnega vprašanja filozofije in razlago obeh strani tega procesa: o prvotnosti materije in o spoznatnosti sveta. V istem, pa tudi v tretjem poglavju razlaga Engels omejenost Feuerbachovega metafizičnega materializma, ki je svet samo tolmačil, in odkriva njegov idealizem v pojmovanju družbe. V četrtem poglavju so podane osnovne teze zgodovinskega materializma.

Po smrti Marxa in Engelsa sta *V. I. Lenin* in *J. V. Stalin* dvignila materialistično filozofijo na novo, višjo stopnjo.

Leninova in Stalinova dela nam dajejo primer ustvarjalnega odnosa do teorije, odnosa, pri katerem je teorija v službi prakse, pri katerem je teorija poklicana, da rešuje pereče naloge, ki jih zastavlja revolucionarno proletarsko gibanje. Sleherno Leninovo in Stalinovo delo je nastalo v zvezi s tem ali onim vprašanjem revolucionarne prakse in je dajalo odgovor na določena vprašanja. Vsa Leninova in Stalinova dela nam služijo kot primer povezanosti teoretičnih tez marksizma s konkretnimi, perečimi nalogami partije, z nalogami razrednega boja, nam služijo kot primer povezanosti dialektičnega in zgodovinskega materializma s politiko boljše vizma.

Nova doba, ki je nastopila v začetku XX. stoletja, je zastavila marksistični filozofiji celo vrsto novih nalog. Prvič je bilo nujno potrebno odbiti besne napade na materializem in razbiti idealistične šole v filozofiji in naravoslovju. Drugič je bilo treba materializem spraviti v sklad z najnovejšimi odkritji v naravoslovju.

Po Pariški komuni se buržoazija nagiblje k reakciji tako na političnem kakor tudi na ideološkem področju. Ko je nastopila doba imperializma in so se razredna nasprotja zaostрила, je buržoazija, da bi utrdila idejno podlago svojega gospostva, začela čedalje bolj

pospeševati idealizem in popovščino ter se začela čedalje bolj ogorčeno boriti proti materializmu. »Sovraštvo do materializma in gore klevet o materialistih so na dnevnem redu v civilizirani in demokratični Evropi.«¹ V zadnji četrtini XIX. stoletja so se filozofski nazori buržoaznih učenjakov začeli hitro spreminjati; med naravoslovci so se zelo razširile idealistične teorije; kot oprode filozofskega idealizma nastopajo v tistem času fiziki E. Mach, P. Duhem, kemik W. Ostwald, matematiki Cifford, K. Pearson, Poincaré, biolog M. Verworn in drugi. Njihove teorije so zelo prikladne za napadanje naravoslovno-znanstvenega in filozofskega materializma, ker odevajo svojo filozofsko argumentacijo v naravoslovno izrazoslovje in se običajno ne nazivajo idealiste. Idealisti so skušali izkoristiti nove naravoslovne ugotovitve, da bi »ovrgli« materializem. Ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja je napravila fizika nova, pomembna odkritja. Utemeljena je bila nova teorija o zgradbi materije — teorija o elektronih — ki je zamenjala poprej gospodujočo teorijo o nespremenljivosti atomov. Idealistični filozofi in del naravoslovcev so skušali napraviti na podlagi novih odkritij reakcionarne zaključke, izpodkopati prepričanje v verodostojnost našega znanja in v obstoj materialnega sveta. Na materializem so navlili empiriokritiki in razglasili, da so pojmi »materija«, »vzročnost«, »nujnost« itd. neznanstveni; zahtevali so, naj se človeško znanje »očisti« ali, kakor so govorili ti filozofi, naj se izkustvo »očisti« takih pojmov.

V teh novih zgodovinskih pogojih se je »Lenin lotil nadvse pomembne naloge, posplošiti v materialistični filozofiji najvažnejše od tega, kar je dala znanost v obdobju od Engelsa do

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 281.

Lenina in podvreči vsestranski kritiki antimaterialistične struje med marksisti. Engels je dejal, da ,mora materializem z vsakim novim velikim odkritjem dobiti novo podobo`. Znano je, da za svojo dobo te naloge ni izpolnil nihče drugi kot Lenin v svojem znamenitem delu ,Materializem in empiriokriticizem`«.1

Lenin je napisal knjigo »Materializem in empiriokriticizem« trideset let potem, ko je Engels napisal »Anti-Dühringa«. Poraz revolucije leta 1905 je povzročil razpadanje in razkrajanje med sopotniki revolucije. Kontrarevolucija ni napadala samo na politični, ampak tudi na ideološki fronti. Cela truma pisateljev in literatov je nastopila v dobi reakcije proti revolucionarnemu marksizmu, pljuvala na revolucijo in oznanjala razvrat in izdajo. Na filozofskem področju so rasli poizkusi revidirati marksizem, pojavile so se najrazličnejše religiozne smeri. Dekadenca in nezaupanje sta prodrla celo v del partijske inteligence, ki je bila sovražno razpoložena nasproti marksizmu (Bogdanov, Bazarov, Juškevič, Valentinov in drugi). Lotili so se »kritike« filozofsko-teoretičnih osnov marksizma — dialektičnega materializma — in zgodovinskih osnov marksizma — zgodovinskega materializma. Pred revolucionarnim marksizmom se je pojavila neodložljiva naloga — dati zasluženi odgovor vsem izrodkom na področju marksistične teorije, jih do kraja razkrinkati in obraniti teoretične osnove marksistične partije. To nalogo je sijajno rešil Lenin v svoji knjigi »Materializem in empiriokriticizem« (1909).

Leninova knjiga »Materializem in empiriokriticizem« je primer ustvarjalnega marksizma. Knjiga ne vsebuje le obrambe teoretičnih osnov marksizma. Lenin ni samo na kristalno čist način obnovil marksistične

¹ J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, CZ 1948, 21—22.

filozofije, očiščene vseh oportunističnih potvorb, ampak je marksistično filozofijo tudi dalje razvil.

»Materializem in empiriokriticizem« zajema po svoji vsebini celotno problematiko marksistično-leninistične filozofije. V začetnem poglavju »Namesto uvoda« razpravlja Lenin o vprašanju idejnih prednikov mahistov in dokazuje, da vsa »odkritja« empiriokriticizma, empiriomonizma in drugih reakcionarnih smeri niso nič drugega kot ponavljanje subjektivno-idealistične filozofije Berkeleya in Humea. Prva tri poglavja svoje knjige je posvetil Lenin osvetlitvi temeljnih vprašanj spoznavne teorije dialektičnega materializma. V prvem poglavju analizira Lenin vprašanje o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti; v drugem poglavju kritizira Kantov agnosticizem, fideizem mahistov in utemeljuje marksistični nauk o spoznatnosti sveta in njegovih zakonitosti; v tem poglavju nadrobno razlaga razliko med agnosticizmom in idealizmom na eni strani in materializmom na drugi strani. V tretjem poglavju podrobno analizira vprašanje o materialnosti sveta in njegovih zakonitostih. V četrtem poglavju razpravlja Lenin o empiriokriticizmu v zvezi z njegovim zgodovinskim razvojem, analizira njegovo povezanost in njegove odnos z drugimi filozofskimi smermi. V istem poglavju Lenin podrobno kritizira različne oblike mahizma — empiriosimbolizem, empiriomonizem, imanente; posebno mesto posveča Lenin kritiki empiriomonizma Bogdanova.

Peto poglavje knjige »Materializem in empiriokriticizem« je namenjeno analizi revolucije v naravoslovju in kritiki fizikalnega idealizma. V tem poglavju razkriva Lenin korenine krize v naravoslovju. »Bistvo krize v sodobni fiziki je zlom starih zakonov in osnovnih načel, zametavanje objektivne realnosti izven naše zavesti, t. j. zamenjevanje

materializma z idealizmom in agnosticizmom.«¹ Lenin je posplošil najnovejša odkritja v fiziki, razkril jedro krize v naravoslovju, pokazal materialistični izhod iz te krize in brezmejne perspektive nadaljnjega razvoja naravoslovja. Leninove postavke so močno orožje v sodobni borbi z idealizmom v fiziki. Leninova diagnoza bolezenskih pojavov na področju fizike velja tudi v današnjih dneh. Kriza fizike še ni končana. Danes, ko je fizika prešla na področje atomske fizike, ko se je znanost obogatila s celo vrsto najnovejših odkritij, ki zadevajo zgradbo materije, se je kriza v fiziki še bolj zaostрила. V zvezi s tem imajo Leninova napotila o izhodu iz te krize danes še prav posebno važen pomen.

V šestem poglavju kritizira Lenin subjektivni idealizem mahistov v vprašanjih spoznavanja človeške družbe ter bogati in razvija dalje zgodovinski materializem. V sklepni besedi formulira Lenin splošne zaključke poudarjajoč, da moramo za vsakršnimi terminološkimi zvijačami znati poiskati boj dveh osnovnih smeri v reševanju filozofskih vprašanj, odkrivati borbo partij, borbo razredov v filozofiji. Lenin je označil ruski mahizem kot filozofijo reakcionarnega malomeščanstva, kot filozofsko zastavo malomeščanske inteligence, ki je obrnila revoluciji hrbet. Ko Lenin razkrinkuje težnje reakcionarnih ideologov, da bi izkoristili naravoslovna odkritja, piše naslednje: »... v največji meri je značilno, s kakšnimi prefinjenimi sredstvi skušajo predstavniki izobražene buržoazije — kakor človek, ki se utaplja in oprijemlje sleherne bilke — na umeten način ohraniti ali poiskati kak prostorček za fideizem.«²

¹ V. I. Lenin, Dela XIII. zv., str. 211.

² Prav tam, str. 252.

Leninova knjiga je prežeta od začetka do konca z globoko načelnostjo, boljševisko partijnostjo in nepomirljivo borbenostjo nasproti slehernemu odstopanju od revolucionarnega marksizma.

Marksistični filozofski materializem je razvil dalje in obogatil v svojih delih *J. V. Stalin*. V svojih teoretičnih delih je tovariš Stalin skupaj z Leninom skoval idejno orožje boljševiske partije.

Velik prispevek k marksistično-leninistični teoriji, k obdelavi teoretičnih osnov boljševiske partije je Stalinovo delo »Anarhizem ali socializem?« (1906). To delo je napisal tovariš Stalin takrat, ko so gradili temelje marksistično-leninistične partije, njeno teorijo, ideologijo, organizacijske in taktične principe. Teza o enotnosti in neločljivosti marksistične filozofije in proletarskega socializma, ki jo je utemeljil in obdelal v tem delu tovariš Stalin, je služila teoretični pripravi boljševiske partije.

Delo »Anarhizem ali socializem?« sestoji iz kratkega uvoda in treh razdelkov: I. Dialektična metoda; II. Materialistična teorija; III. Proletarski socializem. V vseh razdelkih tega dela tovariš Stalin dokazuje, kako iz dialektično-materialističnih tez na zakonit način izhajajo teze znanstvenega socializma. »Marksizem ni le teorija socializma, to je dograjen svetovni nazor, filozofski sistem, iz katerega sam po sebi izvira Marxov proletarski socializem. Ta filozofski sistem se imenuje dialektični materializem.«¹

V razvoju in obogatitvi filozofskega materializma ima velik pomen delo tovariša Stalina »O dialektičnem in zgodovinskem

¹ *J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?*, Mala knjižnica marksizma-leninizma,

materializmu«, ki ga je napisal leta 1938 za »Kratki kurz zgodovine VKP (b)«.

V dobi, ki loči delo tovariša Stalina »O dialektičnem in zgodovinskem materializmu« od Leninove knjige »Materializem in empiriokriticizem«, so se izvršili velikanski dogodki v družbenem življenju: prva svetovna vojna in spremembe v gospodarskem in političnem življenju držav in narodov. Oktobrska socialistična revolucija in zgraditev socializma v Sovjetski zvezi. Za to dobo so značilne tudi velikanske pridobitve na naravoslovnem področju, ki so terjale svoje filozofsko posplošenje. Pomen dela tovariša Stalina »O dialektičnem in zgodovinskem materializmu« je v tem, da je v njem posplošeno velikansko zgodovinsko izkustvo človeštva, razvoj znanosti, izkustvo borbe boljševiske partije za zmago socialistične revolucije in zgraditev socialistične družbe v naši deželi, za zgraditev in utrditev sovjetske države.

Delo tovariša Stalina »O dialektičnem in zgodovinskem materializmu«, v katerem je združena po svoji globini klasična teoretična analiza različnih vprašanj s klasičnim posplošenjem filozofske dediščine Marxa, Engelsa, Lenina in klasičnim posplošenjem najnovejših pridobitev znanosti in vsega tistega, kar se je porajalo pri nas v procesu socialistične graditve — to delo je znanstveni odraz dobe, ki jo danes preživljamo. To delo tovariša Stalina, ki posplošuje izkustvo najbogatejše in najbolj zapletene dobe v zgodovini človeštva, dviga dialektični materializem na novo, višjo stopnjo.

Ravno tako, kakor je v dobi, ko je Lenin gradil boljševisko partijo, dozorela potreba, da se v skladu z novimi pridobitvami znanosti in revolucionarnega gibanja razvije dalje tudi dialektični materializem — ravno tako je tudi danes, ko Sovjetska zveza dokončuje graditev

brezrazredne socialistične družbe in se začena postopni prehod od socializma h komunizmu, postalo nujno, da se teoretično obdela in utemelji nove zakonitosti, ki delujejo v naši sovjetski stvarnosti. Ravno tako, kakor je bila Leninova knjiga »Materializem in empiriokriticizem« teoretična priprava boljševiške partije v dobi boja za strmoglavljenje carizma in kapitalizma ter za upostavitve diktature proletariata, ravno tako je tudi delo tovariša Stalina »O dialektičnem in zgodovinskem materializmu« teoretična priprava naše partije v dobi boja za zgraditev komunizma v naši deželi. Tovariš Stalin je ustvarjalno uporabil in obogatil marksistično teorijo v novih zgodovinskih pogojih, razkril gibalne sile socialistične družbe, znanstveno definiral pota njenega razvoja in razvil znanost o zakonih graditve komunistične družbe.

Delo tovariša Stalina »O dialektičnem in zgodovinskem materializmu« podaja prvič v zgodovini razvoja marksistično-leninistične znanosti sistematično razlago marksistične filozofije. V tem delu je tovariš Stalin povezal vse teze marksistično-leninistične filozofije v celoto ter vsestransko razložil osnovne poteze marksistične dialektične metode in marksističnega filozofskega materializma, jih razvil, izpopolnil in obogatil z novimi mislimi in tezami. V tem delu tovariša Stalina je z velikansko silo poudarjeno, da je enotnost revolucionarne teorije in revolucionarne prakse najvažnejši pogoj življenjske sposobnosti boljševiške partije in njenih velikih zmag; v tem delu so formulirani revolucionarni praktični zaključki, ki izvirajo iz sleherne osnovne teze marksistične filozofije. Zaključki, ki jih izvaja tovariš Stalin na podlagi osnovnih tez marksističnega filozofskega materializma, pomenijo globoko obdelavo in konkretizacijo Marxove misli o preoblikujoči vlogi revolucionarne teorije. Ti zaključki služijo kot

borbeno napotilo za akcijo in nas oborožujejo s silo orientacije, s prepričanjem in pogumom v boju za zgraditev komunistične družbe.

Osnovne poteze marksističnega filozofskega materializma, ki jih je razložil tovariš Stalin v svojem delu »O dialektičnem in zgodovinskem materializmu« nam dajejo vsestransko sliko:

1. o materialnosti sveta in njegovih zakonitostih;
2. o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti;
3. o spoznatnosti sveta in njegovih zakonitosti.

Drugo poglavje

MATERIALNOST SVETA IN ZAKONITOSTI NJEGOVEGA RAZVOJA

1. *Enotnost sveta in njegova materialnost*

Izhodišče marksističnega filozofskega materializma je priznavanje materialnosti gibajočega in razvijajočega se sveta. Marksistični filozofski materializem izvaja enotnost sveta iz objektivne materialne resničnosti, ki obstoji izven nas. Materialni svet je obstajal in obstaja izven in neodvisno od kakršne koli zavesti in ne potrebuje za svoj obstoj prav nobenega razuma, zavesti ali svetovne volje. Materija je edini vir neskončno mnogolične stvarnosti.

To izhodiščno tezo marksističnega filozofskega materializma je v klasični obliki formuliral tovariš Stalin: »V nasprotju z idealizmom, ki ima svet za utelešenje ,absolutne ideje`, ,svetovnega duha`, ,zavesti`, izhaja Marxov filozofski materializem iz tega, da je svet po svoji naravi *materialen*, da predstavljajo mnogovrstni pojavi v svetu različne oblike gibajoče se materije, da predstavljata medsebojna zveza in medsebojna pogojna odvisnost pojavov, ki jo ugotavlja dialektična metoda, zakonitosti v razvoju gibajoče se materije, da

se svet razvija po zakonih gibanja materije in da mu ni potreben noben ,svetovni duh'.«¹

V borbi proti idealizmu je materializem vselej branil idejo o enotnosti materialnega sveta, jo razvijal in poglobljal hkrati s kopičenjem novih naravoslovnih ugotovitev. Najgloblje in najdosledneje pa se je ta ideja razvila v marksistično-leninistični filozofiji.

Velikansko revolucionarno vlogo pri dokazovanju materialne enotnosti sveta je imel nauk genialnega slovanskega učenjaka Nikolaja Kopernika — utemeljitelja heliocentričnega svetovnega sistema.² Njegov nauk je zadal silovit udarec gospodujočemu religioznemu naziranju, da je svet razdeljen na dva različna dela: »zemljo« in »nebo«. Po religioznih pojmih je zemeljski svet materialni, čutni in hkrati s tem nečisti, grešni svet; vse na tem svetu minljivo in začasno: nebesni svet pa je »duhovni«, nadčutni svet, ki ni dostopen človeškemu zaznavanju.

Ko je Kopernik prištel Zemljo med planete in dokazal, da se Zemlja skupaj z ostalimi nebesnimi telesi vrti okrog Sonca, je s tem ustvaril pogoje, da se tudi Zemlja prišteje med nebesna telesa. Postavljati zemeljsko v nasprotje z nebesnim je postalo torej nesmiselno. Po Engelsovih besedah je Kopernik s svojim naukom prisilil teologijo, da je podala ostavko.

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 110.

² Pred XVI. stoletjem je kraljeval geocentrični (iz grške besede »geos« — zemlja) svetovni sistem grškega učenjaka Ptolemeja. Po tem sistemu je Zemlja nepremično središče vesoljstva in okrog nje se vrtijo Sonce, Luna, planeti in zvezde. Kopernik je v XVI. stoletju dokazal nevzdržnost te teorije in zgradil heliocentrični (iz grške besede »helios« — sonce) svetovni sistem, po katerem je središče Sonce, planeti (z Zemljo vred) pa se vrtijo okrog Sonca.

Marks, fil. materializem — 7

Idejo o enotnosti sveta je sijano utemeljil Galilei. Tovariš Stalin označuje Galileja kot znamenitega znanstvenika, ki je utiral znanosti nova pota. Galilei je zavrgel religiozne trditve, češ da se nebesna telesa po svojem bistvu razločujejo od Zemlje in vsega zemeljskega in da zato ni mogoče govoriti, da v vsem vesoljstvu obstoji ena in ista materija. Na podlagi svojega opazovanja Lune, na katere površini je odkril gore in doline, in na podlagi svojega opazovanja Sonca, na katerega površini je odkril tako imenovane pege, je Galilei dokazal, da nebesna telesa nikakor niso nekaj idealno specifičnega, kot so zatrjevali teologi, in da se torej v svoji osnovi v ničemer ne razločujejo od »grešne« in materialne Zemlje. S tem je Galilei premostil prepad, ki so ga izkopali teologi med »zemeljskim« in »nebesnim«.

Velik pomen za naravoslovno utemeljitev ideje o enotnosti sveta je imelo Newtonovo odkritje zakona o vesoljni gravitaciji . To odkritje je dokazalo, da so zakoni narave na Zemlji in na najoddaljenejših delih vesoljstva enotni, da so Zemlja in vsa nebesna telesa med seboj neločljivo povezani z enotnimi objektivnimi zakoni.

Marksistični filozofski materializem je zadal dokončni, smrtni udarec idealističnemu nauku, ki ni videl enotnosti sveta v njegovi materialnosti, ampak v njegovi »duhovnosti«. Idealisti mislijo, da je svet utelešenje »absolutne ideje«, »svetovnega duha«, »zavesti«. Po nauku marksistično-leninistične filozofije je vesoljstvo materialno, v svetu ne obstoji ničesar drugega razen gibajoče se materije. Na podlagi dvatisočletne prakse spoznavanja narave uči marksistični filozofski materializem, da razen materialnega sveta ni nobenega drugega sveta, da ne obstoji noben nadnaravni, nadprirodni, onostranski, nematerialni »duhovni svet«.

Tezo o materialni enotnosti sveta je razložil Engels v svoji knjigi »Anti-Dühring«. Ko kritizira Dühringa, ki je skušal dokazati, da nastaja pojem o enotnosti sveta baje po zaslugi združevalne sposobnosti mišljenja, pravi Engels, da je enotnost sveta v tem, da obstoji neodvisno od zavesti, ne pa v tem, da si jo predstavljamo. In ravno zato, ker predmeti obstojé neodvisno od mišljenja, ravno zato jih misel lahko odraža. Misel lahko pravilno poveže različne elemente zavesti v enoto samo tedaj, če je ta enota že prej objektivno obstajala. Misel — če ne strelja kozlov — ne more svojevoljno konstruirati zvez in enotnosti pojavov ter jih vsiljevati svetu. Engels je pisal, ko se je norčeval iz Düringa, da krtača za čevlje, če jo podredim enoti »sesalec«, zaradi tega še malo ne bo dobila mlečnih žlez.

Engels kritizira Dühringa, ki trdi, da obstoji enotnost sveta v njegovi biti, v tem da svet obstoji — in ugovarja, da enotnost sveta ne obstoji v njegovi biti, ampak v njegovi materialnosti, čeprav mora svet najprej obstajati, preden more biti enoten; bit je nujen pogoj enotnosti sveta. Toda resnična enotnost sveta je v njegovi materialnosti. To Engels poudarja zaradi tega, ker ima pojem biti lahko tudi idealistično vsebino. Idealisti priznavajo bit absolutne ideje, svetovnega duha, boga, neumrljive duše itd. Zato je Engels poudarjal, da enotnost sveta ni v njegovi biti. »Resnična enotnost sveta je v njegovi materialnosti...«¹

Engelsovo tezo o materialni enotnosti sveta je razvil dalje Lenin v knjigi »Materializem in empiriokriticizem« ter drugih spisih. Lenin je dejal, da lahko »razglasimo kot ,enotne` samo tiste predmete, lastnosti pojave in dejavnosti, ki so enotni v objektivni resničnosti.«² Ideja

¹ Fr. Engels, Anti-Dühring, CZ 1948, str. 50.

² V. I. Lenin, XIX. zv., str. 217.

materialne enotnosti sveta, pripominja Lenin, ima globok ateistični smisel in je sovražna fideizmu, popovščini; Dühringovo pojmovanje enotnosti sveta pa je brez moči nasproti popovskim trditvam. Tista filozofija, ki izvaja enotnost sveta iz mišljenja, je brez moči nasproti mistiki in fideizmu. Popovščina priznava enotnost sveta kot cerkveno dogmo in oznanja, da je po božji zaslugi vse, kar obstoji, enotno in da je svet nedeljiv. Med Dühringovo trditvijo, ki izvaja enotnost sveta iz misli, in med cerkveno dogmo, po kateri ustvarja enotnost sveta bog — ni nobene načelne razlike. »Engels je pokazal na primeru Dühringa, da vsaka količkaj dosledna filozofija lahko izvaja enotnost sveta bodisi iz mišljenja — in je tedaj brez moči nasproti spiritualizmu in fideizmu... in argumenti take filozofije se nujno reducirajo na glumaške fraze — ali pa iz tiste objektivne realnosti, obstoječe izven nas, ki jo gnoseologija izdavnica imenuje materijo in katero proučuje naravoslovje.«¹

Ideja materialnosti sveta je razvita dalje v delih tovariša Stalina. V razpravi »Anarhizem ali socializem?« je tovariš Stalin pri utemeljevanju monizma materialistične teorije pisal, da je narava enotna, nedeljiva in po svojem bistvu materialna. Materija je edini vir in končni vzrok vseh naravnih procesov.

Pravilnost teze marksističnega filozofskega materializma, da je enotnost sveta v njegovi materialnosti, dokazujeta zgodovina razvoja človeškega znanja in sodobna znanost. Naravoslovje s svojim velikanskim dejanskim gradivom dejstev potrjuje, da so vsi neskončno mnogolični pojavi, ki jih opazujemo — od elektrona do Sonca, od bacila do najpopolnejšega proizvoda narave — človeka, različne oblike enotne, toda neskončno mnogolične materije.

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 142.

Materialisti pred Marxom, ki so se borili proti idealizmu in religiji, so odločno zagovarjali materialno enotnost sveta. Toda razvojna stopnja znanosti tistega časa je porajala mehanično pojmovanje enotnosti sveta. Stari materilaisti so reducirali enotnost sveta na te ali one enostranske lastnosti materije in so na ta način oropali materialno enotnost njene mnogoličnosti.

Po naziranju dialektičnega materializma je svet *enoten* in hkrati neskončno *mnogoličen*. Enotnost sveta in njegova mnogoličnost sta notranje neločljivo povezana; enotnost materije obstoji samo v kakovostno mnogoličnih oblikah; vsa mnogoličnost sveta — so mnogolične oblike *enotne* materije.

Sodobna znanost potrjuje, da je svet enoten in da obstoji ta enotnost sveta v njegovi materialnosti. Proučevanje pojavov in lastnosti snovi, ki jih znanost odkriva z različnim eksperimentiranjem na naši Zemlji, je v primerjanju s tistimi pojavi na oddaljenih nebesnih telesih, ki so dostopna našemu proučevanju, potrdilo tezo, da se v naravi v enakih pogojih povsod razvijajo enaki pojavi.

Odkritje spektralne analize je pomenilo velik korak dalje v odkrivanju materialne enotnosti sveta. Spektralna analiza je omogočila povezati astronomijo s kemijo in fiziko ter proučevati fizikalne lastnosti in kemično sestavo Sonca, planetov, kometov in zvezd. Uporaba spektroskopa v astronomiji je omogočila ugotoviti, iz kakšnih snovi so sestavljena nebesna telesa. Gre namreč za to, da ima sleherna snov v posebnih toplotnih in drugih pogojih svoj značilni spekter. Svetloba, ki jo oddajajo sevajoči plini, je razklana v črtast spekter, vsaka črta ima določeno barvo in s tem določeno mesto v spektru. Značilna črta natrijevih hlapov je rumena. Če jo ogledamo natančneje, opazimo, da je sestavljena iz dveh črt, ki sta tesno druga

ob drugi. V vodikovem spektru so najpomembnejše rdeča, zelena in modra črta. Včasih je teh linij zelo veliko; spekter železa jih ima n. pr. nekaj tisoč. Sleherni kemijski element daje le svoje, ostro določene linije, zato znanost po obliki spektra vselej lahko ugotovi, s kakšnimi atomi ima opravka. S proučevanjem sončnih in zvezdnih žarkov ter fotografiranjem spektrov ima znanost na ta način možnost, da proučuje sestav atmosfere Sonca, zvezd in njihovo temperaturo.

S spektroskopom je znanost ugotovila, da se spektri Sonca in zvezd popolnoma ujemajo s spektri snovi, ki jih proučujemo na Zemlji. Na ta način je bilo torej ugotovljeno, da Sonce, zvezde, meglenice, komete in ostala nebesna telesa sestavljajo isti kemični elementi, kakor jih poznamo na Zemlji.

Spektralna analiza nam je omogočila posebno natančno proučiti sestavo zunanje atmosfere Sonca. Pokazalo se je, da sestoji sončna atmosfera iz hlapov vodika in kisika, a tudi iz hlapov naslednjih kovin: železa, magnezija, natrija, kalija, kalcija in drugih. Spočetka niso odkrili na Soncu niti ene same snovi, ki bi je ne poznali že na Zemlji.

Toda pri natančnejšem raziskavanju so odkrili v sončni atmosferi snov, ki je dotlej še niso poznali na Zemlji, zato so ji dali ime helij (sončni). Nekoliko pozneje pa so našli helij tudi na Zemlji in danes ima precej važno vlogo v tehniki; s helijem polnijo zrakoplove in aerostate, ker je nekolikokrat lažji od zraka, hkrati pa je za razliko od vodika, ki so ga pred odkritjem helija uporabljali za polnjenje zrakoplovov, varen pred ognjem.

Celo na najbolj oddaljenih zvezdah niso odkrili elementov, ki bi jih ne bilo na Zemlji. Spektralna analiza nam kaže, da je kemijska sestava zvezd ista kakor sestava Sonca in Zemlje. Še več, včasih padejo iz vesoljstva na Zemljo kamni, ki jih imenujemo meteorite in ki

predstavljajo drobce nebesnih teles. Analiza meteoritov je pokazala, da je glavna sestavina meteoritov železo. Tudi to nas prepričuje, da je snov vseh svetovnih teles enotna, da vsa telesa sestojé iz istih kemijskih elementov kakor Sonce in Zemlja.

Toda četudi bi ugotovili, da obstajajo izven nase Zemlje kakršni koli kemijski elementi, ki jih na Zemlji ni, bi to ne govorilo proti enotnosti materialnega sveta, ampak bi samo obogatilo nase znanje o materiji, ravno tako kakor se je naše znanje obogatilo z odkritjem helija.

Iz podatkov spektroskopije še ne smemo sklepati, da sta fizika in kemija nebesnih teles popolnoma istovetni z zemeljsko fiziko in kemijo. Gre namreč za to, da nam metoda spektralne analize omogoča, soditi samo o sestavi površine nebesnih teles.

Svet ni samo enoten, ampak je tudi mnogoličen in predstavlja enotnost v mnogoličnosti. Dognanja o enotni kemijski sestavi vesoljnih nebesnih teles, čeprav samo njihove površine, odločno pobijajo idealistične in religiozne predstave o nematerialnem značaju vesoljstva in posebnem položaju naše Zemlje v vesoljstvu — ter potrjujejo, da je svet enoten in da je enotnost sveta v njegovi materialnosti.

Materija je *substancia*, osnova, bistvo vseh predmetov in stvari. V filozofiji označujemo z izrazom *substancia* (iz latinske besede »*substantia*« — bistvo, podstat) tisto, kar obstoji večno pri vseh spremembah sveta; to je nespremenljiva osnova spreminjajočih se pojavov. Idealisti označujejo kot *substanco* sveta mistično absolutno idejo, svetovnega duha (Hegel) ali občutke (Berkeley, Mach). Resnična *substancia* pa je večno gibajoča in spreminjajoča se materija. Materija je nespremenljiva samo v toliko, da večno obstoji in se večno spreminja, in sicer se spreminja na tak način, da nikjer in

nikoli ne izginja brez sledu ter nikjer in nikoli ne nastaja iz nič.

2. *Filozofski in naravoslovni pojem materije*

Svet ni samo materialen, ampak tudi neskončno mnogoličen. Atomi in elektroni, zvezde in planeti, tekočine in minerali, rastline in živali, človek in človeška družba, vsi ti pojavi predstavljajo materijo v različnih oblikah in na različnih stopnjah razvoja. Kljub vsej kakovostni mnogoličnosti materialnih predmetov in pojavov pa imajo vsi ti pojavi nekaj skupnega: vi obstajajo objektivno, izven in neodvisno od subjekta, od zavesti. Ravno ta skupna lastnost tvori vsebino filozofskega pojma materije. »... *edina*, lastnost' materije, na priznanje katere je vezan filozofski materializem, je njena lastnost, da je *objektivna realnost*, da obstoji izven naše zavesti.«¹

Filozofski pojem materije je njen najsplošnejši pojem. Ker je filozofski pojem materije posplošenje lastnosti vseh konkretno-čutnih objektov, izraža ta pojem skupno, splošno lastnost vseh posameznih objektov — da so objektivna realnost, da obstojé neodvisno od človeka. Beseda »materija«, pravi Engels, je okrajšava, v kateri različne, s čutili dojete stvari povzemamo po njihovih skupnih lastnostih.

Klasično definicijo pojma materije je podal Lenin v knjigi »Materializem in empiriokriticizem«: »Materija je filozofska kategorija za označitev objektivne realnosti, ki je dana človeku v njegovih občutkih, katero naši občutki posnemajo, fotografirajo, odražajo, ki pa obstoji neodvisno od njih.«²

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 317.

² Prav tam, str. 105-106.

»Materija je to, kar s svojim učinkovanjem na naša čutila povzroča občutek; materija je objektivna realnost, ki nam je dana v občutku.«¹

Ta klasična definicija vsebuje zelo važne gnoseološke postavke: prvič, da je izhodišče materija, objektivna realnost, ki obstoji neodvisno od naše zavesti; drugič, da določena objektivna realnost, v nasprotju s Kantovo »stvarjo samo na sebi« in Heglovo abstraktno bitjo, ni ločena z nepremostljivim prepadom od človeka, ampak se zrcali v njegovih občutkih. Ena izmed važnih marksističnih tez je zveza spoznatnega s spoznavajočim.

Ko Lenin trdi, da je materija *objektivna* realnost, postavlja filozofski materializem nasproti subjektivnemu idealizmu, ki meni, da realno obstoji samo naša zavest, medtem ko materialni svet, narava obstoji le v zavesti subjekta.

Ko Lenin trdi, da je materija objektivna realnost, *ki deluje na naša čutila* in se odraža v naši zavesti, postavlja filozofski materializem nasproti objektivnemu idealizmu, ki presoja objektivno realnost kot nekaj nematerialnega in misli, da je resniona realnost dostopna samo razumu, ne pa cutom, kati, ker je nematerialna, ne more delovati na čutila.

Ko Lenin trdi, da je materija objektivna realnost, *ki se odraža v naših občutkih*, postavlja filozofski materializem nasproti agnosticizmu, ki sicer dopušča objektivni obstoj materije, vendar pa taji možnost njene spoznatnosti.

Dialektični materializem razločuje med filozofskim pojmom materije in naravoslovnimi predstavami o njeni zgradbi, o teh ali onih fizikalnih, kemijskih in drugih njenih lastnostih. Ker je filozofski pojem materije le

¹ Prav tam, str. 119.

najširši pojem za oznako objektivne realne resničnosti, zato nam ta pojem odgovarja le na vprašanje o odnosu med materijo in zavestjo.

Filozofska definicija materije ne vključuje oznake njenih fizikalnih, kemijskih, bioloških in podobnih lastnosti. Ko filozofski ali gnoseoloski pojem materije ugotavlja prvotnost materije v odnosu do zavesti, prepušča vprašanja o zgradbi, oblikah in lastnostih materije ustrezajočim naravoslovnim vedam — fiziki, kemiji itd. Materija ima lahko takšno ali drugačno zgradbo, lahko spreminja svoje lastnosti, toda njena najsplošnejša lastnost ostaja neizpremenjena: da je objektivna realnost, da obstoji izven naše zavesti in da deluje na naša čutila.

Za razliko od metafizičnega materializma pravi dialektični materializem, da so meje našega spoznanja gibljive, relativne in začasne. Te meje se širijo v isti smeri, kakor rastejo uspehi znanosti in njeno spoznavanje narave. Naravoslovni pojem materije, ki ga določa naše zanje o zgradbi materije in njenih lastnostih na določeni zgodovinski stopnji spoznanja, se z razvojem znanosti nujno spreminja. Naravoslovne vede ne morejo podati popolne in izčrpne naravoslovne definicije materije, nanizati vseh njenih lastnosti in pojavnih oblik, ker je materija sama neizčrpna, zato je neizčrpen tudi proces njenega spoznavanja. Naravoslovna dognanja o zgradbi in oblikah gibanja materije se z razvojem znanosti in prakse nujno spreminjajo.

Že Demokrit je domneval, da navadna telesa, ki jih vidimo, sestojе iz najmanjših gibljivih delov — atomov. V XIX. stoletju je atomistična teorija napravila velik korak naprej in se je v obliki Daltonovega nauka zelo razširila v kemiji. Poznejši razvoj fizike in kemije je eksperimentalno potrdil obstoj atomov.

Razen predstave o atomu je nastala predstava o molekuli kot sintezi nekaj atomov, kot sintezi atomov v molekule po posebnih zakonih, znanih v kemiji pod imenom valentnosti. Valentnost določa število atomov, večidel atomov vodika, ki se lahko spojijo z atomom določenega elementa in oblikujejo ta ali oni molekul.

Atomistični nauk so od druge polovice XIX. stoletja dalje začeli uporabljati tudi za razjasnitev toplotnih pojavov. Bistvo toplote so pojasnili z gibanjem molekul in atomov. Na podlagi te, tako imenovane kinetične toplotne hipoteze, ki jo je izrekel že Lomonosov, so pozneje zgradili teorijo toplotnih pojavov. Isti atomistični nauk je omogočil razjasniti zgradbo kristalov, tekočin in plinov.

Naravoslovne vede XIX. stoletja so gledale na atome kot na nekaj nedeljivega, neporušljivega in nespremenljivega. V XX. stoletju je znanost bistveno poglobila svoje znanje o *zgradbi* in *lastnostih* materije, ki v XIX. stoletju ni šlo preko meja atoma. Začetek revolucionarne preobrazbe prejšnjega nauka o zgradbi materije je bilo odkritje, ki ga je izvršil l. 1896 francoski fizik Becquerel. Becquerel je pri proučevanju soli kovine urana opazil pojave radioaktivnosti, t. j. lastnosti nekaterih elementov, da se notranje razkrajajo. Kasneje so ugotovili, da nista radioaktivna samo uran in radijeva kovina, od katere izvira beseda »radioaktivnost«, ampak tudi torij, polonij, rubidij itd. Radioaktivne snovi neprenehoma izžarevajo energijo. Ta njihova značilnost je spočetka spravila fizike v zagato: nekateri izmed njih (n. pr. Poincaré) so zatrjevali, da radioaktivnost pobija načelo o ohranitvi energije. Toda angleška učenjaka Rutherford in Soddy sta domnevala, da izžarevanje energije pri radioaktivnih pojavih spremlja *spreminjanje* samih atomov, in sicer spreminjanje atomov enega kemijskega elementa v atome drugega elementa. In

res, ugotovili so, da so kot rezultat radioaktivnih procesov nastali kemijski elementi z, manjšo količino energije.

Pozneje je fizika ugotovila, da so tudi atomi, ki so jih dotlej smatrali za nedeljive in nespremenljive, za zadnjo »opeko« svetovne zgradbe, zelo zapleten svet, ki predstavlja cel mikrokozmos. Že ob koncu XIX. stoletja so odkrili elektron — silno majhen, negativno naelektrjen delec, ki je sestavni del atoma katere koli snovi. Odkritje elektrona je pojasnilo, da je atom zapleten sistem, ki sestoji iz elektronov in osrednjega jedra. Nadalje je bilo ugotovljeno, da so v atomskem jedru protoni, delci z maso — ki je 1838-krat večja kot masa elektrona — in nabojem, ki je enak naboju elektrona, le da je pozitiven. Protoni sestavljajo jedra vseh elementov, njihovo število v atomskem jedru pa je enako številki, ki jo ima določeni element v Mendelejevem periodičnem sistemu elementov. Elektrone in protone imenujemo elementarne delce, ker so osnovne sestavine vseh kemijskih elementov.

Eksperimentalna atomska fizika je ugotovila, da razen teh delcev obstajajo še drugi elementarni delci. Leta 1932 so odkrili fiziki Joliot, Curie in Chadwick v sestavu atomskih jeder nevtron, ki predstavlja nevtralni materialni delec brez električnega naboja in z maso, ki se po veličini bliža protonovi masi. Masa (mirujočega) nevtrona znaša $1,5749 \cdot 10^{-21}$ grama. Po sedanjih naziranjih dopolnjuje število nevtronov v jedru število protonov do atomske teže. Ker nevtroni nimajo električnega naboja, razpolagajo z velikansko prodornostjo. Sodobna eksperimentalna fizika, ki raziskuje atomska jedra, izkorišča to lastnost nevtronov za to, da prodira v notranjost atomskih jeder. Povezanost med nevtroni in protoni je odvisna od posebnih sil v notranjosti jedra. Če to povezanost

pretrgamo, se sprosti velikanska količina atomske energije.

Takoj za nevtroni je angleški fizik Anderson odkril novo sestavino atomskih jeder — pozitron. Pozitron je pozitivni elektron, materialni delec s pozitivnim električnim nabojem, ki je po svoji velikosti enak elektronovemu naboju. Pozitron ima isto maso kakor elektron. Značilnost pozitrona je njegova kratka življenjska doba. Ta doba traja povprečno 10^{-7} sekunde. Zato je pozitron tako dolgo ostal neodkrit.

Leta 1936 so v kozmičnih žarkih odkrili nov materialni delec — mezon; mezon nosi pozitivni ali negativni naboj, enak elektronovemu naboju. Domnevajo, da je mezonova masa približno dvestokrat večja od elektronove. O tem, kakšno je razmerje med mezoni in atomskim jedrom, je danes težko povedati kaj bolj določnega; obstoji hipoteza, da imajo mezoni posebno vlogo pri razjasnitvi jedrskih sil.

Razen omenjenih delcev domnevajo, da obstoji tudi nevtrin. Hipotezo o obstoju nevtrina, delca brez prostega električnega naboja, so izrekli spočetka zato, da bi obdržali zakon o ohranitvi energije pri nekaterih oblikah radioaktivnega razpadanja atomov (razpadanje-beta). Čeprav nam doslej z eksperimenti ni uspelo na popolnoma verodostojen način odkriti nevtrinov, nam vendar kopica eksperimentalnih podatkov daje posredne dokaze za obstoj tega delca.

Fizika torej danes domneva, da sestavljajo materijo naslednji elementarni delci: elektroni, protoni, pozitroni, mezoni, (pozitivni, negativni in nevtralni) nevtroni, fotoni (svetlobni delci) in nevtrini. Ti delci imajo tudi lastnosti valovanja. Omenjene lastnosti ne zajemajo vseh lastnosti teh delcev. Sedaj so ugotovili, da se ti delci medsebojno pretvarjajo. Vse to priča o neskončni

zapletenosti materije in neizčrpnosti njenih lastnosti.

Sliko planetarne atomske zgradbe je prvi narisal angleški fizik E. Rutherford (1871-1937). Po Rutherfordovem mnenju se okrog pozitivno naelektrenega, relativno masivnega atomskega jedra vrtijo kakor planeti okrog Sonca razmeroma lahki, negativno naelektreni elektroni. Rutherfordov atomski model je pravilno posplošil elementarno gradivo, ki se je nabralo v prvem desetletju XX. stoletja, vendar je bil v protislovju s klasično teorijo elektromagnetnih pojavov. Izhod iz tega protislovja je pokazal danski fizik Niels Bohr. Na problem atomske zgradbe je Bohr apliciral idejo o pretrganem izsevanju in vsrkavanju svetlobe v kvantih. Ta prijem je Bohru omogočil razvozlati protislovje Rutherfordovega atomskega modela in ustvariti novo teorijo atomske zgradbe. V letih 1931 - 1933 sta sovjetska fizika D. D. Ivanenko in Gapon postavila svojo teorijo zgradbe atomskega jedra. Njima pripada prioriteta pri zagravitvi nevtronsko - protonskega modela atomskega jedra. To teorijo je danes priznala vsa svetovna znanost. Heisenberg, Nobelov laureat, je leta 1934 na svetovnem kongresu v Parizu imenoval omenjeni model — »model Ivanenka-Gapona-Heisenberga«.

Novo stopnjo v razvoju atomske teorije pomeni odkritje reakcije atomskih jeder. Leta 1919 je E. Rutherford prvič »bombardiral« atome dusika z istimi delci, ki jih z velikansko hitrostjo izpršujejo razpadajoci atomi radija. Ko v dušikovo jedro prodre tak delec, se jedro na poseben način razcepi in spremeni v kisik. Tako je bila odkrita pot za prodiranje v atomsko jedro. Sodobna fizika razbija atomska jedra tako, da bombardira snovi bodisi z delci-alfa, ki se gibljejo z velikansko hitrostjo, bodisi s protoni, ki v posebnih aparatih dobe velikansko kinetično energijo, bodisi z nevtroni, ki

nastajajo n. pr. pri obsevanju berilija s polonijevimi delci-alfa.

Leta 1939 so odkrili delitev jeder uranovega izotopa pod vplivom obsevanja z nevtroni. Če uranovo jedro bombardiramo z nevtroni, razpade na lažja jedra in oddaja energijo. Pri tem razpadanju se iz jedra uranovega atoma sprostijo 2-3 nevtroni, ki prodirajo v jedra drugih atomov urana in povzročajo njihov razpad itd. Pri takem »verižnem« procesu bliskovito narašča število razpadajočih atomov. Proces verižne reakcije je mogoče izvajati počasneje, kakor gori les, ali pa hitreje, kakor gori smodnik, eksplozivno.

Odkritje verižne reakcije atomskih jeder je sanje o izkoriščanju velikanske atomske energije spremenilo v tehnično vprašanje. Zmoglјivosti energije atomskih jeder sploh ni mogoče primerjati z zmoglјivostjo navadnih, doslej znanih virov energije. Delci, ki izletavajo iz razpadajočih atomskih jeder, n. pr. radija, imajo hitrost nekaj deset tisoč kilometrov na sekundo. Če bi topovski naboji imeli takšno hitrost, bi lahko prebili najdebelejši oklep, kakor n. pr. prebije navadni naboj pajčevino. Velikanske količine atomske energije pa niso samo v atomskih jedrih radioaktivnih snovi, ampak tudi v atomih kakršne koli snovi: kovin, vode, soli, plinov it. Energija atomskih jeder pa se izloča sama od sebe samo pri radioaktivnih snoveh. V vseh ostalih snoveh je ta energija »pod ključem« in ni lahka star odpreti ji pot na svet. Elementi slehernega atomskega jedra, celo razmeroma tako nestanovitnega kakor je atom radija, so tako trdno povezani, da nobeno običajno obdelovanje ne more spremeniti (pospešiti ali pa zavreti) samohotnega značaja razpadanja jedra. Niti učinkovanje močnih električnih ali magnetnih polj niti segrevanje snovi do nekaj tisoč stopinj ne da toliko energije, da bi premagali trdnost atomskih jeder. Nernst je izračunal, da bi šele

segrevanje snovi do sto milijonov stopinj premagalo trdnost atomskega jedra. Jedro lahko razcepimo na umeten način samo tako, da k jedru usmerimo energijo kakršnega koli hitro letečega delca, n. pr. nevtrona.

Sprostitev atomske energije, ki je postala v zadnjem času nesporno dejstvo, bo povzročila prehod človeštva iz enega stadija civilizacije v drugega, ko bo človek vadal nad še močnejšimi silami narave. Hkrati s tem pa odkritje atomske energije skriva v pogojih kapitalizma grožnjo za civilizacijo. Imperialisti anglosaksonskih dežel si prizadevajo, da bi izkoristili atomsko bombo in njeno uničevalno silo kot sredstvo za zasužnjevanje narodov, za vsiljevanje svoje volje drugim narodom.

Sovjetski znanstveniki in inženirji imajo veličastno nalogo — usmeriti atomsko energijo v korist našemu ljudstvu. Odkritje samohotne delitve jeder uranovih atomov, ki ima velikanski pomen za proučevanje atomske energije, sta v naši deželi ostvarila fizika G. N. Flerov in K. A. Petržak. Sovjetski fizik A. P. Ždanov pa je odkril delitev atomskih jeder broma in srebra, in sicer z obsevanjem s kozmičnimi žarki.

Za razliko od metafizičnega materializma zavrača dialektični materializem obstoj kakršnih koli nespremenljivih elementov kot osnove vseh naravnih pojavov in zanika obstoj »nespremenljivega bistva stvari«.

Sodobna fizika; ki je namesto »nedeljivega« in »nespremenljivega« atoma postavila atomski sistem, ki sestoji iz elektronov in atomskega jedra, potrjuje trditev dialektičnega materializma, da je narava v vseh svojih delih in pojavnih oblikah neizčrpna. »Elektron je ravno tako *neizčrpen* kakor atom, narava je

neskončna«,¹ je pisal Lenin v knjigi »Materializem in empiriokriticizem«.

Objektivni svet je neskončen in neizčrpen tako v celoti, kakor tudi v vseh svojih pojavnih oblikah. Narave ne izčrpa niti atomska niti elektronska niti sodobna valovna teorija materije, kajti materije ni mogoče reducirati niti na atom niti na elektron ali na kakršne koli druge »elementarne delce«.

Sodobna fizika potrjuje tudi trditev dialektičnega materializma o relativnosti lastnosti materije. Tiste lastnosti materije, ki so se nam še včeraj zdele nespremenljive, osnovne, absolutne, so se izkazale kot relativne, lastne samo določenemu stanju materije pri določenih pogojih.

Razvoj naravoslovnih dognanj o materiji, povezan z odkritjem elektronov, je popolnoma spremenil v fiziki gospodujoče naziranje o *masi* kot nespremenljivi lastnosti materije in je v njej odkril nove lastnosti. Skoraj do XX. stoletja je v fiziki gospodovalo naziranje, da je masa ena izmed osnovnih značilnosti fizikalnega telesa. Od Newtonovih časov dalje so presojali maso kot edino pojavno obliko materialnosti teles. Po količini mase so določali količino materije. Ker so obstoj mase smatrali kot edini znak materialnosti teles, so pojem mase čestokrat istovetili s pojmom materije. Sodobna fizika je ugotovila, da je masa elementarnih delcev mnogo bolj zapletena, kakor pa je mislila stara klasična fizika. Predvsem je bila eksperimentalno in teoretično dokazana spremenljivost mase in njena odvisnost od hitrosti gibanja. V naelektrenih delcih, n. pr. elektronih, se masa nikakor ne reducira le na notranjo maso samega elektrona, ampak je povezana tudi z zunanjo maso elektromagnetnega polja. Nekaj časa pred odkritjem nevtronov so

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 215.

mislili, da je sploh sleherna masa povsem elektromagnetnega izvora in da je odvisna od elektromagnetnega polja. Danes je ugotovljeno, da je masa le ena izmed fizikalnih lastnosti materije, in sicer zelo komplicirana lastnost, vendar to še ni materija. Mimo te lastnosti ima materija še neizčrpno število drugih lastnosti, ki jih odkriva naravoslovje.¹

Najnovejši razvoj atomistike je temeljito spremenil tudi naziranje o *neprodinosti* teles. Znanstveniki so menili, da je prostornina, ki jo zavzema določeno telo, nedostopna za druga telesa. V najboljšem primeru je mogoče samo raztezanje in krčenje teles, kar so pojasnjevali s približevanjem in oddaljevanjem atomov, sestavljajočih telesa. Na ta način je nastala predstava o telesih kot določeni skupnosti atomov, ki se nahajajo v določeni razdalji drug od drugega. Za same atome pa so mislili, da so absolutno neprodinri. Pojem o neprodinosti je spadal v klasični fiziki k tistim osnovnim pojmom, ki so bili značilni za pojem telo.

Ko so odkrili zapleteno atomsko gradbo, ni moglo biti več govora o absolutni neprodinosti atoma. Sodobna firika je dognala, da so v atomu elektroni in atomsko jedro v relativno velikanski medsebojni razdalji, ki je nekaj tisočkrat večja od njihove razsežnosti. Delci, ki imajo velikansko hitrost, lahko popolnoma svobodno vdirajo v notranjost elektronske plasti in dosežejo atomsko jedro. Če imajo ti delci zadostno energijo, lahko v določenih pogojih razcepijo atomsko jedro.

Medsebojno pronicanje teles ima po naziranjih sodobne fizike precej kompliciran značaj. Različni delci imajo različno prodinost. Zelo močno prodinost imajo n. pr. delci, ki sestavljajo tako imenovano kozmično izžarevanje,

¹ Marks. fil. materializem - 8

t. j. izžarevanje, ki prihaja na Zemljo iz kozmicnega prostora.

Absolutna neprodinost atomov torej ne obstoji, neprodinost snovi je samo relativna.

Odkritje novih lastnosti in novih oblik materije potrjuje materializem, toda ne potrjuje mehničnega, ampak dialektični materializem. Lenin je pisal: »...čeprav je še tako ,čudno`, da elektroni nimajo nobene druge mase razen elektromagnetne, čeprav je še tako nenavadno, da so mehanični zakoni gibanja omejeni le na eno področje naravnih pojavov in podrejeni globljim zakonom elektromagnetnih pojavov itd. — je vse to le nadaljnja *potrditev* dialektičnega materializma.«¹

Odkritje deljivosti atomov, nastanek električne teorije materije, dokaz o spremenljivosti elektronove mase itd. so naravoslovcem pretresli temelje metafizičnega pojmovanja materije. Nekateri naravoslovci, ki so pojmovali atom kot zadnjo, nespremenljivo, elementarno osnovo materije, so se zmedli in so razpadanje atomov presojali kot dokaz o iluzornosti materije sploh. Materija je postala zanje nekaj nedoločenega, nestanovitnega; tisti naravoslovci, ki so se nagibali k idealizmu, pa so začeli razlagati razpadanje atomov kot izginotje materije sploh.

Lenin je pokazal v knjigi »Materializem in empiriokriticizem«, da naravoslovci-metafiziki niso razumeli razlike med filozofskim in naravoslovnim pojmom materije. Zamenjavali so dvoje vprašanj: vprašanje o objektivnem obstoju zunanjega sveta in vprašanje o fizikalni zgradbi tega sveta. Obstajati objektivno je za metafizike pomenilo obstajati v obliki nekakšne mehnične skupnosti osnovnih, nespremenljivih elementov. Ko je fizika skočila čez plot

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 214.

nedeljivosti atomov, čez plot nespremenljivosti mase, ko je mehanika prešla v elektrodinamiko, tedaj naravoslovci-metafiziki niso našli poti od metafizičnega k dialektičnemu materializmu in so omahovali k idealizmu. Če so atomi deljivi in masa spremenljiva, so govorili nekateri izmed njih, tedaj materija izginja. »Če materija izginja,« je pisal Lenin, »tedaj to pomeni, da izginja tista meja, do katere smo do zdaj materijo poznali, pomeni: naše spoznanje sega globlje; izginjajo take lastnosti materije, ki so prej veljale za absolute, nespremenljive, prvotne (neprodornost, inercija, masa itd.) in ki so se zdaj izkazale kot relativne, lastne le določenemu stanju materije.«¹

Stališče »izginotja materije« zagovarjajo tudi nekateri sodobni fiziki. Ameriški fizik K. Darrou vidi v fotoelektričnem efektu »osvoboditev elektrike od materije«. Izraz »materija je izginila« itd. lahko srečamo v delih fizikov, ki so daleč od idealizma in so prepričani v obstoj objektivne realnosti, toda ne izvajajo dosledno materialističnega stališča. Ta izraz pri njih pomeni filozofsko netočno in gnoseološko megleno priznanje dejstva, da so odkrite nove pojavne oblike gibajoče se materije, da so te oblike v zvezi z že znanimi oblikami materije itd. V sodobni fiziki včasih n. pr. uporabljajo izraz »anihilacija materije«² in »materializacija energije«. Tako so fiziki imenovali pojave, katerih bistvo je v naslednjem: možno je medsebojno uničenje elektrona in pozitrona hkrati z nastankom fotona visoke napetosti (foton-gama), in nasprotno, lahko se pojavita elektron in pozitron ter izgine foton. V tem primeru izraza »anihilacija materije in »materializacija energije« zelo netočno, gnoseološko megleno izražata resnico,

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII, zv., str. 213.

² Iz latinske besede »nihil« — nič.

da je obstoj takih materialnih objektov, kakor so elektron, pozitron in foton — relativen; podoba je, da se snov in svetloba lahko pretvarjata druga v drugo. Proces spreminjanja pozitrona in elektrona v foton je nepravilno imenovati anihilacijo, ker je ta izraz v protislovju z osnovnim zakonom naravoslovja

— z zakonom o ohranitvi materije in energije. Tu ne gre za uničenje elektrona in pozitrona, ampak za njuno pretvoritev v druge oblike materije in gibanja. Sicer pa po znanem zakonu Thomsona-Einsteina o zvezi med maso in energijo ($E = mc^2$), imajo fotoni, ki nastanejo kot rezultat izginjanja elektronov in pozitronov, določeno energijo in torej tudi določeno maso. Osnovna značilnost materialnih delcev, t. j. masa in energija, velja torej tudi za fotone, t. j. svetlobne delce.

Spremenljivost naravoslovnih naziranj o zgradbi in lastnostih materije skuša idealizem izkoristiti za svoje smotre. Glavni predmet njegovih napadov je osnovni pojem materializma — pojem materije. Po stopinjah škofa Berkeleyja — ki je učil, da se bo porušila vsa zgradba materializma, če bo uničen njen vogelni kamen; materija — skušajo idealisti razlagati spremenljivost zanstvenih naziranj o zgradbi materije kot dokaz za polom materializma. Ameriški filozof Dewey skuša izpodkopati pojem materije in trdi, da je materija samo ime. »Tisto, kar imenujemo materija, je lastnost naravnih pojavov, povezanih s spremembami, ki so dovolj nagle, da jih zaznavamo, in ki jim dajejo neko ritmično zaporednost — vzročno odvisnost. Materija ni vrok ali vir pojavov ali procesov, ni absolutni monarh niti princip za pojasnitev, ni — substanca, ki se skriva za spremembami. Ta naziv označuje samo aktivnost, ne pa bistva.«¹

¹ J. Dewey, *Experience and Nature*, Open Court Publ. Co, Chicago 1925, str. 73-74.

Nemški kantovec Cohen je v zvezi z nastankom novih teorij o zgradbi materije trdil naslednje: »Električni teoriji je bilo usojeno izvesti največji prevrat v pojmovanju materije in s pomočjo pretvorbe materije v energijo privedi do zmage idealizma.«¹ Cohen in drugi novokantovci (Natorp, Cassirer itd.) so si zelo »prizadevali«, da bi filozofsko utemeljili fizikalni idealizem s pačenjem najnovejših ugotovitev matematične fizike.

Novokantovci trdijo, da naravoslovje čedalje bolj reducira materijo le na matematične enačbe. Novokantovci potvarjajo tudi sam značaj matematike, ker zanikajo, da matematika, kakor ostale znanosti, odraža zakone in odnose materialnega sveta.

Pri razkrinkovanju idealističnih blodenj, da so matematične formule nekakšni simboli, ki ne odražajo nobene objektivne realnosti, je pisal Lenin naslednje: »Njihovo zanikanje materije je že davno znana rešitev spoznavno-teoretičnih vprašanj v smislu zanikanja zunanjega, objektivnega vira naših občutkov, objektivne realnosti, ki ustreza našim občutkom.«² Idealizem, je poudarjal Lenin, namenoma meša vprašanje o *zgradbi* materije z *gnoseološkim* naukom o materiji, vprašanje o novih lastnostih različnih oblik materije (n. pr. elektronov) z vprašanjem o obstoju objektivne realnosti. Vprašanja o konkretni obliki materije, pravi Lenin, nikakor ne smemo mešati z vprašanjem, ali materija obstoji objektivno. Naravoslovna predstava materije se spreminja in bogati. Filozofski pojem o materiji kot objektivni realnosti, ki obstoji neodvisno od zavesti in se odraža v občutkih, pa ostaja nespremenjen.

Ugotovitve Leninovega »Materializma in empiriokriticizma« vodijo napredne filozofe v

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. 2v., str. 231.

² Prav tam, str. 119.

deželah zunaj meja Sovjetske zveze v boju proti reakcionarni idealistični filozofiji. Eden izmed naprednih ameriških filozofov, profesor michiganske univerze Roy Wood Sellars, piše v svoji knjigi »Razmišljanja o dialektičnem materializmu«: »Naši pojmi o materiji niso negibni, ampak lahko postanejo globlji. To načelo je v svojem času visoko ocenil Lenin pri proučevanju takratne krize.«¹ Sellars brani filozofski nauk o materiji pred napadi pragmatistov in piše v svoji knjigi »Dewey o materializmu« naslednje: »Če kdo trdi, da razvita predstava o materiji kot posledica cele vrste na novo dognanih znanstvenih dejstev pomeni zanižanje samega bistva materije, pomeni to logično neumnost. V celoti priznavamo, da se pojmi o materiji spreminjajo. Niti eden izmed filozofov, ki so se borili z Berkeleyem, ni bil poražen zaradi tega dejstva, čeprav ni mogel videti vnaprej novih znanstvenih ugotovitev. Toda splošna vsebina pojma materije vendarle ostaja ista.«²

3. Gibanje kot način obstoja materije

Osnovna, temeljna lastnost materije in oblika njenega obstoja je gibanje. V zgodovini filozofije je to tezo prvi formuliral marksistični filozofski materializem. Marksizem je premagal naziranje starega materializma, da je materija pasivna, lena masa, in da je gibanje sila, ki deluje na materijo od zunaj. Marksizem je zadal smrtni udarec idealističnim nazorom o gibanju. Razkrinkujoč »bistroumne« konstrukcije ideal-

¹ Roy Wood Sellars, Reflections on Dialectical Materialist Quarterly Journal »Philosophy and Phenomenological Research No 2, Vol. V, New York, December 1944, str. 163.

² Roy Wood Sellars, Dewey on Materialism. Quarterly Journal »Philosophy and Phenomenological Research«, No. 4, Vol. III, New York, 1943, str. 495.

istov, ki so si skušali zamisliti gibanje brez materije, je Lenin pisal naslednje: »Idealist niti ne pomisli, da bi tajil, da je svet gibanje, namreč gibanje mojih misli, predstav, občutkov. Vprašanje o tem, kaj se giblje, bo idealist zavrgel in ga štel za nesmiselnega: moji občutki se spreminjajo, predstave izginjajo in se pojavljajo, to zadostuje. Izven mene ni ničesar. ,Giblje se`

— in basta.«¹

V nasprotju z idealizmom, ki gleda na materijo kot na pasivno, negibno, leno maso, katere gibanje je odvisno od ustvarjalnega, aktivnega duha ali zavesti, dialektični materializem uči, da ni mogoče ločiti aktivnosti od materije. Izvor aktivnosti, dejavnosti materije leži v materiji sami in se izraža v gibanju. Ni in ne more biti niti enega delca materije brez gibanja, ni takega telesa, ki ne bi imelo kakršne koli oblike gibanja. Celokupnost različnih oblik gibanja predstavlja enotno vesoljno gibanje materije. Ravno to univerzalno gibanje je način obstoja materije.

„Gibanje,« pravi Engels, »če ga pojmuje v najbolj splošnem pomenu besede, t. j. če ga pojmuje kot obliko biti materije, kot notranji atribut materije, zajema vse spremembe in procese vesoljstva, začeni od navadnega spreminjanja mesta, pa tja do mišljenja.«²

Materija in gibanje sestavljata neločljivo enotnost; prav tako, kakor je nemogoče gibanje brez materije, tako tudi materije ne more biti brez gibanja. Toda v mejah gibanja imamo relativno mirovanje, mirovanje znotraj gibajočega se sistema, mirovanje v določenem odnosu. Če iztrgamo predmet iz splošne povezanosti, iz celotnega sistema in ga

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 218-219.

² Fr. Engels, Dialektika narave, str. 46.

opazujemo izolirano, tedaj lahko govorimo o mirovanju. Vendar ne bomo našli niti enega mirujočega telesa, ki ne bi bilo vključeno v ta ali oni neprenehoma gibajoči se sistem. To pomeni, da je mirovanje relativno. Vzemimo primer. Neko telo lahko na Zemlji miruje glede na zemeljsko površino, vendar pa sodeluje v dnevnem in letnem kroženju Zemlje, v kroženju vsega sončnega sistema; ravno tako se gibljejo tudi njegove molekule, kar je odvisno od toplotnega stanja, njegovi atomi pa sodelujejo v določenem kemičnem procesu. Absolutnega mirovanja torej ni in ga niti ne more biti.

Skala miruje, toda proces preperevanja ali butanja morskih valov, toplotni, elektromagnetični, meteorološki in drugi pogoji neprenehoma motijo to mirovanje. V živem organizmu n. pr. se vsi deli gibljejo — organizem se neprenehoma spreminja, se stara, čeprav je v določenem trenutku navidezno isti.

Sleherno mirovanje ima nek smisel samo glede na to ali ono določeno obliko gibanja. Tisto, kar imenujemo mirovanje, je samo moment gibanja, za katerega je značilna relativna stalnost teh ali onih predmetov in pojavov, t. j. navidezna negibnost v primeri z obdajajočimi predmeti in pojavi.

Mirovanje ima bistveni pomen v gibanju, brez relativnega mirovanja ne bi razločevali niti gibanja. Enotnost mirovanja in gibanja se matematično izraža v mehaniki, kjer se priznava mirovanje kot gibanje, katerega hitrost je enaka ničli.

Gibanje in mirovanje, uči dialektični materializem, sta enotnost nasprotij. Posamezno gibanje teži k ravnotežju, splošno gibanje pa spet poruši ravnotežje. Toda nasprotje med njima je relativno; ker ni absolutnega mirovanja, tudi ni absolutnega ravnotežja. Mirovanje ne obstoji samostojno, ampak le kot posamezen primer gibanja, kot moment gibanja; brez gibanja ni

mogoče razjasniti mirovanja. Toda *mirovanje je relativno in začasno, gibanje pa je večno in absolutno.*

Med filozofskim in fizikalnim pojmovanjem absolutnega gibanja je nek razloček; če ta razloček pozabimo, pridemo do napačnih zaključkov, do idealizma. Po nauku marksističnega filozofskega materializma je *gibanje absolutno kot oblika biti materije, kot način njenega obstoja.* Toda priznavanje absolutnosti gibanja v omenjenem filozofskem smislu ne pomeni zanikanja relativnosti gibanja v fizikalnem smislu. Fizika lahko proučuje gibanje teles samo kot proučevanje gibanja posameznega telesa glede na druga telesa. V tem smislu ima gibanje relativni značaj. Sodobna fizika zavrača absolutno gibanje v smislu premikanja posameznega telesa iz enega absolutnega mesta v prostoru na drugo absolutno mesto. Absolutnost gibanja v filozofskem smislu torej ni v protislovju z relativnostjo gibanja v fizikalnem smislu. Tezo o relativnosti gibanja je najdosledneje obdelal v fiziki Einstein v svoji relativnostni teoriji.

Ker je gibanje neločljiva lastnost materije, zato je večno, neustvarljivo in neuničljivo kakor materija sama. Ravno to večno gibanje materije poraja so *neskončno mnogoličnost pojavov v svetu.*

Metafizični materializem je gledal na gibanje kot na navadno premikanje teles v prostoru; mehanično obliko gibanja je apliciral na vse svetovne pojave. Descartes je v svoji fiziki zatrjeval, da je gibanje »*premikanje določenega dela materije ali določenega telesa iz bližine teles, ki so se ga neposredno dotikala in o katerih se je zdelo, da mirujejo, v bližino drugih teles.*«¹ Holbach je pisal naslednje: »Gibanje je napor, ki z njim kakršno koli telo

¹ R. Descartes, Dela, I. zv., Kazanj, 1914, str. 49.

spreminja ali skuša spremeniti svojo lego, t. j. stopiti v določene odnose, z raznimi deli prostora ali pa spremeniti razdaljo, ki ga loči od drugih teles.«¹

Za razliko od metafizičnega materializma, ki reducira vse oblike gibanja na mehanično gibanje, pa marksistični filozofski materializem odkriva mnogoličnost gibanja.

Gibanje ima različne oblike: mehanično, fizikalno, kemijsko, organsko, družbeno. Te različne oblike gibanja materije predstavljajo različne stopnje njenega razvoja, od nižjih oblik k višjim, od enostavnih k sestavljenim.

Mehanika proučuje samo eno, in sicer najenostavnejšo obliko gibanja. Ta oblika obstoji v tem, da določeno telo spreminja svoje mesto v prostoru. Toda mehanično gibanje je samo na sebi mnogolično: premikanje velikih teles v vesoljstvu, premikanje manjših gmot na posameznih svetovnih telesih, n. pr. gibanje puščice ali krogle, ki reže zrak, gibanje biljardne krogle na mizi po udarcu s kijem, gibanje lokomotive po tračnicah, gibanje pešca, letala itd.

Tudi druge, bolj zapletene oblike gibanja so mnogolične. Fizikalna oblika gibanja je molekularno gibanje v obliki toplote, elektromagnetni valovi, gibanje v notranjosti atomov, ki ga proučuje kvantna mehanika. Kemijsko gibanje je spajanje in razdruževanje atomov. Še bolj zapletena oblika gibanja materije je organsko življenje s svojimi mnogoličnimi funkcijami, začeni z življenjsko dejavnostjo celice tja do življenjske dejavnosti najvišjih organizmov. Potem imamo še mišljenje in družbeno življenje.

V resnici pa posamezne oblike gibanja materije, n. pr. toplota, kemijski in biološki

¹ P. Holbach, Sistem narave, 1940, str. 13.

procesu itd., ne obstajajo v čisti obliki. Vse oblike gibanja materije so med seboj povezane in vzajemno prodirajo druga v drugo. V pojavih se na določen način prepletajo mehanični, kemjski, toplotni in svetlobni procesi.

Če proučujemo različne oblike gibanja materije, opazimo, da so te oblike tako medsebojno povezane, da gibanje enega telesa ne le lahko preide na drugo telo, ampak tudi lahko prehaja iz ene oblike v drugo. Sleherno telo oddaja toploto v svojo okolico in hkrati sprejema toploto, ki jo oddajajo druga telesa. Pri segrevanju se telesa raztezajo, tekočine in plini pa mimo tega preidejo v posebno gibanje (konvekcija). Pri močnem segrevanju vodne pare se njene molekule razkrojijo (dissociirajo) v vodik in kisik. Nasprotno pa se pri močnem segrevanju dušika njegove molekule spajajo s kisikom.

Med vsemi oblikami gibanja materije je torej natesnejša povezanost. Vendar so med njimi tudi razlike. Višja oblika gibanja, ki nastane na določeni stopnji razvoja materije iz nižje, vsebuje v primeri s prejšnjo nove lastnosti s posebnimi, novimi zakonitostmi. Gibanje v smislu spreminjanja mesta je lahko glavna oblika gibanja samo v mehaniki, ne pa izven njenih meja. Res je, da obstoji mehanična oblika gibanja v sleherni nekoliko bolj komplicirani obliki gibanja. Vendar to še ne pomeni, da sleherno gibanje, sleherno spreminjanje materije lahko reduciramo na spreminjanje mesta in ga istovetimo z najenostavnejšo obliko gibanja. »S tem še nikakor ne trdimo,« je pisal Engels, »da ni sleherna izmed višjih oblik gibanja vselej nujno povezana s kakršnim koli, resnično mehničnim (zunanjim ali molekularnim) gibanjem, podobno kakor višje oblike gibanja hkrati proizvajajo tudi druge oblike gibanja, in podobno, kot je kemijsko učinkovanje nemogoče brez spreminjanja temperature in električnosti,

in kot je organsko življenje nemogoče brez mehaničnih, molekularnih, kemijskih termičnih, električnih itd. sprememb. Toda obstoj vseh teh stranskih oblik ne izčrpa bistvenega pomena glavne oblike v vsakem posameznem primeru, ki ga proučujemo.«¹

Mehanični materialisti bi radi višje oblike gibanja reducirali na mehanično gibanje. Leta 1965 je Kirchhoff dejal, da je najvišji smoter vsega naravoslovja v tem, da vse prirodne pojave reducira na mehanične pojave. Leta 1869 je Helmholtz izjavil, da je končni smoter naravoslovnih ved ta, da se združijo z mehaniko. Angleški fizik William Thomson (lord Kelvin) je večkrat poudarjal, da se naloga, razložiti neko vprašanje, zanj reducira na nalogo, kako zgraditi o tem mehanični model. Če lahko zgradim, je dejal Thomson, mehanični model pojava, katerega proučujem, tedaj ta pojav razumem; če pa takega modela ne morem zgraditi, tedaj ga ne razumem.

Prizadevanje metafizičnih materialistov, da bi reducirali višje oblike gibanja na mehanično gibanje, poenostavlja pojmovanje teh oblik gibanja in jim jemlje njihove specifične poteze. Biologija, ki proučuje zakone organskega življenja, ne more razložiti družbenih zakonov; na drugi strani pa organskih funkcij ni mogoče v celoti razložiti s fizikalnimi zakoni toplote, težnosti itd.

Ko delavec dela v kapitalistični tovarni, se v gibih njegovih rok izraža delovanje zakonov mehanike. Toda z zakoni mehanike si ne moremo razložiti, zakaj tisto, kar delavec ustvari s svojim delom, ne pripada njemu, ampak kapitalistu. Da bi to razložili, moramo proučevati politično ekonomijo.

¹ *Fr. Engels, Dialektika narave, str. 199.*

Vsaka oblika gibanja materije ima torej svoje specifične zakonitosti. Ravno proučevanje specifičnih zakonitosti sleherne posamezne oblike gibanja je naloga posameznih ved.

Marksistični filozofski materializem za razliko od posameznih ved ne proučuje te ali one posamezne oblike gibanja materije, ampak gibanje v celoti, v splošni obliki, kot način obstoja materije, ki zajema vse spremembe v vesoljstvu. Hkrati s tem se »gibanje, vzeto v celoti« konkretizira in dobiva svoj specifični izraz v posameznih oblikah gibanja, s katerim se ukvarjajo posamezne vede. .

Ravno na tej podlagi sloni zveza dialektičnega materializma z drugimi vedami.

Nauk dialektičnega materializma o *enotnosti materije in gibanja* potrujejo vse naravoslovne vede. Fizika je ugotovila, da doživlja materija v svojem gibanju najrazličnejše spremembe in je na ta način potrdila, da je gibanje — način obstoja materije, oblika njene bîti.

Od Newtonovih časov so gledali na materijo kot na inertno, negibno maso, kateri daje gibanje neka zunanja sila. Na maso so gledali kot na samostono bitnost, neodvisno od gibanja telesa. Domnevali so n. pr., da je masa planeta, topovske krogle ali kamna veno ista, ne glede na hitrost, s katero se giblje.

Sodobna fizika je prerešetalas takšno pojmovanje mase in je ugotovila globoko odvisnost med gibanjem in maso. Masa teles se spreminja glede na hitrost gibanja; čim hitreje se giblje telo, tem večja je njegova masa.

Elektronova masa narašča z naraščanjem elektronove hitrosti in postane neskončno velika, ko se elektronova hitrost bliža hitrosti svetlobe 300.000 km na sekundo. Sodobna fizika domneva na podlagi eksperimentalnih podatkov, da je prava mehanična masa elektrona verjetno enaka ničli in da se vsa njegova masa reducira na

elektromagnetno maso, ki je odvisna od hitrosti gibanja. Odkritje, da je masa odvisna od hitrosti gibanja, potrjuje tezo dialektičnega materializma, da gibanje ni materiji tuje, temveč je način njenega obstoja.

Nauk marksističnega filozofskega materializma o *enotnosti in povezanosti vseh oblik gibanja* v naravi je na naravoslovni način potrdil najvažnejši zakon fizike, zakon o ohranitvi in pretvarjanju energije.

V XVIII. in prvi polovici XIX. stoletja so presojali mehanično gibanje, toploto, svetlobo, magnetizem, elektriko kot nekaj, kar je popolnoma neodvisno drugo od drugega. Med svetlobo, magnetizmom, toploto in mehničnim gibanjem niso videli naravoslovci nobene zveze. Sleherno obliko gibanja so skušali razložiti z zunanjimi vzroki. Gorenje so razlagali z obstojem posebne snovi flogistona, ki se izloča ali izžareva in tako povzroča gorenje. Toplotne pojave so razlagali z obstojem posebne nematerialne substance — toplotnega elementa, ki prihaja v telesa ali odhaja iz njih. Svetlobne pojave so razlagali s svetlobnim elementom, t. j., da sveteča se telesa izžarevajo posebna svetlobna telesa. Za kemijske pojave so dopuščali obstoj posene »naravne« sile, za živiljenjske pojave obstoj — »živiljenjske« sile itd.

Enotnost vseh oblik gibanja materije so ugotovili v štiridesetih letih XIX. stoletja. Nemška naravoslovca Robert Mayer in Helmholtz ter angleški fizik Joule so skoraj hkrati in neodvisno drug od drugega dokazali na podlagi eksperimentalnega gradiva, da so mehanično gibanje, toplota, elektrika itd. različne oblike iste energije.

Zakon o ohranitvi in pretvarjanju energije pravi, da različne oblike gibanja materije pri ustrežajočih pogojih nujno prehajajo druga v drugo. Mehanično gibanje se n. pr. v določenih

pogojih spreminja v toploto, toplota v elektriko, elektrika v svetlobo, toploto, mehanično gibanje itd. Naravoslovje je rešilo vprašanje o načinu merjenja gibalne količine energije te ali one oblike gibanja. Dognali so, da je energija mehaničnega gibanja (kinetična energija) premosorazmerna masi gibajočega se telesa in kvadratu njegove hitrosti. Med enotami kinetične, toplotne in podobnih oblik energije obstoji določeno številčno razmerje (razmerje ekvivalentnosti), kar nam omogoča, da lahko izražamo isto količino energije v različnih enotah.

Zakon o ohranitvi in pretvarjanju energije potrjuje nauk marksističnega filozofskega materializma o večnosti, neustvarljivosti in neuničljivosti gibanja materije, o tem, da se materija neskončno spreminja in preobraža. To pomeni z drugimi besedami, da gibanje ne more nastati »iz nič«, niti ne more izginiti. Niti najmanjše množine toplote, svetlobe ali kakršne koli druge oblike gibanja ni mogoče uničiti brez sledu ali ustvariti brez trošenja dela.

V tovarni žene stroj električna energija, toda de hočemo proizvajati električno energijo, moramo pokuriti določeno množino goriva in v gorivu skrito kemijsko energijo spremeniti v toplotno energijo, ki žene stroj, stroj pa proizvaja električno energijo. Toda tudi kemijska energija, skrita v gorivu v drvih ali premogu — se je tam kopičila s spreminjanjem sončne energije, sončne toplote in svetlobe, ki je sijala na rastline. Pa tudi sončna energija ni nastala iz nič, ampak je plod zapletenih fizikalnih in kemijskih procesov, ki se razvijajo v notranjosti Sonca itd.

Če ustrelimo iz topa, daje eksplozija smodnika topovski krogli mehanično gibanje. To gibanje je nastalo na račun kemijske energije, skrite v smodniku, preden je ta eksplodiral. Pri

eksploziji smodnika se njegova kemijska energija spremeni v mehanično gibanje leteče krogle.

Vse to nam potrjuje, da energija ne more nastati iz nič in izginiti, spremeniti se v nič.

Iz zakona o ohranitvi energije izvira nemožnost tako imenovanega »večnega gibala« (perpetuum mobile), t. j. stroja, ki bi delal neprenehoma brez dotekanja energije. Tak stroj bi moral ustvarjati energijo »iz nič« in na ta način večati njeno količino v vesoljstvu.

Zakon o ohranitvi energije je vodilna nit tudi pri proučevanju procesov v notranjosti atoma. V radioaktivnih telesih materija (atomi določene snovi) samohotno, brez zunanjega delovanja osvobaja velike količine energije. Toda ta energija se ne ustvarja iz nič, ampak je rezultat globoke, temeljne spremembe atomov. Pri razpadanju jedra zapletenega atoma se delno izloča (preide v izžarevanje in druge oblike energije) tista energija, ki je bila uporabljena pri oblikovanju tega atoma; tu je pred nami samo nov primer, kako se spremeni oblika gibanja materije.

Zakon o ohranitvi in pretvarjanju energije torej potrjuje filozofski nauk marksizma, da v svetu nič ne nastane iz nič in nič ne izgine brez sledu, ampak se le ene oblike gibanja materije spreminjajo v druge.

Torej so neutemeljene trditve sovražnikov materializma, da razpadanje atomov in izločanje velikanskih količin energije krši zakon o ohranitvi energije.

Absolutni značaj zakona o ohranitvi in pretvarjanju energije kot objektivnega in veenega zakona narave ni v protislovju z relativno naravoslovno formulacijo tega zakona na določeni zgodovinski stopnji, ki odraža samo to ali ono stopnjo v procesu njegovega spoznavanja. V sodobni fiziki je dobil zakon o ohranitvi in pretvarjanju energije novo obliko.

Po sodobnih fizikalnih naziranjih je masa telesa, kakor smo že omenili, v tesni zvezi z njegovo energijo. Ustrezno temu se danes zakon o ohranitvi energije formulira kot zakon o ohranitvi in pretvarianju *energije-mase*.

Zakon o proporcionalnosti ali, kakor ga tudi imenujejo, zakon o ekvivalentnosti mase in energije, ki ga je postavila sodobna fizika, ima posebno bistveno vlogo v atomski in jedrski fiziki. Po tem zakonu ima sleherna masa (ne samo tista, ki se giblje, ampak tudi tista, ki miruje) energijo, in nasprotno, sleherna energija ima maso. Nekateri fiziki označujejo bistvo tega zakona kot pretvarjanje mase v energijo.¹ Takšno naziranje je nepravilno, kajti iz zakona o ekvivalentnosti mase in energije izhaja, da mora sleherna energija imeti maso. Hkrati s tem pa takšno pojmovanje omenjenega zakona nasprotuje marksističnemu filozofskemu materializmu. V resnici pa je, kot je dokazal že Newton, masa v svojem bistvu *mera količine materije*, energija je mera gibanja. Trditev o pretvarjanju mase v energijo je torej enaka trditvi o pretvarjanju materije v energijo, *t. j. istovetenju materije z gibanjem*. Gibanje je oblika obstoja materije in istovetiti energijo s samo materijo je ravno tako nedopustno, kakor je nedopustno istovetiti materijo s prostorom in časom, ki sta prav tako obliki obstoja materije.

V isti meri, kakor se je širilo in poglobljalo spoznanje različnih oblik gibanja, je tudi pojem energije dobival čedalje večji pomen. Idealisti so se brž poslužili ugodne prilike, da bi pojem materije zamenjali s pojmom energije.

»Elektriko«, je dejal Lenin, »razglašajo za pomočnika idealizma, ker je raztrgala staro teorijo o zgradbi materije, razkrojila atom, odkrila nove oblike materialnega gibanja, ki so prejšnjim tako malo podobne, še tako

¹ Marks. fil. materializem - 9

neraziskane, neproučene, nenavadne, ,čudežne', da je mogoče vtihotapiti pojmovanje narave kot nekakšno *nematerialno* (duhovno, miselno, psihično) gibanje.«¹

Ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja je med naravoslovci nastala idealistična struja — *energetizem*, ki si je prizadevala, da bi materijo zamenjala s pojmom energije. Po naziranju energetizma obstoji energija brez materialnega nosilca. Energetiki trdijo, da ne obstoji nič razen energije, da tudi maso lahko reduciramo na energijo, kakor nam kažejo zapletene kombinacije gibajočih se delcev elektrike. Na tako idealistično stališče, ki dopušča obstoj gibanja brez materije, se je postavil nemški kemik Ostwald (1853—1932), ki je tajil obstoj atomov in skušal zgraditi kemijo na podlagi pojma čiste energije. Ostwald je pojem materije zamenjal s pojmom energije in je na ta način filozofsko vprašanje o viru spoznanja zamešal s fizikalnim naukom o energiji. »Na podlagi univerzalnega pomena,« je pisal Ostwald, »ki ga ima energija za vse naše predstave o naravnih pojavih, moramo smatrati energijo, upostevajoč zakon o njeni ohranitvi, kot *substanco v najbolj dobesednem pomenu te besede*.«²

V zvezi z odkritjem radioaktivnosti in elektronov so mnogi sodobni idealisti postavili v fiziki teorijo dinamizma, ki jo je zagovarjal že Kant. Ta teorija priznava energijo brez snovi, gibanje brez materije. H. Bergson, eden izmed pripadnikov reakcionarne teorije intuitivizma, trdi v svojem delu »Uvod v metafiziko«, da obstoje spremembe, ni pa snovi, ki se spreminjajo, kajti spremembe ne potrebujejo nosilcev. Gibanje obstoji — pravi Bergson — ni

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 232.

² W. Ostwald, Naturphilosophie, str. 205.

pa nespremenljivih predmetov, ki se gibljejo: gibanje ne vsebuje nobenih gibajočih se teles.

Lenin je v knjigi »Materializem in empiriokriticizem« razkrinkal idealiste, ki ločijo gibanje od materije. Lenin je pokazal, da idealistične trditve o obstoju gibanja brez materije praktično pomenijo, da se giblje samo misel, t. j. idealisti vtihotapljaajo tezo, da obstoji mišljenje brez materije, misel brez možgan. »Poizkus, misliti si gibanje brez materije, vtihotaplja misel, ločeno od materije, in ravno to je filozofski idealizem.«¹

Napredni znanstveniki, predvsem ruska naravoslovca A. G. Stoletov in D. I. Mendelejev, so se borili proti »energetičnemu svetovnemu nazoru« Ostwalda. Ostwald je bil naposled prisiljen priznati obstoj atomov in se odreči svojih naziranj.

Napredno naravoslove s svojim naukom o gibanju torej potrjuje tezo marksističnega filozofskega materializma: gibanja si ni mogoče misliti brez materije in materije si ni mogoče misliti brez gibanja.

Marksistični nauk o materiji in gibanju ima važen pomen za *klasifikacijo znanosti*. Pred nastankom dialektičnega materializma načelo o klasifikaciji znanosti ni bilo rešeno na dosledno znanstven način. V filozofiji XVII. stoletja je načelo klasifikacije znanosti obdelal angleški materialist F. Bacon. Bacon je razdelil celoten sistem zanja na tri velike razdelke, in sicer glede na tri osnovne psihične sposobnosti človeka: spomin, razum in domišlijo, Na prvi sposobnosti, pravi Bacon, temeljijo zgodovinske zanosti, na drugi filozofske in naravoslovne, na tretji pa poetične. Ta klasifikacija zanosti je bila torej zgrajena na subjektivnem načelu: klasificirali so jo po

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 220.

sposobnostih, katerih se poslužujemo pri proučevanju različnih problemov. Vprašanje o klasifikaciji znanosti je bilo torej preneseno v psihologijo. Pri nadaljnjem grupiranju znanosti znotraj teh področij pa se je Bacon že posluževal razlik med posameznimi objekti. Ko je ločil fiziko od kemije in fiziologijo od psihologije itd., se je ravnal po razlikah, ki obstojé na teh področjih narave in služijo kot predmet posameznih ved. Pa tudi tukaj se ni strogo držal načela klasifikacije znanosti po razlikah med posameznimi objekti, ampak ga je kombiniral z načelom klasifikacije po smotrih znanstvenega raziskovanja, t. j. tudi s subjektivnim načelom. Baconova klasifikacija znanosti se je obdržala do začetka XIX. stoletja. V nekoliko spremenjeni obliki, ki jo je formuliral D'Alambert, so jo priznavali tudi francoski materialisti.

Auguste Comte in Saint Simon sta skušala napraviti korak dalje od Baconove klasifikacije znanosti. Toda tudi Comte in Saint Simon nista šla preko meja idealizma v reševanju tega vprašanja. Pri graditvi sistema znanosti se je Comte držal načela, da je človeski duh nagnjen k temu, da prej spozna abstraktno kakor pa konkretno.

Pozneje je buržoazna filozofija privedla subjektivno načelo klasifikacije znanosti do absurda. Po Rickertovem mnenju ne določajo razmejevanja znanosti razlike v objektivni naravi, ampak ga določa le naše *stališče*, ki izvira iz naše zavesti, naši interesi. Po Rickertovem mnenju je klasifikacija znanosti v bistvu le klasifikacija naših interesov.

Samo dialektični materializem, ki ugotavlja enotnost in raznolikost naravnih pojavov, postavlja klasifikacijo znanosti na resnično znanstvena načela. Tudi v tem je velik kakovostni skok dialektično-materialistične filozofije. Marksistično načelo klasifikacije

znanosti izhaja iz tega, da se različne oblike gibanja materije, obstoječe v objektivni realnosti, začeni z najenostavnejšo — premikanjem teles pa tja do najbolj komplicirane, odražajo v obstoju različnih ved. Ta zaporednost oblik gibanja se ponavlja tudi v zgodovinskem razvoju človeškega znanja, v zaporedju razvoja posameznih ved. Dialektični materializem ne klasificira znanosti po vnanjih znakih, ampak po notranjih razlikah, ki obstoje v naravi sami. V realnosti obstoji prehajanje različnih oblik gibanja iz ene v drugo, povezanost in razlike med njimi. Od tod izvirajo tudi povezanost in razlike med posameznimi vedami. Na tej objektivni podlagi sloni marksistična klasifikacija znanosti. Engels je pisal o tem naslednje: »Klasifikacija znanosti, izmed katerih sleherna zanost analizira posebno obliko gibanja ali vrsto medsebojno povezanih in druga v drugo prehajajočih oblik gibanja — je hkrati s tem klasifikacija, razvrstitev po njihovi lastni, notranji zaporednosti teh oblik gibanja. In prav v tem je njen pomen.«¹

4. Čas in prostor kot objektivni obliki obstoja materije

Marksistični filozofski materializem izhaja iz priznanja, da je narava v celoti večna in neskončna, to se pravi, da nima niti začetka niti konca, tako v prostoru kakor v času, da je neskončna tudi po svoji globini, neizčrpna v vseh svojih delih, da odkriva pred nami neskončno mnogoličnost svojih oblik in lastnosti.

Kar se tiče posameznih predmetov, ti seveda nastajajo, se razvijajo in nato razpadajo, spremenijo se v druge predmete, imajo torej svoj konec. Posamezne oblike materije — Sonce ali

¹ Fr. Engels, Dialektika narave, str. 200.

meglenice, žival ali rastlina, molekula ali atom, proton ali elektron itd. itp. — pa nastajajo, se razvijajo in izginjajo, spreminjajo se v druge pojavne oblike materije; vse te oblike so torej začasne in minljive, imajo svoj začetek in svoj konec. Toda sleherni posamezni predmet je le člen v neskončni verigi večnega gibanja materije. Sleherni pojav moremo in moramo proučevati v zvezi z neskončnim svetom pojavov pred njim in neskončnim svetom pojavov za njim. Končno torej ne obstoji ločeno od neskončnega.

Že Giordano Bruno je zavrgel religiozni nauk o omejenosti vesoljstva in izrekel genialno misel, da sestoji vesoljstvo iz neskončnega števila svetov. Vendar je ta misel še čakala svoje znanstvene potrditve.

Nauk dialektičnega materializma o večnosti in prostorni neskončnosti materialnega sveta ali materije so potrdile ugotovitve sodobne znanosti.

Astronomija uči, da je Zemlja eden izmed planetov, ki se vrtijo okrog Sonca. Vsi planeti s Soncem vred sestavljajo sončni sistem. Sonce je ena izmed milijard zvezd, ki sestavljajo zvezdni sistem Rimske ceste ali galaktike. V različnih delih zvezdnega neba so odkrili zvezdne oblake v obliki tako imenovanih spiralnih meglenic, ki sestavljajo samostojne sisteme galaktik, podobnih naši galaktiki.

Naša galaktika torej ni edini zvezdni sistem, ki ga pozna sodobna znanost. Število galaktik je neskončno. Vzporedno z izboljševanjem vidnosti naših teleskopov in metod raziskovanja razsežnosti vesoljstva odkrivamo čedalje več daljnjih galaktik, kar nam potrjuje neskončnost, brezmejnost vesoljstva, ki se nikjer ne začinja in nikjer ne končuje.

Tudi velikanske razdalje, s katerimi ima opraviti astronomija, potrjujejo nauk marksisti-

čnega filozofskega materializma o neskončnosti sveta. Naš planet se vrti povprečno 150 milijonov kilometrov daleč od Sonca; svetloba, ki se širi s hitrostjo 300.000 km na sekundo, potrebuje približno osem minut, da pride s Sonca na Zemljo. Svetloba od najbližje zvezde α -Centavra pride na zemljo v 4,3 svetlobnega leta (svetlobno leto imenuje astrofizika tisto razdaljo, ki jo napravi svetloba v enem letu), kar ustreza razdalji 37 trilijonov kilometrov. Svetloba z najbolj oddaljenih zvezd Rimske ceste potrebuje, da pride do našega planeta, nad sto tisoč svetlobnih let.

Toda vse te velikanske razdalje, ki si jih niti ne moremo predstavljati, so naravnost nične, de jih primerjamo z razdaljami od naše galaktike do drugih zvezdnih otokov — razdalje, ki jih merimo z milijoni svetlobnih let.

Sodobna kozmogonija (znanost o izvoru sončnih sistemov) potrjuje nauk marksističnega filozofskega materializma, da so posamezna telesa minljiva, svet v celoti pa je večni. Sleherno nebesno telo ima svoj začetek in svoj konec. Ko se nekateri svetovi šele porajajo, so drugi prešli že dolgo razvojno pot. Skoraj vsa nebesna telesa v tej ali oni smeri razsipljejo svojo snov v vsemirje.

Proučevanje galaktik, ki sestavljajo velikanska kopičenja snovi, pa nas je privedlo do zaključka, da se v vsemirju nenehno razvija tudi nasprotni proces: snov, ki jo razsipljejo nebesna telesa, se konec koncev na novo kopiči in poraja nova nebesna telesa v neskončnih razsežnostih vesoljstva. Sodobna kozmogonija vidi začetek vseh bodocih svetov v izvengalaktičnih meglicah (izvengalaktične meglice so velikanska kopičenja zvezd za mejami naše galaktike; s teleskopom jih vidimo kot svetlikajoče se meglice).

Sodobna znanost torej potrjuje, da je materija večna in da so oblike njenega obstoja neizčrpne

ne le v velikem merilu (v makrokozmičnih telesih), ampak tudi v najmanjših, mikroskopičnih delcih. In prav tako, kakor vesoljstvo v celoti nima meja, tako odkriva sodobna znanost brezmejne perspektive tudi pri prodiranju v notranjost slehernega posameznega najmanjšega delca materije.

Naravoslovje potrjuje tudi materialistično tezo, da materja ne izginja in ne nastaja, da se v svojem neskončnem razvoju pojavlja v različnih oblikah. Materialistični nauk o neustvarljivosti in neuničljivosti materije je dobil v naravoslovju svojo formulacijo v obliki zakona o ohranitvi materije. V zgodovinskem razvoju znanosti se je formulacija tega zakona spreminjala: zakon o ohranitvi teže; zakon o ohranitvi mase: zakon o ohranitvi električnega naboja.

Zakon o ohranitvi materije je prvi odkril Lomonosov, za njim pa francoski fizik Lavoisier. Lomonosov in Lavoisier sta dokazala z eksperimentalnimi dognanji, da je vsota teže teles pred kemijsko reakcijo enaka voti teže teles, ki nastanejo po tej reakciji, t. j. da snov pri kakršnih koli spremembah ne nastaja »iz nič«, se ne ustvarja na novo in ne uničuje brez sledu, se ne spreminja »v nič«. Čeprav se nam včasih zazdi, da je kakšna snov izginila brez sledu ali da je pred našimi očmi nastala popolnoma nova snov, gre tu v resnici le za spremembo oblike, lastnosti materije, splošna količina materije pa vselej ostaja ista in se prav nič ne poveča ali zmanjša.

Če n. pr. zgori oglje, tedaj snov, iz katere sestoji, ne izgine, ampak le menja svojo obliko: goreče oglje se spaja s kisikom iz zraka in se spremeni v plinast produkt gorenja — ogljikov dioksid, tako da tu ni nobenega uničenja materije. Isto je, če n. pr. rjavi železo, t. j. če nastaja nova snov — rja, materija samo menja svojo obliko: površina kovine se spoji s

kisikom; tu »nastaja« nova stvar na račun spajanja železa in kisika, ki prihaja iz zraka. Pri gorenju sveče nastajata ogljikov dioksid in voda; če natančno stehtamo prvotno težo sveče, vidimo, da je enaka teži novih produktov. Košček sladkorja n. pr., ki ga vržemo v čaj, se raztopi in postane neviden; če pa se poslužimo tehtanja, opazimo, da je teža čaše sladkega čaja enaka vsoti teže vode, čaja in sladkorja.

Materija se torej po kakovosti spreminja, po količini pa ostaja ista; pri vseh kakovostnih spremembah se količina snovi, ki sodeluje v teh procesih, ne spreminja. Isto se razvija v veličastnem merilu v vesoljstvu: materija v procesu gibanja spreminja svojo obliko, sama materija pa je neustvarljiva in neuničljiva. Načelo o ohranitvi materije, ki ugotavlja njeno neustvarljivost in neuničljivost, je absolutni in večni zakon narave.

Idealizem zavrača materijo kot objektivno realnost in tudi ne priznava prostora in časa kot objektivni obliki njenega obstoja.

Idealisti gledajo na prostor in čas kot na produkt zavesti. Po Berkeleyevem mnenju sta prostor in čas obliki subjektivnih doživetij. Po Kantovem mnenju prostor in čas nista realni obliki materialnega sveta, ampak obliki naših lastnih čutnih doživetij, apriorni, t. j. vnaprej dani, nujni obliki našega opazovanja, ki sta odvisni od značaja naše zavesti. Hegel je trdil, da se prostor pojavlja šele na določeni stopnji razvoja ideje, v fazi njenega utelešenja, v obliki narave. Čas pa se vključi v Heglov sistem še pozneje — na stopnji razvoja duha. Idealist Pearson je dokazoval, da čas ni nič drugega ko urejenost in zaporednost naših čutnih vtisov. Mahizem pojmuje čas in prostor kot popolnoma pomožni logični konstrukciji, s pomočjo katerih ustvarjamo biološko smotrno orientacijo in urejamo kaos v naših občutkih. Angleški idealist Mac Taggart dokazuje

nerealnost prostora na podlagi njegove protislovnosti. O prostoru — pravi Mac Taggart — trdijo nekateri, da je relativen, drugi pa, da je absoluten.

Prostor in čas, pravi Mac Taggart, sta subjektivni kategoriji.

Idealistična naziranja o prostoru in času vodijo k nesmislu: človek s svojo zavestjo ne obstoji v prostoru in času, ampak čas in prostor obstajata v njegovi zavesti, poraja ju zavest. Ko je Lenin razkrival nesmiselne trditve mahistov, je pisal o tem vprašanju naslednje: »Če občutki časa in prostora lahko nudijo biološko smotrno orientacijo, tedaj je to možno samo s tem pogojem, če ti občutki odražajo *objektivno realnost* zunaj človeka: človek se ne bi mogel biološko prilagoditi svojemu okolju, če mu njegovi občutki ne bi dajali o njej *objektivno-pravilnih* predstav.«¹

Za materialista je priznanje objektivne realnosti prostora in časa neločljivo povezano s priznanjem objektivne realnosti materije, obstoječe neodvisno od naše zavesti.

Obstajati pomeni obstajati v prostoru in času. Če obstoji svet izven nas, kot trdi materializem, tedaj to pomeni, da obstoji v prostoru. Če obstoji svet večno, kot trdi materializem, tedaj to pomeni, da obstoji v času, ker je večnost neskončni čas. Objektivnost sveta si torej ne moremo predstavljati brez objektivnosti prostora in časa. Spinoza je pisal naslednje, ko je zagovarjal objektivnost prostora: »Če bi lahko uničili vsaj en del materije, bi z njo vred izginila tudi razsežnost.«² Diderot je dejal: »Prostora in časa niti v abstrakciji ni mogoče ločiti od njunega

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 146.

² B. Spinoza, Pisma, Partizdat 1932, str. 55.

obstoja. To pomeni, da sta obedve lastnosti zanj bistveni.«¹

Vsestranska in najbolj dosledna utemeljitev materialističnega nauka o prostoru in času je podana v marksistično-leninistični filozofiji, ki se je uspešno poslužuje tudi napredni filozofiji v deželah zunaj meja Sovjetske zveze v boju proti idealistični reakciji. Napredni ameriški filozof Sellars n. pr. zagovarja objektivnost prostora in časa ter zavrača idealistično pojmovanje prostora in časa kot apriornih oblik zavesti. Dialektični materializem uči, da sta prostor in čas osnovni obliki sleherne biti. V tej definiciji prostora in časa je poudarjena njuna objektivnost kakor tudi neločljiva povezanost z materijo.

Materija, gibanje, čas in prostor sestavljajo enoto in so neločljivo povezani, kajti gibajoča materija se ne more gibati drugače kakor v času in prostoru.

Vse, kar obstoji, vselej obstoji kjer koli in kadar koli. Niti enega samega delca materije ni, o katerem bi lahko rekli, da nima razsežnosti in da ne obstoji v času. Sleherni stvar je prostorno povezana z drugimi stvarmi; stvar ne more obstajati izven prostora. Na drugi strani pa tudi prostora ne more biti brez stvari. Ves prostor je poln stvari. Prostor je torej ena izmed oblik obstoja materije. Vse stvari obstajajo v času. Čas je povezanost materialnih stvari in procesov v smislu zaporednosti, menjavanja, trajnosti. Stvar ne more obstajati izven časa. Na drugi strani pa tudi časa ne more biti brez stvari. Čas je napolnjen z materialnimi stvarmi, z njihovimi spremembami. Čas je torej ena izmed oblik obstoja materije.

Lastnosti prostora in časa določajo konec koncev lastnosti materije. Večnost in

¹ D. Diderot, Izbrana dela, II. zv., Giz. 1926, str. 210.

neskončnost prostora in časa sta pogojno odvisni od večnosti in neskončnosti materije.

Neskončnost prostora, pravi Engels, pomeni, da ni konca na nobeno stran, niti naprej niti nazaj, niti navzgor niti navzdol, niti na desno niti na levo. Vsako telo se lahko neskončno oddaljuje od drugega telesa v vseh smereh. Vsakemu telesu lahko pridružimo neskončno količino drugih podobnih teles. Neskončnost časa pomeni, da se čas nikoli ni začel in se nikoli ne bo končal. Pred slehernim dogodkom in po njem se vrsti neskončno število dogodkov. Dogodke lahko uvrščamo v času brez konca.

Materija se ne more gibati drugače kakor v prostoru in času; prostor in čas sta medsebojno in z razvijajočo se materijo tesno povezana. Ne more biti gibanja materije samo v prostoru ali samo v času. Sleherni pojav, ki se razvija v prostoru, obstoji tudi v času, kajti sleherni pojav ima kakršno koli časovno trajanje. Sleherni proces, ki se razvija v času, je vedno tudi proces, ki se razvija v prostoru. Hitrosti gibanja nekega telesa ne moremo izmeriti samo v času ali pa samo v prostoru. Hitrost gibanja je določen prostor, ki ga preide neko telo v določenem času. Ko Engels označuje neločljivo zvezo med prostorom in časom pravi naslednje: »... Osnovni obliki vse biti sta prostor in čas, bit izven časa je prav tako velik nesmisel kakor bit izven prostora.«¹ Enotnost prostora in časa se ostvarja v *gibanju* materialnega sveta.

Značilna poteza časa je njegova nepovrnljivost, njegova lastnost, da teče samo v eni smeri — naprej. Preteklost, sedanost in bodočnost so v določenem medsebojnem odnosu, ki ga ne morejo spremeniti.

Nepovrnljivost časa izraža bistveno lastnost same materije. Tok časa od preteklega preko sedanjega k bodočemu odraža v splošni obliki

¹ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, CZ. 1948, str. 59.

zgodovinsko zamenjavanje raznih oblik gibanja materije.

Za razliko od casa, ki ima samo eno dimenzijo in ki teče samo v eni, nepovrnljivi smeri, pa je značilna lastnost obdajajočega nas prostora njegova trodimenzionalnost. Prostor ima tri razsežnosti (dimenzije), s katerimi so povezani pojmi dolžine, širine in višine (globine). Natančneje rečeno, čez poljubno točko prostora se lahko usmeri troje, in sicer samo troje, različnih, medsebojno pravokotnih premic. Trodimenzionalnost prostora je izraz tiste lastnosti materije, da lahko sleherni telo premikamo v treh, samo v treh, različnih, medsebojno pravokotnih smereh, ki ustrezajo trodimenzionalnosti slehernega telesa. Ko Lenin karakterizira trodimenzionalnost prostora, pravi, da sleherni delček snovi, čeprav je tako majhen, da ga ne moremo niti videti, nujno obstoji v prostoru s tremi dimenzijami.

Zanikanje trodimenzionalnosti je odstopanje od materializma. Engels in Lenin sta poudarjala, da priznavanje četrte dimenzije vodi k spiritizmu, k mistiki.

V fiziki moramo razločevati »trodimenzionalni prostor« in »četverodimenzionalni svet«, kjer kot četrta dimenzija nastopa čas. Z uvajanjem pojma *četverodimenzionalni svet* je izrazila sodobna fizika (Minkovski, Einstein) tesno, neločljivo zvezo med časovnimi in prostornimi dimenzijami. Vendar pa v tisti meri, v kolikor gre samo za prostor, v vseh primerih, ki jih raziskuje fizika velja načelo trodimenzionalnosti.

V sodobni matematiki se je razvil nauk o večdimenzionalnem prostoru, ki ima nad tri dimenzije. Vendar izraz prostor v matematiki ne pomeni realnega prostora, ampak raznolikost ali količino stvari, lastnosti, strani itd. n. pr. teles, površin, premic, barv, zvokov itd. Kot merila teh količin nastopajo nekatere njihove

lastnosti, ki jih je lahko 1, 2, 3, 4 in še več; njihovo število karakterizira merjenje količine. Izraz prostor se tukaj uporablja namesto bolj točnega izraza »mnogoličnost«. Filozofski pojem prostora kot odraz realnega, neskončnega, trodimenzionalnega prostora pa ostane nespodbiten.

Filozofski pojem prostora in časa moramo razločevati od fizikalnega. Filozofski pojem prostora in časa je priznanje, da sta prostor in čas objektivni obliki biti, nujen pogoj za obstoj materije. Prav tako, kakor je izraz »materija« samo skrajšan naziv za vse možne in obstoječe stvari, tako je tudi izraz prostor samo skrajšan naziv za možne in obstoječe razdalje, smeri, pota, t. j. za neskončno število kubičnih metrov; izraz »čas« pa je izraz neskončnega sumiranja časovnih momentov.

Filozofsko pojmovanje prostora in časa predpostavlja, da je obstoj prostora in časa neodvisen tako od različnih predstav kakor tudi od različnih načinov, s katerimi jih človek meri. Čeprav se lahko fizikalne teorije prostora in časa še tako spremenijo, filozofska definicija prostora in časa ne more zastarati, kakor lahko zastarijo posamezne fizikalne teorije.

Fizikalne teorije prostora in časa proučujejo njuno strukturo, lastnosti, načine merjenja, preračunavanja itd. Ugotovitev lastnosti prostora zahteva predvsem proučitev njegovih geometričnih lastnosti. Zato se z neposredno analizo prostornih oblik ukvarja geometrija. Toda geometrične lastnosti prostora niso samostojne, ampak jih določa fizična narava prostora, lastnosti materije.

Različni načini merjenja prostora na katerih temeljijo fizikalne teorije, ne omajajo dejstva, da obstoji, prostor objektivno. Ne glede na načine, kako merimo prostorne razdalje — notranjeatomske, zemeljske, kozmične te razdalje

obstajajo in bodo obstajale objektivno, neodvisno od človeške zavesti.

Prav tako različni načini merjenja časa ne morejo zanikati njegove objektivnosti, objektivnosti določenih časovnih presledkov (period). Čas, v katerem se zavrti Zemlja okrog Sonca, je perioda, ki je odvisna od lastnosti gibanja materialnih teles in ne od načinov merjenja. Astronomski, povprečni, sončni, krajevni čas — vsi ti različni načini merjenja časa so le odraz objektivnega, potekanja naravnih procesov. Vsi obstoječi načini merjenja časa temeljijo na kakršni koli objektivni periodi njegovega potekanja — leto, dan in noč itd. Merjenje prostorninskih razdalj v kozmičnem obsegu z določeno časovno dobo — svetlobnim — letom prav tako priča o objektivnosti prostornih in časovnih razdalj ter o njihovi tesni povezanosti.

Fizikalni pojmi prostora in časa niso nespremenljivi. Z razvojem družbene prakse in razvojem znanosti se fizikalni pojmi prostora in časa spreminjajo in odražajo globlje ter bolj popolno objektivnorealni prostor in čas. Pri starih Indijcih, ki so si predstavljali svet kot velikansko telo, sloneče na treh slonih, ki pa spet slonijo na želvi, so se naziranja o prostoru nujno morala razločevati od Epikurjevih naziranj o razliki med »zgornjim« in »spodnjim«, naziranj, ki so veljala do Kopernikovih časov. Ko so splošno priznali, da je Zemlja kroglja, ki se vrti okrog Sonca, so ljudje doumeli, da so vse smeri v prostoru relativne, da ni zgornjega in spodnjega, da je tisto, kar se nam zdi zgoraj, za ljudi druge poloble spodaj in narobe.

Naravoslovni pojem prostora se je precej spremenil v razvoju geometrije od Evklida do Lobačevskega in Riemanna. Dva tisoč let je stala zgradba geometrije, ki jo je ustvaril Evklid. Mislili so, da Evklidova geometrija aдекватno,

pravilno odraža realni prostor, da je njegova geo-metrična podoba. Mesto, ki ga je imela Evklidova geometrija v klasični fiziki in tehniki, je navidez potrjevalo njeno absolutnost. Zgodovina razvoja človeškega znanja pa je v resnici pokazala, da je Evklidova geometrija samo prvi korak v spoznavanju prostornih oblik in da odraža samo določen, omejen kompleks lastnosti prostora.

Neevklidski geometrični sistem Lobačevskega, Bolyai-ja in Riemanna pomeni negacijo Evklidove geometrije kot absolutnega geometričnega sistema. V nasprotju z običajnimi tezami Evklidove geometrije, da iz točk izven dane premice lahko začrtamo na dani ravnini samo eno premico, ki ne preseka dane premice, da je vsota trikotnikovih kotov enaka dvema pravima kotoma, da obstojijo podobni liki itd. itp. — uči n. pr. geometrija Lobačevskega, da gre skozi vsako točko na ravnini neskončno število premic, ki ne sekajo dane premice, da je vsota trikotnikovih kotov manjša od dveh pravih kotov, da podobni liki ne obstojijo, ker je velikost kotov odvisna od velikosti likov itd. V Riemannovi geometriji se vse premice sekajo, vsota trikotnikovih kotov pa je večja od dveh pravih kotov.

Čeprav se nam morda zdijo teze neevklidske geometrije še tako paradoksalne, je ta geometrija logično trdna in se ostvarja v realnosti. V Evklidovem prostoru so površine, ki uveljavljajo neevklidsko geometrijo. Italijanski učenjak Beltrami je že v šestdesetih letih XIX. stoletja pokazal, da se na površini negativne krivine (taka je n. pr. površina sedla) delno uveljavlja geometrija Lobačevskega. Riemannova geometrija se uresničuje na površini krogle: tako imenovana sferična trigonometrija, ki ima velik praktičen pomen v astronomiji, geodeziji itd., je poseben primer Riemannove geometrije.

Vendar v kolikor ne gre za površinsko, t. j. dvodimenzionalno neevklidsko geometrijo, temveč

za neevklidsko geometrijo z več razsežnostmi, pa je treba opozoriti na naslednje. Kakor smo že omenili, je realni prostor brezpogojno *trodimensionalen*, dopuščanje realne četrte itd. dimenzije vodi k spiritizmu in mistiki. Znanstveni pomen neevklidske geometrije večdimenzionalnih prostorov je le v tem, da predstavljajo geometrične načine proučevanja zapletenih oblik gibanja, ki potekajo v realnem trodimenzionalnem prostoru. Vzgled take uporabe neevklidske geometrije je Einsteinova splošna relativnostna teorija. Tako je veliki ruski matematik N. I. Lobačevski, utemeljitelj neevklidske geometrije, tudi pojmoval geometrični sistem, ki ga je ustvaril.

Razvoj geometričnih sistemov priča o bogastvu in neizčrpnosti lastnosti realnega prostora, katerih spoznanje je možno po poti stalnega poglobljanja in odkrivanja novih lastnosti prostora.

Vendar pa je razvoj znanosti v tej smeri izzval poizkuse idealistov, da bi v korist idealizma potvarjali takšna znanstvena dognanja, kakor sta relativnostna teorija in kvantna mehanika, ki se poslužujeta metode geometrično-neeuklidske analize. Posebno mnogo idealiističnih špekulacij je rodila relativnostna teorija. Teologi in njihovi zvesti hlapci filozofi-fideisti vseh vrst in barv so pojmovali relativnostno teorijo kot potrditev svojih naziranj.¹ Če je gibanje popolnoma relativno, tedaj so inkvizitorji, ki so sežgali Giordana Bruna in obsodili Galilea — imeli prav, ali »skoraj popolnoma prav«, kakor se je izrazil Poincaré, kajti Kopernikov sistem je »enakopraven« s Ptolomejevim sistemom. Če ima po kozmologiji splošne relativnostne teorije realni prostor Riemannovo pozitivno krivino, podobno površini krogle, tedaj je vesolje *minljivo* v

¹ Marks. fil. materializem - 10

času in prostoru, kar baje potrjuje osnovno teološko tezo, da je gospod bog ustvaril svet itd. itd. Materialistična analiza »racionalnega jedra«, ki ga vsebuje sodobna relativnostna teorija in kvantna mehanika, zavrača vse te filozofsko-teološke spekulacije mračnjakov. Po obliki so te teorije podane idealistično, mahistično, ker se njihovi utemeljitelji — A. Einstein, Niels Bohr, B. Heisenberg — niso mogli izogniti negativnemu vplivu mahistične filozofije. Ne da bi se spuščali v podrobnosti, lahko takole ocenimo znanstveni pomen relativnostne teorije in sodobne kvantne mehanike: *ti teoriji sta pokazali in dokazali, da je predstava o gibanju materije v prostoru in času, ki je vladala cela stoletja v tako imenovani klasični fiziki, sicer teoretično in zlasti praktično važna, vendar poenostavljena.* Navadne, zlasti matematične metode analize klasične fizike so se pokazale očitno nezadostne za razumevanje in formulacijo novo odkritih eksperimentalnih dejstev. Potrebno je bilo izdelati nove metode za analizo elektromagnetnih in gravitacijskih polj, procesov v notranjosti atoma, v notranjosti atomskega jedra itd.

Čeprav je gibanje *absolutno*, je brezpogojno tudi *relativno*, t. j. absolutno izolirano telo ali proces ne obstoji, obstoji le celokupnost medsebojno povezanih teles in procesov. To stran materialnega gibanja je podrobno obdelal A. Einstein. Ker pa je bil Einstein *subjektivno* pristaš Machove filozofije, je šel v tem pogledu v skrajnost, da je zanikal *absolutnost* gibanja in razglasil omejenost prostora in časa itd. To napako A. Einsteina so odkrili sovjetski učenjaki, ki zastopajo materialistično stališče. Tako n. pr. akademik V. A. Fok, ena izmed največjih avtoritet na področju relativnostne teorije ne samo v Sovjetski zvezi, ampak v svetovnem merilu — v svojem delu o Kopernikovem

sistemu in splošni relativnostni teoriji¹ po pravici dokazuje znanstveno nepravilnost trditve, da gibanje ni absolutno, zlasti pa trditve o pospešenem vrtenju Zemlje. Njegova analiza je filozofsko zelo važna in pomeni odločen udarec teološko-fideistični filozofiji. Pereča naloga znanstvenikov in filozofov-materialistov je racionalna materialistična interpretacija tiste vsebine, ki se skriva za vnanjo mahistično obliko sodobne relativnostne teorije in kvantne mehanike.

Spremembe na področju fizikalnega pojmovanja prostora in časa, ki jih je prinesla relativnostna teorija, potrjujejo pravilnost tez dialektičnega materializma, da vprašanja o izpremenljivosti fizikalnih pojmov prostora in časa ne morejo omajati gnoseološkega (filozofskega) vprašanja o njihovi objektivnosti. »Ena stvar je vprašanje, kako s pomočjo različnih čutil človek dojema prostor in kako po dolgotrajnem zgodovinskem razvoju iz teh dojetij nastaja abstraktni pojem prostora — popolnoma druga star pa je vprašanje, ali tem človeškim dojetjem in pojmom ustreza objektivna realnost, ki obstoji neodvisno od človeka.«²

Mahisti in drug idealisti so na podlagi spremenljivosti našega znanja o prostoru in času napravili zaključek, da prostor in čas objektivno ne obstajata. Poincaré pravi, da iz relativnosti prostora in časa sledi, »da nam ju ne daje narava, ampak ju dajemo mi naravi, ker je to za nas prikladno«.³ Mnogi fiziki so si prizadevali, da bi relativnostno teorijo tolmačili idealistično. Trditev Einsteinove teorije o *fizikalni* relativnosti gibanja torej obravnavajo idealisti

¹ Gl. Zbornik »Nikolaj Kopernik«, izd. Akademija znanosti ZSSR, 1947.

² V. 1. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 153.

³ Prav tam, str. 150.

tako, kakor da bi sodobna znanost ovrгла trditve materializma o objektivnosti prostora in časa. Dejstvo, da relativnostna teorija zavrača Newtonov nauk o absolutnem prostoru in času, obravnavajo idealisti kot nekakšen dokaz za trditev, da ni nobenega elementa absolutnosti (v smislu absolute resnice), ko gre za prostor in čas. Fizik F. Frank misli, da sta prostor in čas po Einsteinovi relativnostni teoriji samo »pomožna pojma«, skrajšan naziv za komplekse občutkov. Pojem mesta, točna opredelitev položaja v prostoru, trdi F. Frank, izgledata neporabna za nekatere naravne pojave. Fizik Sommerfeld pravi, da ne moremo govoriti o »običajni realnosti v prostoru in času« glede na elektrone. Tudi Heisenberg ne priznava prostorno-časovne opredelitve za procese v notranjosti atoma. V tem primeru gre za zamenjavanje filozofskih in fizikalnih pojmov, idealizem pa to izkorišča in skuša vtihotapiti idealistične ideje, ki jih je materializem že davno zavrgel.

Ko je Lenin razkrinkoval idealizem, je pisal: »Človeške predstave o prostoru in času so relative, toda iz teh relativnih predstav se oblikuje absolutna resnica; te relativne predstave se razvijajo, gredo po liniji absolutne resnice, se absolutni resnici približujejo. Spremenljivost človeških predstav o prostoru in času prav tako malo zavrača objektivno realnost prostora in časa, kot spreminljivost znanstvenih spoznanj o zgradbi in oblikah gibanja materije ne zavrača objektivne realnosti zunanjega sveta.«¹

5. Zakonitost materialnega sveta

Narava je enoten, zakonit svetovni proces gibanja in razvoja materije. Materija se

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 144.

neprenehoma spreminja, vendar se ne spreminja kaotično, temveč strogo zakonito. Neskončna mnogoličnost naravnih pojavov ne predstavlja neurejenega kopičenja posameznih dejstev. Zemlja se ne vrti zdaj v elipsi, zdaj v krogu, ne zavrti se okrog Sonca zdaj v enem letu, zdaj v čert ure, ampak se giblje po strogo določenih zakonih. V svetu kot celoti in v slehernem posameznem pojavu obstoji zakonitost. Sleherni sprememba materije izvira iz drugih, prejšnjih sprememb; ena oblika materije prehaja v drugo, en pojav služi kot podlaga za drugega.

Zakonitost ni naravi vsiljena po kakšni nadnaravni sili niti ni plod vmešavanja kakšnih nematerialnih činiteljev, ampak je lastnost materije. Zakonitosti obstoje objektivno in izražajo odnose, ki so neodvisni od človeške zavesti in ki izvirajo iz značaja stvari samih.

Materialisti so že v davnih časih dokazovali, da je sleherni pojav podrejen določenim zakonom, da je nujnost lastna sami naravi. Spinoza je imenoval naravo boga in je trdil, da je narava vzrok sama sebi, da vsebuje vrok svojega lastnega obstoja in obstoja vseh ostalih stvari. »Iz nujnosti božanske narave«, je pisal Spinoza, »mora izvirati neskončno število stvari na neskončno mnogo načinov.«¹ Vendar je bil pojem nujnosti pri materialistih pred Marxom omejen. Metafizični materializem je zanikal objektivnost *slučajnosti*, razglašal jo je kot subjektivno in označeval pojave, katerih vzrokov ne poznamo, kot nespoznatne.

Objektivna zakonitost se izraža tudi v *vzročnosti*. V svetu ni pojavov, ki bi ne imeli tega ali onega vzroka. Sleherni naravni pojav ima svoj materialni vzrok.

Determinizem (od latinske besede »determinare« — določiti) je filozofski nauk o vzročni

¹ B. Spinoza, *Etika*, 1937, str. 15.

odvisnosti vseh pojavov v naravi in družbi. Po determinističnem nauku v naravi nujno izvirajo eni dogodki iz drugih. Vsi naravni pojavi so med seboj povezani tako, da — če obstoje določeni pogoji — mora za njimi vselej nastopiti določen dogodek.

Priznavanje objektivnega značaja vzročnosti je vodilno načelo vse zgodovine materializma. »Niti ena star«, je pisal Levkip, znameniti materialist starega veka, »ne nastane brez vzroka, vse (se pojavljajo) na kakršni koli podlagi zaradi naravne nujnosti.«

Dosleden nauk o zakonitostih materialnega sveta je ustvaril dialektični materializem, ki pravi, da je »ideja vzročnosti, nujnosti, zakonitosti itd. odraz zakonov narave v človeški glavi«.¹

Enotnost zakonitosti materialnega sveta je odvisna od enotnosti materialnega sveta. Če proučujemo vesoljstvo, naletimo na zakonitosti, ki jih ni mogoče primerjati s tistimi, kakršne poznamo na naši Zemlji. Če n. pr. proučujemo notranjost atoma, opazimo, da nekatere zakonitosti makrokozmosa tam ne veljajo več. Vendar pa zaradi materialne enotnosti sveta obstajajo take zakonitosti, ki veljajo tako v merilu atomskih pojavov kakor v vesoljnem merilu. Tak zakon je n. pr. zakon o ohranitvi in pretvarjanju materije in gibanja. Čeprav se je formulacija tega zakona z razvojem fizike spreminjala, se njegova načelna vsebina, njegov objektivni pomen — t. j. neustvarljivost in neuničljivost materije in gibanja — nista spremenila.

Drug univerzalni zakon materialnega sveta je zakon svetovne gravitacije. Newton je pokazal, da medsebojna privlačnost ne obstoji samo med Soncem in planeti, ampak med vsemi telesi.

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 5.

Zaradi težnosti padajo telesa na površje Zemlje; zvezde se gibljejo po istih zakonih, po katerih padajo dežne kaplje, kamni in druga telesa na Zemljo.

Dialektični materializem je najdoslednejša oblika determinizma. Za razliko od starega materializma dialektični materializem ne dopušča, da bi vse oblike vzročno-posledične povezanosti v naravi reducirali na golo mehanično vročnost. Razen tega dialektični materializem uči, da vročna povezanost ne izčrpa vsega bogastva povezanosti in odvisnosti naravnih pojavov.

Samo marksistični filozofski materializem na znanstven način razlaga smotrnost. Marksistični filozofski materializem odločno zavrača smotrno dejavnost v naravi in uči, da nastaja vse zaradi delovanja obiektnih vzrokov. Samo pri človeku obstoji smotrna dejavnost, pa tudi tukaj je odvisna od objektivnih pogojev človeškega življenja, predvsem od materialnih pogojev družbenega življenja.

Brez dvoma lahko v svetu opazimo dosti primerov naravnost čudovite smotrnosti. Medvedi, ki živijo na ledu, so beli, tisti, ki živijo v gozdovih, so rjavi; nekatere žuželke, ki se hranijo z listi, so zelene, druge, ki se hranijo z drevesno skorjo, pa imajo rjavkaste pege; včasih naletimo na žuželke, ki po svoji obliki spominjajo na suho vejico. V vseh teh primerih ustreza barva okolici: barva ali oblika živih bitij je prilagojena njihovem življenjskemu okolju. Toda ta smotrnost ni rezultat smotrne dejavnosti v razvoju živih bitij, ampak je rezultat naravnega izbora, po katerem neprilagodljive vrste in oblike izumirajo in se umikajo tistim, ki imajo najbolj ugodne lastnosti. *Smotrnost je torej rezultat vzročne odvisnosti.*

Zavračanje objektivne zakonitosti narave je idealizem. Buržoazna idealistična filozofija je

vedno zavračala rakonitosti objektivnega sveta. Nekateri filozofi trdijo, da ustvarja zakonitost razum, drugi, da jo ustvarjajo občutki, tretji, da jo ustvarja intuicija. Kant je trdil, da daje naravi zakone človek, da so zakoni razumski zakoni in so resnični le v mejah našega subjektivnega spoznavanja. »Red in zakonitost«, je pisal Kant, »sami vnašamo v pojave, ki jih imenujemo narava (podčrtal Kant. — Pisec.) in jih ne bi mogli najti v pojavih, če jih mi sami, ali značaj naše duše, ne bi v začetku vložili vanje.«¹ Francoski idealist A. Poincaré izjavlja, da so naravni zakoni dogovorjeni znaki, pojmi, ki jih je človek ustvaril zaradi večje udobnosti. Angleški idealist A. Pearson je trdil, da je človek stvarnik naravnih zakonov. Ruski idealist N. Strahov je bil mnenja, da zakoni obstajajo pred pojavi. »Strahov misli, da lahko zakoni pojavov obstajajo pred pojavi ali za pojavi, z eno besedo, ločeno od pojavov in izven njih, da zakon obstoji sam zase in pojav sam zase, da zakon obstoji, čeprav ni njegovega pojava.«²

Idealistična filozofija bodisi popolnoma zanika nujnost v naravi ali pa jo izvaja iz nematerialnih sil — iz božje previdnosti, iz ideje. Nekateri trdijo, da razen logične ni nobene druge, n. pr. fizične (Mach) nujnosti; drugi spet izjavljajo, da spada nujnost v svet pomov, ne pa v svet dojetij (Pearson). V tej enoličnosti, v kateri se pojavljajo določene vrste naših dojetij, je dejal Pearson, ni nobene notranje nujnosti, nujnost je v naravi mislečega bitja.

Idealizem postavlja nasproti determinizmu — indeterminizem, nauk, ki trdi, da v svetu ni vzročnosti. Vse različne oblike idealizma

¹ I. Kant, *Kritika čistega razuma*, 1915, str. 99.

² M. A. Antonovič, *Izbrana filozofska dela*, 1945, str. 182.

zavračajo objektivni značaj vročnosti in si na ta način prizadevajo, da bi izpodkopale temelje znanosti. Pri tem uporabljajo različne metode. Subjektivni idealizem gleda na vzročnost kot na obliko zavesti, ki »organizira« občutke. Hume je menil, da v naravi ne obstoji vzročnost, vzročno zvezo med pojavi, ki jo opaža človek, je razglasil kot star navade: ljudje mnogokrat opazujejo določen potek dogodkov in jih sami medsebojno povežejo kot vzrok in posledico. Izkustvo nas uči, pravi Hume, da za enim pojavom vselej prihaja drugi, ko n. pr. vzide Sonce, se na Zemlji predmeti segrejejo. Ljudje, trdi Hume, se navadijo na to zaporednost, in to poraja idejo vročne odvisnosti. Ker je Hume zanikal materialno bistvo stvari in objektivnost vzročnosti, je prišel do zaključka, da ima človek opravka samo s tokom psihičnih dojetij in da je naloga znanosti samo v tem, da ta tok opisuje, ne da bi mogla ugotoviti kakršne koli zakone.

Kant je trdil, da je vzročna zveza rezultat urejevalne dejavnosti človeškega razuma. Vzročne zveze in odvisnosti, ki jih opazamo v svetu, po Kantovem mnenju niso v nobeni zvezi s stvarmi, ampak so plod razuma in koreninijo izključno v značaju naše zavesti. Mach je izjavljal, da v naravi ni niti vzrokov niti posledic, in je skušal dokazati, da vse oblike vročnosti izvirajo iz subjektivnih teženj.

V boju proti materialističnemu nauku o objektivni vzročnosti postavlja objektivni idealizem v ospredje »smoter«, h kateremu baje teži narava. Leibniz je razvijal teorijo o vnaprej določeni harmoniji. Idealistični nauk o smotrnosti v naravi se na splošno sklada z religijo: če je svet zgrajen in se razvija smotrno, tedaj to pomeni, da ga je ustvarila po določenem načrtu neka mogočna sila — bog, ki ostvarja postavljeni smoter. Teleologija vidi v vseh pojavih ostvaritev premišljenega, vnaprej določenega smotra in misli, da pojavi niso

podrejeni vzročnosti, ampak smotrnosti. S stališča teleologije je razvoj predmetov že vnaprej usmerjen k njihovemu izpopolnjevanju kot končnemu smotru. Voltairejev Pangloss je učil, da stvari sploh ne morejo biti drugačne, kakor so, ker je vse ustvarjeno z vnaprej določenim smotrom. Po teleološkem nauku so zvezde »ustvarjene« zato, da obsevajo in ogrevajo zemeljsko oblo; zemlja obstoji zato, da na njej lahko raste trava; trava raste zato, da jo krave lahko popasejo; krava pa živi zato, da bi človek prišel do pečenke.

Z zanikanjem vzročnosti in objektivne nujnosti skuša idealizem spodkopati osnove znanosti, kajti tam, pravi Engels, kjer spregledamo naravno nujnost, tam ni več znanosti.

Pojasnjevati zakonitosti sveta z ustvarjalno dejavnostjo človeškega razuma, kakor delajo idealisti, pomeni spremeniti naravo v ustvaritev razuma. Nesmiselnost takšnega pojasnjevanja dokazuje celotna zgodovina znanosti, ki priča, da izvajamo zakone iz pojavov objektivnega sveta, ne pa nasprotno, da se pojavi prilagajajo vnaprej umišljenim zakonom.

Vendar so se napadi sodobnih mračnjakov na idejo o zakonitosti narave precej povečali. Sodobna reakcionarna filozofija si prizadeva, da bi oblatila znanost in jo zamenjala z religijo. Že Lenin je pripomnil; »Izganjanje zakonov iz znanosti praktično pomeni le vtihotapljanje zakonov religije.«¹ Eden izmed najnovejših poizkusov, popačiti pojem o zakonitosti je teleološko razlaganje tega pojma v duhu sholastične filozofije. Da bi zavajali angleško ljudstvo, si Jeans, Eddington in drug mračnjaki izmišljajo »velikega matematika«, »arhitekta vesoljstva«, ki je ustvaril svet. Subjektivizem in samovoljo v znanosti oznanja tudi ameriški mračnjak Dewey. Znanstveni zakoni in pojmi, trdi

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 274.

Dewey, predstavljajo samo eno izmed »možnih stališč«, izmed katerih lahko pri reševanju tega ali onega »problema« izberemo tisto, ki se nam zdi najprimernejše.

Sodobna idealistična filozofija posebno ogorčeno napada načelo vzročnosti. Cela truma sodobnih buržoaznih filozofov, naravoslovcev in različnih reakcionarjev je napovedala vojno temu osnovnemu načelu znanosti. Angleški mračnjak B. Russell si prizadeva, da bi zakon o vzročnosti zamenjal z zakonom funkcionalnih odnosov. Vzročnost, trdi Russell, je funkcionalni odnos, enačenje, ki se razvija le na področju naše zavesti. »Namesto da bi znanstveni zakoni ugotovili,« pravi Russell, »da dogodku A vselej sledi dogodek B, v resnici ugotavljajo le funkcionalne odnose med določenimi dogodki, ki se dogajajo v določenem času, in med drugimi dogodki, ki so se dogodili prej ali pozneje.«¹ Tako obravnavanje zakona kot funkcionalnega odosa potrebuje Russell za direktno zavračanje objektivne vzročnosti.

Da bi »ovrgli« vazočnost, skušajo ti mračnjaki izkoristiti sodobno znanost. Tako, nas Eddington prepričuje, da kvantna teorija in valovna mehanika baje izganjata determinizem iz mikrokozmosa. »Danes«, pravi Eddington, »lahko popolnoma določeno ugotovimo, da determinizem postopno izginja iz teoretične fizike.« Na ta način se po Eddingtonovih besedah izravnava razlike med svetom »svobode«, zavesti in svetom »nujnosti«, fizike. Ker buržoazni filozofi in fiziki ne morejo z reakcionarnih idealističnih in metafizičnih pozicij razložiti zapletenih zakonitosti, ki obstoje v svetu elektronov, protonov, nevtronov itd., t. j. v svetu velikanske hitrosti gibanja — so dvignili hrušč in trušč, češ da je vzročnost popolnoma

¹ B. Russell, *Philosophy*, New York, 1927.

odpovedala in da je prišel čas, ko bo znanost zamenjala religija.

Dialektični materializem premaguje tudi to zagato, v katero skušajo potisniti zanost idealisti in metafiziki. Po nauku dialektičnega materializma je nujno potrebno razlikovati vprašanje o objektivnem obstoju vzročnosti od vprašanja o formulaciji načela vzročnosti. Lenin je zapisal: »Spoznavnoteoretično resnično važno vprašanje, ki deli filozofske smeri med seboj, ni v tem, kakšno stopnjo pravilnosti je doseglo naše spoznanje vzročnih zvez, in ali ta dognanja lahko izrazimo s točno matematično formulo - ampak v tem, ali je izvor našega spoznanja teh zvez objektivna zakonitost narave ali pa lastnosti našega razuma, razumska zmožnost spoznavanja določenih apriornih resnic itd.«¹

Zamenjavanje vprašanja objektivnem obstoju vzročnosti z vprašanjem o formuliranju načela vzročnosti je značilno za mnoge idealiste. Tako je načelo nedoločljivosti kvantne mehanike privedlo k točnejšemu opisu vzročnih zvez kakor pa opis vzročnih zvez klasične mehanike, ki je slonel na možnosti sočasne opredelitve položaja in hitrosti delcev. To revizijo pojmovanja vzročnosti, ki jo je izvedla kvantna mehanika, pa so razlagali nekateri idealistično usmerjeni fiziki (Heisenberg in drugi) kot uničenje načela vzročnosti.

Po Bohrovi teoriji oddajajo elektroni, ki krožijo okoli jedra, energijo v obliki elektromagnetnih valov, vendar samo tedaj, če se poruši stacionarno stanje atoma in preskoči elektron na drug tir. Da odda atom energijo v obliki vidnega ali nevidnega žarkovja — je potrebno, da preskoči elektron na tir, ki je bližji jedru. Preskok na bolj oddaljeni tir je mogoč le tedaj, če elektron absorbira ustrezno množino energije. Dokler se elektron giblje po

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 131.

stacionarnem tiru, ne oddaja energije. Po Bohrovi teoriji so polmeri stacionarnih tirov točno določeni, kar se odraža v zakonih kvantne teorije. Kakih vmesnih tirov ne more biti. Obstajajo torej »možni« ali, kakor pravijo, »dovoljeni« tiri, ki so medsebojno ločeni s »prepovedanim« vmesnim prostorom, v katerega notranjosti je stacionarno gibanje elektrona nemogoče. Iz Bohrove teorije delajo nekateri fiziki-idealisti zaključek, češ da se giblje elektron tako, kakor da bi prej vedel, kje se mora ustaviti, in temu ustrezno tudi začne izžarovati energijo. Podoba je torej, kakor da bi elektron lahko izbiral med »dovoljenimi« in »prepovedanimi« tiri, t. j. kakor da bi imel svobodno voljo.

Fiziki-idealisti trdijo, da načelo vročnosti ne velja na področju procesov v notranjosti atoma. Ker ti fiziki niso oboroženi z dialektičnim materializmom, ne razumejo, da so oblike vzročnih povezanosti zelo raznovrstne, da v prirodi ne more biti brezvzročnih indeterminiranih pojavov. Če eno fizikalno pomovanje vročnosti zamenja drugo, to še ne pomeni, da lahko podvomimo v obstoj objektivne, od človeka neodvisne vzročnosti.

Praktična dejavnost ljudi, pravi Engels, dokazuje objektivnost vročnosti in jo na podlagi zakonitosti narave postavlja v službo človeških interesov.

6. Uporaba načel marksističnega filozofskega materializma o materialnosti sveta in zakonitosti njegovega razvoja pri zgodovini družbe, na področju praktične dejavnosti delavskega razreda

Uporaba načel marksističnega filozofskega materializma o materialnosti sveta in zakonitosti njegovega razvoja ima velikanski pomen za proučevanje družbenega življenja, za

proučevanje zgodovine družbe, za praktično dejavnost partije proletariata.

»Če sta zveza naravnih pojavov in njihova medsebojna pogojna odvisnost zakonitosti v razvoju narave, tedaj sledi iz tega, da tudi zveza in medsebojna pogojna odvisnost pojavov družbenega življenja ne predstavljata slučajne zadeve, temveč zakonitosti v razvoju družbe.

To se pravi, da družbeno življenje, zgodovina družbe neha biti nakopičenje 'slučajnosti', zakaj zgodovina družbe postane zakonit razvoj družbe, proučevanje zgodovine družbe pa se pretvarja v znanost.«¹

Buržoazna sociologija je bila vselej zelo daleč od tega, da bi doumela posebnosti družbenega življenja in zakonitosti njegovega razvoja.

Pri buržoaznih sociologih prihaja na dan, da ne znajo in ne marajo odkriti enotnosti med družbenimi zakonitostmi in zakoni narave, ki jih hkrati spremljajo tudi kakovostne razlike.

Ena smer buržoazne sociologije govori o absolutnem prepadu med družbo in naravo, druga smer pa nasprotno ne vidi razlike med človeško družbo in živalstvom. Rickert, vidni predstavnik prve smeri, izganja pojem zakona iz znanosti o družbi. Rickert razglša, da zakonitost družbenih procesov kot nujna zveza med zgodovinskimi pojavi sploh ne obstoji. Njegovi pristaši razglabljajo takole: naloga naravoslovja je posploševanje posameznih dejstev, njihova sistematizacija, reduciranje pojavov na splošne zakone — predmet zgodovine pa nasprotno ni splošno, ampak posamezno, ki se ne ponavlja in ga ni mogoče posplošiti. Zato ni nujno niti možno zastavljati si nalogo, da bi ugotovili zakone družbenega življenja. Tako

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 113.

buržoazni sociologi trgajo povezanost med družbo in naravo in zanikujejo družbeno znanost sploh.

Vidni predstavnik druge smeri, Spencer — apologet kapitalizma in strupen sovražnik socializma — je istovetil družbene pojave z naravnimi pojavi in spremenil znanost o družbi v oddelek biologije. Spencer gleda na družbo kot na biološki organizem, v katerem obstoji »organska razdelitev funkcij« med posameznimi »organi«, t. j. skupinami ljudi: ene skupine morajo delati, druge skupine, ki predstavljajo »možgane« družbe, pa morajo vladati. Vlado je primerjal z glavo, z možgani, delavca pa z rokami, ki se morajo podrediti glavi. Tako Spencer in njegovi pristaši izvajajo ideje razrednega sodelovanja, skupnosti in »harmonijek« razrednih interesov, idejo večnosti in nujnosti razrednih razlik v sleherni družbi. Pristaši organske smeri buržoazne sociologije pripisujejo enotnosti med družbo in naravo absoluten značaj ter si prizadevajo, da bi zakone družbe zamenjali z zakoni biologije.

V sodobni buržoazni sociologiji imamo še bolj reakcionarna naziranja. Buržoazna filozofija je napovedala vojno zgodovinski nujnosti in trdi, da je objektivna zgodovinska nujnost iluzija, ki se je moramo otresti, in da v družbenem gibanju ni nobene zakonitosti. Buržoazni filozofi skušajo tolmačiti človeško zgodovino kot neurejeno kopico dejstev, dogodkov, ki jih ne veže nobena notranja vez. Francoski zgodovinar Louis Alefant izjavlja, da so »nični vsi poizkusi, enotno razložiti dogodke preteklosti«. Zgodovinar Fischer trdi, da v zgodovini ni nobene zakonitosti, le dogodki si časovno sledijo drug drugemu. »Vidim lahko«, pravi Fischer, »le pojav, ki sledi pojavu, kakor sledi val valu.«¹

¹ N. A. Z. Fischer, A History of Europe, London, 1935, str. VII.

Buržoazija, ki jo je zgodovina obsodila na pogin, se ne more opirati na objektivno nujnost. Ta nujnost je nezdružljiva z njeno »svobodo«, z njenimi razrednimi interesi in jim v celoti nasprotuje. Zanikanje objektivnih zakonitosti družbenega razvoja je odraz strahu, ki ga čuti buržoazija pred tistimi zgodovinskimi zakoni, ki vodijo kapitalizem v propast.

V boju z idealizmom marksizem-leninizem podčrtava, da ima zakonitost družbenega razvoja objektivni značaj, da obstoji neodvisno od zavesti in volje ljudi. Marksizem je prvi pokazal »pot k znanstvenemu proučevanju zgodovine kot enotnega in v vsej svoji velikanski raznoličnosti in protislovnosti zakonitega procesa«.¹ Marksizem je ugotovil kakovostne posebnosti družbenih pojavov, ugotovil je enotnost med naravo in družbo ter premostil prepad med naravo in zgodovino, ki so ga izkopali idealisti.

Družba je del narave in nastaja v procesu razvoja organskega sveta. Zato družba ne sme biti ločena od narave. Na drugi strani pa se družba razločuje od narave in je ne smemo z njo istovetiti. Družba je povezana z naravo v tem smislu, da se je pojavila na določeni razvojni stopnji organskega sveta. Marksizem-leninizem pojmuje družbo kot produkt razvoja narave, toda takšen produkt, ki ima svoje zgodovinsko določene, specifične značilnosti.

Boj z obdajajočo naravo za obstanek je temeljni pogoj življenja živalskega sveta in človeške družbe. Živalstvo in človeška družba si morata pridobivati sredstva za obstoj in se boriti s slepimi naravnimi silami. Družba, ki ni sposobna za boj z naravo, je nujno obsojena na pogin. Vendar med zakonitostmi razvoja organskega sveta in družbenimi zakonitostmi obstajajo bistvene razlike. Tista nova lastnost,

¹ V. I. Lenin, Dela, XVII, zv., str, 13.

ki loči človeško družbo od rivalstva, tisto novo, kar loči družbeno zakonitost od biološke in ji daje svojevrsten pečat, je proces materialne proizvodnje. Po Engelsovih besedah je delo ustvarilo samega človeka. Zato obstoji kakovostna posebnost družbenega življenja v družbenem procesu dela, v načinih proizvodnje, ki zamenjujejo drug drugega. Delo, materialna proizvodnja je tisti moment, ki ustvarja novo obliko gibajoče se materije — družbo. Zato se moramo lotiti analize družbene zakonitosti s stališča materialne proizvodnje.

Zgodovina živalstva je zgodovina bioloških sprememb, sprememb naravnih organov. Zgodovina človeške družbe je zgodovina sprememb v delovnih sredstvih, s katerimi človek deluje na naravo. Žival se prilagaja svoji okolici pasivno: žival svoje okolice ne more preoblikovati. Človeška družba pa deluje na naravo aktivno, jo preobraža, spreminja in prilagaja svojim potrebam.

Živali so povezane z obdajajočo jih naravo na neposreden način: zakoni narave v obliki zemljepisnih, podnebnih in podobnih vplivov na neposreden način delujejo nanje. Med človekom in obdajajočo ga naravo pa se oblikuje socialno okolje: na podlagi uporabljanja delovnih sredstev raste tehnika, nastajajo odnosi proizvodnje, porazdelitve in menjave, se razvija sistem družbenih odnosov. Narava vpliva na človeka le po posredovanju socialnega okolja.¹

Čeprav je tudi človek biološko bitje v tem smislu, da potrebuje hrano, pijačo itd., nam vendar na vprašanje, kaj človek je in pije, v kakšni obliki družine živi, kako misli itd. — ne morejo dati zakoni biologije nobenega odgovora. Odgovori na vsa ta vprašanja konec koncev izvirajo iz načina proizvodnje materialnega življenja, iz procesa dela in iz

¹ Marks. fil. materializem — 11

vsega tistega sistema družbenih odnosov, ki raste na podlagi proizvodnega procesa. Zato vseh sprememb človeka kot družbenega bitja ne moremo pojasniti na biološki način. V procesu družbenega razvoja se človek spreminja seveda tudi biološko, pa tudi te spremembe moramo pojasniti s spremembami v proizvodnem procesu in celotnem sistemu družbenih odnosov.

Glavno silo, ki določa vse družbeno življenje ljudi in povzroča prehod iz enega družbenega sistema k drugemu, vidi marksizem-leninizem torej v razvoju načinov proizvodnje materialnih dobrin, ki so potrebne za človekov obstoj. »Kakor je Darwin odkril razvojni zakon organske narave,« je dejal Engels na Marxovem grobu, »tako je Marx odkril razvojni zakon človeške zgodovine: odkril je namreč preprosto, doslej pod ideološko bohotnostjo zakrito dejstvo, da morajo ljudje predvsem najprej jesti, piti, stanovati in se oblačiti, preden se lahko ukvarjajo s politiko, znanostjo, umetnostjo, religijo itd., da je torej proizvodnja neposrednih materialnih življenjskih sredstev in s tem vsakokratna razvojna stopnja kakega ljudstva ali kake dobe tista osnova, iz katere so se razvile državne ustanove, pravni nazori, umetnostne in celo verske predstave ljudi in da je treba torej te ustanove, nazore in predstave razlagati s te osnove, ne pa narobe, kakor se je godilo doslej.«¹

Splošni zakon gibanja človeške zgodovine, ki ga je odkril Marx in po katerem moramo iskati končni vzrok vseh zgodovinskih dogodkov v spremembah proizvodjalnih sil, v spremembah načina proizvodnje, ta splošni zakon se konkretno izraža v raznih družbenih oblikah na razne načine, t. j., sleherna družbeno-ekonomska formacija ima lastne, posebne zakonitosti.

¹ *Fr. Engels*, Karl Marx, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 19.

Marksizem-leninizem uči, da splošni zakoni zgodovine ne predstavljajo nekakšnih shem, ki bi bile primerne za vse zgodovinske dobe; ti zakoni vselej nastopajo v zgodovinsko določeni konkretni obliki. Samo na podlagi konkretnega proučevanja zgodovinskih pogojev razvoja dane družbe, ne pa na podlagi splošnih teorij o »družbi na sploh«, je mogoče razumeti kakovostne posebnosti dane družbene strukture in odkriti specifične pojavne oblike splošnega zakona o gibanju zgodovine. Razvojni zakoni ene družbene formacije se nujno razločujejo od zakonov druge in niso istovetni z njimi.

Socialistična družba ima n. pr. posebne, zgodovinsko določene zakonitosti, ki jo ločijo od kapitalizma in vseh prejšnjih družbenih formacij. V kapitalističnem gospodarstvu vodi delovanje zakona vrednosti k diferenciaciji proizvajalcev blaga, k naraščanju velike kapitalistične proizvodnje na račun malih proizvajalcev in na podlagi uničevanja in osiromašenja malih proizvajalcev. V socialistični družbi pa je po zaslugi družbene lastnine proizvajalnih sredstev izključena možnost pretvarjanja vrednosti v kapital in možnost izkoriščanja človeka po človeku.

V kapitalizmu vodi zakon vrednosti k oblikovanju povprečne profitne mere in se izraža v obliki produkcijske cene. Porazdelitev dela in proizvajalnih sredstev se ostvarja v kapitalizmu v gonji za profitom kot rezultat nihanja tržnih cen. Za razliko od kapitalizma pa v sovjetskem gospodarstvu ne obstoji zakon povprečne profitne mere in produkcijske cene; porazdelitev dela in proizvajalnih sredstev med različnimi vejami narodnega gospodarstva se ne ostvarja na podlagi elementarnega gibanja cen in gonje za profitom, ampak na podlagi načrtnega vodstva in zavestnega izrabljanja zakona vrednosti. Iz razvojnega zakona kapitalističnih odnosov se torej zakon

vrednosti v pogojih socializma spreminja v orodje socialistične graditve.

Zakon vrednosti, ki je v blagovno-kapitalistični družbi stihijni zakon trga, deluje v socializmu kot spoznan, zavestno uporabljen zakon, ki ga uporablja socialistična država v gospodarski graditvi. V socializmu zakon vrednosti nima tistih uničevalnih posledic, ki so njegov nujen spremljevalec in rezultat v pogojih blagovno-kapitalistične proizvodnje.

Priznanje objektivne zakonitosti družbenega razvoja nikakor ne pomeni, da se moramo tej zakonitosti pasivno podrediti. Če ljudje poznajo zakonitosti družbenega razvoja, lahko spremenijo družbeni sistem in uresničijo revolucionarno preobrazbo kapitalistične družbe v socialistično. Poznanje zakonov, ki uravnava družbeni razvoj, daje ljudem možnost, da aktivno sodelujejo pri zgodovinskem razvoju in vplivajo nanj.

»Partija proletariata,« uči tovariš Stalin, »če hoče biti resnična partija, mora predvsem temeljito poznati razvojne zakone proizvodnje, mora poznati zakone ekonomskega razvoja družbe.«¹

Za razliko od vseh drugih strank gradi komunistična partija svojo dejavnost na trdni znanstveni podlagi. Ta znanstvena podlaga je poznavanje zakonov družbenega razvoja, zakonov razredne borbe, gibalnih sil revolucije, poznavanje zakonov graditve komunistične družbe. Na pravilnem pojmovanju in zavestnem uporabljanju teh zakonov slonita strategija in taktika boljševizma.

Objektivna nujnost se pojavlja v kapitalizmu v obliki ekonomskih zakonov, ki delujejo na elementaren način in si utirajo pot ne glede na voljo in zavest ljudi. V socialističnem

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 120.

gospodarskem sistemu objektivna nujnost ne odpade, toda ljudje jo razumejo in se je zavedajo; ta nujnost nastopa kot določeni smoter, ki si ga zastavlja družba. Socialistična industrializacija države in kolektivizacija kmetijstva sta viden primer, kako se izraža spoznana objektivna nujnost, ki je postala smoter dejavnosti vse človeške družbe.

Partija in sovjetska država spoznavata zakone sovjetske ekonomike zato, da bi jih izkoristili v praktični socialistični graditvi in usmerili razvoj h komunizmu. Na podlagi upoštevanja objektivne nujnosti je tovariš Stalin utemeljil zakonitost obstoja trgovine in denarja v socializmu. Nujnost blagovnih odnosov med socialistično industrijo in socialističnim kmetijstvom izvira iz družbene delitve dela med njima in iz obstoja dveh oblik socialistične lastnine: državne (splošnoljudske) in zadružno-kolhozne. Nujnost blagovnih odnosov med kolhozi izvira iz družbene delitve dela in zadružno-kolhozne lastnine proizvodjalnih sredstev. Kolhoz ne more zadovoljiti vseh potreb svojega skupnega gospodarstva le s svojo lastno produkcijo, ampak potrebuje proizvode, ki jih proizvajajo državna podjetja in drugi kolhozi. Da bi kupil potrebne proizvode, ki jih proizvajajo socialistična industrija in drugi kolhozi, mora imeti kolhoz, denarna sredstva, ki mu jih prinaša prodajanje kmetijskih pridelkov državi, prodaja teh pridelkov zadružnim organizacijam ali na kolhoznem trgu.

Nujnost blagovno-denarnih odnosov v socializmu izvira tudi iz medsebojnih odnosov med državnimi podjetji. Pri menjavi blaga med državnimi podjetji ne nastopajo različni lastniki tega blaga, kakor pri menjavi med kolhozi, in tudi med državnimi podjetji in kolhozi. To pretakanje proizvodov od enega državnega podjetja k drugemu se ostvarja s pomočjo blagovne menjave, z izkoriščanjem blagovno-denarnih odnosov. Nujnost

blagovnih odnosov v socializmu izvira tudi iz razdeljevanja predmetov osebne potrošnje, ki so osebna lastnina članov socialistične družbe, in sicer po socialističnem načelu — po količini in kakovosti dela.

Tako je tovariš Stalin utemeljil zakonitost blagovno-denarnih odnosov, ki delujejo v sovjetski družbi v spremenjeni obliki.

Življenjska sila partije Lenina in Stalina je v tem, da v vsej svoji praktični dejavnosti izhaja iz objektivne logike družbenega razvoja, iz strogo znanstvene konkretne analize konkretne stvarnosti. Tovarish Stalin uči, da je »logika stvari močnejša od vsake druge logike«.¹

Politika, ki sloni na natančni analizi resničnosti, objektivnih pogojev in razvojnih zakonitosti, daje partiji Lenina-Stalina velikanske prednosti pred buržoaznimi strankami. Resnična moč boljševiske politike je v njeni objektivnosti. Taka metoda omogoča, da trezno presoja ne le svoje lastne sile, ampak tudi sile sovražnikov, da se orientira v zapletenih dogodkih, razpolaga z vsem bogastvom oblik revolucionarne dejavnosti in izkorišča vse realne možnosti za zmago. Moč naše partije je v tem, da njena dejanja niso v nasprotju z besedami, partija govori množicam resnico in gradi svojo politiko na znanstveni analizi razrednih sil.

»Naša sila«, je pisal Lenin, »je popolnoma jasna in trezna analiza vseh obstoječih razrednih sil v ruskem in mednarodnem merilu.«²

Poznavanje zakonitosti družbenega razvoja je podlaga znanstveno obdelanega programa partije Lenina-Stalina. Na poznavanju zakonov družbenega

¹ *J. V. Stalin, O Veliki domovinski vojni Sovjetske zveze, CZ 1947, str. 57.*

² *V. I. Lenin, Dela, XXVI. zv., str. 347.*

razvoja temelji naše prepričanje o zmagi
veličastnih idej komunizma.

Taki so zaključki marksističnega filozofskega
nauka o materialnosti sveta in zakonitostih
njegovega razvoja, po katerih se partija Lenina-
Stalina ravna v svoji praktični dejavnosti.

Tretje poglavje

PRVOTNOST MATERIJE IN DRUGOTNOST ZAVESTI

1. Kako marksistični filozofski materializem rešuje osnovno vprašanje filozofije?

Osnovno vprašanje filozofije je idealizem — kot smo že omenili — vselej reševal načelno nepravilno.

Ker sodobni idealisti ne morejo ovreči materialistične rešitve osnovnega vprašanja filozofije, zato manevrirajo po ovinkih: z različnimi lingvističnimi triki skušajo izigrati materializem in se ogibajo borbe o osnovnem vprašanju. Skoraj vse smeri sodobnega idealizma uporabljajo metodo, ki je v tem, da bi »spregledali« ali izmaličili osnovno vprašanje filozofije, vprašanje o odnosu med mišljenjem in bitjo. Ta problem razglašajo za »pseudoproblem«, že samo postavljanje tega vprašanja štejejo za nepravilno. V tem demagoškem hrušču in trušču ima prvo mesto semantična filozofija.

Semantik Carnap hoče svojim čitateljem Američanom in Angležem vtepti v glavo, da protislovje med materializmom in idealizmom ni protislovje med svetovnimi nazori, ampak samo protislove terminologije, »strukture besed«. Zadostuje, pravi Carnap, da se zavemo nepopolnosti »materialne strukture besed« in preidemo k njihovi »formalni strukturi«, pa bo osnovno vprašanje filozofije izginilo brez sledu. Drug predstavnik semantične filozofije Alfred Ayer izjavlja: »Filozofsko vprašanje o odnosu med mišljenjem in bitjo ne obstoji, ampak obstoji le lingvistično vprašanje o definiranju nekaterih simbolov, označujočih logične konstrukcije, in izrazoslovjem teh simbolov, označujočih vsebino

občutkov.«¹ Nadalje Ayer izjavlja: »Toliko časa, dokler obravnavamo to vprašanje kot vprašanje, ki se tiče dejstev, toliko časa ga ne moremo ovreči... Dejstva ne izključujejo možnosti, da je vse tisto, kar zaznavamo — materialno.«² S tem si lahko razlagamo, zakaj se semantična filozofija tako rada izogiba spopadam z dejstvi in razglša, da nesoglasja med materialisti in idealisti niso resnična, ampak le lingvistična, da so to samo spori zaradi besed.

S takimi manevri se skuša najnovejši idealizem izogniti osnovnemu vprašanju filozofije. Te metode niso nove: v drugačnih oblikah so se jih posluževali že pred stoletji in so bile razkrinkane v delih klasikov marksizma-leninizma.

Dejali smo že, da je materializem pred Marxom reševal temeljno vprašanje filozofije v splošnem pravilno, toda omejeno. Priznaval je prvotnost materije, drugotnost zavesti in skladnost človeškega mišljenja z zakoni, objektivnega sveta. Vendar se je loteval tega vprašanja enostransko, le s stališča, da izvira vsebina mišljenja iz čutnega izkustva. Vprašanje o obliki te skladnosti pa je ostalo izven njegovega obzorja.

Dosledno rešitev osnovnega vprašanja filozofije je prvi podal dialektični materializem. Marksistična rešitev tega vprašanja pomeni skok, prelomnico v zgodovini filozofije. Marksistični filozofski materializem se ne omejuje na priznavanje prvotnosti materije in drugotnosti zavesti, ampak tudi odkriva vso zapletenost njihovega medsebojnega učinkovanja. Zavest je odraz sveta, ki obstoji neodvisno od nje, zavest je torej izvedena, drugotna glede na objektivno realnost. Vendar zavest ni pasiven odraz, ampak aktiven, dejaven proces. Materialna

¹ A. J. Ayer, *The Foundations of Empirical Knowledge*, 1940, str. 17-19.

² Prav tam.

resničnost, ki deluje na človeka, se pretvori, odražajoč se v njegovi zavesti, v idealno; zavest, idealno pa se s svoje strani spremeni v resničnost, v realno. Zavest odraža bit, toda zavest lahko aktivno deluje na preobrazbo človeške biti. Ker je zavest odraz, zato zaostaja za bitjo, toda lahko tudi prehiteva razvoj, lahko prodira v bodočnost.

Nastanek marksizma je prinesel nove elemente v borbo dveh taborov v filozofiji, idealizma in materializma. Ti novi elementi so z izredno silo poudarjeni v delih V. I. Lenina in J. V. Stalina.

Nasproti dualizmu, ki pravi, da niti materialna niti duhovna stran ne obstajata druga pred drugo, ampak se obe razvijata vzporedno, postavlja marksistični filozofski materializem nauk o *enotnosti biti in zavesti*, kjer je podlaga te enotnosti bit, materija. Naše subjektivno mišljenje se sklada z objektivnim svetom zato, ker so naši možgani del narave in je njihova dejavnost podrejena naravnim zakonom. Torej sta zunanji svet in mišljenje, ki ga odraža, podrejena enim in istim razvojnim zakonom. Zato mišljenje ne sme biti v protislovju z resničnostjo, ampak se mora skladati z njo.

»Seveda«, pravi tovariš Stalin, ko kritizira dualizem, »so na svetu idejni in materialni pojavi, to pa nikakor ne pomeni, da zanikajo drug drugega. Nasprotno, materialna in idejna stran sta dve različni obliki ene in iste narave ali družbe, ne moremo si ju predstavljati ločeno, ker obstajata skupaj, se razvijata skupaj, zaradi tega zato nimamo nobenega razloga misliti, da druga drugo zanikata.

Na ta način pokaže tako imenovani dualizem svojo nemoč.

Enotna in nedeljiva narava, izražena v dveh različnih oblikah — v materialni in idejni;

enotno in nedeljivo družbeno življenje, izraženo v dveh oblikah, v materialni in idejni — tako moramo gledati na razvoj narave in družbenega življenja.

Tak je monizem materialistične teorije.«¹

Nasproti idealizmu, ki priznava enotnost biti in zavesti na podlagi zavesti, t. j. ki zagovarja prvotnost mišljenja in drugotnost biti, postavlja marksistični filozofski materializem nauk o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti, mišljenja. Zavest je glede na materijo izvedena, je njen produkt.

»Ideja je vir družbenega življenja«, so trdili idealisti. Po njihovem mnenju je družbena zavest tista podlaga, na kateri se razvija življenje družbe. Ravno zato so jih tudi imenovali idealiste.

Treba je bilo dokazati, da ideje ne padajo z neba, da jih poraja življenje samo.

Na zgodovinsko pozornico sta stopila Marx in Engels ter sta odlično izpolnila to nalogo. Dokazala sta, da je vir idej družbeno življenje, kajti družbeno življenje je tista podlaga, na kateri se razvija družbena zavest. S tem sta izkopala grob idealizmu in očistila pot materializmu.«²

Nasproti metafizičnemu materializmu, ki obravnava mišljenje kot nekaj pasivnega, postavlja marksistični filozofski materializem nauk o aktivni vlogi zavesti, idej.

»Treba je bilo dokazati velikanski pomen idej.

Nastopil je Engels in v svojih pismih (1891-1894) poudaril, da ideje res ne padajo z neba, ampak jih poraja življenje samo. Toda potem, ko so se ideje rodile, dobivajo velik pomen,

¹ *J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 21.*

² *J. V. Stalin, Dela, I. zv., str. 118.*

združujejo ljudi, jih organizirajo in vtisnejo svoj pečat vsemu družbenemu življenju, ki jih je rodilo; ideje so v zgodovinskem gibanju velikanskega pomena.«¹

Marksistični filozofski materializem, ki gleda na materijo in zavest kot na enotnost nasprotij, podčrtava *relativni* značaj tega nasprotja, kajti izven in neodvisno od materije zavest ne obstoji. »Nasprotje med materijo in zavestjo ima absoluten pomen le v zelo ozkih mejah: v danem primeru izključno le v okviru osnovnega spoznavno-teoretičnega vprašanja, kaj je treba priznati za primarno, in kaj za sekundarno. Izven tega okvira je relativnost tega nasprotja nesporna.«²

Klasično formulirani znanstveni odgovor na osnovno vprašanje filozofije je podal tovariš Stalin v svojem delu »O dialektičnem in zgodovinskem materializmu«: »V nasprotju z idealizmom, ki trdi, da obstoji realno samo naša zavest, da obstoji materialni svet, bit, priroda le v naši zavesti, v naših občutkih, predstavah, pojmih, izhaja marksistični filozofski materializem iz tega, da je materija, priroda, bit objektivna realnost, ki obstoji izven zavesti in neodvisno od nje, da je materija prvotna, zakaj ta je vir občutkom, predstavam, zavesti, zavest pa je drugotna, izvedena, zakaj ta je odraz materije, odraz biti, da je mišljenje produkt materije, ki je dosegla v svojem razvoju visoko stopnjo dovršenosti, in sicer produkt možganov, možgani pa so organ mišljenja, da torej ni mogoče ločiti mišljenja od materije, če nočemo napraviti grobe napake.«³

Po stalinski opredelitvi stališča, ki ga ima marksistični filozofski materializem glede osnovnega vprašanja filozofije, je poudarjeno

¹ J. V. Stalin, Dela, I. zv., str. 118-119.

² V. I. Lenin, XIII. zv., str. 121.

³ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 111.

naslednje: prvič, da ni duh rodil materije, ampak da je materija, obstoječa izven in neodvisno od zavesti rodila zavest; drugič, da je vir občutkov, zavesti — materija, narava, ki se odraža v zavesti; tretjič, da je občutek, zavest lastnost na poseben način organizirane materije, ki se je pojavila v določenih pogojih na visoki stopnji njenega razvoja.

Pri utemeljevanju teze o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti se opira marksistični filozofski materializem na nespodbitne znanstvene ugotovitve. Materializem, pravi Lenin, smatra v popolnem soglasju z naravoslovjem, da je materija prvotna, občutek, zavest pa drugotna. »Materija je prvotna, misel, zavest, občutek — so produkt zelo visoke razvojne stopnje. Taka je materialistična spoznavna teorija, katero stihijno izraža naravoslovje.«¹ Sodobno naravoslovje čedalje bolj potrjuje nauk dialektičnega materializma o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti.

2. Prehod od anorganske materije k organski

Idealizem priznava kot prvotno zavest in meni, da je materija produkt duha. Ko tovariš Stalin razkriva nesmiselnost podobnih idealističnih trditev, pravi naslednje: »Napačna je misel, da gre razvoj idejne strani in zavesti sploh — pred razvojem materialne strani. Ni še bilo živih bitij, ko je že bila tako imenovana zunanja, 'neživa' narava.«²

Eden izmed osnovnih idealističnih nauk v biologiji je vitalizem (od latinske besede »vitalis« — življenjski).

Življenje, pravijo vitalisti, je zelo zapleteno, materija sama na sebi pa je zelo

¹ V. I. Lenin, Dela, XII, 2v, str. 61.

² J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 21.

enostavna, zato je materija nesposobna, da bi ustvarila življenje. Vitalisti se sklicujejo na izrazito svojevrstnost, specifičnost življenjskih procesov in trdijo, da je življenje pojavna oblika posebne »življenjske sile«, delovanja višjega duhovnega počela — »duše«. Vitalisti (Driesch, Uexküll in drugi) trdijo, da so življenjski pojavi nasledek smotrno usmerjenih nematerialnih sil, ki si podrejajo vse fizikalno-kemijske procese organske materije. To nadnaravno silo v organizmu imenujejo vitalisti entelehija, psihoid, psihoplazma itd. Vitalist Uexküll pravi, da sleherno živo bitje sestoji iz živih mozaičnih kamenčkov, ki imajo vsi subjektivni značaj. Ravno v nematerialni sili obstoji po mnenju idealistov bistvo življenja, materija je po njihovem mnenju »brez življenja« in »pasivna«. Materija je s stališča idealistov samo gradivo za graditev živih organizmov, ti organizmi pa lahko nastanejo in obstajajo samo tedaj, če »duša« to gradivo oživi, oblikuje in smotrno gradi, podobno kakor kipar iz brezoblične voščene mase izoblikuje kip.

Živa bitja nastajajo po mnenju idealistov tako, da »oživi« pasivno materijo »življenjsko počelo«, ki pri rojstvu prehaja od enega živega bitja na drugo. Idealisti torej dopuščajo možnost, da se to življenjsko počelo lahko vseli v pasivno materijo nekje od zunaj.

Na idealizmu sloni neznanstvena teorija o večnosti življenja, ki so jo zagovarjali nekateri naravoslovci. Zanikali so možnost, da bi se razvilo življenje iz anorganske materije in postavili teorijo, da je prišlo življenje na Zemljo od zunaj. Nemški naravoslovec *Helmholtz* (1821-1894), angleški fizik *Thomson* (1856-1907), švedski fizik in kemik *Arrhenius* (1859-1927) so n. pr. priznavali možnost, da so prišle žive klice na Zemljo iz vesoljstva. Po *Helmholtzovi* in *Richterjevi* hipotezi je možno, da meteoriti, ki padajo na Zemljo, vsebujejo zarodke živ-

ljenja. Ker se meteoriti segrejejo le na površini, v notranjosti pa ostanejo hladni, bi se zarodki življenja pri padanju meteorita lahko ohranili. Vendar tudi pri najbolj pazljivem proučevanju, meteoritov niso našli zarodkov življenja, ki ne bi bili zemeljskega, ampak kozmičnega izvora. Arrhenius je zagovarjal teorijo panspermijev in menil, da pritisk svetlobnih žarkov prenaša po vesoljstvu zarodke življenja in »osemenjuje« nebesna telesa, ki so se že dovolj ohladila. Raziskavanje pogojev, ki vladajo v medplanetnem in medzvezdnem prostoru, pa je pokazalo, da je Arrheniusova teorija popolnoma neutemeljena. Čeprav svetlobni žarki res lahko prenašajo z velikansko hitrostjo večje delce, kakor so nekateri mikroorganizmi, ki jih pozna znanost, je vendarle prenašanje življenja sposobnih mikrob z enega planeta na drugega povsem nemogoče. Francoski fizik Paul Becquerel je pokazal, da so kozmični žarki (ultravioletni in drugi) v vesoljnem prostoru »smrtni žarki«, ki uničujejo mikroorganizme in njihove klice. Eksperimentalne ugotovitve kažejo, da bakterije in njihove spore poginejo v nekaj minutah, če jih obsevamo s kratkovalovnimi žarki, ker se zaradi obsevanja razkrajajo beljakovine. Če živi organizmi na našem planetu ne poginejo, si to razlagamo s tem, da ščiti organizme zemeljska atmosfera, ki v precejšnji meri vsrkava kratkovalovne žarke.

Toda čeprav bi dopustili možnost, da so prišli zarodki življenja na Zemljo z drugih nebesnih teles, bi bilo vprašanje o izvoru življenja še vedno nerešeno, zamenjalo bi ga le vprašanje o tem, kdaj se je pojavilo življenje na Zemlji.

Teorija o večnosti življenja se je posebno razširila po znamenitih Pasteurjevih poizkusih, ki so dokazali, da se mikrobi ne morejo porajati sami od sebe. Pristaši te teorije so metafizično absolutizirali rezultate Pasteurjevih raziskavanj in jih povezali z dokazovanjem, da

se življenje ni moglo porajati samo od sebe niti v preteklih geoloških dobah.

Trditev idealistov, da je življenje večno počelo, ki se lahko prenaša od enega živega bitja na drugega, toda v prav nobenih okoliščinah ne more nastati iz, nežive materije, trditev, da določa razvoj organskega življenja posebna »nematerialna sila« — ta trditev je izkopala absoluten prepad med organsko in anorgansko naravo.

Tudi materializem pred Marxom ni mogel znanstveno razrešiti vprašanja o izvoru organske materije. Prejšnji materialisti so dokazovali, da je občutek, zavest lastnost materije, ne da bi razumeli, da se materija neprenehoma razvija in prehaja od enostavnih, nižjih oblik k zapletenim, visoko organiziranim oblikam. Zato niso mogli razložiti izvora življenja. Občutek, zavest so pojmovali kot neločljivo lastnost sleherne materije. Spinoza n. pr. je smatral mišljenje za prav tak atribut substance (narave), kakor je razsežnost (prostor). Po njegovem je mišljenje lastno vsem materialnim telesom in je vselej obstajalo. Tudi Diderot je menil, da je zavest lastna vse materiji, vendar ne v obliki mišljenja, ampak v obliki občutljivosti: mišljenje se razvija iz občutljivosti, občutljivost pa je lastna vsem stvarem.

Materialisti pred Marxom so imeli prav, ko so zavračali trditve vitalistov in drugih idealistov, da je življenje na Zemlji nastalo kot plod delovanja nadnaravne, duhovne sile, vendar so popolnoma spregledali mnogoličnost življenja in niso videli nobene načelne razlike med organsko in anorgansko materijo. Živi organizem je po njihovem mnenju le zapleten mehanizem. Nerazumevanje kakovostnih razlik med organsko in anorgansko naravo je pri materialistih pred Marxom rodilo naziranje, da

življenje nastaja zaradi mehničnega kombiniranja raznih delcev materije.

Mehanično naziranje o organizmih, ki temelji na nerazumevanju kakovostne mnogoličnosti življenja, je bilo vir neznanstvenih teorij — ki so se držale dolga stoletja, od Aristotela do Pasteurja — o samohotnem porajanju živali in rastlin. Po tej teoriji se lahko porajajo živa bitja ne le iz sebi podobnih bitij, ampak lahko tudi neposredno nastajajo, se samohotno porajajo iz raznoličnih razpadajočih snovi. Aristotel je bil prepričan, da komplicirani živi organizmi lahko nastajajo neposredno iz anorganske materije: rastline nastajajo same po sebi iz snovi, ki jim je najbližja — iz zemlje. Žuželke, črvi, mehkužci, celo ribe lahko nastajajo iz morskega blata ali gnijoče snovi. Največji učenjak XVI. stoletja van Helmont je trdil, da nastajajo miši zaradi kemijskega spajanja pšenične moke z umazanim perilom. Sredi XVIII. stoletja je teorija samohotnega porajanja življenja dobila nekakšno potrditev v poizkusih Irca Needhama. Needham je nalil mesno (koštrunovo) juho v neprodušno zaprto posodo in jo nekaj časa ogreval v živem pepelu. Na ta način bi morali po Needhamovem mnenju poginiti v juhi vsi mikrobi, novi mikrobi pa ne bi mogli priti¹ vanjo, ker je bila dobro zaprta. Vendar so se navzlic temu čez nekaj časa pojavili v juhi mikrobi. Na tej podlagi je Needham napravil zaključek, da imamo tu opravka s samoporajanjem mikroorganizmov. V zadnjem času skušajo nekateri buržoazni učenjaki obnoviti teorijo samohotnega porajanja na temelju najnovejših ugotovitev o obstoju filtrirnih virusov, povzročiteljev osepnic, hripe in nekaterih drugih bolezni. Ti virusi so tako majhni, da jih ne more zadržati noben filter, ki zadrži mikrobo (bakterije), zato so jih imenovali filtrirni virusi.

¹ Marks. fil. materializem — 12

Teorijo o samohotnem porajanju današnjih organizmov so ovrgli eksperimenti mnogih naravoslovcev. Predstavo o samohotnem porajanju visoko organiziranih biti je prvi eksperimentalno ovrgel toskanski zdravnik Francesco Reddi (1626-1697). Njegovi poizkusi so ovrgli dotlej gospodujoče mnenje, da se črvi samohotno porajajo v gnijočem mesu. Reddi je položil košček mesa v posodo z odprtim grlom, ki je bilo pokrito z drobno mrežico, da ne bi mogle muhe polagati jajčec na meso; čez nekaj časa je meso segnilo, toda v njem ni bilo črvov. Iz tega dejstva je Reddi izvedel zaključek, da muhe povzročajo porajanje črvov v mesu, ki se razkraja na zraku. Muhe polagajo jajčeca, iz katerih se razvijejo črvi in pozneje muhe. Vendar Francesco Reddi iz svojih sijajnih poizkusov ni izvedel posplošenj, da živo nastaja iz živega. Poizkusi italijanskega učenjaka Spallanzanija (1729 do 1799) so zadali resen udarec teoriji samohotnega porajanja mikroorganizmov. Spallanzani je dokazal, da daljše vretje popolnoma zamori organske tekočine.

Teorijo samohotnega porajanja današnjih organizmov je dokončno ovrgel francoski učenjak Louis Pasteur (1822 — 1895). S številnimi poizkusi je Pasteur dokazal, da se celo najmanjši in najenostavnejši organizmi ne porajajo samohotno iz nežive materije, ampak imajo — podobno kakor višje živali in rastline — svoje prednike in izvirajo iz njih po razmnoževanju. Pasteurjevi poizkusi so zadali udarec nezagodovinskemu pojmovanju o izvoru življenja in so prispevali k temu, da so začeli iskati odgovor na to vprašanje v nastajanju pogojev za porajanje življenja.

Eksperimenti naravoslovcev so torej dokazali, da teorija samohotnega porajanja organizmov pri strogem znanstvenem preverjanju ne vzdrži kritike. Vendar je bilo nujno potrebno filo-

zofsko posplošiti ugotovljene eksperimentalne podatke.

Če torej vitalizem, priznavajoč kakovostno mnogoličnost življenja, razlaga življenjske pojave z neko skrivnostno, nadnaravno »življenjsko silo«, pa mehanični materializem sicer priznava materialnost življenja, toda ne razume temeljne kakovostne razlike med živo in neživo materijo.

Marksistični filozofski materializem zavrača neznanstvena naziranja vitalistov in premaguje omejenost metafizičnega materializma glede pojmovanja življenja.

V nasprotju z idealizmom ugotavlja marksistični filozofski materializem neločljivo enotnost med organsko in anorgansko materijo. Življenje je po svojem značaju materialno in predstavlja posebno obliko obstoja materije, ki je nastala v procesu zakonitega razvoja, ne pa kot rezultat delovanja nekakšnega duhovnega počela.

V nasprotju z mehaničnim materializmom ugotavlja dialektični materializem kakovostno svojevrstnost življenja, ki je nastalo iz nežive materije kot rezultat razvoja.

Organska materija ni nastala iz nič. Že materialisti starega veka so govorili, da iz nič ne nastane nič. Občutljivost je rezultat razvoja določene lastnosti materije — odražanja. Odražanje pa je notranja lastnost sleherne materije. Sleherno telo anorganske materije lahko odraža temperaturo zraka, pa tudi njegovo vlažnost itd. Lenin v knjigi »Materializem in empiriokriticizem« pripominja, da v »temeljnih same zgradbe materije« lahko domnevamo obstoj lastnosti, sorodne občutljivosti. »Logično je, če domnevamo,« pravi Lenin, »da vsa materija

razpolaga z lastnostjo, ki je v bistvu sorodna občutljivosti, lastnosti odražanja.«¹

Odražanje kot notranja lastnost materije je sorodno, vendar ni istovetno z občutljivostjo, ki je lastna samo visoko organizirani materiji. Odražanje, notranja lastnost anorganske materije, se je z razvojem narave spremenilo v občutljivost.

Pot za raziskavanje vprašanja o izvoru organske materije je sodobnemu naravoslovju pokazal marksistični filozofski materializem. Po njegovem nauku vsebuje anorganska materija možnost nastanka bitij z občutki, toda ta možnost se spremeni v *resničnost* šele na določeni stopnji njenega razvoja, ko obstajajo določeni pogoji. Značaj same materije, je poudarjal Engels, vsebuje tisto, kar je nujno privedlo do razvoja mislečih bitij, in sicer tam in tedaj, kjer in ko so bili za to podani ustrezni in primerni pogoji.

Sodobne ugotovitve iz astronomije, geologije, kemije in biologije potrjujejo zaključek dialektičnega materializma, da je nastala organska materija iz anorganske pod vplivom naravnih materialnih sil. Na drugi strani pa služi ta logični zaključek sodobnemu naravoslovju kot napotilo za raziskavanje konkretnih oblik prehoda od neobčutljive k občutljivi materiji. »Materializem jasno postavlja to še nerešeno vprašanje, s čimer sili k njegovi rešitvi, sili k nadaljnjemu eksperimentalnemu raziskavanju...«²

Ko zanost analizira kemijsko sestavo živih bitij, na eni strani ugotavlja, kako globoko se razločujejo od nežvih teles narave, na drugi strani pa ugotavlja enotnost njihove sestave z neživo naravo. Sorodnost in enotnost živih bitij

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 37 in 25.

² Prav tam, str. 37.

z neživo naravo je v tem, da konec koncev najdemo v živem organizmu iste kemijske elemente kakor v neživi naravi. Doslej niso v organizmih odkrili niti enega kemijskega elementa, ki bi ga ne vsebovala tudi anorganska narava. V telesu sleherne živali ali rastline, v sleherni celici najdemo precejšnjo množino vode, ki sestoji iz istega kisika in vodika; v krvi in drugih sokih ali staničju živali najdemo različne soli. Pri sežiganju živalskih ali rastlinskih organizmov ostaja pepel, v katerem lahko ugotovimo celo vrsto enostavnih spojin, ki so zelo razširjene v anorganskem svetu.

Vsa ta dejstva nesporno dokazujejo globoko povezanost, medsebojno odvisnost in enotnost med živo in neživo naravo. Žive celice dobivajo gradivo in hrano za svoj obstoj iz obdajajoče jih nežive narave.

Hkrati z znaki sorodnosti in enotnosti kemijske sestave pa obstoje tudi globoke razlike v kemijski zgradbi živih bitij in neživih teles narave. Čeprav so soli, ki jih vsebuje sleherni celica živali ali rastline, še tako važne za žive organizme, vendarle sestoji osnovno gradivo živih bitij iz posebnih kemijskih spojin, lastnih samo živemu organizmu. Te snovi, ki predstavljajo podlago naše telesne zgradbe, imenujemo *organske snovi*.

Sodobna biokemija — zlasti biokemična rarisakavanja akademika Vernadskega in njegovih učencev — je ugotovila, da sestavljajo organske snovi, ki tvorijo materialno osnovo vseh znanih organizmov, skoraj vsi kemijski elementi periodičnega sistema. Med temi elementi ima posebno mesto ogljik. Organske snovi, ki so osnovno gradivo živih bitij, vselej vsebujejo ogljik. V organskih snoveh se nahaja ogljik v zelo zapletenih spojinah s kisikom, vodikom in dušikom. Glede na način in značaj teh spojin nastaja pet osnovnih skupin organskih snovi, iz katerih sestoji naše telo. Ene se imenujejo

ogljikovi hidrati, druge maščobe, tretje beljakovine, četrte lipoidi, pete vitamini. K ogljikovim hidratom prištevamo tudi sladkor in škrob. Ogljikovi hidrati in maščobe vsebujejo razen ogljika le kisik in vodik. Kemijska sestava beljakovin je mnogo bolj zapletena: razen ogljika, kisika in vodika sodeluje v njihovi sestavi še dušik, pa tudi manjše množine žvepla in fosforja, včasih železa, magnezija itd.

Sodobna znanost je dognala, da so ravno beljakovine najvažnejši nosilci življenja, ravno beljakovine sestavljajo osnovno maso žive celice (protoplazma). Engels pravi, da je življenje oblika bivanja beljakovin, in ta oblika bivanja je v bistvu ravno nenehno obnavljanje kemijskih sestavin teles. Niti enega organizma ni, ki ne bi vseboval v svoji sestavi beljakovin. Samo tam, kjer so beljakovine, se lahko razvijajo tisti pojavi, ki sestavljajo najvažnejšo razliko med živim in neživim. Ravno v beljakovinah se razvijajo silno zapleteni procesi nenehnega presnavljanja snovi, ki sestoji v prebavljanju, dihanju, izločanju, rasti novih delcev in mase živega organizma, razpadanju in razkrajanju starih itd. Zato moramo iskati rešitev vprašanja o nastanku življenja na Zemlji predvsem v tem, da odkrijemo način in pota prvotnega nastanka beljakovin, ki so osnovna sestavina celične zgradbe in njene žive protoplazme.

Število različnih vrst beljakovin, ki se med seboj kakovostno razločujejo, je zelo veliko. Protoplazma najmanjše celice, ki jo opazujemo pod drobnogledom, vsebuje na tisoče raznovrstnih beljakovin. Če dodamo še to, da vsebuje celična protoplazma tudi veliko število ogljikovih hidratov, maščob in maščobam sorodnih snovi, zapletene spojine različnih mineralnih soli in, naposled, veliko število tako imenovanih mikroelementov, ki imajo vlogo katalizatorjev

nam bo postalo jasno, kako zelo zapletena je zgradba žive celice.

Hkrati pa proučevanje kemijske sestave beljakovin in nenehnega medsebojnega učinkovanja med živo celico in obdajajočo jo anorgansko okolico ne pušča nobenega dvoma, da so vse te silno zapleteno zgrajene beljakovine sestavljene iz istih enostavnih kemijskih elementov in da so torej nastale iz nežive narave. Pogoj za nastanek življenja so tiste organske spojine, ki so prvotno nastale iz anorganske materije. Sodobna znanstvena raziskavanja nam kažejo, da so najenostavnejše kemijske snovi, iz katerih so zgrajeni živi organizmi, lahko šele v določenih pogojih s svojim spajanjem ustvarile temelje za nastanek življenja.

Splošno karakteristiko razvoja narave podaja tovariš Stalin v delu »Anarhizem ali socializem?«

»Zemlja je bila nekoč razbeljena ognjena krogla, nato se je polagoma ohladila, potem so se razvile rastline in živali, v teku razvoja živalstva so se pojavile določene vrste opic, za vsem tem pa se je pojavil človek.

Tak je bil v splošnem razvoj narave.«¹

Ko se je naša Zemlja ločila od svojega središča — Sonca, je morala biti spočetka žareča plinasta masa. Pri taki visoki temperaturi niso mogoče nobene kemijske spojine: v žareči obliki ostane nevezan celo vodik in se ne spaja s kisikom v vodne pare. Šele po milijonih letih se je Zemlja lahko toliko ohladila, da so se v njeni atmosferi pojavile vodne pare.

Ko se je Zemlja začela ohlajati, je moral ogljik, ki je bil izpočetka v plinastem stanju, padati v obliki žarečih kosmov na razbeljeno

¹ J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjivnica mar-ksizma-leninizma, CZ 1948, str. 20.

jedro Zemlje. (Fizikalni eksperimenti dokazujejo, da se ogljik ne tali, ampak se pri visoki temperaturi 3500 stopinj vplini, t. j. neposredno preide v plinasto stanje; zato je moral ogljik pri ohlajanju zemeljske površine padati na zemljo ne v obliki »dežja«, ampak v obliki kosmov — »snega«.) V razbeljenem jedru Zemlje se je moral ogljik, ki je padal iz atmosfere, srečavati in spajati s tekočimi kovinami, zlasti z železom, pri nadaljnjem ohlajanju pa se je moral z njim spajati v kemijske spojine, imenovane karbide.

Trdna lupina, ki se je napravila okoli zemeljskega jedra, je bila izpočetka še zelo tanka in slabotna. Ko je ta lupina pokala in so se ognjeno tekoče mase izlivala na površino, so se morali karbidi spajati v kemijske spojine s plini iz atmosfere. V takšnih pogojih, kakor kažejo raziskavanja kemikov, so morale nastajati prve organske spojine. Že Mendelejev je dognal, da pri učinkovanju vodnih par na železov karbid nastaja pri visoki temperaturi snov, zelo podobna nafti in ki podobno kakor nafta sestoji iz ogljikovodikov, t. j. spojin ogljika z vodikom. Na ta način nastali ogljikovodiki so v nadaljnjem razvoju služili kot gradivo za nastajanje drugih, bolj zapletenih organskih spojin.

Ko se je zemeljska temperatura toliko znižala, da so se vodne pare v atmosferi zgostile in so nastali praocéani, so bile v teh praocéanih raztopljene različne organske snovi. V vodi so se te snovi polagoma spajale na najrazličnejše načine, zato so se njihovi delci neprenehoma večali in komplicirali. Tako so na Zemlji v praocéanih nastale mnogolične kemijske snovi. Minilo je še mnogo milijonov let, preden se je temperatura na zemeljski površini toliko znižala, da so se lahko razvile še bolj zapletene spojine. Toda potrebni so bili posebni pogoji in redke kombinacije zapletenih kemijskih

snovi, da so se njihove enostavne spojine spremenile v komplicirano zgradbo žive beljakovine, t. j. da so nastale prve zapletene spojine, ki so imele v zarodku lastnost življenja.

Zaključki sodobne znanosti o nastanku življenja iz nežive, anorganske narave se načelno razločujejo od neznanstvene teorije o samohotnem porajanju organizmov. Nastajanja življenja si ne smemo predstavljati v obliki trenutnega dejanja, kakor so mislili ljudje, ki se verjeli, da se bakterije lahko zaredijo iz gnijočega mesa.

Nastajanja življenja si torej ne smemo predstavljati kot nenadni proces trenutnega porajanja, ampak kot nepretrgan proces zaporednih skokovnih prehodov od enostavnih spojin k bolj zapletenim. Niso bili nujni samo določeni pogoji, ampak tudi velikansko časovno obdobje milijonov in milijonov let, da so iz enostavnih kemijskih elementov v celi vrsti zaporednih etap in skokov lahko nastale prve oblike organske snovi. Prva organska snov je morala biti po svoji organski sestavi in zgradbi mnogo bolj enostavna od najbolj enostavne bakterije in šele po dolgi vrsti zapletenih procesov in izpopolnjevanj je lahko pokazala prve lastnosti življenja (presnavljanje, občutljivost itd.).

Dialektična rešitev vprašanja o izvoru življenja, ki so jo pokazali Engels, Lenin in Stalin, je našla svojo vsestransko potrditev v eksperimentalnih raziskavanjih sodobne znanosti.

Že v začetku XIX. stoletja se je nemškemu kemiku Wöhlerju posrečilo na umeten način ustvariti iz anorganskih snovi organsko snov — sečnino. Za Wöhlerjem je kemija napravila nad sto tisoč različnih organskih snovi, in sicer razne maščobe, ogljikove hidrate, celo vrsto hormonov in vitaminov.

Velik pomen so imela odkritja francoskega učenjaka Berthelota. Berthelot je pokazal pot za umetno izdelovanje maščob iz enostavnejših organskih snovi. Prvi je odkril, kako se na umeten način iz glicerina in maščobnih kislin dobe polnovredne maščobe. Nadalje je odkril način pridobivanja glicerina in maščobnih kislin iz ogljika, vodika in kisika. Na temelju Berthelotovih ugotovitev je znanost pokazala, da je sposobna graditi iz najenostavnejših elementov takšno bistveno sestavino živega organizma, kakor so različne maščobe.

Kasneje je znanost proučila način umetnega pridobivanja ogljikovih hidratov. Ruski kemik *Butlerov* (1828 do 1886) je prvi dokazal, da lahko dobimo neko sladkorno snov, če segrevamo formalin z apneno vodo. Ta snov je zelo blizu tisti, ki jo neprenehoma izdelujejo rastline in ima velikanski pomen v njihovih življenjskih procesih.

Veliki ruski učenjak. *Timirjazev* je pojasnil, kako organske snovi, ogljikovi hidrati, nastajajo iz anorganskih snovi v zelenih listih rastlin s pomočjo sončne energije.

V začetku XX. stoletja je nemški učenjak *Emil Fischer* proučil način umetnega pridobivanja najenostavnejših, beljakovinam podobnih snovi. Ta snov niti zdaleč še ni prava beljakovina in nima znakov življenja, vendar je zelo zapletena in se po svojem sestavu bliža najenostavnejšim beljakovinam.

Velikanske uspehe v umetnem pridobivanju beljakovinam podobnih snovi je dosegla sovjetska biokemija. V laboratoriju akademika *Bacha* je uspelo napraviti raztopine (zmes formalina s prusko ali cianovo kislino), v katerih se po določenem času oblikujejo snovi, ki po svojih lastnostih spominjajo na najboli enostavne beljakovine. Doslej sicer še ni uspelo napraviti zapletenih beljakovin na umeten način, vendar pa sodobna kemija vzporedno z odkrivanjem notranje

zgradbe beljakovin ustvarja čedalje bolj komplicirane organske snovi. Zato je rešitev vprašanja umetne sinteze žive beljakovine, če upoštevamo uspehe sodobne kemije, samo še vprašanje časa.

Hipotezo o nastanku življenja na Zemlji je podrobno obdelal sovjetski učenjak *Oparin*¹. Ko Oparin razvija dalje nauk o tako imenovanih koacervatih, trdi, da nastajajo koacervati tako, da mešamo raztopine beljakovinskih in drugih visokomolekularnih organskih snovi. Ne glede na tekoče ali žoličasto stanje imajo koacervati določeno strukturo; molekule in koloidni delci, ki jih sestavljajo, imajo določeno prostorno orientacijo in predstavljajo primitive zarodke bodočih, bolj zapletenih organizacij. Po raziskavanjih holandskega učenjaka Jounga so koacervati sposobni »absorbirati«, t. j. sprejemati iz obdajajoče jih okolice delce raztopljenih snovi in se z njimi kemijsko spajati. Oparin upošteva lastnosti koacervatov in prihaja do zaključka, da so te tvorbe pomenile zelo važno etapo v razvoju prvotnih organskih snovi, v procesu porajanja življenja.

V svoji teoriji o izvoru življenja na Zemlji akademik Oparin poudarja, da je bil odločilni vzrok za nastanek organske materije notranja diferenciacija materije na podlagi kemijskih in bioloških zakonitosti in pa — vnanji pogoji — pomanjkanje življenja na Zemlji. Slednja okoliščina je bila nujno potrebna, da bi se lahko razvijali silno dolgi procesi notranje preobrazbe organske materije tja do nastanka najenostavnejših organizmov. Če bi se danes pojavila na Zemlji taka organska snov, bi bila kmalu uničena in bi jo številni organizmi, ki so dobro pripravljene na borbo za obstanek, požrli, preden bi prehodila vso dolgo pot evolucije.

¹ Gl. A. I. *Oparin*, Izvor življenja, 1945.

Najstarejše oblike razvoja organskega sveta so torej za vedno izgubljene. Vendar pa razvoj naravoslovja prodira čedalje globlje v bistvo življenjskih procesov in nas bo morda v bodočnosti privedel do umetne ustvaritve življenja. Na drugi strani pa odkriva naravoslovje čedalje bolj primitivne oblike organskega življenja in gradi most med organskim in anorganskim svetom. V tem pogledu je velikega pomena nauk o virusih.

Virusi so povzročitelji številnih živalskih in rastlinskih bolezni. Virusi so ultramikroskopske velikosti (milijonski del milimetra) in jih ni bilo mogoče odkriti niti z drobnogledi niti z bakterijskimi filtri. Šele uporaba elektronskega drobnogleda, ki poveča stotisočkrat, je te nevidne povzročitelje infekcij pokazala človeškim očem. S stališča kemije so virusi velikanske molekule beljakovin brez stanične membrane. Beljakovine virusov se ostro ločijo od ostalih beljakovin, kar jih pozna kemija; zdi se, da so najbližje protoplazmi, s katero so povezane osnovne funkcije življenjske dejavnosti celic. Virus, kemijsko aktivna beljakovina, ima lastnost živega organizma — sposobnost za razmnoževanje. Vendar se za razliko od mikrobov beljakovina virusov lahko razmnožuje le tedaj, če pride v živo staničje določenega organizma.

Tako nam sodobna znanost dokazuje, da je med organsko in anorgansko naravo globoka medsebojna zveza.

Enotnost žive in nežive materije se izraža v tem, da se obe podrejata splošnim zakonom narave. Robert Mayer, Helmholtz in drug učenjaki so s svojimi raziskovanji dokazali, da se živalski in človeški organizem kakor vsa ostala narava podrejata zakonu o ohranitvi energije. Energija v organizmih se ne poraja in ne izginja, ampak se spreminja iz enega stanja v drugo. Energija sončne svetlobe se n. pr. v zelenih delih rastlin spreminja v energijo škrobovih spojin, slednje pa, ko pridejo s hrano

v naš organizem, se spreminjajo v energijo našega lastnega gibanja, v delo mišic in živcev. Razmerje med prejeto in oddano toploto je v organizmu strogo skladno in, če ju analiziramo, popolnoma ustrezata druga drugi.

Znanost potrjuje tudi nauk marksističnega filozofskega materializma o kakovostni svojevrstnosti organske narave. Z nastankom življenja se razvoj materije povzpne na višjo stopnjo. V življenjskih pojavih nastajajo in se očitujejo nove zakonitosti, lastne razvoju organskega sveta. Življenje se ne loči od nežive narave samo po kemijski sestavi, zunanji obliki ali sposobnosti za gibanje, vzetimi izolirano drug od drugega, ampak po vseh teh znakih skupaj. Le v enotnosti kemijske sestave beljakovin z njihovo zapleteno celično in necelično zgradbo in osnovnim znakom življenja — presnavljanjem, najdemo vse osnovne znake življenja.

Tudi anorganska telesa se spajajo drugo z drugim. Pri tem nastajajo nove snovi z drugačnimi fizikalno-kemijskimi lastnostmi. Toda anorganske snovi, ki se spojijo, pri tem prenehajo biti tisto, kar so bile poprej. Za razliko od tega pa je za presnavljanje, ki se razvija med organizmom in okolico, značilno, da se organizem nenehno obnavlja in regenerira. Engels je zapisal: beljakovina privzame »iz svoje okolice vase druge primerne snovi in jih asimilira, medtem ko se drugi, starejši deli telesa razkrajajo in izločajo. Druga, neživa telesa se med naravnim dogajanjem tudi spreminjajo, razkrajajo ali kombinirajo; toda pri tem nehajo biti to, kar so bila. Skala, ki je preperela, ni več skala; kovina, ki oksidira, se spremeni v rjo. Toda to, kar je pri mrtvih telesih vzrok propada, je pri beljakovini osnovni pogoj za obstoj«. ¹

¹ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, CZ 1948, str. 93.

Znanost konec koncev potrjuje nauk marksističnega filozofskega materializma o *enotnosti mnogolične žive materije*. Zoologi računajo, da živi na Zemlji približno milijon različnih živalskih vrst. Botaniki so našli nad 200 tisoč vrst višjih, listnatih rastlin in približno 120 tisoč vrst nižjih rastlin (haloge, gobe, lišaji). V tej mnogoličnosti organskega življenja ugotavlja znanost enoten izvor. Teorija o celicah nam kaže, da se enotnost vsega živalskega in rastlinskega sveta izraža tudi v zgradbi organizmov. Celica je tista praoblika, ki so po njenem razmnoževanju in diferenciaciji nastali in se razvili vsi organizmi (najenostavnejši organizmi so enocelični). Po zaslugi teorije o celicah, je pisal Engels, »se je odgrnila skrivnostna zavesa s procesa nastajanja, rasti in zgradbe organizmov. Dotlej nerazumljiv čudež se je pokazal kot proces, ki se razvija po zakonih, veljavnih za vse mnogocelične organizme«. ¹ Razvojna teorija pa je pokazala pot, po kateri se je v dolgotrajnem procesu razvila vsa mnogoličnost organskega sveta.

V razvoju naravoslovnih ved se lahko spreminjajo in se tudi v resnici spreminjajo predstave o poteh in načinih nastajanja življenja iz anorganske narave. Nespodbiten pa je nauk marksističnega filozofskega materializma, da je moralo življenje nekoč v pradavnih časih nastati iz nežive materije, iz nežive narave, na podlagi naravnih razvojnih zakonov, brez slehernega sodelovanja nematerialnih, duhovnih, »božanskih« sil. »Zgodovina razvoja narave v temelju spodkopava tako imenovani idealizem.«²

¹ *Fr. Engels*, Dialektika narave, str. 157.

² *J. V. Stalin*, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ. 1948, str. 22.

3. Materija kot vir občutkov

Marksistični filozofski materializem izhaja iz tega, da je občutek psihični proces, ki nastane kot rezultat učinkovanja zunanjih predmetov na naša čutila.

»Očividno zunanji pogoji dejansko obstajajo, ti pogoji so bili pred nami in bodo za nami, pri tem je njih dojetanje in spoznavanje tem lažje mogoče, čim pogosteje in močnejše delujejo na našo zavest... če gledam drevo in ga opažam, pomeni to le, da je že prej, preden se je rodila v moji glavi predstava o drevesu, obstajalo to drevo, ki je rodilo v meni ustrezajočo predstavo ...«¹

Klasično definicijo občutka je dal Lenin v svojem delu »Materializem in empiriokriticizem«. Lenin pravi: 1. da je občutek rezultat delovanja zunanjega sveta na naša čutila; 2. da je občutek pretvoritev energije zunanjega dražljaja v zavest; 3. da je občutek lastnost na poseben način organizirane materije, produkt njenega razvoja; 4. da izraža občutek neposredno povezanost zavesti z zunanjim svetom, občutek je odraz, podoba gibajoče se materije.

Sodobna znanost (psihologija, fiziologija in druge) na podlagi velikanskega gradiva potrjuje, da je občutek podoba gibajoče se materije, ki neposredno veže zavest z zunanjim svetom. Proces pretvarjanja energije zunanjega dražljaja v zavest je predmet psihologije, fiziologije in drugih ved. Te vede proučujejo, kako funkcionirajo čutila, kako se energija zunanjega dražljaja pretvori v fiziološko občutljivost, kakšni fizikalni in kemijski procesi pri tem nastajajo v čutilih, kako se fiziološki dražljivosti spremenijo v pojave duševnega življenja. Te vede tudi proučujejo značaj

¹ J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 25-26.

medsebojne povezanosti med fizikalno-kemijskimi procesi zunanjega sveta in fiziološkimi procesi v čutilih na eni strani, in med fiziološkimi procesi v čutilih in psihičnimi procesi v možganih na drugi strani.

Sodobna znanost na podlagi velikanskega gradiva potrjuje tezo marksističnega filozofskega materializma, da je občutek, ki se je razvijal zgodovinsko, hkrati z mislijo, zavestjo, najvišji produkt »na poseben način organizirane materije« (Lenin).

Naravoslovje se čedalje bolj bliža znanstvenemu odgovoru na vprašanje, kako daleč gre sposobnost občutljivosti, če se spuščamo navzdol po lestvici živih bitij.

Splošna lastnost organske narave je reagiranje. Vsi organizmi so sposobni reagirati na učinkovanje zunanje okolice. Sleherno živo bitje mora za ohranitev sebe in svoje vrste tako ali drugače učinkovati na okolico, v kateri živi. Učinkovati — pomeni, s takšnimi ali drugačnimi zunanji ali notranji spremembami odgovarjati na dražljaje, delujoče na organizem. Reagiranje nastaja hkrati z življenjem in se pojavlja že pri medsebojnem učinkovanju med živo beljakovino in njeno hrano. Živ organizem lahko bolj ali manj aktivno reagira na zunanje dražljaje. Reagiranje organizmov se lahko izraža ne le v obliki te ali one aktivnosti, ampak tudi v obliki določenih notranjih presnavljanj in drugih fizioloških procesov.

Reagiranje je lastno vsem živim organizmom, njegova pojavna oblika pa je pri različnih živalih in rastlinah različna in je odvisna od zgradbe organizma. V nekaterih primerih je reakcija na zunanje dražljaje elementarna, v drugih pa zelo zapletena. Če se z ostro trsko dotaknemo amebe pod mikroskopom, se bo začela ameba premikati v nasprotni smeri dražljaja. Ali z drugimi besedami, ameba kaže obrambno gibanje. Naravoslovci (Jacques Loeb itd.) so ugotovili,

da hranilne snovi najmočnejše delujejo na tisti del protistovega telesa, ki je usmerjen k dražljaju. Zaradi njihovega učinkovanja se protisti gibljejo v smeri hranilnih snovi.

Reagiranje kot lastnost žive materije imajo tudi rastline. Rastline težijo k svetlobi in reagirajo na spremembe v smeri in intenzivnosti svetlobnih žarkov, ki padajo nanje; sončnica n. pr. se obrača k soncu. Rastlina se ne obrača zato k svetlobi, ker to »želi«, ampak zato, ker fizikalno-kemijski procesi, ki se razvijajo pod vplivom sončnih žarkov, različno vplivajo na določene dele rastlin. Rastline reagirajo tudi na kemijske elemente v zemlji: nekatere elemente asimilirajo, drugih se izogibajo.

Reagiranje še ni psihični proces, kajti za »razvoj zavesti je nujen tak ali drugačen ustroj organizma in razvoj njegovega živčnega sistema«. ¹ Toda reagiranje je tista fiziološka osnova, na kateri v procesu razvoja živih bitij nastajajo različne vrste občutkov. V organizmu nižjih vrst živih bitij je v obliki zarodka vsebovano tisto, kar v teku časa, v prehodu iz nižjih bitij k višjim, vodi do nastanka in razvoja čutil in živčnega sistema.

»Prvo živo bitje še ni imelo nikake zavesti,« pravi tovariš Stalin, »imelo je le sposobnost reagiranja in prve zarodke občutkov. Občutljivost se je nato pri živalih postopoma razvijala in prehajala počasi v zavest, ustrezno razvoju ustroja njihovega organizma in živčnega sistema.« ²

Pri najenostavnejših živih bitjih, n. pr. pri amebi, ni živčnega sistema in čutil. Živčni sistem se prvič pojavi ³ pri mehkužcih (coelenterata), kjer sestoji iz posameznih, po

¹ *J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?*, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 22.

² Prav tam, str. 21-22.

³ Marks. fil. materializem — 13

organizmu razmeščenih celic. Nadaljnja stopnja v razvoju živčnega sistema je vozlati ali verižno živčevje (pri črvih). Pri deževniku so živčni vozli povezani med seboj v nekakšno verižico; med živčnimi celicami obstoji svojevrstna delitev funkcij: nekatere izmed njih — tako imenovane čutne živčne celice — imajo nalogo, da predajajo dražljaj od periferije k centru, druge — tako imenovane gibalne živčne celice — predajajo dražljaj od centra k mišicam. Pri živalih z vozlatim živčevjem se prvič pojavi reakcija, ki ima značaj refleksa.

Živčni sistem se je dalje razvijal v dveh smereh: pri nevretenčarjih se medsebojno povezani živčni vozli čedalje bolj komplicirajo, pri vretenčarjih pa se živčni vozli spajajo v splošno živčno deblo, ki je dobilo ime centralnega živčnega sistema (hrbtenjača in možgani). Pri vretenčarjih imamo delitev živčnega sistema na periferni in centralni sistem. Ravno na podlagi razvoja centralnega živčnega sistema se v glavnem izpolnjuje in razvija višja živčna dejavnost vretenčarjev. Hrbtenjača in možgani se diferencirajo, in iz slednjih se izoblikuje možgansko deblo in možganski hemisferi. Osnovni činitelj v razvoju centralnega živčnega sistema vretenčarjev je osredotočenje njegovih funkcij v možganih s pretvoritvijo prvotnih centrov v prevodne, posredovalne instance. Čim bolj je razvit živčni sistem, tem večji so možgani v primeri s hrbtenjačo. Pri človeku najbližji človeški opici, šimpanzu, tehtajo možgani 15-krat več kakor hrbtenjača, pri človeku pa — 49-krat več.

Tako se je z evolucijo živali izpopolnjeval in se visoko razvil živčni sistem, izvršujoč dve zelo važni, medsebojno povezani nalogi: prvič, združitve dejavnosti vseh organov v eno celoto, drugič, nenehno prilagajanje in medsebojno učinkovanje med organizmom in zunanjim svetom. Brez harmonične dejavnosti vseh organov telesa

si ni mogoče misliti niti obstoja organizma niti medsebojnega učinkovanja med organizmom in zunanjim svetom.

Razvoj centralnega živčnega sistema je neločljivo povezan z razvojem čutil, ki odražajo objektivni svet. Sposobnost zaznavati zunanje in notranje dražljaje občutljivost v elementarni obliki — imajo organizmi že na zgodnji razvojni stopnji. Nadaljnja evolucija je privedla do diferenciacije in specializacije čutil in občutljivosti. Razvoj živčnega sistema, čutil, je pogoj za čedalje bolj zapletene oblike vedenja in psihičnega življenja živali.

Čim bolj zapleten in popoln je živčni sistem živali, tem bolj precizni in raznovrstnejši so njeni občutki, tem bolj zapletena je njena duhovna dejavnost. Živčni procesi predstavljajo materialni substrat vseh psihičnih pojavov. »Občutki so funkcija centralnega živčnega sistema.«¹

Znanost potrjuje trditev materializma, da so občutki rezultat neposrednega učinkovanja zunanjega sveta na naša čutila in so oblika zveze živega organizma z zunanjim svetom. S posredovanjem občutkov tipa dobimo predstavo o trdoti, gladkosti, hrapavosti in podobnih lastnostih teles, ki se jih dotika koža. Občutki vonja nastanejo tedaj, če z zrakom vred vdihavamo tudi te ali one dišeče snovi. Občutki okusa nastanejo, če raztopljene snovi razdražijo tako imenovane okusne čutnice. Občutke sluha povzroča delovanje zračnih valov na slušne organe. Ti valovi predstavljajo začasno zgostitev in razredčenje zraka. Občutke vida povzroča delovanje svetlobe na vid, t. j. delovanje elektromagnetnih valov z dolžino od 390–780 milimikronov (milimikron je ena milijoninka milimetra). Vsako določeno barvo povzročijo valovi določene doline in jakosti.

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 73.

Najdaljše valove z najmanjšim številom tresljajev v sekundi ima rdeča barva; najkrajše, z največjim številom tresljajev pa vijoličasta. Različni valovi z vmesno dolžino dajejo občutke različnih barv: oranžne, rumene, zelene, modre, sinje. Bela barva nima nobene določene valovne dolžine, ampak nastane pri sočasnem učinkovanju vseh barv spektra na človeško oko ali pa določenih parov teh barv, imenovanih komplementarni barvni pari.

Razen petih čutil — vida, sluha, vonja, tipa in okusa — pozna sodobna znanost¹ še druge sisteme, različne občutke, ki odražajo resničnost: občutke gibanja (tako imenovani kinestetični), občutke ravnotežja ali položaja telesa (statični), organske občutke (glad, žejo, bolečine, občutenje notranjih organov itd.).

Tip je posebna vrsta čuta, ki je lasten predvsem človeku in ki se je razvil kot rezultat dela. Profesor S. M. Kravkov pripominja, da tip ni enotno čutilo. Lastnosti občutkov, ki spadajo v splošno skupino občutkov tipa, so zelo različne. Imamo občutek dotikljajev, pritiska, toplote, mraza, bolečine itd. Zato moramo znotraj tistega, kar navadno imenujemo »tip«, razločevati celo skupino posebnih sistemov.

Občutek kot rezultat učinkovanja zunanjega sveta na naša čutila je torej odvisen od zunanjega sveta, hkrati pa tudi od strukture in stanja teh organov. Na eni strani ima subjektivni značaj, na drugi strani pa je odraz objektivnih lastnosti, odraz vsebine stvari. »Občutek«, pravi Lenin, »je subjektivna slika objektivnega sveta.«²

Višji sesalci, zlasti človek, nimajo nekakšnega nakopičenja »neopredeljeno občutljivih« celic, ampak zapletene, visoko

¹ Gl. S. V. Kravkov, Oris splošne psihofiziologije čutil, izd. Akademija znanosti ZSSR, 1946.

² V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 97.

specializirane receptorje (čutila). Nekateri izmed njih služijo za sprejemanje vidnih občutkov, drugi slušnih, tretji toplotnih itd. Z očmi ne moremo sprejemati glasov, ne moremo poslušati, prav tako, kakor tudi uho ne more videti barve in koža na palcu ne zaznavati okusa. Dražljaj slušnega živca da vselej samo slušne občutke, dražljaj vidnega živca pa vidne občutke. Eden in isti zunanji vzrok poraja pri različnih čutilih različne občutke, pač glede na značaj določenega čutila. Mehanski učinek, n. pr. udarec, sunek, pritisk, povzroči v očeh občutek svetlobe in barv, v ušesu donenje, na koži občutke tipa. Električni dražljaj, če deluje na oko, uho, jezik ali kožo telesa, poraja kakovostno različne občutke: vidne, slušne, okusne in tipne.

Tudi kožni receptorji so specializirani. Na področju kožnih občutkov dajejo nekateri živci le občutek dotika, drugi toplote, tretji bolečine. Okusne čutnice na jeziku so tako diferencirane, da nam dajejo nekatere le občutek sladkega, druge samo slanega, tretje samo grenkega, četrte samo kislega.

To specifičnost zaznavanja naših čutil skuša izmaličiti tako imenovani »fiziološki« idealizem. Fiziološki idealisti trdijo, da so občutki (barve, vonja, zvoka itd.) pogojno odvisni v celoti in izključno od fiziološke organizacije subjekta. Idealisti mislijo, da na svetu ni nobenih barv, zvokov, vonjev, da so to le plodovi občutkov. S stališča »fiziološkega idealizma, obstajajo zeleni listi drevesa samo tedaj, kadar pogledamo na drevo, barva listov pa takoj izgine, ko zapremo oči.

Nemški fiziolog XIX. stoletja Johannes Müller, utemeljitelj nauka o tako imenovani specifični energiji čutnih živcev, je trdil, da lastnosti naših občutkov niso odvisne od lastnosti materialnih agensov, ampak od specifičnosti naših čutnih živcev in čutil. Sveta ne moremo

količ kaj adekvatno odražati zato, ker lastnosti občutkov odražajo samo stanja in posebnosti čutil zaznavajočega subjekta. G. Helmholtz, Müllerjer pristaš, je menil, da lastnosti naših občutkov, najsi bo svetloba al toplota, zvok ali okus, niso odvisne od določenega zunanjega subjekta, ampak od tistega živca, ki zaznava občutek. Če imate radi paradokse, je pisal Helmholtz, tedaj lahko rečete naslednje: svetloba je takrat svetloba, kadar deluje na odprto oko.

Sodobni »fiziološki« idealizem skuša izmaličiti najnovejša odkritja fiziologije. M. Levy, J. Kries itd. so nastopili s posebnimi monografijami, ki so namenjene »najnovejši« utemeljitvi fiziološkega idealizma. »Fiziološki« idealizem oznanja tudi angleški fiziolog E. Starling. Starling piše naslednje: »Značaj občutkov nima nič skupnega s tistimi fizičnimi pojavi, ki ta občutek porajajo, ampak je odvisen samo od lastnosti zaznavajočega čutila.«¹ »Fiziološki« idealizem brani danes znani angleški fiziolog J. Haldane sen. (oče Haldanea jun., ki zagovarja dialektični materializem).

»Fiziološki« idealizem je v kričečem protislovju z znanostjo in prakso, ki dokazujeta, da so občutki podobe zunanjih stvari. Zasluga, da je razkrinkal reakcionarno bistvo »fiziološkega« idealizma, gre V. I. Leninu. Lenin je pokazal, da J. Müller pri proučevanju mehanizma naših čutil v njihovem odnosu do občutkov — tega vprašanja ni znal dojeti dialektično-materialistično.² Ko Lenin kritizira Müllerja in njegove pristaše, pripominja, da »fiziološki« idealizem »pomeni samo to, da se je ena šola naravoslovcev na določenem področju naravoslovja skotalila k

¹ E. Starling, Temelji fiziologije Eloveka, I. zv., Gosmedizdat, 1931, str. 470.

² V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 248-249.

reakcionarni filozofiji, ker ni znala naravnost in takoj preiti od metafizičnega materializma k dialek-tičnemu materializmu«. ¹ Z metafizičnim absolutiziranjem specifičnih posebnosti čutil pridejo »fiziološki« idealisti do tega, da gledajo nanje kot na določilni vir kakovostnih posebnosti občutkov. Toda če so dobljeni vtisi odvisni od tistih čutil, ki posredujejo njihovo nastajanje, to še nikakor ne pomeni, da so ti vtisi subjektivni. Občutki barve, zvoka, vonja, okusa itd. so subjektivni le po svoji obliki, po svoji vsebini pa so objektivni, ker sestavljajo njihovo vsebino lastnosti objektivnih stvari, lastnosti, ki prihajajo na dan pri učinkovanju objektivnih stvari na čutila. V teh lastnostih se na svojevrsten način izražajo fizikalne, kemijske, biološke in podobne lastnosti stvari. Občutki barve odražajo v subjektivni obliki tresljaje objektivno obstoječih svetlobnih valov. Lastnosti svetlobnih valov, da porajajo pri učinkovanju na oko občutke barve, se izražajo v odnosu (delovanju) teh svetlobnih valov na organe vida, vendar pa niso plod tega odnosa in se ne reducirajo nanj. Te lastnosti so le odraz objektivnih, od organov vida neodvisnih lastnosti svetlobnih valov.

Občutki so torej odvisni predvsem od materialnega agensa, t. j. od fizikalno-kemijskih učinkov zunanje okolice na čutila. Hkrati s tem pa so občutki odvisni tudi od posebnosti strukture čutil, od stopnje občutljivosti in razdražljivosti organov, s katerimi si pomagajo naša čutila. Resnično znanstveno razlago zakona o specifičnosti naših čutil daje torej samo dialektični materializem.

Neutemeljenost »fiziološkega« idealizma so dokazali podatki o biološki evoluciji organizmov. Specifičnost čutil ni lastnost, katero bi imeli organizmi vnaprej že od vsega

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 255.

začetka, ampak je produkt dolgotrajne evolucije živih organizmov, ki so se v procesu biološkega razvoja prilagajali čim boljшему zaznavanju nanje delujočih agensov. Nekoč so bila čutila nekaj nediferenciranega, nekaj, kar je na enak način reagiralo na različne oblike dražljajev: šele v tisočletnih spremembah so se čutila razvila v specializirane aferentne sisteme. Tudi raziskovanja akademika Pavlova, ki je osvetlil mehanizem živčne dejavnosti, zlasti delovanje čutil, spodbujajo koncepcijo »fiziološkega« idealizma in pričajo v korist teorije odražanja.

Neznanstvenost poizkusov »fiziološkega« idealizma, da bi absolutiziral specifične posebnosti čutil, dokazujejo tudi dognanja sodobne psihofiziologije, ki pravi, da lahko vsi naši čutni sistemi bolj ali manj vplivajo drug na drugega. Medsebojno učinkovanje čutil je poudarjal že Engels. »Že davno je priznано,« pravi Engels, »da sta vonj in okus sorodna, medsebojno povezana čuta, ki zaznavata medsebojno povezane, morda celo istovetne lastnosti; vid in sluh zaznavata nihanje valov. Tip in vid se medsebojno tako dopolnjujeta, da na podlagi vidne predstave določene stvari lahko mnogokrat povemo vnaprej, kakšen bo naš občutek, če jo potipljemo.« Dragocene podatke o medsebojnem učinkovanju čutil je nakopičila ruska znanost. Akademik Lazarev je (leta 1905) opisal eksperimente, ki so pokazali, da osvetlitev oči povzroči, da se nam dozdevajo slušni zvoki močnejši. Eksperimenti profesorja S. V. Kravkova so dognali medsebojno zvezo med vidom in sluhom: med trajanjem slušnega dražljaja se menja ostrost vida in pada občutljivost za oranžno-rdeče žarke.

Naravoslovje torej potrjuje misel, ki jo je napisal Lenin v knjigi »Materializem in empiriokriticizem«, da ni bilo navedeno in ne more biti navedeno niti eno dejstvo, ki bi ovrglo naziranje, da je občutek slika zunanjega

sveta.

Nauk dialektičnega materializma o prvotnosti materije in drugotnosti občutkov, zavesti ni le v nasprotju z idealizmom, ampak tudi z vulgarnim materializmom. Če idealisti subjektivno absolutizirajo, pa vulgarni materialisti zanikavajo svojevrstnost subjektivnega in gledajo na občutke kot na enostavne mehanične odtiske objektov v človeških možganih. S stališča vulgarnih materialistov se zdi, da obstoji »barva sama na sebi«, »toplota sama na sebi«, »zvok sam na sebi« itd., ki jih odražajo ustrezni občutki.

Po naziranju dialektičnega materializma podoba predmetov ni niti predmet sam niti njegov dvojnik. Če n. pr. govorimo o odražanju predmeta v fotografski kameri, bi bilo smešno, če bi mislili, da se v njej reproducira predmet kot tak, ali pa da imamo n. pr. v zrcalu opravka s svojim dvojnikom. »Predmeti naših predstav«, pravi Lenin, »se ločijo od naših predstav, stvar sama na sebi se loči od stvari za nas, ker je slednja — le del ali ena stran prve.«¹ Sorodnost predstave s predmetom ni torej enostavna, mehanična sorodnost, ampak zapletena in protislovna sorodnost. Zaznavajoča materija, živo bitje na svoj lasten način, na podlagi svojih posebnosti (notranjih zakonitosti) odraža učinkovanje zunanjih predmetov in procesov.

Rdeča barva »sama na sebi« ne obstoji, obstoje pa svetlobni valovi z dolžino od 610 do 780 milimikronov, ki delujejo na našo očesno mrežnico in povzročajo občutek rdeče barve. »Če je občutek barve odvisen samo od mrežnice (kot vas sili k priznanju naravoslovje), tedaj to pomeni, da svetlobni žarki proizvajajo občutek barve, ko padajo na mrežnico. To pomeni, da obstoji zunaj nas, neodvisno od nas in naše zavesti gibanje materije, recimo valovanje etra

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 97.

z določeno dolžino in določeno hitrostjo, valovi, ki proizvajajo v človeku občutek te ali one barve s tem, da delujejo na mrežnico. Prav takega mnenja je tudi naravoslovje.«¹

Naravoslovje torej potrjuje tezo dialektičnega materializma o zapletenosti in protislovnosti odrazov v naših občutkih zunanjega sveta. Sleherna zunanja reakcija n. pr. ne poraja občutka. Mnogo zunanjih učinkov ne poraja občutkov bodisi zato, ker so premočni, ali pa zato, ker so preslabotni. S prostim očesom ne vidimo številnih mikroskopičnih sprememb, ki se dogajajo okrog nas, ne vidimo zvezd, manjših od zvezd šeste veličine, v pitni vodi ne zaznavamo soli in kislin, ki so v njej koncentrirane v neznatni količini, ne občutimo prahu, ki pada na našo kožo. Ne slišimo številnih vibracij obdajajočih nas teles, ker naše uho ne zaznava zvokov vseh višin, ampak je omejeno na določene predele: od 16-20 hercov² do 15.000-22.000 hercov itd. Za nastanek občutka je torej potrebno, da intenzivnost dražljaja doseže določeno stopnjo, ki lahko v razdraženem čutilu in z njim zvezanih predelih centralnega živčnega sistema poraja proces draženja. Obstoj območij, v okviru katerih zaznavamo občutke, močno poudarja dialektično razmerje med količino in kakovostjo.

Čeprav morda niti ne občutimo dražljaja, ta dražljaj vendarle vpliva na nas. Eksperimenti profesorja B. M. Teplova so pokazali, da lahko vplivajo na vid tako slabotni svetlobni dražljaji, da jih niti sami ne zaznavamo. Profesor Kekčejev je ugotovil s svojimi eksperimenti, da neslišni zvok, ki je po intenzivnosti nihanj globoko pod mejo naše slušne zmožnosti, lahko opazno vpliva na občutljivost našega vida.

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 44- 45.

² Herc — merilna enota frekvence nihanja; en herc je enak enemu nihanju na sekundo.

Najbolj zamotani so občutki pri človeku. Njegovi občutki so rezultat družbeno-zgodovinskega razvoja in se zato kakovostno razločujejo od živalskih občutkov. Te kakovostne spremembe so nastale in se oblikovale v procesu delovne aktivnosti človeka, ko je človek odkrival vedno nove in nove lastnosti in posebnosti predmetov zunanjega sveta. »Nastanek petih čutil — je produkt celotne svetovne zgodovine.«¹ Dejavnosti čutil se pri človeku pridružuje dejavnost mišljenja, zato imajo naši občutki razumski značaj. »Orel vidi mnogo dlje kakor človek, toda človesko oko opaža v predmetih mnogo več kakor orlovo.«²

4. Mišljenje — lastnost visoko organizirane materije

Idealistična filozofija proučuje mišljenje, zavest kot nekaj samostojnega, prvotnega in bodisi popolnoma zanika obstoj materialnega sveta ali pa spreminja zunanji svet v nekaj, kar je izvedeno iz mišljenja, iz občutkov. Idealisti trdijo, da misel lahko obstoji brez materialnega nosilca, brez možgan. Ideje, produkte človeških možgan, predstavljajo kot nekaj, kar je neodvisno od materialnih pogojev.

Idealistično naziranje o značaju našega mišljenja zagovarjajo številne smeri buržoazne psihologije.

Pristaši psihofizičnega paralelizma — Wundt, Ebbinghaus itd. — trdijo, da psihično in fizično predstavljata dve vrsti pojavov, ki se kot dve vzporedni, paralelni liniji nikoli ne križajo in ne morejo učinkovati drug na drugega, ker se razlikujejo po svoji naravi. Po tej teoriji živi človek v dreh različnih svetovih, živi dvoje paralelnih življenj. Teorija

¹ Marx in Engels, Dela, III. zv., str. 627.

² Fr. Engels, Dialektika narave, str. 137.

psihofizičnega paralelizma je idealistična teorija, ki trga duševnost od njenih fizičnih in fizioloških osnov. Skladnosti med fizičnimi in psihičnimi pojavi ne pojmuje kot rezultat dejavnosti možgan, ki so materialni substrat duševnosti, ampak kot izraz dejavnosti neke nadnaravne sile, ali pa razglaša, da te skladnosti ni mogoče razložiti na znanstven način.

Drugi idealisti na področju psihologije — Stumpf, Hartmann itd. — zagovarjajo stališče medsebojnega psihofizičnega učinkovanja. Ti ljudje menijo, da psihično vpliva na fizično in nasprotno. Ker pa ta zvrst idealizma razmejuje duševnost od vsega materialnega, od dejavnosti možgan, ravno tako spreminja duševnost v samostojno duhovno bistvo, ki je po mnenju nekaterih pristašev teorije o medsebojnem učinkovanju celo pogoj za njen obstoj. Osnovna napaka teorije medsebojnega psihofizičnega učinkovanja in teorije psihofizičnega paralelizma je v tem, da te dve buržoazni teoriji — s priznavanjem psihičnega in fizičnega kot zunanjih, medsebojno raznovrstnih bistev — slonita na dualističnih pozicijah.

Marksistični filozofski materializem postavlja nasproti idealizmu nespodbitno dejstvo, da ni mišljenja brez možgan. »Mišljenje ne moremo ločiti od misleče materije.«¹ Že Dobroljubov je zasmehoval nesmiselne trditve idealistov in opozarjal, da je čutiti in misliti brez, možgan ravno tako nemogoče, kakor poslušati brez ušes in gororiti brez jezika. Ko Lenin kritizira Machove in Avenarijeve trditve, da obstoji misel brez možgan, imenuje to njihovo filozofijo brezmožgansko.

Mišljenje je funkcija možgan, njihova lastnost, njihov produkt: mišljenja ni mogoče ločiti od dejavnosti možgan. Možgani so organ mišljenja, njegov materialni nosilec. »Naša

¹ K. Marx, Izbrana dela, I. zv., 1941, str. 362.

zavest in mišljenje sta — čeprav se zdita še tako nadčutna — produkt materialnega, telesnega organa — možgan.«¹ Mišljenje, pravi Lenin, »je funkcija tistega posebno kompliciranega dela materije, ki se imenuje človeški možgani«.²

Tezo marksističnega filozofskega materializma, da so možgani organ mišljenja, so konkretizirali zaključki sodobne znanosti. Znanost potrjuje, da so možgani najvišji produkt zgodovinskega razvoja narave in predstavljajo najbolj zapleteno materialno obliko vseh njenih proizvodov. Veliki ruski fiziolog *I. M. Sečenov* (1829 do 1905) je dejal, da so možgani — »najbolj čudovit stroj na svetu«.³ *I. P. Pavlov* je imenoval možgane organ najbolj zapletenih odnosov živalstva do zunanjega sveta.

Sodobna znanstvena dognanja nam dajejo sliko o zapleteni zgradbi možgan. Skorja velikih polut človeških možgan sestoji iz 14-15 milijard živčnih celic različne velikosti. Celice velikih polut možganske skorje, ki sestavljajo približno 80 odstotkov teže človeških možgan, tvorijo nekaj sto, glede na histološko strukturo različnih polj, ki so žarišče živčevja.

Buržoazna psihologija, ki tiči v krempljih idealizma, je načelno mnenja, da je spoznavanje psihičnih pojavov naravoslovno-eksperimentalnimi metodami nemogoče, zato se rajši ukvarja s sholastičnimi razglabljanji o značaju duše. Delo ruskega znanstvenika *I. M. Sečenova* »Možganski refleksi« (1863) in druga dela, pa tudi eksperimentalna raziskavanja *I. P. Pavlova* in njegove šole, posplošenja Pavlova o višji dejavnosti živčevja, povezana v skladen nauk, vse to je postavilo trdne fiziološke temelje za zgraditev znanstvene psihologije. Ruska materialistična psihologija, ki je razkrinkala mehanizem

¹ *K. Marx*, Izbrana dela, I. zv., 1941, str. 397-398.

² *V. I. Lenin*, Dela, XIII. zv., str. 186.

³ *I. M. Sečenov*, Dela, II. zv., str. 8.

nastanka človeškega mišljenja in razložila njegove psiho-fiziološke pogoje, je do temeljev razrušila lažnivo predstavo o obstoju nekakšne samostone duše. Mistična zavesa nad zapletenimi pojavi duševnega življenja se je raztrgala. Duše v religioznem smislu, kot nekakšnega nadnaravnega počela ni, obstoji pa duševno, psihično življenje kot pojavna oblika ali lastnost visoko organizirane materije.

Materialistični nauk Pavlova o višji dejavnosti živčevja je eden izmed naravoslovnih stebrov marksistično-leninske teorije odražanja. Nauk Pavlova proučuje vprašanja refleksov na fiziološki podlagi in odkriva fiziološke zakonitosti materialnih procesov, ki se razvijajo v možganski skorji in ki predstavljajo materialni substrat refleksov.

V boju proti idealizmu in religiji je imel velik pomen nauk I. P. Pavlova o pogojnih refleksih.¹ Ta nauk je omogočil pravilno metodo proučevanja psihičnih procesov pri živali. Brezpogojni refleks je najnižja oblika živčne dejavnosti in je prirojen. V mnogih stotisočletjih in neštivilnih rodovih si je živčni sistem živali pridobil sposobnost biološko smotrnega gibanja in vegetativnih refleksov. Ti refleksi varujejo telo pred poškodbami in razdejanji, omogočajo pridobivanje, požiranje in sprejemanje hrane ter ohranitev vrste. Hkrati z brezpogojnimi refleksi pa opazamo pri živalih tudi pogojne reflekse, kakor jih je imenoval Pavlov. Pogojni refleksi nastajajo na podlagi brezpogojnih, vendar pa niso dedni kakor brezpogojni, ampak se pridobe individualno. Pogojni refleksi so višja oblika živalske dejavnosti. Če na podlagi brezpogojnih refleksov nastaja zapletena oblika obnašanja — instinkt, tedaj na podlagi pogojnih refleksov

¹ Beseda »refleks« izvirja iz latinske besede — reflexus, kar pomeni »odraz«.

nastaja tako imenovana navada, oblika obnašanja, ki se razvije na podlagi instinktivnih nagnjenj med razvojem individualnih življenjskih izkušenj živali.

Nauk Pavlova o pogojih refleksih kot specifičnem tipu dejavnosti skorje velikih polut možgan je omogočil proučevanje zakonov duševnega življenja živali in človeka. Pavlov je eksperimentalno dokazal, da ima skorja velikih možganskih polut velikanski pomen pri prilagajanju živali življenjskim pogojem. Ta skorja je organ, ki oblikuje individualno pridobljene navade prilagajanja k zunanjemu okolju. Kot osnovni zakon višje živčne dejavnosti je štel Pavlov medsebojni odnos med dvema nasprotnima si procesoma v možganski skorji — dražljajem in zaviranjem.

Živali, ki so na nižji stopnji biološke lestvice, še nimajo skorje velikih možgan; dejavnost teh živali ima bolj enostaven značaj in jo uravnavajo manj razviti živčni organi, ki so v tako imenovanem podaljšanem hrbtnem mozgu in srednjih možganih. Pri višjih živalih, katerih dejavnost je neprimerno bolj komplicirana, pa ima, nasprotno, skorja velikih možganskih polut velikanski pomen. Na tej podlagi je napravil Pavlov naslednji zaključek: »Psihična dejavnost je rezultat fiziološke dejavnosti določene mase možgan.«¹

Vloga velikih možganskih polut raste vzporedno s prehodom od nižjih vrst živali k višjim. V skladu z naraščanjem obsega možgan se komplicira tudi značaj dejavnosti določene živali. Če žabi popolnoma izrežemo veliki poluti morgan, se skoraj nič ne razlikuje od navadne žabe: prav tako lahko lovi muhe, se ogiblje ovir itd. Pri golóbu odstranitev velikih polut bolj okrni

¹ I. P. Pavlov, Pogojni refleksi, »Velika medicinska enciklopedija«, XXXIII. zv., str. 431.

sposobnost duševne in sploh življenjske aktivnosti kakor pri žabi. Golob z izrezano možgansko skorjo se tudi lahko ogiblje nevarnosti, vendar ne spoznava več dobro predmetov in se ne plaši tistega, česar se boji normalni golob.

Tudi gibalne funkcije višjih živali so zelo odvisne od možganske skorje. Če mački izrežemo morgansko skorjo, mačka nekaj ur po operaciji lahko stoji in teka. Če pa opici izrežemo dele gibalne skorje možgan, se opica nikoli več ne giblje tako kakor poprej. Opazovanja ljudi pa so pokazala, da v vseh tistih primerih, ko sta poškodovani veliki možganski poluti, nastopijo motnje zavestne psihične dejavnosti.

Ravno skorja velikih možgan je pri človeku in živalih organ mišljenja. Akademik I. P. Pavlov je dejal, da pri psu konec koncev veliki možganski poluti neprenehoma na najrazličnejše načine analizirata in sintetizirata nanju delujoče dražljaje, kar moremo in moramo imenovati elementarno konkretno mišljenje. O tem, kako neposredno, konkretno delovanje zunanjega sveta na živalske receptorje poraja pri živalih enostavne elementarne oblike mišljenja, je pisal že Fr. Engels, ki je dejal, da nas vežejo z živalmi vse vrste razumske dejavnosti, te vrste se razločujejo le po razvojni stopnji.¹

Možganski sistem je najbolj razvit pri človeku. V sorazmerju s telesno težo tehtajo človeski možgani mnogo več kakor pri vseh drugih živalih. Povprečna teža možgan znaša: pri človeku — 1360 gramov, pri konju 650 gramov, pri biku 500 gramov, pri gorili 400 gramov. Samo pri slonu tehtajo možgani 4600 gramov, pri kitu pa 2800 gramov, vendar je to glede na telesno težo mnogo manj kakor pri človeku. Teža kitovih možgan predstavlja 1/10.000 del njegove celotne

¹ Fr. Engels, Dialektika narave, str. 178.

telesne teže, pri človeku pa le 1/46 del telesne teže. Pri človeku so veliki možgani mnogo bolj razviti kakor pri živalih in sestavljajo po svoji teži 4/5 vseh možgan. Za človeške možgane je značilno, da so zelo razviti v smeri čela, temena in senc. Ti deli možgan imajo v duševnem življenju zelo velik pomen. V zvezi z njimi je nastanek takšnih duševnih funkcij, kakor je n. pr. govor. I. P. Pavlov je dejal, da je funkeija govora prinesla popolnoma novo načelo v dejavnost možgan.

Človeško mišljenje se temeljito razločuje od živalske duševnosti. Človeško mišljenje kot funkcija možgan je hkrati s tem tudi produkt družbenega življenja. Človeški možgani so organ mišljenja, njegov materialni substrat, toda funkcijo mišljenja oblikuje človek v procesu družbenega življenja. Višja dejavnost živčevja je materialna osnova duševnih pojavov, vendar nam odkriva samo mehanizem psihičnih pojavov. Kar pa se tiče vsebine človeškega mišljenja, pa to mišljenje predstavlja odraz narave in družbene biti v človeških možganih. Človeško mišljenje kot lastnost visoko organizirane materije — možgan — in kot produkt dejavnosti možgan se je¹ razvilo na podlagi družbeno-zgodovinske prakse, na podlagi človeškega dela. »Najbolj bistvena in najbližja osnova človeškega mišljenja je ravno *človekovo spreminjanje narave*, ne pa narava sama na sebi; človeški razum se je razvijal v skladu s tem, kakor se je človek naučil spreminjati naravo.«²

Ravno s prehodom od biološkega k družbenemu razvoju doživi človeška duševnost bistvene kakovostne spremembe. Preobrazba nesvestne živalske duševnosti v človeško mišljenje se razvija na temelju družbeno-zgodovinske dejavnosti ljudi, na temelju aktivnega učin-

¹ Marks. fil. materializem — 14

² Fr. Engels, Dialektika narave, str. 185.

kovanja ljudi na naravo. Delovna aktivnost, ki je vnesla načelno nov element v realne odnose ljudi nasproti obdajajočemu jih okolju, ta aktivnost je bila temelj vseh fizičnih in psihičnih sprememb, ki ločijo človeka od živali. S spreminjanjem obdajajoče ga narave je človek spreminjal tudi svojo lastno naravo (zlasti možgane, roke, čutila, jezik).

Aktivno učinkovanje na zunanji svet in izdelovanje predmetov materialne kulture spreminjata človeka v subjekt zgodovine. Pogoji delovne aktivnosti so smotrna dejanja, zavesten odnos do prakse. Ljudje se začno izločevati iz narave in se zavedati svojega odnosa nasproti naravi in družbenemu kolektivu. Ravno v delu, v praksi se oblikuje zavest.

Družbeno-delovna praksa ljudi je bila torej tista nova materialna podlaga, na kateri se je preobrazila duševnost ljudi. Praktična družbena dejavnost spodbuja razvoj človeške zavesti, zavest pa po svoji strani spodbuja praktično dejavnost.

Možgani so organ misli, toda organ dialektičnega mišljenja so možgani človeka, ki je dosegel visoko razvojno stopnjo. Pri živalih ne najdemo višjega, dialektičnega mišljenja. Engels je dejal, da je »dialektičnega mišljenja sposoben samo človek — in sicer ravno zato, ker je predpostavka tega mišljenja raziskovanje značaja samih pojmov — pa tudi človek postane zanj sposoben šele na razmeroma visoki razvojni stopnji«.¹

Glede pojmovanja značaja mišljenja se ne bori marksistični filozofski materializem samo proti idealizmu, ampak tudi *vulgarnemu materializmu*. Tovariš Stalin poudarja, da teorije vulgarnih materialistov v temelju nasprotujejo Marxovemu materializmu. Predstavniki vulgarnega

¹ Fr. Engels, Dialektika narave, str. 178.

materializma so bili v XVII. stoletju filozof-zdravnik Leroy, v XVIII. stoletju zdravnik Cabanis, v XIX. stoletju pa nemški zdravniki in naravoslovci Büchner, Vogt in Moleschott, ki jih je Engels imenoval krošnjarje cenenega materializma in potujoče oznanjevalce vulgarnega materializma.

Če idealisti spreminjajo zunanji svet v nekaj, kar je izvedeno iz ideje, misli, občutka, tedaj vulgarni materialisti mišljenje istovetijo z materijo, z možgani, idealno istovetijo z materialnim. Vulgarni materialisti reducirajo mišljenje na enostavne fizikalno-kemijske procese v možganih. Vulgarni materializem ne zna razložiti silno zapletenih medsebojnih odnosov med možgani in mišljenjem. Če je svet materialen, razglabljujejo vulgarni materialisti, tedaj je vse, kar obstoji, torej tudi mišljenje, neka vrsta materije, snovi ali navadna fiziološka funkcija organizma, ki se v ničemer ne razlikuje od drugih fizioloških funkcij.

Cabanis, katerega ideje so si izposodili vulgarni materialisti XIX. stoletja, je presojal možgane kot navaden mehanizem, ki rodi misli. Mišljenje je izvajal iz fizikalno-kemijskih pojavov možganske materije. »Da bi si ustvarili pravo sliko o funkcijah, katerih rezultat je človeška misel,« je pisal Cabanis, »moramo opazovati možgane kot poseben organ, katerega edini namen je porajanje misli, podobno kakor želodec in črevesje opravljata prebavo, kakor jetra izločajo žolč ali kakor priušesne, spodnječeljustne in podjezične slinavke izločajo slino. Ko pridejo vtisi do možgan, jih spodbudijo k dejavnosti, ravno tako kakor hrana, ko pride v želodec, pospeši v njem bolj obilno izločanje želodčnega soka, in gibanja, ki olajša prebavljanje hrane... Z nič manjšo verodostojnostjo lahko napravimo zaključek, da možgani v določenem smislu prebavljajo vtise, da

organično izločajo misli.«¹ Rešitev naloge, kako izpopolniti mišljenje, je Cabanis reducirjal na izboljšanje prehrane. Če bomo izboljšali fizično stanje ljudi, je govoril Cabanis, se bo izboljšala tudi njihova razumska dejavnost, izpopolnili se bodo pojmi in navade vsega človeškega rodu.

Moleschott je v svoji knjigi »Fiziološke skice« pritrjeval Cabanisu in dokazoval, da je misel »gibanje, pretvarjanje možganske materije«; mišljenje je primerjal »svetlobnemu etru« ter ga imenoval »živčni tok«. Vogt je v svojih »Fizioloških pismih« zatrjeval, da je med mislijo in možgani skoraj isto razmerje, kakor je med žolčem in jetri ali med urinom in ledvicami. Büchner je v svoji knjigi »Energija in materija« reducirjal mišljenje na fizikalno-kemijske procese v možganih.

Vulgarni materialisti ne upoštevajo kompliciranosti in svojevrstnosti možgan, ko jih mečejo v isto malho z jetri, ledvicami ali žlezami, ki izločajo slino. Za vulgarne materialiste je značilna nesposobnost, da bi mišljenje kot sposobnost odražanja razlikovali od njegove fiziološke osnove, od materialnega substrata mišljenja. Stališče vulgarnega materializma, da je zavest materialna, je omogočilo religiji in idealizmu trditve, da zavest, mišljenje obstoji neodvisno od telesa. Kantovec F. Paulsen, ki je zavračal poenostavljeno teorijo vulgarnih materialistov, je zatrjeval, da je ovrigel sleherni materializem sploh. Ko se je Lenin seznanil s Paulsenovo brošuro, je pripomnil, da Paulsen »ni ovrigel materializma, ampak samo nekatere zaključke nekaterih materialistov«.² Ko je tovariš Stalin kritiziral vulgarne materialiste, je pisal

¹ Cabanis, Razmerje med fizično in npravstveno prirodo človeka, Spb. 1865, I. zv., str. 166-167.

² V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 336.

naslednje: »Misel, da je zavest oblika biti, nikakor ne pomeni, da je zavest po svojem značaju istovetna z materijo. Tako so mislili le vulgarni materialisti...«¹

Marksistični filozofski materializem izvaja mišljenje iz materije, vendar ga ne reducira na materijo in ga ne istoveti z njo. Misel in materija resnično obstajata, vendar so med njima razlike. Kot pojav materialnega sveta je »tudi mišljenje gibanje«.² Vendar je to posebna oblika gibanja in, kakor je rekel Engels, te oblike gibanja nikakor ni mogoče razložiti z zakoni kemijskega ali fizikalnega gibanja. »Nedvomno bomo nekoč ,reducirali' na eksperimentalen način mišljenje na molekularna in kemijska gibanja v možganih; toda mar bomo s tem izčrpali bistvo mišljenja?«³ Marksistična filozofija trdi, da s tem ne bomo izčrpali bistva mišljenja. Mišljenja ni mogoče reducirati na fiziološke procese, ki se razvijajo v čutilih in človeških možganih. Mišljenje je nova lastnost materije, ki se kakovostno razlikuje od zgolj fizioloških procesov. To popolnoma potrjuje sodobna znanost. V zadnjih desetletjih se je razvila nova znanstvena panoga, ki omogoča proučevanje mehanizma mišljenja, teorija o električnih tokovih v človeških možganih. Najbolj zanimiva posebnost električnih tokov v človeških možganih je značilni, skoraj enakomerni ritem tako imenovanih valov alfa z intenzivnostjo 10 tresljajev na sekundo (10 hercov). Enakomerna električna nihanja v možganih lahko opazimo skoraj pri vseh zdravih ljudeh, toda čeprav obstoji pri raznih ljudeh splošna sorodnost ritma v možganih, ima ta ritem pri slehernem človeku svoje posebnosti. Če nekomu zastavimo,

¹ *J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?*, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ. 1948, str. 24.

² *K. Marx in Fr. Engels, Dela, XIV. zv., str. 349.*

³ *Fr. Engels, Dialektika narave, str. 199.*

naj reši določeno nalogo, tedaj enakomerni valovi izginjajo in pojavljajo se hitra nihanja. Pri napornem duševnem delu doseže intenzivnost valov do 1000 tresljajev na sekundo. Hitro nihanje traja toliko časa, dokler človek rešuje nalogo, potem pa se povrnejo normalni valovi alfa. Če opazujemo na tabeli oscilografa¹, ki je postavljen v drugi sobi, kako se pri takem eksperimentu v možganih menjavajo tokovi, lahko skoraj brez napake napovemo, kdaj je nekdo začel in končal reševati nalogo. Električna nihanja v človeških možganih omogočajo objektivno fiziološko proučevanje dejavnosti centralnega živčnega sistema, vendar pa ne izčrpajo bistva miselnega procesa.

Mišljenje je posebna lastnost visoko organizirane materije, ki se razlikuje od vseh drugih lastnosti materije: mišljenje ni materialno, ni snovno, čeprav je produkt telesnega organa — možganov, in čeprav je povezano z materialnimi procesi v organizmu. Misel ni materija, ki bi jo lahko ločili od možgan; ko možgani mislijo, ne izločajo nobenih snovi, ki bi jih lahko imenovali misli.

V možganih se nobena snov ne pretvarja v misli. V možganih se — kakor na primer v mišicah — seveda razvijajo procesi oksidiranja; arterialna kri, ki priteka v možgane, odteka kot venozna. Toda ti procesi ne odkrivajo bistva in značaja miselne dejavnosti možgan. Mišljenja ne smemo istovetiti z njegovo fiziološko osnovo.

Mišljenje je produkt možgan, toda ne kot materialni produkt možgan, ampak kot posebna lastnost visoko organizirane materije, kot posebna sposobnost možgan. Lenin navaja besede Dietzgena, da se »duh nič bolj ne loči od mize, svetlobe ali zvoka, kakor se te stvari ločijo druga od druge« — in pristavlja: »To je očitno nepravilno. Da sta i misel i materija

¹ Aparat za merjenje.

,resnična', t. j. da obstajata, to je res. Toda če imenujemo misel materialno, to pomeni, da napravimo nepravilen korak k mešanju materializma z idealizmom.«¹

Mišljenje spada med take lastnosti materije, ki jih ne moremo meriti s tistimi merili, ki jih navadno uporabljamo za materialna telesa.² Za razliko od materialnih oblik zunanjega sveta, ki obstajajo v prostoru, pa misel kot podoba, kot idealna oblika materialnih, izven nas obstoječih stvari ne zavzema prostora. Možgani in njihovi deli so razmeščeni v prostoru in imajo tri dimenzije. Toda misli in občutki nimajo niti dolžine niti širine niti debeline ali višine. Izrazi kot »precizna misel«, »globoka misel« itd. se ne uporabljajo v prostornem, ampak v prenesenem pomenu. Mišljenje kot proces traja seveda vselej nekaj časa, psihični procesi pa se prostorno omejujejo na skorjo velikih možgan. Toda tu gre za naravni fiziološki proces, medtem ko misli kot idealni odraz stvari in pojavov zunanjega sveta v resnici ne zavzemajo nobenega prostora, t. j. nimajo fizične razsežnosti.

V nasprotju z vulgarnim materializmom, ki trdi, da pomeni priznanje nematerialnosti mišljenja priznanje obstoja duhovne substance in baje vodi k zanikanju materialne enotnosti sveta, pa dialektični materializem uči, da je zavest kot nekaj idealnega, duhovnega — pojav enotnega materialnega sveta in ni nikakršna substanca. Pri utemeljevanju teze o enotnosti materialnega sveta je tovariš Stalin pisal naslednje: »Po Marxovem materializmu sta zavest in bit, ideja in materija, dve različni obliki istega pojava, ki se imenuje, če govorimo

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 199—200.

² V začetku tega stoletja so vsi ameriški, angleški in nemški časopisi objavili sleparsko novico, da je nekaterim zdravnikom uspelo stehtati človeško dušo in da ta duša tehta približno 30 gramov.

splošno, narava ali družba. Potemtakem se niti ne izključujeta niti ne predstavljata enega in istega pojava.«¹

Bistvo mišljenja je odražanje v določenih podobah, v idealnih oblikah izven nas obstoječega materialnega sveta. Idealno, pravi Marx, ni nič drugega kakor materialno, presajeno v človeško glavo in preoblikovano v njej.

Napredni filozofi v deželah zunaj Sovjetske zveze so pravilno razumeli in ocenili marksistični nauk o mišljenju. Napredni ameriški filozof Roy Wood Sellars piše: »Marxu, Engelsu, Leninu so bile znane take podrobnosti v zvezi s spoznavno teorijo, kakršnih Vogt očitno ni poznal. Vedeli so, da zavest ni sekrecija, ampak zapleten odraz, ki je precej svejevrstno povezan s funkcioniranjem možgan.«²

5. Človeška zavest — produkt družbene zgodovine

Zavest v pravem pomenu besede ima samo človek, zavest je »od vsega začetka družben produkt in bo to tudi ostala, dokler bodo živeli ljudje«.³ Zavest, pravi Marx, ne more biti nič drugega kakor zavest o biti.

Za razliko od človeka uravnavajo duševnost in obnašanje živali nesvestne, slepo delujoče biološke potrebe. Vse oblike duševnosti in obnašanja živali nastajajo v procesu prilagajanja h okolju na podlagi bioloških oblik eksistence. Instinktivna oblika obnašanja — to so dedna, stereotipna dejanja, ki so včasih precej smotrna. Čebele indelujejo iz voska z

¹ J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 25.

² Roy Wood Sellars, Reflection on Dialectical Materialism. Quarterly Journal »Philosophy and Phenomenological Research«, No. 2, vol. V, Buffalo, New York, December 1944, str. 163.

³ K. Marx in Fr. Engels, Dela, IV. zv., str. 21.

veliko natančnostjo šesterokotne celice. Ptice selivke potujejo spomladi in jeseni s severa na jug in nazaj po isti poti. Ribe plavajo iz morij v reke, da bi odlagale ikre itd.

Idealisti pripisujejo pojmu »instinkt« neznanstven smisel in razlagajo to obliko živalskega obnašanja z delovanjem nekakšne nadnaravne mistične sile. Na podlagi smotrnosti instinktov so nekateri psihologi živalim na raznih razvojnih stopnjah pripisovali intelektualne sposobnosti človeka.

V nasprotju z idealizmom razlaga materializem instinktivno obliko obnašanja živali na podlagi Darwinove znanstvene razvojne teorije. Instinkt je dedna oblika prilagajanja živali, ki se je razvila pri različnih živalih v procesu njihove biološke evolucije in ki ima svoj pomen in svojo objektivno smotrnost samo v določenih eksistenčnih pogojih. Instinkt je popolnoma slep, avtomatičen in postane nesmotern, če spremenimo stereotipno situacijo. Če ponirkovo jajce nekoliko premestimo, ko ponirka odleti, ta po svoji vrnitvi sede spet na prejšnje mesto in greje prazno skalo, čeprav leži jajce v njeni neposredni bližini. Značaj instinktov je odvisen od anatomskega ustroja, od fiziološkega stanja živalskega organizma in od centralnega živčnega aparata. Osnovni biološki pomen instinktov je v tem, da živali omogočajo, da se prilagodi obdajajočemu jo okolju.

Čeprav je instinktivna dejavnost pri živalih v pretežni večini primerov objektivno smotrna, si vendarle same živali ne postavljajo smotrnih ciljev, pri izvajanju teh ali onih akcij se podrejajo nesvestnim nagnjenjem. Svoje instinktivne akcije izvajajo dovršeno in brez prejšnjega pouka: ptice instinktivno pletejo gnezda, račke plavajo, bobri gradijo jezove, pajki pletejo pajčevine itd. Živali izvajajo svoje instinktivne akcije celo tedaj, kadar nimajo od njih sploh nobene koristi.

Razen instinktivnih, t. j. podedovanih oblik obnašanja se pri živalih oblikujejo na podlagi priučitve ali individualnih izkušenj tudi individualno spremenljive oblike obnašanja — navade, na podlagi katerih nastajajo različne asociacijske zveze. Čebele lahko n. pr. naučimo, da nosijo med v uljnjak določene barve. Vendar pri višjih nevretenčarjih prevladuje instinktivna, fiksirana oblika obnašanja. Pri vretenčarjih, zlasti pri sesalcih, katerih razvoj vodi k primatom, pa dobijo odločilni pomen spremenljive, individualno pridobljene oblike obnašanja.

Glede vprašanja o živalskem intelektu obstajajo danes v zoopsihologiji različna stališča. Ena smer, katere najbolj vidna predstavnika sta ameriška znanstvenika Thorndike in Watson, popolnoma zanika celo zaplodke zavesti pri živalih. Druga smer pa nasprotno stremi k temu, da bi razložila obnašanje živali z obstojem nekakšne zavesti, podobne človeški (W. Kessler). Prvo stališče vodi k zanikanju genetične zveze človeka z živalstvom, drugo pa briše kvalitetne meje med živalsko duševnostjo in človesko zavestjo. Niti prvo niti drugo stališče ni znanstveno in sprejemljivo za dialektični materializem.

Zanikanje genetične zveze med živalstvom in človekom onemogoča razjasnitev nastanka zavesti; na podlagi tega stališča se nastanek in razvoj zavesti spremenita v pravcati čudež. Nastanek zavesti je dejansko mogoče razumeti samo v zvezi s prejšnjimi oblikami razvoja organske materije. Pri sesalcih se v zvezi z razvojem možganske skorje razvija tudi sposobnost združevanja, integriranja posameznih občutkov v enotno podobo stvari. Zaplodki zavesti se razvijajo že pri živalih. Višje razvite živali se ne podrejajo samo slepemu instinktu, ampak si zapomnijo in spoznajo kraj, izbirajo hrano itd. »Pri živalih se sposobnost za zavestna, načrtna dejanja

razvija skladno z razvojem živčnega sistema in doseže pri sesalcih že precej visoko razvojno stopnjo.«¹ Razmeroma visoka razvojna stopnja centralnega živčnega sistema pri človeku podobnih opicah je privedla do tega, da se je razvila sposobnost odražanja stvari v njihovih zvezah in medsebojnih odnosih, da so se pojavile nove, posebne oblike obnašanja. Pri opicah n. pr. je visoko razvita manipulativna dejavnost. Ta posebnost opic je navadno v zvezi z njihovo radovednostjo. Opice posebno privlači novost nekega predmeta, ko pa se z. njim seznanijo, zanimanje zanj pojema. To si lahko razložimo s posebno usmerjenostjo naravnega izbora, ki je v zvezi z biološko posebnostjo opičje prehrane. Opice se hranijo s plodovi, mladikami dreves, mehkim strženom itd. To hrano je treba najti, treba je razločevati užitne predmete od neužitnih, zato pa je treba marsikdaj kaj preizkusiti, streti včasih zelo trdo lupino (orehov, plodov s trdo skorjo itd.). Čim bolj marljivo se išče, tem bolj je zagotovljen uspeh pri iskanju novih vrst hrane, tem obilnejša je prehrana. Naravni izbor torej pospešuje razvoj manipulativne dejavnosti opic, razvoj organizacije živčevja in primitivnih oblik zavesti.

»Z živalmi nas družijo«, je pisal Engels, »vse oblike razumske dejavnosti.«² Ze nižje opice poznajo praktično analizo — razbijanje orehov, plodov itd. Višje, človeku podobne opice pa kažejo sposobnost za praktično sintezo — pristavljajo predmet k predmetu in ga uporabljajo kot »orodje«.

Poizkusi akademika Pavlova so potrdili, da obstoji pri više razvitih živalih v zarodku zavestno obnašanje. Zarodke razuma (intelekta) opazamo pri više razvitih živalih, zlasti pri

¹ Fr. Engels, Dialektika narave, str. 142.

² Fr. Engels, Dialektika narave, str. 178.

človeku podobnih opicah. Človeku podobne opice so v posebnem, umetno ustvarjenem položaju sposobne razmeroma zapletenih dejanj. Če ne morejo doseči predmeta, ki je vzbudil njihovo zanimanje, tedaj so opice v večji meri kakor druge živali sposobne iskati in najti način, da pridejo do njega. Za razliko od drugih živali so opice sposobne uporabljati predmete kot »orodje«, da dosežejo vabo; v posameznih primerih niso samo sposobne uporabljati gotove predmete, ampak jih celo prilagajajo svojemu namenu in kombinirajo, da bi dosegle svoj cilj. Eksperimenti sovjetske znanstvenice Ladigine-Kots so pokazali, da imajo šimpanzi elementarne spoznavne sposobnosti — primitivne abstrakcije (abstrakcijo barve od oblike in velikosti).

Vendar predstavlja razvoj duševnosti pri živalstvu le predzgodovino zavesti. Njena prava zgodovina se pričinja šele z razvojem človeške družbe. Zavest, intelekt kot sposobnost izdvojiti določene, za dejavnost bistvene lastnosti danega položaja in uravnati svoje obnašanje v skladu z njim — to sposobnost imajo samo ljudje. Duševnost je nesvestna celo pri opicah, notranje spodbude, ki uravnavajo njihovo obnašanje, so v osnovi še vedno instinktivne. Zavest je torej posebna oblika odražanja objektivne realnosti, ki človeško duševnost kvalitetno loči celo od duševnosti najvišje organiziranih živali.

Zvezo evolucije človeka z delovno aktivnostjo je prvi odkril Engels v svojem spisu »Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka«. Tisto, kar je pri živalih v zaplodku, postane za človeka glavna značilnost. Tista primitivna »delovna sredstva«, katerih so se sporadično, slučajno posluževale nekatere živali, nimajo nobene pomembne vloge v njihovi borbi za obstoj. Izdelovanje in uporabljanje delovnih orodij ni osnova biološkega prilagajanja živali. Človeški prednik, ki se biološko ni skoraj prav nič

razločeval od praopice, je postal človek v pravem pomenu besede le zaradi tega, ker je v procesu prilagajanja k obdajajočemu ga okolju in v procesu zadovoljevanja svojih potreb začel izdelovati delovna sredstva.

Roka, ki je prijela kamen ali palico in se ju naučila uporabljati in — kar je glavno — ju izdelovati kot proizvajalno orodje, ta roka se je postopno spreminjala v roko kot organ dela. Uporabljanje prednjih udov za delovne procese je pri pračloveku utrdilo pokončno držo telesa in pospešilo razvoj pokončne hoje. To dejstvo je povzročilo bistvene spremembe v bioloških posebnostih zgradbe organizma in s tem tudi človeškega obnašanja. Pokončni hoji pripisuje Engels velik pomen pri preobrazbi opice v človeka. Pokončna hoja osvobodi roke, roka pa je imela odločilno vlogo pri učlovečenju opice. Ravno roka omogoča človeku izdelovati orodje in izvajati najrazličnejše funkcije. Da bi pokončna drža, ki osvobaja roke, postala za človeka nujna, je bilo na drugostrani potrebno, da so se roke specializirale za delovne funkcije, t. j. da je postalo delo nujen pogoj za obstoj človeka. Pokončna hoja je spremenila obliko habtenice, precej je spremenila vratna vretenca in položaj glave, s čimer je bil omogočen razvoj velikih možganskih polut. Hkrati stem se je izvršila transformacija iztegnjenega opičjega gobca v človeski obraz s podbradkom; podbradek je služil za pritrditev mišičevja, ki uravnava gibanje jezika in ki je hkrati s spremembami v zgradbi neba v ustih, razmestitvi zob pa tudi s spremembami prsnega koša — ustvarilo aparat za artikuliran govor.

Tovariš Stalin poudarja biološke pogoje za razvoj človeške zavesti in piše naslednje: »če bi hodila opica vedno po štirih, če bi ne bila vzravnala hrbta, bi bil njen potomec — človek — ne mogel svobodno rabiti pljuč in glasilk in bi tako ne mogel govoriti, to pa bi v temelju

zadržalo razvoj njegove zavesti. Ali dalje: če bi se opica ne bila postavila na zadnje noge, bi bil njen potomec — človek — prisiljen hoditi vedno po štirih, gledati v tla in od tam črpati svoje vtise, ne bi mogel gledati kvišku in okrog sebe in bi potemtakem ne mogel dajati svojim možganom več vtisov, kot jih ima četveronožna žival. Vse to bi temeljito zadržalo razvoj človeške zavesti.«¹

Odločilno vlogo v razvoju človeške zavesti je imela njegova družbena bit, delo. Izdelovanje in uporabljanje delovnih sredstev ni spremenilo le strukture organizma, ampak tudi človekovo obnašanje: ker je imel različno orodje in je lahko ubijal živali, se je začel v večji meri hraniti z mesom, kar je precej skrajšalo čas, ki ga je potreboval, da se je nahranil. S tem je pridobil več časa za svoje delo.

Tako je torej delo, kot pravi Engels, ustvarilo človeka samega. Če je bila v procesu učlovečenja opice vodilni organ roka, tedaj je imelo vodilno vlogo v tem procesu delo. Po zaslugi dela »je človeška roka pridobila tisto visoko stopnjo popolnosti, na kateri je mogla pričarati Raffaelove slike, Thornwaldsenove kipe in Paganinijero glasbo.«²

V delu najdemo razlago za specifičnost človeške zavesti. Za razliko od živali se človek v svoji praktični dejavnosti ne ravna po instinktivnih nagonih, po bioloških impulzih, ampak po zavesti, ki se je oblikovala pod vplivom družbeno — delovne aktivnosti. Mišljenje ljudi, njihova zavest, je torej drugotna, je proizvod njihove delovne aktivnosti, njihove družbene bití. Ko na

¹ *J. V. Stalin, Anarhizem ali socializem?*, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 22.

² *Fr. Engels, Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka*, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 9.

določeni stopnji razvoja materialnega sveta zavest nastane, se v svojem nadaljnjem razvoju kakovostno spreminja glede na zgodovinske pogoje.

Za delom je imel velik vpliv na razvoj človeške zavesti človeški govor. Potreba po govoru je nastala pri naših prednikih med skupnim delom v delovnem procesu. Delo je združevalo ljudi in jim zapovedovalo vzajemno podporo in medsebojno pomoč. Vsakdanja človeška praksa je čedalje bolj poudarjala prednosti skupnega dela, skupno delo pa ni mogoče brez predajanja izkušenj in znakov.

Engels piše: »Izpopolnjevanje dela je nujno prispevalo k temu, da so se člani družbe tesneje povezali, ker so se množili primeri medsebojne pomoči, sodelovanja in se je jasnila zavest, da je tako sodelovanje koristno za vsakega posameznika. Skratka, nastajajoči ljudje so prišli do tega, da so si *imeli kaj povedati*. Potreba si je ustvarila organ: nerazvit opičji gravec se je polagoma, vendar zanesljivo preoblikoval; modulaciji je sledila popolnejša modulacija in ustni organi so se polagoma naučili izgovarjati drug artikuliran glas za drugim.«¹ Delovna aktivnost človeka, ki je spremenila njegovo biološko naravo, je ustvarila organ govora in sprožila njegovo dejavnost. Govor ni mogoč brez ustreznega govornega organa; v dejavnosti tega organa pa ima vodilno vlogo mehanizem govornega živčevja v skorji velikih možganskih polut. Živali nimajo govora, zato tudi v skorji velikih polut možgan ni mehanizma tistega živčevja, ki zagotavlja izgovarjanje, razumevanje, pisanje in branje besed. Tudi periferni govorni organi ptic, razen papagaja, niso sposobni za izgovarjanje artikuliranih

¹ Fr. Engels, Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 10.

glasov. Američan Harner je ob koncu XIX. stoletja s pomočjo fonografa zapisal »opičji jezik«. Njegove trditve pa niso vzdržale resne kritike. Papagaj zaradi ustrezne zgradbe svojih govornih organov lahko posnema človeka, lahko ponavlja človeške besede, vendar pa ni sposoben, da bi z besedami označeval predmete in pojave iz obdajajočega ga sveta.

Kakor zavest tako je tudi jezik produkt družbenega življenja, oba sestavljata dialektično enoto. Jezik je prav tako starodaven kakor človeška zavest. Oba nastajata sočasno v delovnem procesu. Govor je oblika obstoja človeške misli. Misel se v procesu govora ne le izraža, ampak tudi oblikuje. Čeprav jezik in mišljenje sestavljata enoto, vendar nista istovetna. Struktura besed se izraža v slovnici, struktura mišljenja pa v logiki. Zato so enako nezanstvene tiste teorije, ki istovetijo mišljenje in jezik, kakor tudi one, ki ju postavljajo v medseboino nasprotje in opredeljujejo govor le kot zunanji izraz misli.

Nerazumevanje in ignoriranje dialektične enotnosti med mišljenjem in govorom vodi k idealizmu in metafiziki. Tipično metafizična so modrovanja buržoaznih filozofov o zvezi med besedo in pojmom. V buržoaznem jezikoslovju je dolgo časa gospodovalo naziranje, ki je gledalo na besede kot na nekaj, kar je neodvisno od pojmov. Ko je marksistična filozofija razbila to napačno stališče, so buržoazni jezikoslovci postavili novo, nič manj napačno teorijo: ti jezikoslovci trdijo, da besede ustvarjajo, porajajo pojme. S tem je bila odprta pot za idealistične izmišljotine o jeziku kot tvorcu spoznanja.

Samo dialektično-materialistična teorija o jeziku in mišljenju nam omogoča odkriti resnično razmerje med besedo in pojmom. To razmerje je v tem, da pojem ne obstoji brez besede, vendar ga ne ustvarja beseda; nadalje v tem, da je tako

glede besed kakor tudi glede pojmov prvotna materialna bit, ki jo odražajo pojmi in izražajo besede. Besedne vrste so zunanji izraz logičnih formul mišljenja. Sintaksa ustaljuje besedne vrste, ki omogočajo izražanje logičnih oblik, in odraža zgodovinski razvoj logičnega mišljenja.

Raziskavanje sovjetskega jezikoslovja (akademik N. I. Marr, akademik I. I. Meščaninov in drugi) potrjuje, da brez družbenega dela ne bi bilo govora, da je govor v pravem pomenu besede mogoč le v neločljivi zvezi z mišljenjem.

Človeški jezik je imel spočetka kompleksni značaj: kretnje, mimika, glasovi in telesni gibi so se zlivali v eno samo celoto. Ta jezik je bil izrazna oblika prvotnega mišljenja.

Postopno je nastal ročni govor kot posebna oblika ali stopnja kinetičnega govora. Po raziskavanjih francoskega znanstvenika Levy Bruhla, pračlovek ne le da ni mogel govoriti, ampak niti ni mogel misliti brez pomoči rok.¹

Roka torej ni bila spočetka samo orodje proizvodnje, ampak tudi orodje govora, gibi rok so bili oblika za izražanje mišljenja. Prvotni govor so sestavljali tudi glasovi, vendar še niso bili artikulirani in so bili podrejeni celotnemu kompleksu govora. Zato niso imeli v govoru odločilnega pomena.

Toda jezik kretnej in mimike je bil siromašen in ščasoma ni več zadovoljeval delovnih pogojev, ker so kretnje vidne samo na krajšo razdaljo. Po zaslugi počasnega, toda nenehnega spreminjanja grgavca prvotnih opic v razvit govorni organ, kar je trajalo na tisoče in tisoče let, se je neartikuliran govor postopoma razvil v artikuliran človeški govor.

Razvoj govora je bil posledica proizvodnega občevanja ljudi in je povzročil kakovostno preobrazbo človeškega mišljenja. Po posredovanju

¹ Marks. fil. materializem — 15

besed, ki so odražale pomen predmetov in zvezo med njimi, so nastali spočetka konkretni, pozneje pa tudi abstraktni pojmi, razvijalo se je teoretično mišljenje.

Človeško mišljenje kot funkcija možgan in odraz resničnosti je v svoji osnovi enotno in ga določajo splošne, vsem ljudem skupne biološke predpostavke. Poizkusi sodobne buržoazne filozofije, da bi utemeljila načelne in absolute razlike med tipi mišljenja različnih ras in narodov, da bi dokazala nelogičen, mističen značaj mišljenja nekaterih ras, taki poizkusi so neznanstveni in vseskozi reakcionarni.

Vendar je človeško mišljenje, ki je odvisno od razvoja praktične dejavnosti, prehodilo dolgo zgodovinsko pot razvoja. V tem razvojnem procesu so se oblike mišljenja spreminjale in izpopolnjevale. Med današnjim mišljenjem in tistimi oblikami mišljenja, ki so bile lastne pračloveku, ležijo — kot nam priča zgodovina jezikov — prehodne etape. Če primerjamo zgodovinske etape človeškega mišljenja, se pokažejo *kakovostne razlike*, odvisne od družbene biti.

Pri določanju logičnosti mišljenja izhaja marksistična filozofija iz odnosa med mišljenjem in bitjo. Logični so vsi tisti miselni procesi, v katerih se približno pravilno odraža objektivna logika zunanjega sveta, t. j. zakonite zveze in medsebojni odnosi stvari in pojavov. Mišljenje praljudi je približno pravilno dojemalo in se zavedalo nekaterih zvez med stvarmi, ki so bile najbolj bistvene za njihovo življenje. Bilo je torej logično. Logika najstarejše razvojne stopnje pa je bila zelo nerazvita in primitivna. Prvotno mišljenje je operiralo s čutnimi podobami, z dojetji. Mišljenje je tem bolj konkretno, čim globlje prodiramo v njegovo zgodovino.

Pri prvotnih ljudeh imata mišljenje in jezik konkretno-slikovit značaj. Po raziskavanjih Levy

Bruhla prevladujejo v jezikih primitivnih plemen čutno-konkretni liki; oznake vrst, ki izražajo abstraktne pojme, pa skoraj popolnoma manjkajo. Posebnosti mišljenja se odražajo tudi v strukturi jezika; na začetnih stopnjah razvoja še manjkajo splošni pojmi in glagoli. Laplandci n. pr. nmajo besede, da bi označili pojem »sneg«, imajo pa besede, s katerimi označujejo različne vrste snega. Malajci imajo besede za oznako sleherne barve, toda do konca XIX. stoletja še niso imeli besede, da bi izrazili abstraktni pojem barve sploh. Tasmanci¹ so imeli posebno besedo za sleherno vrsto drevesa, niso pa imeli besede, da bi izrazili splošni pojem drevesa. Abiponi nimajo besed, da bi izrazili splošne pojme »človek«, »čas«, »telo« itd. Indijec si težko predstavlja abstraktni pojem »oko«. Treba mu je razložiti, za čigavo oko gre, za živalsko ali človeško. V mnogih jezikih primitivnih plemen manjkajo besede za oznako pojmov »trdo«, »toplo« itd. Namesto da bi divjal rekel »trd«, bo rekel »kakor kamen«; namesto topel bo rekel »kakor sonce«. Jezik primitivnih plemen je znak siromašnosti njihovega abstraktnega mišljenja. Razvoj misli, ki operira z abstraktnimi pojmi, spremlja zmanjševanje opisnega gradiva, ki je tako značilno za prvoten jezik in prvotno mišljenje.

Mišljenje s pomočjo pomov je plod zgodovinskega razvoja. Čim bolj zapletena in vsestranska je postajala praktična dejavnost človeka, tem globlje se je v njegovi zavesti odražalo bistvo stvari in pojavov. Izkušnje, nakopičene v praksi, so privedle do izločanja glavnega, bistvenega v stvareh in pojavih, privedle so do nastajanja pojmov. Osnovna razvojna pot človeškega mišljenja je potekala od otipljivega, ozko praktičnega mišljenja — v

¹ Angleški kolonizatorji so krvoločno in neusmiljeno iztrebili vse Tasmance.

katerem se oblika še ni ločila od vsebine, število od štetega, pojem od predmeta — k abstraktnemu, teoretičnemu mišljenju.

Proces abstrakcije nastaja že v prvotnem mišljenju. čeprav njegova otipljiva, konkretna oblika zelo omejuje možnosti oblikovanja pojmov. V tem procesu ima velik pomen nastanek artikuliranega govora, v katerem najde mišljenje s pomočjo pojmov adekvatno obliko izražanja.

Razvoj in kompliciranje mišljenja temeljita na praktični dejavnosti ljudi, po kateri in preko katere človek čedalje globlje in čedalje širše spoznava zakonitosti objektivnega sveta. Preden se v človeski zavesti izkristalizira logična formula, mora biti tisočkrat praktično opravljena in ponovljena, kajti subjektivna logika je le odraz, logike stvari, odraz objektivne logike in zakonitosti zunanjega sveta.

V procesu praktične in teoretične dejavnosti odražajo človeški možgani vedno nove in nove strani realnosti, čedalje globlje prodirajo vanjo. Tudi jezik ni neodvisen od tega procesa. Sleherno napredovanje zanosti izpopolnjuje tudi jezik in njegove oblike. Jezik je čudovita zakladnica. Njegova veličastna zgodovina ohranja spomin na to, s kakšno vztrajnostjo je prodiral človek v neizčrpno spoznavanje sveta.

Razkrajajoča se buržoazna filozofija na najbolj strupen način napada znanstveno, materialistično teorijo o jeziku. Še nikoli v zgodovini niso tako napadali jezikoslovja, kakor ga napada v zadnjem času trhla semantična filozofija. Semantiki trdijo, da jezik ni v nobeni zvezi z realnostjo. Razvoj govora razglašajo za veliko zlo, ki je vir osnovnih zablod človeštva. Vse nesreče in katastrofe ljudi izvirajo po njihovem mnenju iz tega, ker ljudje nepravilno uporabljajo besede. Da bi zabrisali realna, socialno-ekonomska protislova kapitalistične družbe in skrili resnične vzroke

mednarodnih konfliktov, vojn itd., valijo semantiki krivdo na jezik in vidjo v njem vir vseh katastrof v znanosti in družbenem življenju. Richard North, eden izmed semantik, trdi naslednje: »Velik del krivde za skoraj vse nesreče, zaradi katerih trpi človeštvo, leži na jeziku kot občevalnem sredstvu. Sumničenje in medsebojno nezaupanje mednarodne diplomacije, bedasta razcepljenost družbe na osamljene grupacije z antagonističnimi interesi, nepravična porazdelitev svetovne produkcije med prebivalstvom, brezposelnost, neumne napake državljanov, anahronizem zakonodavcev, velikansko zapravljjanje časa in energije, strahote vojn — vse to si lahko razložimo, čeprav ne v celoti, z enim in istim vzrokom.«¹ Semantika se razglaša za »znanost nad znanostmi«, za univerzalno sredstvo za razvozlanje vseh vprašanj filozofije, za čudežno sredstvo, ki je poklicano odrešiti človeštvo vseh težav in ozdraviti življenje ljudi. Isti North piše: »Nova znanost trdi, da je mogoče doseči ozdravljenje z izboljšanjem občevalnih sredstev; morda tega ne bomo dosegli takoj, vendar pa razmeroma hitro.«² S tem namenom postavljajo v Angliji in Ameriki različne koncepcije jezika, uvajajo jezikovne reforme itd.

Z razglašanjem, da je jezik prvoten, mišljenje drugotno, objektivna realnost pa tretjevrstna, jemljejo semantični mračnjaki besedam njihovo logično vsebino, spreminjajo jih v prazne znake, ki nič ne pomenijo, logično mišljenje pa reducirajo na kombiniranje teh znakov. Po trditvah semantične filozofije so pojmi, kakor n. pr. »stvar«, »objekt«, »lastnost«, »odnos«, »prostor«, »čas itd., prazni, brezpredmetni in

¹ R. North, Semantics, the Science of Mutual Understanding, »The Hibbert Journal«, April 1947, vol. XLV., No. 3, str. 227.

² Prav tam.

nesmiselni izrazi. Eden izmed stebrov te filozofije, amerikanizirani Avstrijec Rudolf Carnap, piše naslednje: »Dejstvo, da se moramo posluževati teh besed, je le plod nepopolnosti jezika, t. j. njegove nepopolne sintaktične strukture.«¹

Tako skušajo lakaji imperializma s prevratom v jezikoslovju nadomestiti neizbežni prevrat v družbeni strukturi kapitalizma.

6. U poraba načel marksističnega filozofskega materializma o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti na zgodovino družbe, na praktično dejavnost partije delavskega razreda

Razširjenje načel marksističnega filozofskega materializma o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti na proučevanje družbenega življenja, na proučevanje družbene zgodovine, razširjenje teh načel na zgodovino družbe in praktično dejavnost partije proletariata ima velikanski pomen.

»Če je priroda, bit, materialni svet prvotno, zavest, mišljenje pa drugotno, izvedeno, če predstavlja materialni svet objektivno realnost, obstoječo neodvisno od zavesti ljudi, zavest pa je odraz te objektivne realnosti, tedaj sledi iz tega, da je tudi materialno življenje družbe, njena bit prvotno, njeno duhovno življenje pa drugotno, izvedeno, da je materialno življenje družbe objektivna realnost, obstoječa neodvisno od volje ljudi, duhovno življenje družbe pa je odraz te objektivne realnosti, odraz biti.

To se pravi, da vira za formiranje duhovnega življenja družbe, vira za nastanek družbenih idej, družbenih teorij, političnih nazorov, političnih ustanov ne smemo iskati v teh idejah, teorijah, nazorih, političnih ustanovah samih,

¹ R. Carnap, *The Logical Syntax of Language*, 1937, str. 294.

temveč v pogojih materialnega življenja družbe, v družbeni biti, ki so njen odraz te ideje, teorije, nazori in podobno ...

Kakršna je družbena bit, kakršni so pogoji materialnega življenja družbe, takšne so njene ideje, teorije, politični nazori, politične ustanove.

V zvezi s tem pravi Marx:

„Ne določa zavest ljudi njihove biti, temveč obratno, njihova družbena bit določa njihovo zavest.“¹

Utemeljitelja zgodovinskega materializma, Marx in Engels, sta razčlenjevala to pomembno misel v vseh svojih delih. To temeljno načelo zgodovinskega materializma sta odlično nadaljevala in razvila v svojih delih Lenin in Stalin.

V naziranih o družbi in njeni zgodovini je pred nastankom marksizma kraljeval — v buržoaznih teorijah kraljuje še danes — idealizem. V glavah učenjakov je gospodovala predstava, da zavest, razum, mnenje vladajo nad svetom, da družbeno življenje, družbeno bit določajo ideje, družbena zavest, duhovno življenje družbe. Kaj pa določa duhovno življenje družbe? Kje je vir idej, nazorov in teorij? Zakaj so v različnih dobah nastale pri ljudeh različne ideje, nazori in teorije? Kako naj si razložimo spreminjanje idej in zavesti? Na vsa ta zelo važna vprašanja prejšnje teorije niso mogle znanstveno odgovoriti. Zato so filozofi pred Marxom pojmovali zgodovino človeške družbe kot kaos slučajnosti, napak in zablod. Tok godovine se jim je zdel nekaj samohotnega, t. j. zanikali so objektivno zgodovinsko zakonitost. Ne samo idealisti, tudi materialisti pred Marxom niso mogli pojasniti značaja družbenega življenja, niso mogli

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 114.

razumeti materialnih pogojev zgodovinskega razvoja.

Marx in Engels sta pregnala idealizem iz znanosti o družbi. Odkrila sta objektivno, materialno osnovo družbenega življenja, ki je neodvisna od zavesti ljudi. Z razširjenjem načel marksističnega filozofskega materializma na področje družbenih pojavov sta zgradila materializem »do vrha« in premagala nedoslednost, nepopolnost in enostranost starega materializma. Marksistični filozofski materializem temelji na priznanju prvotnosti biti, materije, in drugotnosti zavesti, duha. V skladu s tem priznava zgodovinski materializem kot prvotno družbeno bit in kot drugotno družbeno zavest. Marksistični filozofski materializem uči, da je zavest odraz materije, biti. V skladu s tem uči zgodovinski materializem, da družbena zavest odraža družbeno bit. Tako marksizem-leninizem popolnoma *dosledno* rešuje osnovno vprašanje filozofije.

Toda kaj je družbena bit in zakaj je bit prvotna v družbenem življenju? Pod družbeno bitjo pojmuje marksizem-leninizem pogoje materialnega življenja družbe, in sicer predvsem način proizvodnje materialnih dobrin. Če hočemo živeti, moramo imeti hrano, obleko, obutev, stanovanje, kurjavo itd.; če hočemo imeti te materialne dobrine, jih moramo proizvajati.

Zakaj je družbena bit protna, družbena zavest pa drugotna? Materialni razvoj poteka vselej pred duhovnim razvojem. Najprej se spremeni bit ljudi, šele potem se spremeni tudi njihova zavest; najprej se spreminjajo zunanji, materialni pogoji, šele potem se ustrezno spreminjajo ideje ljudi. »O znanstvenem socializmu še ni bilo sledu,« pojasnjuje to vprašanje tovariš Stalin, »ko je že obstajal kapitalizem in se je razvijala ogorčena razredna borba; socialistična ideja še ni vznikla nikjer, ko je proizvodni proces že imel družbeni

značaj.«¹ Zmaga socializma v ZSSR je povzročila spremembe v značaju družbene zavesti. Na podlagi socialističnega načina proizvodnje, ki se je utrdil v naši deželi, so nastale tudi globoke spremembe v idejni, duhovni strukturi družbe. Moralno-politična enotnost sovjetske družbe pomeni temeljit prevrat v družbeni zavesti.

Ekonomski razvoj kot materialna osnova družbenega življenja je torej prvoten, družbena zavest, družbene ideje pa so drugotne.

Iz tega izvira važen zaključek za praktično dejavnost. Če se najprej spreminjajo ekonomski pogoji, pravi tovariš Stalin, in se ustrezno temu nato spreminja zavest ljudi, tedaj je dober in sprejemljiv samo tisti ideal, ki temelji na proučevanju ekonomskega življenja. Nezreli in nesprejemliivi so vsi tisti ideali, ki ne upoštevajo ekonomskih pogojev in se ne opirajo na njihov razvoj.

Če praktične dejavnosti ne bi gradili na podlagi potreb materialnega razvoja družbe, ampak neodvisno o njih in proti njim, tedaj bi bila taka dejavnost obsojena na neuspeh. Politika ne sme biti ločena od ekonomskega temelja družbe, od ekonomskih pogojev in predpostavk njegovega razvoja, od ekonomskih nalog družbe. Politika nujno doživi polom, če zanemarja zahteve materialnega razvoja družbe, če se loči od ekonomike. Ločitev politike od ekonomike vodi v utopizem, avanturizem in bankrotstvo. Ko je Lenin leta 1912 kritiziral utopično politiko narodnikov, je zapisal naslednje besede: »Utopija v politiki je želja, ki se ne da uresničiti niti sedaj niti kasneje, želja, ki se ne opira na družbene sile in ki je

¹ Gl. L. P. Berija, Prispевki k zgodovini boljševiskih organizacij v Zakavkazju, izd. 4, 1938, str. 119.

ne utrjuje rast, razvoj političnih, razrednih sil.«¹

Polom utopistov — med njimi narodnikov, anarhistov in eserov — pripominja tovariš Stalin, si razlagamo med drugim s tem, da niso priznavali prvenstvene vloge pogojev materialnega življenja v razvoju družbe. Utopisti niso razumeli zakonov ekonomskega in političnega razvoja družbe. Svojo praktično dejavnost so gradili na podlagi »idealnih planov«, odtrganih od realnega življenja družbe. Narodniki so hoteli zavreti razvoj kapitalizma v Rusiji in so sanjarili o tem, da bi prišli do socializma brez proletariata. Na kmečko srenjo so gledali kot na klico in podlago socializma. Toda kapitalizem se ni razvijal samo v mestih, ampak tudi na vasi, kmetje so se nujno diferencirali. Načrti narodnikov so prišli navzkriž z ekonomskim razvojem družbe. »Naloga revolucionarjev«, pojasnjuje tovariš Stalin, »ni bila v tem, da zadrže razvoj kapitalizma v Rusiji — tega bi tako ali tako ne mogli storiti. Naloga revolucionarjev je bila v tem, da se opro na tisto mogočno revolucionarno silo, ki jo poraja razvoj kapitalizma — na delavski razred, da razvijajo njegovo razredno zavest, ga organizirajo in mu pomorejo, ustvariti svojo delavsko partijo.«²

Politični avanturizem je bil značilen tudi za kontrarevolucionarne trockiste. Preziranja vredni trockisti so trgali politiko od ekonomike in postavljali fantastične načrte superindustrializacije, ne da bi upoštevali naše ekonomske možnosti. V boju proti politiki naše partije, usmerjeni k zgraditvi socializma v naši deželi, so izvajali trockisti pogubno politiko za diktaturo proletariata: vse tiste ukrepe, ki

¹ V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, IL. zv., str. 282.

² Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ. 1946, str. 16.

jih je izvajala partija nasproti kulakom, so skušali razširiti tudi na srednje kmečke sloje. To bi nujno privedlo do razpada zveze med delavci in kmeti. Ko je tovariš Stalin razkrinkaval bistvo trockizma, je pisal naslednje: »Od tod avanturizem v politiki ,levega' odklona. Od tod ,nadčloveški' skoki v njegovi politiki. Zmaga ,levega' odklona v naši partiji bi nedvomno odtrgala delavski razred od njegove kmečke baze, odtrgala bi avantgardo delavskega razreda od ostale delavske množice — privedla bi torej do tega, da bi bil proletarijat poražen in da bi bili olajšani pogoji za obnovev kapitalizma.«¹

Marksizem-leninizem nas uči, da samo tisti ideal lahko pomore proletariatu, ki ni v protislovju z ekonomskim razvojem, ki v celoti ustreza zahtevam tega razvoja. Partija proletariata, pravi tovariš Stalin, se ne sme ravnati po abstraktnih idejah, ampak po realnih ekonomskih interesih družbe, po bistvenih materialnih pogojih proizvodnje, ki so konec koncev odločilni činitelj v družbenem razvoju.

Moč in življenjska sila marksistično-leninske partije je v tem, da se v svoji praktični dejavnosti opira na potrebe materialnega razvoja družbe in da na tej podlagi gradi edino pravilno in dosledno revolucionarno politiko. Politika boljševiške partije upošteva vso celokupnost ekonomskih pogojev kot odločilnih činiteljev razvoja. Partija in sovjetska država izdelujeta svojo politično linijo na podlagi upoštevanja novih potreb in progresivnih teženj ekonomskega razvoja, gradita svojo politiko na globokem razumevanju in zavestnem uporabljanju ekonomskih zakonov socializma. Partija in sovjetska država začrtavata politično linijo socialistične graditve na podlagi dosežene stopnje

¹ J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, CZ 1948, str. 235—236.

proizvajalnih sil, da bi jih razvila na višjo stopnjo; partija in sovjetska država upoštevata obstoječe materialne rezerve kot sredstva za pospeševanje tempa gospodarske graditve, beležita nove dozorele potrebe sovjetske ekonomike in odkrivata možnosti, skrite v prednostih socialističnega gospodarskega sistema in v ustvarjalni iniciativi ljudskih množic.

Pri načrtovanju svoje politike za vsako etapo socialistične graditve v ZSSR je partija upoštevala raven ekonomike, razmerje razrednih sil v deželi in konkretne možnosti za uresničenje teh ali drugih tekočih nalog. Partija je postavila na dnevni red nove naloge šele takrat, ko so že obstajali materialni pogoji za njihovo uresničenje. Dokler je potekal proces obnavljanja gospodarstva, ki je bilo porušeno v prvi svetovni vojni in v državljanski vojni, partija ni postavljala gesla o industrializaciji kot praktični nalogi. V začetku obnovitvenega razdobja ni bilo mogoče postavljati takšne naloge zaradi tega, ker takrat ni bilo ekonomskih pogojev za njeno uresničenje. Spočetka je bilo potrebno obnoviti celotno narodno gospodarstvo: kmetijstvo, zagotoviti preskrbo mest, obnoviti lahko industrijo, ji zagotoviti surovine, povezati kmetijstvo z industrijo in nakopičiti za industrializacijo potrebna sredstva. Nova ekonomska politika, ki jo je sprejela partija, je bila edino pravilna politika za rešitev teh nalog.

Vzglede upoštevanja potreb materialnega življenja so stalinske petletke. Osnovna naloga prvega petletnega plana je bila v tem, da bi našo deželo z njeno zaostalo tehniko privedli na pot nove, sodobne tehnike in ustvarili gospodarsko podlago za uničenje izkoriščevalskih razredov v ZSSR. To nalogo, so diktirale dozorele potrebe razvoja materialnega življenja sovjetske družbe. Stara, zaostala tehnika je

ovirala napredek. Samo s prehodom k sodobni tehniki je bilo ZSSR mogoče spremeniti iz agrarne v industrijsko državo. »Država diktature proletariata,« je pisal tovariš Stalin leta 1926, »obdana od kapitalističnega sveta, ne more ostati gospodarsko samostojna, če sama ne proizvaja doma proizvajalnih sredstev in orodij, če obstane na takšni razvojni stopnji, da ostaja njeno narodno gospodarstvo privesek kapitalistično razvitih dežel, ki proizvajajo in izvažajo proizvajalna sredstva in orodja. Ostati na tej razvojni stopnji pomeni, podrediti se gospostvu svetovnega kapitala.«¹

Uresničenje stalinskih petletk je spremenilo ZSSR v močno in nepremagljivo, socialistično, industrijsko-kolhozno državo. Po zaslugi daljnovidne in jasnovidne politike partije Lenina-Stalina, ki je težila za tem, da vso deželo pravočasno pripravi na aktivno obrambo, po zaslugi te politike je Sovjetska zveza ob izbruhu druge svetovne vojne imela materialne možnosti, potrebne za uspešen odpor proti fasističnim osvajalcem in za zmago nad njimi.

Pereče potrebe realnega življenja sovjetske družbe se izražajo tudi v povojni stalinski petletki, v kateri je formulirana veličastna naloga — v najkrajšem roku obnoviti gospodarstvo, ki ga je porušil sovražnik, in prekoračiti predvojno raven razvoja narodnega gospodarstva.

Marksizem-leninizem razlaga izvor in odvisnost političnih idej, teorij, ustanov itd. od proizvodnega načina, vendar pa nikakor ne taji njihovega resnega pomena v življenju družbe. Nasprotno, marksizem-leninizem poudarja njihovo velikansko družbeno vlogo. Ko družbene, politične ideje in ustanove enkrat nastanejo, potem same postanejo sila, ki povratno učinkuje

¹ J. V. Stalin, O gospodarskem položaju Sovjetske zveze, str. 6, 1937.

na pogoje, iz katerih so se te politične ideje in ustanove rodile. Reakcionarne ideje in ustanove, ki izražajo interese izkoriščevalskih razredov in zaostalih slojev družbe, lahko zavirajo družbeni razvoj; napredne, progresivne ideje in ustanove pospešujejo ta razvoj in služijo naprednim, revolucionarnim razredom.

Aktivno vlogo naprednih idej taji »ekonomski materializem«, ki je zvrst vulgarnega materializma. »Ekonomski materializem« enostransko in vulgarno pojmuje zgodovino. »Ekonomski materialisti« zanikajo aktivni pomen politike in političnih idej, teorij in ustanov v zgodovinskem procesu ter trdijo, da je ekonomika edina aktivna sila družbenega razvoja.

»Ekonomski materializem« je tipična buržoazna teorija, ki se loči od drugih buržoaznih teorij samo po tem, da med tistimi »činitelji«, ki gibljejo družbeno zgodovino, posebno poudarja pomen ekonomskega »činitelja«. Razvoj ekonomike pa »ekonomski materialisti« pojmujejo idealistično. »Ekonomski materializem« je skopljeni materializem, ki buržoaziji ni nevaren in ga zato rada sprejema. Stališče »ekonomskega« pojmovanja zgodovine zagovarja precejšnje število »objektivnih« buržoaznih zgodovinarjev in ekonomistov. Pristaši »ekonomskega materializma« so bili E. Bernstein, »legalni marksisti«, »ekonomisti«, menjševiki, M. N. Pokrovski itd.

Kam vodi zanikanje aktivne vloge politike in političnih ustanov, idej in teorij, je pokazala usoda »ekonomistov« in menjševikov. Njihov polom, pravi tovariš Stalin, si lahko razložimo med drugim s tem, da niso priznavali mobilizirajoče, organizirajoče in preoblikujoče vloge napredne teorije, naprednih idej in da so — padajoč v vulgarni materializem reducirali njuno vlogo skoraj na nič — da so torej obsojali partijo na pasivnost, na životarjenje.

V nasprotju z vulgarnim materializmom uči marksizem-leninizem, da zavest nikakor nima pasivne vloge v razvoju družbe. Družbena zavest povratno učinkuje na razvoj družbene biti in vloga družbene zavesti je tem bolj pomembna, čim bolj pravilno odraža objektivne zakone družbenega razvoja.

Da bi lahko učinkovala na pogoje materialnega življenja družbe in pospešila njihov razvoj, uči tovariš Stalin, se mora partija delavskega razreda opirati na tako družbeno teorijo, ki pravilno odraža potrebe razvoja materialnega življenja družbe. »Sila in vitalnost marksizma-leninizma je v tem, da se opira na napredno teorijo, ki pravilno odraža potrebe razvoja materialnega življenja družbe, da dviga teorijo na višino, ki ji gre, in ima za svojo dolžnost, da do dna izkoristi njeno mobilizirajočo, organizirajočo in preobrazujočo silo.«¹

Ideje marksizma-leninizma so zvezda-vodnica proletariata, te ideje so organizirajoče in mobilizirajoče načelo njegove revolucionarne borbe. Zgled idej, ki so odločile uspeh revolucionarnega gibanja, pokazale nov kurz ruski revoluciji 1917. leta, ki so dale partiji novo orientacijo in postavile nalogo prehoda od buržoazno-demokratske k socialistični revoluciji, ta zgled so Leninove »Aprilske teze«. »Aprilske teze« so oborožile partijo, delavski razred in vse revolucionarne sile naše dežele z jasnimi cilji, realnim programom in so tako odločile usodo naše revolucije. Če bi ne bil teh novih idej, boljševiška partija oktobra 1917 ne bi mogla zmagati.

Kako velik pomen imajo napredne ideje v razvoju družbenega življenja, nam kaže posebno nazorno naša sovjetska stvarnost. Ideje Lenina in Stalina so navdihovale sovjetsko ljudstvo v dobi socialistične preobrazbe dežele in v letih

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 116.

Domovinske vojne proti nemškim fašističnim osvajalcem.

Zgled za veliko organizirajočo silo marksistično-leninističnih idej je osnovno načelo socializma »sleherni po svojih sposobnostih, slehernemu po njegovem delu«. To načelo vzgaja sovjetske ljudi v razumevanju tega dejstva, da je vestno, visokoproduktivno delo na slehernem področju nujno potrebno za družbo in za slehernega delovnega človeka. Socialistično načelo nagrajevanja po delu prispeva k temu, da se bo delo za družbo med družbenim razvojem spremenilo v navado, ki bo postopno postala prva življenjska potreba ljudi. Dialektika tega razvoja je taka, da bo prehod h komunističnemu načelu porazdeljevanja — po potrebah — ostvarjen po poti nenehnega utrjevanja in razvijanja socialističnega načela nagrajevanja po delu.

Zgled za velikanski organizirajoči, mobilizirajoči in preobrazujoči pomen politike in političnih ustanov je politika boljševiske partije in sovjetske države. Ta politika usmerja gospodarski in kulturni razvoj naše dežele. *Politika boljševiske partije in sovjetske države je življenjska osnova sovjetskega sistema.* Ta politika je zgoščen izraz naprednih, progresivnih tendenc ekonomskega razvoja. Velikansko vlogo te politike pri razvijanju in utrjevanju socialističnega načina proizvodnje določa značaj sovjetske države. Politična sila sovjetske države je v tem, da je njena politika usmerjena k zadovoljevanju osnovnih interesov delovnih množic, da se opira na ljudstvo in jo praktično izvaja ljudstvo sâmo. Po zaslugi notranje in zunanje politike komunistične partije in Sovjetske države se sovjetska družba uspešno razvija, po zaslugi te politike je sovjetska družba ustvarila svojo velikansko gospodarsko in politično moč, visoko kulturo in

dokazala svojo nepremagljivost v ognju najtežjih vojnih preizkušenj.

Partija Lenina in Stalina, ki se ravna po osnovnih načelih marksističnega filozofskega materializma, ne preobraža samo obdajajočega jo sveta, ampak tudi zavest ljudi.

Razvoj materialne strani, kakor smo že poudarili, poteka pred razvojem idealne strani. »Najprej se spremene zunanji pogoji, najprej se spremeni položaj ljudi, nato pa se ustrezno menja njihova zavest.«¹ Zaradi tega človeška zavest marsikdaj zaostaja za njihovim položajem v proizvodnji. V delu »Anarhizem ali socializem?« tovariš Stalin navaja naslednji primer: mislimo si čevljarja, ki je imel majhno delavnico; čevljar pa ni vzdržal konkurence velikih podjetnikov, zato je zaprl delavnico in postal mezdni delavec v kapitalistični tovarni čevljev.

V tovarno ni vstopil zaradi tega, da bi postal stalen mezdni delavec, ampak zaradi tega, da bi si nakopičil² denar, da bi si nabral majhen kapital in potem znova odprl svojo delavnico. Čevljarjev položaj je postal proletarski, njegova zavest pa še ni proletarska, ampak vseskozi maloburžoazna. »Z drugimi besedami, maloburžoazni položaj tega čevljarja je že izginil, ni ga več, a njegova maloburžoazna zavest še ni izginila, zaostala je za njegovim dejanskim položajem.«³

Tovariš Stalin se večkrat vrača k filozofski tezi, da idealna stran zaostaja za materialno. V poročilu o rezultatih prve petletke je tovariš Stalin dejal: »Kot marksisti morate vedeti, da zavest ljudi zaostaja v svojem razvoju za

¹ J. V. Stalin, *Anarhizem ali socializem?*, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ. 1948, str. 23.

² Marks. fil. materializem - 16

³ J. V. Stalin, *Anarhizem ali socializem?*, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 23.

njihovim stvarnim položajem.«¹ V poročilu na XVII. kongresu VKP(b) je tovariš Stalin pripomnil, da »zavest ljudi v svojem razvoju zaostaja za njihovim ekonomskim položajem«.² Iz te filozofske teze izvirajo važni politični zaključki. Če zavest ljudi v svojem razvoju zaostaja za njihovim resničnim položajem, tedaj dobiva velikanski pomen dejavnost partije Lenina-Stalina, ki je usmerjena k temu, da bi zavest ljudi vskladila z njihovim položajem v proizvodnji. V naši deželi smo temeljito preobrazili kmetijstvo, namesto oceana posameznih majhnih kmečkih gospodarstev z zaostalo tehniko smo ustvarili mehanizirano, z novo tehniko opremljeno socialistično kmetijsko proizvodnjo, ki je največja na svetu; na tej podlagi se po zaslugi vzgojnega dela partije Lenina in Stalina temeljito spreminja zavest sovjetskega kmeta.

Temeljite spremembe v zavesti celih razredov in družbenih slojev niso rezultat stihijnega razvojnega procesa, ampak smotrne, obsežne in vztrajne dejavnosti partije, ki vnaša v množice komunistično zavest.

Prebivalstvo ZSSR predstavlja po svoji družbeni bitni v velikanski večini delovne ljudi socialistične družbe. Vendar se niso vsi sovjetski državljani v enaki meri osvobodili ostankov stare zavesti. Čeprav smo sovražnike premagali, še vedno živijo ostanki njihove ideologije, ki marsikdaj pridejo na dan.

Ostanki kapitalizma v človeški zavesti se pojavljajo na različnih področjih življenja sovjetske družbe. Marsikdaj se izražajo v tem, da ljudje svoje individualne interese postavljajo nad družbene interese, da skušajo

¹ *J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, CZ 1948, str. 435.*

² Prav tam, str. 517.

urediti svoje življenje na tuj račun. To se izraža v tem, da posamezniki kršijo socialistično družbeno disciplino v podjetjih, kolhozih in državnih ustanovah; to se izraža tudi v težnjah posameznikov, da bi ropali družbeno zemljo in družbeno lastnino kolhozov, v spekulaciji itd. Kapitalistični ostanki v zavesti ljudi obstajajo tudi na ideološkem področju, zlasti na področju nacionalnih odnosov. Posamezni zgodovinarji, literati itd. si pri opisovanju preteklosti ne prizadevajo, da bi poudarili tisto, kar je družilo narode naše dežele v boju proti tujim osvajalcem in domačim zatiralcem, ampak poudarjajo tisto, kar jih je ločilo.

Tak, posebno škodljiv ostanek preteklosti carske Rusije je klečeplazenje pred tujino, malikovanje in samoponiževanje pred razpadajočo buržoazno kulturo. Tako klečeplazenje srečujemo še pri nekem zaostalem delu naše inteligence. Imperialisti skušajo izpodkopavati moč socialistične države in iščejo v naši državi oporišča za svojo špionažo in antisovjetsko propagando. Zato izrabljajo in kultivirajo ostanke kapitalizma v zavesti ljudi in poizkušajo s pomočjo lažnivega tiska, radia, kina in z vsemi sredstvi ideološke borbe zastrupljati zavest zaostalega dela sovjetskih državljanov.

Partija in sovjetska država pripisujeta velikanski pomen premagovanju ostankov kapitalizma v zavesti ljudi; v tem je sestavni del komunistične vzgoje delovnih množic, ki ima velikanski pomen za graditev komunizma v naši deželi.

Po zaslugi vodilne vloge partije Lenina in Stalina so uresničeni v ZSSR vsi pogoji za uspešno premagovanje kapitalističnih ostankov v zavesti ljudi. Politična osnova komunistične vzgoje delovnih množic je obstoj sovjetske oblasti, gospodarska osnova za rešitev te naloge

je zmaga socialističnega proizvodnega načina in hitro razvijajoče se socialistično gospodarstvo, ideološka osnova komunistične vzgoje delovnih množic pa je marksizem-leninizem.

Komunistična zavest sovjetskih državljanov, ki jo porajajo socialistični proizvodni odnosi in jo privzgaja boljševiška partija, je tisti bistveni činitelj, ki pospešuje razvoj sovjetske družbe h komunizmu.

Takšni so zaključki marksističnega filozofskega materializma o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti, po katerih se ravna partija Lenina in Stalina v svoji praktični dejavnosti.

Četrto poglavje

SPOZNATNOST SVETA IN NJEGOVIH ZAKONITOSTI

1. *Druga stran osnovnega vprašanja filozofije*

Superiornost marksistično-leninistične filozofije nad vsemi drugimi filozofskimi nauki se posebno jasno kaže pri reševanju osnovnih vprašanj spoznavne teorije. Vsa zgodovina filozofije je polna poizkusov, kako rešiti takšna vprašanja spoznavne teorije, kot je odnos med čutnim in racionalnim, med bistvom in pojavom, med nujnostjo in slučajnostjo, med končnim in neskončnim, med splošnim in posameznim itd. Ta vprašanja je reševala idealistična filozofija popolnoma neznanstveno. Stari materializem je metafizično trgal osnovne meje spoznanja na posamezne izolirane strani ter ni znal gledati na nasprotja v njihovi enotnosti. Vprašanja, s katerimi se je stoletja borila filozofska misel, je dosledno znanstveno rešila šele marksistična filozofija po zaslugi enotne uporabe dialektike in materializma. Marksizem je uporabil svojo znanstveno metodo tudi pri spoznavni teoriji. Marksizem ni uporabil materialistične dialektike le pri reševanju osnovnega vprašanja filozofije, ampak tudi pri reševanju njene druge strani.

Vprašanje o odnosu med mišljenjem in bitjo ni le vprašanje o tem, kaj naj smatramo kot prvotno: zavest ali naravo. To vprašanje ima tudi svojo *drugo stran*: ali človeška misel sploh lahko prodre v bistvo stvari? »Je li naše mišljenje zmožno spoznavati resnični svet, si moremo li v naših predstavah in pojmih o resničnem svetu ustvariti pravilno zrcalno sliko resničnosti?«¹ Ali, kakor pravi tovariš Stalin:

¹ *Fr. Engels*, Ludwig Feuerbach, CZ 1945, str. 16.

»Če obstajajo zunanji pogoji, do kakšne stopnje jih lahko dojemamo in spoznavamo.«¹

Materializem in idealizem rešujeta tudi to vprašanje na popolnoma nasproten način.

Idealisti v bistvu na ta ali oni način zanikajo, da je naše znanje verodostojno in s tem zmanjšujejo pomen znanosti. O možnosti spoznanja sveta najbolj odkrito dvomi skepticizem. (Beseda skepticizem izvira iz grške besede »skepsis« — razglabljanje, premišljevanje, v prenesenem pomenu pomeni ta beseda tudi pretehtati, omahovati.)

Za skeptike starega veka — pri katerih se zrcali dekadenca, degeneracija antične filozofije — ni značilno direktno zanikanje možnosti spoznanja, ampak le to, da so se vadrževali določnih sodb. Dvom je zanje postal načelo: o slehernem predmetu — so govorili skeptiki — je možnih dvoje, medsebojno izključujočih se mnenj trditev in zanikanje. Zato naše znanje o predmetih ni verodostojno. Starogrški filozof *Protagoras* (480-411 pred našim štetjem), katerega filozofija vsebuje elemente skepticizma, je trdil, da ne moremo določiti, kakšen je veter sam na sebi, topel ali mrzel. Enemu se zdi topel, drugemu pa mrzel. Skepticizem antičnega filozofa *Gorgija* (483-375 pred našim štetjem) se izraža v naslednjih trditvah: 1. nič ne obstoji; 2. četudi bi kaj biló, bi ne bilo spoznatno; 3. četudi je to morda spoznatno, tega vendar ni mogoče niti izraziti niti razložiti.

Pyrrhon, utemeljitelj filozofskega skepticizma (370 do 270 pred našim štetjem), je trdil, da je spoznanje stvari nemogoče, ker so čutne zaznave in človeški razum varljivi. Prepričanje o nemožnosti spoznanja stvari nas mora po

¹ *J. V. Stalin*, Anarhizem ali socializem?, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948, str. 25.

Pyrrhonovem mnenju privedi teoretično do tega, da se »vzdržujemo sleherne sodbe«, praktično pa do brezbržnega, ravnodušnega odnosa do predmetov, do »duševnega miru«.

V novejšem času je bil predstavnik skepticizma angleški buržoazni idealistični filozof *Hume* (1711 do 1776). Hume je skušal izpodkopati temelje znanosti s trditvijo, da »nas narava drži na spoštljivi razdalji pred svojimi skrivnostmi in nam omogoča spoznati samo nekatere površne lastnosti objektov«¹ Hume je priznaval, da so ljudje po naravi nagnjeni k temu, da zaupajo pričevanju svojih čutil, da v vsej svoji dejavnosti izhajajo iz priznanja, da zunanji svet obstoji, vendar je menil, da to ni res. Našemu razumu so po Humeovem mnenju dostopne samo podobe ali zaznave in naša čutila ne bodo mogla nikoli ugotoviti kakršne koli zveze med razumom in zunanjim svetom. Med našim razumom in predmeti, je modroval Hume, so naši občutki; naš razum torej ne more priti v neposredno zvezo z določenim predmetom; zato človek nima pravice, da bi razglabljal o kakršnih koli zunanjih predmetih, ki delujejo nanj, kajti ti predmeti so njegovemu razumu nedostopni. Za primer navaja Hume občutke, ki jih poraja zaznavanje mize: »Miza, ki jo vidimo, se nam zdi, da postaja manjša, če se od nje oddaljujemo; resnična miza pa, ki biva neodvisno od nas, se prav nič ne spremeni. To, kar je bilo v zavesti, je bila torej samo slika ...«² Po Humeovem mnenju z nobenimi argumenti ni mogoče dokazati, kaj povzroča zaznave našega razuma: ali predmeti, ki obstojé izven nas, ali energija našega lastnega razuma ali pa morda kak drug, neznan vzrok. To vprašanje mora rešiti naše izkustvo. Vendar pa izkustvo po Humeovem mnenju

¹ *David Hume, Raziskavanja o človeškem razumu, 1916, str. 35.*

² *V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 27.*

ne more rešiti tega vprašanja, ker razum, ki ima pred seboj le zaznave, ne more izvesti kakršnega koli izkustva, da bi ugotovil zvezo ali medsebojne odnose med zaznavami in predmeti zunanjega sveta. Če torej predpostavljamo kakršno koli zvezo med občutki in predmeti zunanjega sveta, nimamo za to nobene logične podlage. V zvezi s tem sklepa Hume, da so naši občutki naši edini objekti. Zato se človek, trdi Hume, v svojem spoznanju vrti v krogu svojih lastnih doživetij. Vso nalogo znanosti reducira Hume le na klasifikacijo občutkov ali vtisov in na obrazložitev vprašanja, na kakšen način človeški razum medsebojno združuje te vise. Tako je Hume utemeljil svoj dvom o obstoju zunanjega sveta in zanikal možnost njegovega spoznanja.

V razvoju filozofije XVIII. in XIX. stoletja se skepticizem prepleta z agnosticizmom (iz grške besede »a« — ne in »gnosis« — znanje), ki trdi, da je človeški razum načelno omejen, da resnični značaj stvari ni dostopen človeškemu spoznanju, ampak je nespoznaten. Na podlagi tega, da se bistvo stvari ne sklada z videzom, so filozofi-agnostiki ustvarili teorijo, da ljudje niso sposobni spoznati bistva stvari, da imamo v vsem našem spoznavnem procesu opravka s svetom pojavov (z videzom), ne pa s svetom stvari, kakršen je v resnici. Razen tega pa vidni svet, s katerim imamo opravka v našem spoznanju, po agnostičnem nauku ni objektivna realnost, ampak je le rezultat dejavnosti naših čutil in našega razuma. Lenin menuje agnosticizem hinavščino in strahopetnost.

Teorijo agnosticizma je razvijal v XVIII. stoletju Kant. Kant je priznaval zunanji svet, objektivni obstoj stvari, »stvari same na sebi«. Toda Kant je v svojem filozofskem sistemu izhajal iz tega, da je zunanji svet, ali kakor se je Kant izražal, svet »stvari samih na sebi« — nespoznaten. Kant je zanikal možnost, da bi »stvari same na sebi« lahko spremenili v »stvari

za nas«, t. j. zanikal je možnost njihovega spoznanja. »Mi lahko spozavamo objekte samo takšne, kakršni se nam (t. j. našim čutom) zdijo, ne pa takšne, kakršni so morda sami na sebi,« je pisal Kant v svoji knjigi »Prolegomena«. Kant je razločeval svet »stvari samih na sebi« in svet »pojavov«. »Pri Kantu«, pravi Lenin, »spoznanje pregrajuje (loči) naravo in človeka; v resnici pa ju združuje.«¹ Občutki, ki jih povzročajo delovanje stvari na naša čutila, niso po Kantovem mnenju prav nič sorodni stvarem. Stvari in pojavi, ki jih stvari porajajo, so si manj sorodni kakor ogenj in dim, ki ga poraja ogenj, manj kakor bolečina in krik, ki ga izzove bolečina. Občutki predpostavljajo obstoj stvari, ki povzročajo te občutke, toda občutki teh stvari ne odražajo, nam ne govorijo o tem, kakšne so te stvari. Stvari so same na sebi nespoznatne. Mi ne poznamo, je dejal Kant, stvari samih na sebi, ki aktivizirajo naša čutila, ampak samo načine, kako delujejo te stvari na nas.

Kant je dokazoval, da prizadevanja razuma, prodreti preko tistih ozkih meja, ki mu jih je postavila narava, da prizadevanje, prodreti do stvari, kakršne so v resnici, nujno vodi v protislovja. Protislovja razuma so se zdela Kantu popolnoma subjektivna, ne da bi bila v kakršni koli zvezi s svetom »stvari samih na sebi«. Protislovja, v katere zabrede razum, so se zdela Kantu dokaz za slabost našega razuma, dokaz za nesmiselnost njegovih poizkusov, prodreti v svet »stvari samih na sebi«.

S trditvijo, da je svet nespoznaten, da so človeškemu razumu postavljene meje, ki jih ne more prekoračiti odpira agnosticizem vrata religioznemu svetovnemu nazoru. Kant sam izjavlja naslednje: »V svoji filozofiji sem omejil območje znanosti zato, da bi napravil

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 65.

prostor veri.« V borbi proti materializmu in znanosti religija izrablja Kantove agnostične argumente: Človeški razum je omejen, razumu ni dano, da bi prodrl v »skrivnosti« vesoljstva, razum nima moči, da bi odkril bistvo pojavov.

V Angliji je bil agnosticizem v XIX. stoletju gospodujoča filozofska smer. Pristaši agnosticizma so bili celo taki veliki znanstveniki, kakor je bil biolog Huxley, avtor naziva »agnosticizem«. V vprašanjih, ki so zadevala posamezne vede, je bil Huxley prepričan materialist, v splošnofilozofskih vprašanjih pa se je odpovedoval materializmu in izjavljal, da je svet nespoznaten, da ne moremo vedeti, kaj je osnova sveta — duh ali materija, zato se moramo odpovedati poskusom, da bi si zastavljali taka vprašanja.

Agnostik je bil tudi angleški, filozof Herbert Spencer. Spencer je priznaval, da obstoji »nekaj«, kar je neodvisno od naše zavesti, in razglašal, da je to »nekaj« absolutno nespoznatno in »neznano«. Znanost pozna po Spencerjevem mnenju samo »pojave«, bistvo stvari pa je nespoznatno.

Stališče agnosticizma je zagovarjal tudi francoski filozof *Auguste Comte*, utemeljitelj pozitivizma. Comte je tajil, da bi bilo mogoče spoznati bistvo stvari. Vse, kar je izven območja našega čutnega dožemanja, je Comte razglasil kot nedostopno za »pozitivno« znanstveno spoznanje. »Pozitivizem« je tista smer buržoazne filozofije, ki oznanja, naj opustimo sleherne poizkuse, rešiti filozofska vprašanja o bistvu sveta, o prvotnosti materije ali duha, o obstoju objektivne realnosti itd. Pozitivizem izjavlja, da so ta vprašanja »metafizična«. Pod krinko boja z metafiziko si pozitivizem prizadeva, da bi spravil s poti materialistično filozofijo.

V Nemčiji agnosticizem ni našel pristašev samo med filozofi, ampak tudi med naravoslovci.

Berlinski fiziolog Dubois-Raymond je razglasil geslo »ignorabimus« (ne bomo vedeli), ki znanost paralizira. Trdil je, da je našel nepreahodno mejo našega spoznanja. Ta meja obstoji v dveh točkah: Prva je po Dubois-Raymondovem naziranju v tem, da je spoznanje bistva materije nemogoče, druga pa so občutki, ki postavljajo absolutno mejo človeškemu spoznanju.

Agnostično stališče je branil tudi *Helmholtz*, nemški fizik in fiziolog XIX. stoletja. Helmholtz je ugotovil, da je človeško oko v številnih primerih omejeno in nepopolno. Človeško oko n. pr. ni sposobno, da bi neposredno zaznavalo vse žarke z manjšo valovno dolžino kot 0,4 in včejjo valovno dolžino kot 0,75 mikrona. Obliko in velikost predmetov odraža oko včasih v popačeni obliki itd.

Na podlagi teh dejstev je napravil Helmholtz napačne zaključke agnostičnega značaja, in sicer, da nam daje človeško oko netočne podatke o obdajajočih nas predmetih, da čutila izključujejo možnost pravilnega spoznanja sveta. Na podlagi tega, da anatomsko-fiziološke posebnosti čutil vplivajo na značaj naših občutkov, je Helmholtz napravil zaključek, da občutki niso podobe stvari, ampak samo njihovi znaki, simboli ali hieroglifi, ki nimajo nič skupnega s predmeti zunanjega sveta. V kolikor nas lastnosti našega občutka, je pisal Helmholtz, seznanjajo z lastnostmi zunanjega učinkovanja, ki te občutke poraja, v toliko lahko štejemo občutke kot *znak* učinkujočega predmeta, ne pa kot njegovo *podobo*. Od podobe zahtevamo, da mora imeti nekaj sorodnega s predmetom, ki ga odraža. Od znaka pa ne zahtevamo nikakršne sorodnosti s predmetom, ki ga predstavlja.

Bistvo *teorije hieroglifov* je v tem, da po tej teoriji ni prav nobene sorodnosti med občutki in pojmi na en strani ter med objektivnimi materialnimi predmeti na drugi strani.

»Občutke«, je pisal Helmholtz, »sem označil kot simbole vnanjih pojavov in sem zavrgel sleherno analogijo med občutki in stvarmi, ki te občutke predstavljajo.«¹ Po teoriji hieroglifov so naši občutki le simboli stvari, ki te občutke povzročajo, hieroglifi so znaki predmetov. Tako nastaja med stvarmi in občutki nepremostljiv prepad. Občutek je le znak, simbol, kateremu ustreza v zunanjem svetu neznani iks. Tako naziranje izpodkopava temelje zanosti in odpira vrata fantastičnemu, hkrati s tem tudi religioznemu pačenju stvarnosti, ker bivajo — kakor je poudarjal Lenin — simboli stvari, ki jih sploh ni.

V resnici pa občutki, ideje in pojmi niso nikakršni znaki, ampak podobe predmetov in pojavov, katere odražajo.

Agnosticism oznanjajo tudi nekateri sodobni naravoslovci. Že Engels je pripomnil naslednje: »Množina in menjavanje hipotez, ki se medsebojno spodrivajo, lahko pri naravoslovcih zaradi pomanjkanja logične in dialektične izobrazbe povzročajo predstavo, da nismo sposobni spoznati bistva stvari.«² Nekateri sodobni naravoslovci, ki ne poznajo marksistične dialektike, napravljajo agnostične zaključke iz kvantne mehanike. Eno izmed osnovnih načel kvantne mehanike je tako imenovano načelo nedoločljivosti, ki pravi — če vzamemo najbolj enostavno formulacijo — da ni mogoče v istem trenutku z isto natančnostjo izmeriti položaj in hitrost mikroskopskega objekta. Če je n. pr. popolnoma točno znan položaj elektrona, je njegova hitrost popolnoma nedoločljiva, in obratno. To načelo so razlagali nekateri znanstveniki agnostično, kar je navidezno opravičevala njegova vsebina. V resnici pa načelo nedolodljivosti ne daje nobene podlage za

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 191.

² Fr. Engels, Dialektika narave, str. 193.

agnostične zaključke. W. Heisenberg, avtor načela nedoločljivosti, utemeljuje to načelo s tem, da pri eksperimentih z mikroobjekti (elektroni itd.) merilne naprave (ki so ravno tako mikroobjekti) odločilno vplivajo na proces merjenja mikroobjektov. Po Heisenbergovem mnenju tega vpliva v celoti načelno ni mogoče kontrolirati, kar vodi k načelu nedoločljivosti. Vendar pa sam Heisenberg (glej njegov govor »Načelna vprašanja sodobne fizike«) priznava, da je ena izmed najvažnejših nalog bodoče fizike »da upošteva atomsko strukturo merilnih naprav, česar še, ni v sodobni koantni mehaniki«.

Čeprav se torej agnosticizem pojavlja v kakršni koli obliki, vendar vselej trdi, da lahko spoznamo samo vnanjo obliko pojavov, da je bistvo stvari nespoznatno. Agnosticizem je reakcionarna teorija. Agnostične trditve o načelni omejenosti človeškega spoznanja ovirajo napredovanje znanosti in zmanjšujejo njeno vlogo.

Če bi imeli agnostiki prav, če bi človeško znanje ne odražalo pravilno stvari in zakonitosti pojavov, tedaj človeštvo ne bi premagovalo narave, ampak bi bilo nasproti njej brez moči. Gospodovanje človeka nad naravo, ki se izraža v uspehih industrije, kmetijstva, transporta, prometnih zvez itd. — najbolj prepričljivo ovrže sleherni agnosticizem.

Ko je Auguste Comte pisal svoj obširni »Kurz pozitivne filozofije«, je skušal leta 1842 najti tako področje obdajajočega nas sveta, ki nikoli ne bo spoznano. Ustavil se je pri kemijskem sestavu nebesnih teles in je mislil, da je to področje dokončno in za vse čase nedostopno našemu raziskavanju. Comte niti še ni končal svojega »Kurza«, ko sta Kirchhoff in Bunsen z odkritjem spektralne analize našla pot za natančno raziskavanje ne samo kemijske sestave, ampak tudi fizikalnega stanja najbolj oddaljenih nebesnih teles.

Lenin pravi, da je v družbeni praksi »človek milijonkrat opazoval preprosto in očitno pretvarjanje ,stvari same na sebi' v pojav, v ,stvar za nas'. Ravno to pretvarjanje je spoznanje«. ¹ Ko je Engels ugovarjal agnosticizmu, je navajal primer z alizarinom (neko barvilo). Včeraj še nismo vedeli, da obstoji alizarin v premogovem katranu, danes to že vemo. Ko to danes vemo, alizarin laže in bolj rentabilno pridobivamo iz premogovega katrana kakor poprej iz broščevih korenin.

Ultravioletni in rentgenski žarki itd. so bili nekoč »stvari same na sebi«, potem pa so postali »stvari za nas«, postali so dostopni našemu zaznavanju in proučevanju. Atom je bil še nedavno »stvar sama na sebi«, čeprav je znanost priznavala atomsko zgradbo materije, vendar le kot hipotezo, kot domnevo. Danes pa je atom postal stvar za nas: atom fotografirajo, ga razbijajo, proučujejo njegovo notranjo zgradbo, zakonitosti njegovega gibanja itd.

Tako praksa pobija agnostične izmišljotine o nespoznatnosti stvari, o nekakšnih mejah človeskega spoznanja.

Agnostike je bistroumno zasmehoval N. G. Černiševski, ki je razkrinkal vso nesmiselnost njihovih modrovanj. V članku »Značaj človeškega znanja« Černiševski razkrinkava modrovanje agnostika, ki oznanja, da ni mogoče rešiti vprašanja, ali ima človek dve roki ali ne. »Človeku, ki se mu zdi, da ima obe roki zdravi, se le zdi, da ima dve roki; če bi vedel, da ima roke, tedaj bi imel dve roki; toda on ne ve, ali ima roki ali ne, tega ne more vedeti niti on niti kdor koli drugi. Mi poznamo le naše predstave o predmetih, predmetov samih pa ne poznamo in jih ne moremo poznati. Ker predmetov ne poznamo, ne moremo primerjati z njimi naših predstav; zato ne moremo vedeti, ali so naše

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 97-98.

predstave o predmetih podobne predmetom. Morda so jim podobne, morda pa tudi ne... Imamo predstavo roke. Torej obstoji nekaj, kar poraja v nas predstavo roke. Toda mi ne vemo niti ne moremo vedeti, ali je naša predstava roke podobna tistemu ,nekaj', kar poraja to predstavo. Morda je podobna: v tem primeru je tisto, kar si predstavljamo kot roko, resnična roka in imamo v resnici roki. Toda prav tako je mogoče, da naša predstava o roki ni podobna resnično obstojčemu ,nekaj', s katerim jo primerjamo; v tem primeru pa tisto, kar si predstavljamo kot roko, ne obstoji in mi nimamo rok; namesto rok imamo nekakšne kombinacije nedoločene, kar ni podobno rokam, kombinacije nedoločene, ki je nespoznatno, toda rok nimamo... Vprašanje, ali imamo roki ali ne — je torej nerešljivo.«¹

Podobno kakor skepticizem in agnosticizem tudi subjektivni idealizem zanika spoznatnost sveta. V kolikor subjektivni idealisti ne priznavajo obstoja objektivnega sveta, v toliko zanje tudi ne obstoji naloga odražanja objektivne realnosti. Po njihovem mnenju je smoter spoznanja le sistematično urejanje zaznav, sistematizacija mnogoličnosti naših občutkov. Zvrst subjektivnega idealizma je mahizem. Kot osnovno načelo spoznanja smatrajo mahisti »načelo ekonomičnosti mišljenja« ali »načelo najmanjšega potroška sil«. Po tem načelu je treba iz različnih sistemov, iz različnih teoretičnih sestavov, ki opisujejo naše izkustvo, izbrati najbolj »ekonomične«, tiste, ki najbolj preprosto opisujejo izkustvo; iz znanosti je treba zaradi načela »ekonomičnosti mišljenja« izločiti vse tisto, kar komplicira in ovira opisovanje občutkov.

¹ N. G. Černiševski, Izbrana filozofska dela, 1958, str. 146-147.

Možnost spoznanja sveta in njegovih zakonitosti izpodbija v bistvu tudi *objektivni idealizem*. Hegel je priznaval spoznatnost sveta. Pozitivni odgovor na vprašanje o spoznatnosti sveta izvira pri Heglu iz predstave, da imata naš razum in narava eno in isto bistvo: razum in narava sta razvojni stopnji svetovnega razuma in imata torej isto vsebino. Toda pri Heglu spoznanje ni odraz zunanjega materialnega sveta kot rezultat medsebojnega učinkovanja med človekom in naravo, ampak je rezultat »samorazvoja« in »samozavesti« absolutne ideje. Znanost je po Heglovem mnenju v pojmih obseženo spoznavanje absolutnega duha. Ker pa je znanstveno spoznavanje logičen proces, a spoznatno, t. j. resničnost, zgodovina vesoljstva — prav tako logičen proces, zato je »znanje pojem, ki ima za predmet samega sebe in dosega samega sebe«. V istovetnosti spoznanja s predmetom spoznanja, v tem, da ostaja v znanosti duh v svojem lastnem območju, v tem vidi Hegel poroštvo za pravilno spoznavanje resničnosti. Duh ne spoznava nekaj zunanjega, ampak samega sebe, svoje lastne zakone. Razumeti zgodovino narave in družbe, dojeti njune gonilne sile, pomeni po Heglovem mnenju spoznati logični proces samorazvoja absolute ideje, ki je osnova narave in družbe. Tako pride torej pri Heglu do tega, da je objekt spoznanja mišljenja — samo mišljenje.

Stališče o nemožnosti objektivnega spoznanja sveta je privedel do skrajnih meja *iracionalizem*. Iracionalizem je ena izmed reakcionarnih smeri sodobne buržoazne filozofije, ki sloni na naziranjih nemških filozofov Schopenhauerja, Nietzscheja in francoskega filozofa Bergsona. Iracionalizem zanika možnost, da bi bilo spoznanje na podlagi izkustva in logičnega razglabljanja verodostono in resnično spoznanje. Iracionalizem oznanja primarnost volje, instinkta, intuicije, primarnost slepih, nesvestnih sil in nagnjenj.

Intuicijo imenuje Bergson »vrsto *intelektualne simpatije*, s katero se potapljamo v predmet, da bi se zlili s tistim, kar je v njem edinstvenega in torej neizraznega«. ¹

Tudi reakcionarni angleški filozof Bradley hoče dokazati, da je spoznanje stvari nemogoče. Bradley pravi, da so nam dostopni samo pojavi, pojavi pa po Bradleyevem mnenju niso niti materialni niti idealni.

Vidimo, da vse zvrsti idealizma zanikajo možnost spoznanja sveta.

Ena izmed najbolji reakcionarnih zvrsti sodobne buržoazne filozofije, ki zanika spoznatnost sveta, je zloglasna semantična filozofija. Ta filozofija zastopa vseskozi lažno teorijo, da človeški jezik ne more podati pravilne slike realnosti. Alfred Whitehead, eden izmed stebrov te filozofske reakcije, trdi, da se za zaveso materialnih pojavov skriva poseben, navadnemu logičnemu misljenju nedostopen svet. Jezik, pravi Whitehead, nima nobene zveze z realnostjo, nasprotno, jezik maliči in potvarja realnost. Jezik, trdi Whitehead, postaja neprimerno sredstvo in nas vodi v zmoto, čim misel, izražena v besedah, preide od področja prakse k iskanju resnice. Whitehead pravi, da njegova »kozmoška shema zavrača filozofsko² tradicijo, katera predpostavlja, da pojmi zavesti, mišljenja in čutnega zaznavanja lahko opišejo osnovne elemente inkustva«. ³ Jezik — obrekuje Whitehead človeško govorico — nas ne vodi v zmoto samo pri pojasnjevanju narave, ko nas sili k domnevi, da sestoji narava iz materialnih stvari; jezik tudi poraja iluzije o naši zavesti, vsiljujoč nam misel, da obstoji zavest kot nekakšna sposobnost spoznavanja teh stvari.

¹ H. Bergson, Uvod v metafiziko, 1914, str. 6.

² Marks. fil. materializem - 17

³ Whitehead, Process and Reality, 1941, str. 50.

Tako si sodobna buržoazna filozofija prizadeva z vsemi sredstvi, da bi ponižala vlogo razuma, da bi pahnila spoznanje v brezno iracionalnega in s tem človeškemu mišljenju zaprla pot k spoznavanju zakonov objektivnega sveta, kajti tako spoznanje nič dobrega ne obeta propadajoči buržoaziji. Tako skuša degenerirana buržoazna filozofija utopiti znanost in kulturo v smrdečem močvirju iracionalnega.

Materialistična filozofija je vselej junaško branila prapor znanosti. Vsa materialistična filozofija pred Marxom je slonela na možnosti spoznanja zunanjega sveta, ki se odraža v človeški glavi. Bacon je zatrjeval, da je »resničnost obstoječega in pravilnost znanosti eno in isto; medsebojno se ne ločita nič bolj, kakor se resnični žarek loči od žarka v zrcalu«. ¹ Spinoza je pisal, da sta »sistem in povezanost idej ista kakor sistem in povezanost stvari«. ² Feuerbach je dejal, da je okolnost, da so možgani, s katerimi mislimo, sestavni del materialnega sveta, okolnost, da je delo možgan povezano z našo praktično dejavnostjo — poroštvo, da je spoznanje sveta popolnoma dostopno človeškemu mišljenju.

Čeprav je materializem pred Marxom priznaval možnost spoznanja sveta, pa vendarle ni razumel vse zapletenosti spoznavnega procesa. Isti Feuerbach je mislil, da je spoznanje nespremenljiv odraz nespremenljive narave. Ena izmed osnovnih omejenosti starega materializma te bila v tem, da ni znal uporabiti dialektike pri spoznavni teoriji, pri procesu in razvoju človeškega spoznanja. ³ Subjektivni odraz objektivnega sveta so presojali kot Direktni, neposredni, zrcalni odraz bistva predmetov v

¹ F. Bacon, Dela, I. zv., 1874, str. 127.

² E. Spinoza, Etika, 1932, str. 41.

³ Gl. V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 330.

človeški zavesti, ne da bi upoštevali razvoj, prehajanje od pojavnosti k bistvu. Hkrati so gledali na spoznanje kot na pasivno opazovanje materialnega sveta. Stari materializem še ni doumel, da se spoznanje zunanjega sveta ostvarja v družbeni praksi.

Smrtni udarec vsem idealističnim teorijam o omejenosti človeškega razuma in njegovih spoznavnih sposobnostih je zato lahko zadala in ga je tudi v resnici zadala samo marksistična spoznavna teorija, ki pravi, da nam človeško spoznanje po svojem značaju lahko daje in nam tudi v resnici daje pravilne predstave o svetu; svet in njegove zakonitosti so popolnoma spoznatni.

Marksistični filozofski materializem utemeljuje neskončne možnosti spoznavanja sveta in daje s tem ljudem prepričanje v uspeh praktične dejavnosti, ki je usmerjena k preoblikovanju in preobrazbi sveta. Ta filozofski nauk odpira človeškemu spoznanju neskončne perspektive in mu odkriva taka obzorja, kakršnih ni pred nastankom dialektičnega materializma odkrivala prav nobena filozofija.

V nasprotju s sodobno buržoazno filozofijo, ki si na vse kriplje prizadeva, da bi našla kakršne koli meje človeškega spoznanja, pa daje marksistični filozofski materializem človeku prepričanje v lastne sile, v moč znanosti, tehnike, oborožuje ga z optimizmom in odkriva neskončne perspektive za razvoj znanosti. Človeku, ki je oborožen z dialektičnim materializmom, ni treba prekrižati rok in čakati na milost, ni se mu treba ustrašiti katerega koli problema, ki ga v določenem trenutku ne more rešiti. Ni stvari, katerih napredujoča moč človeškega spoznanja ne bi mogla razvozlati, ni takih ovir, katerih ne bi mogla premagati. Če kakega pojavnosti ne moremo dojeti neposredno, tedaj

ga bomo spoznali na drugačen način, s posredovanjem drugih pojavov.

Klasično karakteristiko nauka marksističnega filozofskega materializma o spoznatnosti sveta in njegovih zakonitostih je podal tovariš Stalin: »V nasprotju z idealizmom, ki izpodbija možnost spoznanja sveta in njegovih zakonitosti, ki ne veruje v verodostojnost našega zanja, ne priznava objektivne resnice in meni, da je svet poln stvari samih na sebi katerih znanost ne more nikoli spoznati — izhaja marksistični filozofski materializem iz tega, da so svet in njegove zakonitosti popolnoma spoznatni, da je naše zanje o prirodnih zakonih preverjeno z izkustvom, prakso, verodostojno zanje, ki ima pomen objektivnih resnic, da v svetu ni nespoznatih stvari, temveč so samo stvari, ki jih še nismo spoznali, ki pa jih bosta znanost in praksa odkrili in spoznali s svojimi silami.«¹

2. Spoznanje kot razvojni proces od pojava k bistvu

Spoznanje je odražanje materialnega sveta v človeški zavesti. Toda to odražanje ni trenutno dejanje, ni nepremičen posnetek, podoben mrtvemu odrazu, kakor nam ga daje n. pr. fotografija. Vemo, da se materialni svet (narava in družba) nenehno giblje in razvija. Razvojno načelo pa velja tudi za spoznanje.

Zakon o protislovnem razvoju ni bistven samo za naravne in družbene pojave, ampak tudi za proces odražanja teh pojavov v človeškem spoznanju. Ta proces je silno zapleten in protisloven.

V razredni družbi se razvija ogorčena borba nasprotnih si mnenj in naziranj, zato si znanstvena resnica utira pot čez številne ovire,

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 112.

katere ji postavljajo reakcionarni razredi. »Že pravilen odraz narave je zelo težak... Na področju družbenih pojavov pa je odraz še težavnejši.«¹

V procesu spoznanja moramo nenehno premagovati protislovje med neskončnim, neizčrpnim materialnim svetom in relativno omejenostjo naših znanj o svetu na dani stopnji zgodovinskega razvoja. Zapletenost spoznanja je tudi v tem, da predstavlja spoznanje *zgodovinski proces* gibanja od pojava k bistvu, od manj temeljitega znanja k temeljitejšemu. »Človeška misel je neskončno poglobljanje od pojava k bistvu, od bistva, recimo, prve stopnje k bistvu druge stopnje itd. — v neskončnost.«?

Zgodovina nam potrjuje, da iz neznanja raste znanje, da nepopolno in netočno zanje postaja popolnejše in točnejše. Bistva razrednih odnosov družbeno znanost n. pr. ni odkrila takoj. Klasiki buržoazne politične ekonomije so iskali vzroke razrednih razlik v tako imenovani porazdelitvi dohodkov. Marx in Engels pa sta pojasnila, da delitve družbe na razrede ne povzročata porazdelitev dohodkov, ampak porazdelitev proizvodnih sredstev. Pokazala sta, da delitve družbe na razrede ne povzročata niti potrošnja niti menjava niti porazdelitev, ampak jo povzročajo proizvodni odnosi, ki nujno vključujejo odnose do proizvodnih sredstev. Tako je odkril marksizem resnično bistvo razrednih odnosov.

Zapletenost in protislovnost spoznavnega procesa je karakteriziral Lenin. »Spoznanje«, je pisal Lenin, »je odraz narave v človeški glavi. Toda to ni enostaven, neposreden, celoten odraz, ampak proces cele vrste abstrakcij, oblikovanja in nastajanja pojmov, zakonov itd.«² In dalje: »Odražanje narave v človeških mislih ne smemo pojmovati ,mrtvo', ,abstraktno', ne brez

¹ K. Marx in Fr. Engels, Dela, XIV. zv., str. 377-378.

² V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 156.

gibanja, ne brez protislovij, ampak v neskončnem procesu gibanja, nastajanja protislovij in njihovem razvozlavanju.«¹

Če je torej spoznanje proces, po kakšni poti se razvija ta proces?

Spočetka vstaja pred našimi očmi svet *pojavov*. Če opazujemo obdajajočo nas resničnost, opazimo spočetka le posamezna dejstva, posamezne pojave, ne opazimo pa zakonov pojavov. Če hočemo odkriti in spoznati zakone pojavov, moramo prodreti v bistvo procesov, ki se razvijajo v objektivnem svetu. Narava vstaja pred nami najprej tako, kakor jo neposredno dojemajo naša čutila, naš vid, sluh, tip, vonj itd. Če hočemo spoznati razvojne zakone narave in družbe, še ne zadostuje, da vidimo in slišimo. Sadnega drevja, ki raste na vrtu, n. pr. ne smemo samo enostavno opazovati, ampak ga moramo gojiti, in tedaj bomo trčili na dejstvo, da ima drevje nekakšno lastno življenje, da se podreja lastnim zakonom itd. Opazovanja nam kažejo, da se drevje v določenem času odene z listjem in da v določenem času to listje odpada; opazovanja nam kažejo, da drevje cvete in obrodi samo v določenem času itd. Te lastnosti dreves moramo upoštevati, če hočemo uživati njihove plodove. Še več, lastnosti dreves moramo poznati, če jih hočemo varovati pred škodljivci itd.

Pri gojenju drevesa spoznavamo čedalje več podrobnosti in posebnosti njegovega življenja, katere bi pri navadnem opazovanju morda ostale neopazne. Ugotavljamo, da je rast drevesa odvisna od kakovosti tal, od podnebja, od žuželk in živali, ki živijo v tem kraju, in od mnogih drugih pogojev, ki vplivajo na njegovo življenje. Vse te posebnosti drevesa niso dostopne površnemu opazovanju: če jih hočemo spoznati, jih moramo odkriti. Končno pa lahko po mili volji opazujemo drevo, vendar me bomo

¹ Prav tam, str. 168.

ugotovili, da sestoji iz velikanske množine celic, da njegovi listi vsrkavajo ogljikov dvokis in oddajajo kisik, da je kakovost njegovih plodov odvisna od sestave tal itd.

Iz vsega tega izhaja zaključek, da se pri proučevanju narave in družbe ne smemo omejevat na površno opazovanje. Šele takrat lahko rečemo, da smo proučili določen pojav, ko smo spoznali njegovo *bistvo*. Človek n. pr. občuti toploto. Toplota je pojav, katerega bistvo je s prostim očesom nevidno molekularno gibanje; do predstave o toploti smo prišli s pomočjo premišljevanja o toplotnih pojavih.

Spoznanje bistva predmetov se sklada s spoznanjem njihovih zakonov. Lenin imenuje zakon in bistvo enakovrstna, enakovredna pojma, ki izražata, kako človek pogloblja svoje spoznavanje pojavov objektivnega sveta. Zakon izraža temeljno, bistveno, odločilno v pojavih.

Bistvo je osnova predmetov, zakonitost procesov, notranja organska zveza med pojavi, odnos med vzrokom in posledico, odnos nujnosti, skupno med predmeti. Pojav pa je izrazna oblika bistva. Pojavi so tekoči, spremenljivi, pojavi nastajajo in izginjajo, bistvo pa je nekaj relativno stalnega, nekaj, kar se ponavlja v različnih, medsebojno zamenjujočih se pojavih.

Dialekticni materializem gleda na bistvo in pojav kot na enotnost protislovij. Bistvo ni nekaj, kar bi obstajalo pred pojavom ali poleg pojava. Bistvo se razkriva, odpira svojo notranjost in se ostvarja le v pojavih in s pomočjo pojavov. Izven pojavov bistvo ne obstoji. Bistvo se razvija z razvojem pojavov. Pojav pa je lahko le pojavljanje bistva in je brez bistva nemogoč. Pojavi nastopajo kot razvojna stopnja bistva. Lenin to pojasnjuje takole: »Bistvo se pojavlja, pojav je izrazna

oblika bistva.«¹ V razvoju predmetov se torej enotno razdvoji na bistvo in pojav, na nasprotji, ki sestavljata dve medsebojno povezani in odvisni strani resničnosti zunanjo in notranjo.

Bistvo ne nastopa v neposredni obliki na površju pojavov. Pojavi se neposredno ne skladajo s svojim bistvom. Vzemimo primer. Cena blaga izraža v kapitalizmu vrednost blaga, vendar se cena ne sklada z vrednostjo, ampak niha okrog nje, približuje in oddaljuje se od svojega bistva. Proizvodna cena se le približno sklada z vrednostjo, profitna mera se le približno sklada z mero presežne vrednosti.

Čestokrat se bistvo pojavlja v zunanjih, nebistvenih oblikah, v obliki videza (navideznosti). Videz je ena izmed strani objektivnega sveta, toda ta stran je nebistvena, površna. »Navidezno«, pravi Lenin, »je bistvo v enostranski opredelitvi, v eni izmed njegovih strani, v enem izmed njegovih momentov. Bistvo se zdi táko in táko.«² Videz, površje pojavov marsikdaj izraža bistvo v popačeni obliki.

V Angliji so n. pr. voditelji konservativcev in laburistov složno zamenjali stari naziv »Britanski imperij« z novim — »Britanska skupnost narodov«. Toda naziv »Britanska skupnost narodov« je videz, navideznost. Ta naziv je preračunan na to, da bi zavedel ljudske množice.

V resnici pa je »Britanska skupnost narodov« izraz anglosaksonskega gospostva nad drugimi narodi britanskega imperija. Podobno istovetenje bistva in videza predstavlja laburistični načrt o »razvoju in blaginji kolonij«. Ta akt ie navidezno namenjen osvoboditvi kolonij. Po svojem bistvu pa je to nadaljevanje tradicionalne

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 237.

² Prav tam, str. 107.

kolonialne politike angleškega imperializma. Laburistični načrt namerava uvesti v kolonijah višje šole in ustanoviti posebne tečaje za pripravo administrativnih kadrov; toda osnovne dotacije so namenjene graditvi železnic, luk, razvoju palmovih plantaž, namakanju itd., t. j. namenjene so v korist kapitalističnih podjetij v kolonijah.

Angleški laburisti prodajajo videz za bistvo tudi tedaj, ko oznanjajo, da je laburistična nacionalizacija Angleške banke in nekaterih industrijskih panog — uresničenje socializma. Toda ta nacionalizacija je le na videz socialistična, v resnici pa sploh ne spreminja bistva kapitalizma. Zakon o »nacionalizaciji« Angleške banke, ki je bil izdan decembra 1945, konec koncev ni prinesel nič drugega kakor to, da se je spremenil sistem knjigovodstvenega obračunavanja in da se je banka iz vladnega organa de facto spremenila v vladni organ de iure. Ta zakon, je pisal angleški časopis »Economist«, predstavlja »katalog sprememb, ki prav za prav nič ne spreminjajo«. Nacionalizacija nekaterih najbolj zaostalih industrijskih panog, ki jo izvaja v Angliji laburistična vlada, ne odpravlja gospostva kapitala, ne spreminja sedanje porazdelitve nacionalnega bogastva in ljudskih dohodkov, ker dobivajo lastniki nacionaliziranih podjetij svoje dohodke v prejšnjem obsegu in ker so pozicije monopolističnega kapitala ostale v bistvu nedotaknjene.

Če se bistvo ne izraža na površju pojavov v svoji neposredni obliki in če bistva stvari, zakonov njihovega gibanja ne smemo istovetiti z njihovim videzom, tedaj nam je potrebna znanost. S pomočjo znanosti prodiramo v notranjost pojavov in odkrivamo njihovo resnično bistvo. »Če bi se pojavna oblika in bistvo stvari neposredno skladala,« pravi Marx, »tedaj bi bila sleherna znanost nepotrebna.«

Naloga spoznanja je ravno v tem, da premaguje neskladnost, ki obstoji med bistvom in pojavom, in da na podlagi pojavov prodira v bistvo pojavov. Buržoazna filozofija ne more rešiti te naloge. »Okorno kljuse omejenega buržoaznega razuma se zbegano ustavlja pred prepadom, ki deli bistvo od pojava, vzrok od posledice.«¹ Nekateri buržoazni filozofi razlagajo različne dogodke na osnovi tistega, kar je na površju, kar bide v oči, in ne opazijo tistega, kar je skrito pod površjem dogodkov in predstavlja resnično osnovo predmetov. Mahist Petzoldt je trdil, da je svet za slehernega človeka tak, kakršen se mu zdi, in da med videzom in bitjo konec koncev izgine sleherna razlika. Drugi buržoazni filozofi pa zanemarjajo pojave in spreminjajo bistvo v prazno abstrakcijo, ki ne odraža objektivne resničnosti.

Pot za spoznavanje bistva nam kaže dialektični materializem. Ravno tako kakor nam pojav, odtrgan od bistva, ne more odkriti razvojnega procesa, tako tudi ne bistvo, če ga odtrgamo od pojava. Spoznavanje pojavov in posameznih dejstev, če jih jemljemo izolirano, nam v spremenljivem toku biti ne more odkriti gibalnih sil razvoja narave in družbe. Dialektični materializem nas uči iskati v pojavu tisto, kar je bistveno, uči nas ločiti nebstveno od bistvenega, uči nas prehajati od videza k bistvu, uči nas odkrivati bistvo vnanjega videza pojavov.

Če je torej spoznanje proces prehajanja od vnanjega, navideznega k notranjemu, temeljnemu, kakšne so *osnovne stopnje* spoznavnega procesa?

3. Čutno spoznanje

Stari materializem ni pojmoval spoznanja kot proces, zato tudi ni rešil vprašanja o stopnjah

¹ K. Marx, Izbrano delo, I. zv., 1941, str. 336.

spoznanja. V filozofiji pred Marxom, najdemo le poizkuse, načrtati osnovne stopnje spoznanja. Giordano Bruno je n. pr. pisal, da narave zaradi njene zapletenosti in neskončnosti ni mogoče spoznati z navadnim opazovanjem, spoznavanje narave je bolj zapleteno in se začinja z dojetjem narave z našimi čutili, nadaljuje se z razumskim znanjem in končuje z intelektualnim opazovanjem sveta. Na stopnji čutnega spoznanja človek še zelo malo ve; to je — pravi Bruno — »oko v ječi«. Na stopnji razumskega spoznanja naravnih zakonitosti človek gleda na svet tako, kakor da bi odpiral zamreženo okno ječe. Šele na stopnji intelektualnega znanja ljudem popolnoma zasije svetla luč resnice.

V filozofiji pred Marxom je bilo vprašanje o poteh človeškega spoznanja predmet preprirov med *racionalizmom* (iz latinske besede »ratio« — razum) in *senzualizmom* (iz latinske besede »sensus« — čut). Racionalisti in senzualisti (ali empiriki) so se lotili vprašanja o spoznanju *enostransko*. Racionalisti in senzualisti so nepravilno reševali vprašanje o medsebojnem odnosu med tema dvema osnovnima stopnjama spoznanja, ker so empirične in racionalne momente spoznanja *postavljali v medsebojno nasprotje*.

Racionalisti (Descartes, Spinoza, Leibniz in drugi) so trgali razum od čutnega izkustva, od občutkov in pripisovali mišljenju absoluten pomen. Trdili so, da je mogoče zgraditi znanstveno pojmovanje sveta s čistim umovanjem, brez sleherne pomoči čutnega izkustva in neodvisno od tega izkustva.

Descartes je mislil, da nam dajejo čutila le meglene predstave o stvareh in nas na ta način zavajajo v zmoto. Pisal je, da ne verjame »nezanesljivemu pričevanju čutil«.¹ Po

¹ R. Descartes, Pravila za duhovno vodstvo, Socekgiz, 1936, str. 57.

Descartesovem mnenju spoznamo resnico neposredno z razumom. Pravilnosti resnice ne potrjuje niti izkustvo niti praksa, ampak jasnost in preciznost naših pojmov. Z Descartesovega stališča kriterij resnice torej ne obstoji izven razuma, ampak v njem. Ko je Descartes izvajal možnost spoznanja sveta iz vsemogočnosti človeškega razuma, je menil, da so nekatere ideje prirojene. Trdil je n. pr., da je ideja boga, ideja duhovne in telesne substance človeku prirojena. Nauk o prirojenih idejah je idealističen in nasprotuje znanstvenim dognanjem.

Tudi materialist *Spinoza*, ki je nadaljeval Descartesovo spoznavno teorijo, je menil, da je resnično spoznanje dostopno razumu, brez sodelovanja čutil. Spinoza loči troje stopenj spoznanja. Prva stopnja je čutno spoznanje: čutno spoznanje daje le meglene in netočne predstave o stvareh. Višja stopnja spoznanja je razumsko spoznanje, ki lahko spoznava gibanje in mirovanje, razsežnost in mišljenje. Najvišjo stopnjo spoznanja pa imenuje Spinoza — kakor tudi Descartes — intuicijo, ki baje odkrije resnico takoj, brez posredovanja misli. Na podlagi intuitivno ugotovljenih resnic ali aksiomov se izvajajo deduktivno, po geometrični metodi, vsi ostali zaključki in sklepi.

Tudi *Leibniz* je mislil, da si človek ne kuje idej iz izkustva, temveč jih črpa iz lastne duše, vendar ne v obliki dovršenih pojmov, kakor je pisal Descartes, ampak kot prirojena načela, kot sposobnosti. »Duša«, je pisal Leibniz, »vsebuje od vsega začetka načela različnih pojmov in teorij, zunanji predmeti so le povod za prebujenje teh načel.«¹

¹ G. W. Leibniz, Nova izkustva o človeškem razumu, Socekgiz, 1936, str. 46.

Omejenost spoznavne teorije racionalistov obstoji v zanikanju čutnega spoznanja kot nujne stopnje v razvou zmania.

Senzualisti ali *empiriki* (Hobbes, Locke, Condillac in drugi) pa so bili nasprotnega mnenja; mislili so, da so pričevanja naših čutil odločilna v našem spoznanju, in so podcenjevali pomen razuma, mišljenja. Empiriki so poudarjali pomen čutil kot edinega vira, po katerem nam priteka znanje, zato so videli najvažnejšo nalogo znanosti v izkustvenem spoznanju, v opazovanju narave in eksperimentiranju.

Locke je branil eksperimentalni, čutni značaj človeškega zanja in je ostro kritiziral *Descartesov* nauk o prirojenih idejah ter *Leibnizov* nauk o prirojenih načelih. Če bi bile ideje prirojene, je pisal *Locke*, bi bile v isti meri znane odraslemu kakor tudi otroku; v vsej družbi bi bili ljudje enih in istih filozofskih in političnih prepričanj. Vendar pa ni tako. To nam dokazuje, da prirojenih idej ni. Če človek ne pozna narave od rojstva, tedaj to pomeni, da si pridobiva znanje v procesu svojega življenja po zaslugi delovanja zunanjega sveta na človeška čutila; čim bolj mnogolično je torej delovanje narave na človeka, tem bolj bogata je njegova zavest. *Locke* je trdil, da stopa človek v življenje z razumom, ki je podoben nepopisanemu listu papirja. Človeška zavest je — *tabula rasa* (nepopisana tablica). V isti meri, kakor človek občuje z naravo, se tudi ta tablica polni s pismenkami.

Kakor *Locke* je tudi *Condillac* razvijal stališče, da je človekovo čutno dožemanje in ustvarjanje idej delo izkustva in navade. V svojem delu »Razprava o občutkih« (1754) je skušal *Condillac* dokazati, da lahko vse bogastvo človeške zavesti izvedemo izključno iz občutkov in iz kombinacij teh občutkov.

Če so racionalisti precenjevali pomen logišnega mišljenja, so senzualisti nasprotno

precenjevali pomen čutnega izkustva v človeškem spoznanju. Senzualisti so podcenjevali pomen teoretičnega mišljenja in niso razumeli, da predstavlja prehod od občutka k mišljenju *kakovostni skok*. Locke je trdil: nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu (ničesar ni v razumu, kar ni bilo najprej v občutkih). Feuerbach je imenoval razum univerzalno čutilo.

Marksistični filozofski materializem zavrača enostranost racionalizma in senzualizma. Ni nikakršnega logičnega mišljenja, ki ne bi slonelo na čutnem izkustvu, ki ne bi bilo z njim prepojeno, na drugi strani pa čutno spoznanje vsebuje v kali možnost tistih posplošenj, ki jih izvajamo potem s pomočjo pojmov. Dialektični materializem proučuje empirične in racionalne momente spoznanja v njihovi enotnosti kot nujni stopnji človeškega spoznanja, ki druga drugo dopolnjujeta. Dialektični materializem priznava, da celotno, spoznanje temelji na čutnem izkustvu, hkrati pa poudarja velik pomen logičnega mišljenja v znanstvenem spoznanju.

V človeškem spoznanju, če ga opazujemo kot enoten proces, sodelujeta tako čutno dojetanje kakor tudi abstraktno mišljenje. Enotnost čutnih in racionalnih momentov prihaja na dan v razvoju človeškega spoznanja in v praksi.

Klasično oznako osnovnih stopenj spoznavnega procesa je podal Lenin: »Od neposrednega opazovanja k abstraktnemu mišljenju in *od njega k praksi* — to je dialektična pot spoznavanja resnice, spoznavanja objektivne realnosti.«¹

Prvo stopnjo spoznanja predstavlja živo, neposredno opazovanje, t. j. čutno zaznavanje. Čutne zaznave nastopajo kot neposredna zveza človeške zavesti z zunanjim svetom in so posredni ali neposredni vir vsega našega znanja. Zunanji predmeti, ki učinkujejo na naša čutila,

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 146- 147.

porajajo občutke. Občutki so odraz teh ali onih posameznih lastnosti, kvalitet, strani zunanjih predmetov. Če ne bi bilo materialnih predmetov, tudi občutkov ne bi bilo. Če ne bi bilo svetlobe, tudi vida ne bi bilo. Objekti občutkov so torej izven nas obstoječi predmeti. Čutila so tista vrata, skozi katera vstopajo v našo zavest vtisi o materialnem svetu, ki nas obdaja. »Po kaki drugi poti, razen po poti občutkov, ne moremo ničesar zvedeti niti o kakršnih koli oblikah materije niti o kakršnih koli oblikah gibanja.«¹

Naravoslovne vede potrjujejo trditev dialektičnega materializma, da človek brez čutil ne bi mogel spoznavati sveta. Patologija in fiziologija nam kažeta, v kakšni meri je potrebno razdraženje čutnih živcev za vzdrževanje zavesti. Ljudje, pri katerih zaradi bolezni niso delovali kožni receptorji in so ohranili samo nekatere druge receptorje kot n. pr. eno oko in uho, so se pogreznili v globoko spanje brez sanj, čim so jim trdno zavezali preostalo oko in uho. I. P. Pavlov takole opisuje nokega takega bolnika: čim mu zaprete bodisi oko ali pa uho — te dve zadnji okni v zunanji svet — se takoj pogrezne v globoko spanje in se ne spominja ničesar, kar se je godilo z njim v tem času. Sečenov navaja primer iz opazovanj S. P. Botkina. V Botkinovi kliniki je ležala slepa in gluha bolnica, pri kateri se je kožna občutljivost obranila samo v desni roki. Ta bolnica je navadno spala, predramila se je in premišljevala je lahko šele takrat, če se je kdo dotaknil njene desne roke.

Človek, ki je oropan vseh čutil, torej na noben način ne more spoznavati sveta.

S pomočjo občutkov spoznavamo posamezne lastnosti, posebnosti predmetov in n. pr. ločimo hruško od jabolka po obliki in okusu,

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 247.

razločujemo odtenke rdeče barve, zvoke, oblike predmetov itd.

Vendar v naravi ne obstojé »čiste« lastnosti, ampak obstojé *predmeti*, ki imajo mnogo različnih lastnosti. Zato nimamo »čistih«, medsebojno izoliranih občutkov, ampak imamo občutke, ki so kot neločljiva sestavina organsko vključeni v naše zaznave. Predmet izraža svojo konkretno določenost z različnimi lastnostmi, ki se odražajo v različnih občutkih. Zaznavanje predmeta sestavljajo občutki, ki jih sprejemajo različna čutila. Zaznavanje sloni na občutkih, nastaja iz občutkov, hkrati s tem pa ima nekatere posebnosti, ki jih ni mogoče reducirati na posamezne občutke. Zaznava odraža predmet kot celoto, kot enotnost vseh njegovih lastnosti. Ravno tako kot predmet ni enostavna vsota lastnosti (kakor so napačno domnevali mehanični materialisti), tako tudi zaznava ni enostavna vsota posameznih občutkov (kakor je mislila empirična psihologija), ampak predstavlja celotno podobo predmeta. Zaznava je odraz zunanjega predmeta kot neposredne, čutno-konkretne celote. Celotnost zaznav ali dojmov sloni na objektivni celotnosti dojetih materialnih predmetov, ki imajo dolodeno strukturo in notranjo zvezo vseh svojih sestavin in lastnosti, neodvisno od naše zavesti.

Zaznava je kvalitetno svojevrstna celota. Če zaznavamo ali dojemamo drevo, ne raziskujemo posameznih občutkov, n. pr. oblike debla, zelenih listov itd., ampak imamo v mislih celotno podobo. Če poslušamo glasbo, dojemamo celotne melodije in harmonije zvokov (akorde), ne pa posameznih zvokov. Še več, samo večše uho glasbenika lahko izloči iz te celote posamezne zvoke. Ker pa slonijo zaznave na občutkih različnih čutil, so občutki in zaznave neločljivi.

Vid podaja obliko, velikost, barvo in položaj predmetov v prostoru. Človeški vid se je

zgodovinsko razvil v družbeni proizvodnji, tehniki in umetnosti na podlagi praktičnega uporabljanja oblik, veličin in drugih lastnosti predmetov. Sluh nas neposredno ne seznanja s predmetom kot celoto, vendar odraža določene lastnosti predmetov. Na osnovi razvoja socialnega občevanja med ljudmi je dobil sluh zelo važen pomen kot govorni, pa tudi glasbeni organ. Slušna podoba predmeta ali dejanja, označena z besedami, se pojavlja najpogosteje.

Sleherno spoznanje se začinja s čutnim dojemanjem zunanjih pojavov, z opisovanjem, razločevanjem, soočenjem ali primerjanjem s čutili dojetega gradiva. To velja tako glede odražanja sveta v zavesti posameznika, kakor glede razvoja sleherne znanosti (n. pr. biologije, mineralogije, kemije itd.) in človeškega spoznanja sploh.

Sleherno znanstveno spoznanje mora prehoditi stopnjo neposrednega opazovanja in motrenja obdajajočih nas pojavov, zbiranja gradiva in seznanjanja s konkretnimi dejstvi.¹

Preden je Darwin ustvaril nauk o razvojnih zakonih živalstva in rastlinstva, je zbral z opazovanjem velikansko število dejstev. Preden je Marx lahko pojasnil zakone kapitalizma, se je moral — tako kakor Darwin na svojem področju — seznaniti z velikanskim številom dejstev in pojavov iz življenja kapitalistične družbe. Marxov »Kapital« ni nič drugega kot celotnost »posplošujočih, med seboj najtesneje povezanih idej, ki kronajo cel Mont Blanc stvarnega gradiva«.²

Tudi Lenin je pri pripravljanju svojega genialnega dela »Imperializem kot najvišji štadij kapitalizma« moral pred posplošitvami preiti stopnjo zbiranja najrazličnejših

¹ Marks. fil. materializem - 18

² V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, I. zv., str. 89.

konkretnih pojavov in dejstev, ki jih je opazoval v novi epohi razvoja kapitalizma ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja.

Akademik I. P. Pavlov je poudarjal, da brez trdne empirične osnove ni mogoče graditi resnično znanstvenih teorij. »Naučite se trdega znanstvenega dela,« je govoril akademik I. P. Pavlov sovjetski mladini. »Proučujte, primerjajte, zbirajte dejstva. Čeprav je perut ptice še tako popolna, ptica ne bi mogla vzleteti, de se perut ne bi opirala na zrak. Dejstva — so zrak znanstvenika, brez njih ne boste nikoli mogli vzleteti. Brez dejstev so vase ,teorije' jalovo početje.«¹

Občutki in zaznave so subjektivne podobe, ki neposredno odražajo objektivni svet. Med temi subjektivnimi podobami in resničnostjo ni nobenih vmesnih ali posrednih členov.

V nasprotju s trditvami agnostikov, da med lastnostmi zunanjih predmetov in našimi občutki ni nobene sorodnosti, pa ugotavlja marksistični filozofski materializem, da so občutki in zaznave *kopije*, posnetki predmetov in pojavov objektivnega sveta. Občutki in zaznave nam dajejo adekvaten odraz predmetov in njihovih lastnosti it na ta način potrjujejo, da je svet spoznat.

Vidni občutki, kakor tudi druge vrste občutkov, ravno zato omogočajo človeku, da se orientira v obdajajočem ga svetu, ker ti občutki odražajo objektivno realnost. Pričevanja čutil človeku omogočajo, da se biološko smotrno prilagaja svoji okolici. S pomočjo tipa se človek prepriča, da obstoje od njega neodvisni predmeti, ki mu stojijo nasproti. S posredovanjem okusa ugotavlja užitnost ali neužitnost hrane. S pomočjo vonja lahko človek zaznava na precejšnjo

¹ Pismo akademika I. P. Pavlova sovjetski mladini. »Pod zastavo marksizma«, No. 2-3, 1936, str. 37.

razdaljo različne predmete, kar mu prav tako omogoča pravilno orientacijo. Na podlagi pričevanja svojih čutil spozna človek svet in se praktično udeležuje.

Omenili smo že, da so naravne sposobnosti naših čutil relativno omejene. Oko dojema elektromagnetne valove le enega dela spektra, uho sprejema zvoke le v določenih mejah itd. Občutki vselej vsebujejo subjektivni element, ki včasih vodi k varljivim, iluzornim zaznavam (različno zaznavanje temperature vode je n. pr. odvisno od temperature roke itd.). Toda človek na podlagi vseh svojih izkustev in uspehov praktične dejavnosti premaga to relativno omejenost neposrednega čutnega zaznavanja in se zateka tudi k posrednim metodam zaznavanja narave. Ravno tako kakor se človek v svojem učinkovanju na naravo ni omejil na naravne telesne organe, temveč jim je pridružil tudi umetna orodja, delovna orodja, tako je tudi k neposrednemu pričevanju čutil v čutnem dožemanju narave začel pridruževati čutno dožemanje narave s posredovanjem umetnih sredstev (instrumentov, aparatov, raznih naprav itd.).

Z uporabljanjem mnogih instrumentov se neposredno poveča in zaostri dožemanje naših čutil ter se razširi področje dojetih pojavov. Po zaslugi mikroskopa in teleskopa vidimo bolje, dalje, več, natančneje, naš vid se poostri stotino tisočkrat. S prostim očesom vidimo samo približno 5500 zvezd, s pomočjo teleskopa pa opazimo nad 100 milijonov zvezd. S prostim očesom si ne moremo ogledati zgradbe žive snovi, mikroskop pa nam to omogoča. Novi elektronski mikroskop, ki poveča do stotisočkrat, daje nove možnosti za proučevanje notranje zgradbe snovi, zlasti visokomolekularnih spojin.

Sicer res obstojé pojavi, ki jih naša čutila, čeprav so oborožena s posebnimi aparati, ne morejo neposredno zaznavati. Človek n. pr. nima čutil, ki bi zaznavala električne in magnetne

pojave. Infrardeči, ultravioletni in rentgenski žarki so nevidni za človeško oko. Človek nima čutil, ki bi neposredno zaznavala potrese, ki nastajajo daleč proč od nas itd.

To dejstvo so večkrat skušali izkoristiti agnostiki, ki so izražali vsestransko nezaupanje pričevanju naših čutil. Nägeli, nemški botanik in agnostik iz XIX. stoletja, je trdil, da je naša sposobnost neposrednega dožemanja s pomočjo vnanjih čutil tako omejena, da ne zaznava celih področij narave, zaznavamo le njen neznaten del.

Toda takšno modrovanje agnostikov zavrača zgodovina znanosti. Če kakršen koli proces ne deluje neposredno na naša čutila, pa lahko postane dostopen nasemu čutnemu zaznavanju na posreden način. Razen orodij, ki ostrijo in širijo neposredna čutna dojetja, izdeluje človek tudi take aparate in instrumente, ki — po svoji »občutljivosti«
glede različnih lastnosti stvari, ki jih neposredno ne moremo dojeti — lahko posredno odražajo te lastnosti v obliki, dostopni za naša čutila.

Človek lahko neposredno dožema razlike v temperaturi do $1/5^{\circ}$ Celzija, s pomočjo termoelementov ali bolometrov pa lahko zaznavamo milijoninke stopinj. Neposredno lahko dojemamo zvoke le na razmeroma majhnih razdaljah, s pomočjo radiooddajnih postaj pa se razširi območje slušnega dožemanja na vso zemeljsko oblo. Neposredno lahko zaznavamo časovne razlike le približno $5/100$ sekunde, s pomočjo posebnih kronometrov pa — $1/100.000$ sekunde. S prostim očesom razločujemo približno 500 različnih barv, s pomočjo difrakcijske mreže pa razločimo 40.000 različnih barv.

Uporabljanje metode posrednega zaznavanja je omogočilo opazovati atome in molekule, njihovo dejavnost in njihovo gibanje.

Nemški fizik Ostwald se je boril z atomistiko na podlagi dejstva, da atomi in molekule niso

dostopni neposrednemu opazovanju, veličine, ki so zanje značilne, pa so nedostopne merjenju. Toda leta 1905 je Einstein pri proučevanju Brownovega gibanja dokazal, da obstoj molekul ni več hipoteza, temveč eksperimentalno dokazano dejstvo. Isto je leta 1908 eksperimentalno potrdil Perrin. Kasnejše raziskovanje je razvozlalo tudi vprašanje o merjenju molekularnih veličin in Ostwald je konec koncev moral priznati nepravilnost svojih naziranj.

Metode posrednega zaznavanja so omogočile fiksirati učinke atomov in elektronov. Pri raziskovanju izžarevanja radija so v tem pogledu uporabljali metode eksplozij (v Crookesovem spintariskopu¹), metodo fotografiranja, električno metodo (Rutherfordova in Geigerjeva ionizacijska celica) in metodo kondenziranja vodnih par (Wilsonska kamera). Zadnja metoda sloni na tem, da se v zraku, ki je prenasičen z vodnimi hlapi pri preletavanju alfa-delcev (pozitivno naelektreni helijeve atomi) in beta-delcev (negativni elektroni), zgosti vodna para na mestih, kjer alfa-delci ionizirajo zrak in nastane »meglana sled«, ki nam omogoča, da lahko s prostim očesom vidimo ali fotografiramo pot posameznih atomov ali elektronov. Kljub reakcionarnim trditvam Macha, Duhema, Ostwalda itd. je postal obstoj atomov viden v doslovnem pomenu besede. Uspehi znanosti so mahiste, ki so strupeno napadali atomistično hipotezo, prisilili k sramotnemu umiku.

Sodobne fotoelemente po pravici imenujejo »električno oko«. Termometer nam omogoča opazovanje zelo visokih in zelo nizkih temperatur. Kompas uspešno zamenjuje magnetni čut, ki ga ljudje nimajo, galvanometri in galvanoskopi pa rešujejo najtežje naloge, ki bi jih bilo mogoče zastaviti električnemu čutu. S

¹ Spintariskop je naprava, ki jo je skonstruiral angleški fizik Crookes, da bi opazoval alfa delce.

pomočjo seizmografov postajajo človeškemu dojetju dostopni potresi, ki nastajajo daleč proč od nas.

Mravlje imajo drugače zgrajene oči kakor človek. Mravlje vidijo ultravioletne žarke, katerih človeško oko ne more videti. Vendar smo v spoznavanju teh nevidnih žarkov, pravi Engels, napravili precejšen korak dalje od mravelj. Ultravioletne žarke odkrivamo s florescenco in fosforescenco ter s fotokemijskimi procesi, ki jih porajajo. Rentgenski žarki se odkrivajo našim čutilom s pomočjo projekcijskega platna iz dvojne cianove soli barija in platine, ki spreminjajo energijo teh žarkov v svetlobo — ali pa po nekoliko daljši poti, s pomočjo fotografiranja. Odkritje prodrne moči rentgenskih žarkov je omogočilo, da vidimo tisto, kar je neposredno nevidno, da najdemo ognjišče bolezni in poškodbe v človeškem organizmu, da pogledamo v notranjost različnih strojev in odkrijemo skrite poškodbe ali napake.

Iz tega je razvidno, da družbenemu človeku njegova čutila zadostujejo za vsestransko spoznavanje obdajajočega ga sveta. Naravna relativna omejenost čutne organizacije človeka ni nobena ovira za neskončni razvoj človeškega spoznanja. Če kak proces ne učinkuje neposredno na naša čutila niti na sodobne pomožne instrumente, ki razširjajo področje dojetih pojavov, tedaj mora biti ta proces v kakršni koli posredni zvezi z drugimi procesi, ki učinkujejo na naše aparate in instrumente. Zato bo prej ali slej dostopen našemu spoznanju.

Eden izmed pogojev zato, da je naša zgradba čutne podobe resničnosti pravilna, je medsebojno učinkovanje čutil. Po zaslugi medsebojnega učinkovanja čutil, pa tudi po zaslugi medsebojnega učinkovanja čutil in miselne dejavnosti nastajajo pravilne podobe resničnosti.

Tako doživljajo polom prizadevanja mogih idealistov, da bi diskreditirali čutne zaznave kot vir spoznanja resničnosti.

4. Logično spoznanje

Čutno spoznanje je prvotna, začetna, vendar ne edina oblika spoznavne dejavnosti človeka. Zaznava je najpreprostejša oblika odražanja predmetov zunanjega sveta v človeški zavesti in zanjo je značilen neposreden, konkreten, posamičen značaj.

Zaznave odražajo seveda tudi splošno v predmetih, zveze med predmeti, vendar odražajo samo tisto, kar je splošno na površju, odražajo zunanje zveze kot n. pr., da je ena in ista barva ali oblika splošna pri nekaterih predmetih, da je za svetlobo nastopila tema, da je udarcu sledil zvok itd.

Čeprav čutne zaznave vsebujejo elemente splošnosti in nujnosti, pa vendar ne zadostujejo za vsestransko spoznavanje predmeta in za odkritje zakonitosti njegovega gibanja. Bistvenih zvez, odnosov in zakonitosti ne moremo neposredno dojeti z našimi čutili. Če se omejimo na čutne zaznave, nikakor ne moremo ugotoviti, da se n. pr. Sonce ne vrti okrog Zemlje, ampak Zemlja okrog Sonca, da obstoji Zemlja nekaj milijard let, da se giblje svetloba s hitrostjo 300.000 kilometrov na sekundo, da se blisk in grom ne pojavljata drug za drugim, ampak sočasno, da so socialne revolucije zakon menjavanja družbeno-ekonomskih formacij itd. Vzročno-posledične povezanosti med predmeti ni mogoče ugotoviti s čutnimi dojetji, kakor ugotovimo n. pr. svetlobo, trdoto, zvok itd. Čutno spoznanje zaradi svojega neposrednega značaja ne more rešiti vprašanja o izvoru teh ali onih pojavov in tendenc njihovega razvoja.

Sama čutila ne zadostujejo za to; da bi spoznali bistvo pojavov. *Pojave resničnosti*

lahko opazujemo, spoznavamo s posredovanjem čutil, z opazovanjem, ogledovanjem. *Bistvo* pojavov pa je direktno in neposredno nedostopno živemu opazovanju, občutkom. Živo opazovanje, čutno dožemanje n. pr. ne zadostuje zato, da bi odkrili bistvo izkoriščanja delavcev s strani kapitalistov — zakon presežne vrednosti. Tu nam ne morejo pomagati nobeni aparati in instrumenti (mikroskop itd.).

Če hoče človek odkriti bistvo stvari, zakone, ki so jim stvari podrejene, tedaj mora dejavnost čutil povezati z dejavnostjo mišljenja. *Logično* spoznanje se loči od čutnega spoznanja v tem, da nam omogoča zajeti resničnost v njeni celotnosti, v povezanosti vseh njenih strani, da nam omogoča odkriti notranja protislovja procesov, ki jih proučujemo. S posredovanjem mišljenja človek ne ugotavlja samo vnanjih sorodnosti in razlik med predmeti in pojavi, ampak odkriva tudi njihovo notranjo enotnost, odkriva notranje razvojne zakone stvari in pojavov.

Živo opazovanje ne zadostuje za to, da bi *predvidevali*. Sleherno predvidevanje se nanaša na bodočnost. Bodočnost pa ne more biti predmet čutnega dožemanja toliko časa, dokler se ne uresniči, dokler ne postane sedanost. Na podlagi poznavanja posameznih dejstev ni mogoče postavljati znanstvenih prognoz. Če hočemo predvideti, moramo poznati splošne lastnosti stvari in splošne zakone njihovega spreminjanja.

Človek se torej ne sme zadovoljiti s poznavanjem tistega, kar nam neposredno podajajo čutila, kar nam podajajo vnanja opazanja. »Proučujte, eksperimentirajte, opazujte,« je dejal I. P. Pavlov v svoji poslanici sovjetski mladini, »prizadevate si, da ne boste ostali na površju dejstev. Ne pretvarjajte se v arhivarje dejstev, ampak skušajte prodreti v skrivnost

njihovega nastanka. Vztrajno iščite zakone, ki vladajo nad njimi.«¹

Logično mišljenje je nujen člen o razvoju človeškega spoznanja.

Za logično mišljenje je značilen nekakšen odmik od konkretnih stvari. »Gibanje spoznanja k objektu je lahko samo dialektično: spustiti, da bi krepkeje poprijeli, stopiti nazaj, da bi se laže pognali naprej (spoznali?).«²

Ko razmišljamo, puščamo v nemar specifičnosti in podrobnosti posameznih predmetov. Toda to delamo zaradi tega, da bi s pomočjo abstrakcije globlje doumeli konkretno stvarnost. »Ko se mišljenje odmika od konkretnega k abstraktnemu, se ne odmika — če je *pravilno... od resnice*, ampak se ji bliža. Abstrakcija *materije, zakona narave, abstrakcija vrednosti* itd., z eno besedo, vse znanstvene (*pravilne, resne, ne bedaste*) abstrakcije odražajo naravo globlje, točneje, *popolneje*.«³

Občutek, zaznava je navidezno bliže realnosti kakor mišljenje. Toda mišljenje zajema predmet v celoti, v njegovem gibanju in povezanosti. Mišljenje globlje prodira v predmet in odraža njegovo bistvo. V procesu mišljenja, t. j. na logični stopnji spoznanja, rešujemo naloge dveh vrst. Prvič, v posameznih, ločenih predmetih in pojavih ugotavljamo splošne lastnosti in splošne zakonitosti, drugič, znanja o splošnem, ki jih zbiramo na ta način, nato znova primerjamo s posameznimi stvarmi in procesi; s tem spoznavamo posamezno s pomočjo splošnega in lahko globlje prodiramo v objektivno resničnost.

Brez abstraktnega mišljenja človeško znanje ne bi moglo napredovati. V abstrakcijah se ostvarja

¹ Pismo I. P. Pavlova sovjetski mladini, »Pod zastavo marksizma«, No. 2-3, 1936, str. 37.

² V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 261.

³ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 153.

kontinuiteta znanja. Za znanost ni potrebno, da bi sleherni splošni zaključek stalno reducirali na dejstva, na katerih sloni, da bi utemeljevali prejšnja posplošenja ali ponavljali teze, pridobljene na podlagi odkrivanja novih resnic iz prej obstoječih tez.

Sleherna misel vsebuje nekaj splošnega, izvedenega iz velikega števila posameznih dejstev, ki so si medsebojno sorodna v kakršnem koli bistvenem odnosu. Izvajanje splošnega iz posameznega je rezultat *abstrakcije* in *posplošenja*. Če hočemo najti v predmetih tisto, kar je nujno in zakonito, moramo abstrahirati bistvene znake in v skladu z njimi posplošiti celo vrsto predmetov. »Že najenostavnejše *posplošenje*... pomeni, da človek čedalje globlje spoznava *objektivno* povezanost sveta.«¹ Sredi večjega števila predmetov ene vrste, n. pr. dreves, ni niti enega, ki bi bil absolutno podoben drugemu. Sleherni predmet ima svoje posebnosti, ki so značilne samo zanj. Eno drevo je višje, debelejšo od drugega, loči se od drugega po svoji obliki, barvnih odtenkih itd. Na drugi strani pa ni predmeta, ki ne bi imel takih lastnosti, kakršne imajo tudi drugi, njemu sorodni predmeti. »Splošno obstoji le v posameznem, po posameznem. Sleherno posamezno je (tako ali drugače) splošno.«²

Pomen logičnega spoznanja je v tem, da izhaja iz posameznih, konkretnih pojavov in odkriva tisto splošno in bistveno, kar je skupno vsem tem pojavom; logično spoznanje abstrahira celo vrsto slučajnosti in odkriva zakonitosti objektivnega sveta. Na ta način s pomočjo abstrakcije in posplošenja izvajamo splošni zakon in napravljamo zaključek, kaj je resnično za nekatere predmete in kaj je resnično za celo vrsto ali razred, kamor spadajo ti predmeti.

¹ Prav tam, str. 261

² V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 329.

»Abstrakcija je razumna, v kolikor v resnici poudarja splošno, ga ugotavlja in nas tako varuje ponavljanj.«¹

Moč znanosti je v njenih posplošenjih. Marx je lahko odkril splošne zakone zgodovinskega razvoja le s posplošenjem posameznih konkretnih dejstev svetovne družbene zgodovine. Da je lahko prišel Marx do zaključka, da je razredni boj razvojni zakon družbe, ki je razcepljena na razrede, je moral pazljivo proučiti zgodovino mnogih dežel. Zgodovina stare Grčije in Rima, zgodovina srednjeveške družbe in zgodovina kapitalizma nas nujno vodijo k zaključku, da je razredna borba gibalna sila razvoja razredne družbe.

Tudi moč umetniških stvaritev je v posplošenju, čeprav se v umetnosti to posplošenje ne izvaja z abstraktnimi pojmi, ampak s tipiziranjem mnogih enakovrstnih pojavov v umetniških podobah. Liki Čičikova, Oblomova, Onjegina, Pečorina itd. so skupni liki ali tipi.

Ravno tako kakor zaznave so tudi logična posplošenja, ki jih poraja teoretično mišljenje — *subjektivna podoba objektivnega sveta*. Toda za razliko od neposrednega značaja čutnih podob pa so logične podobe *posredni* odrazi resničnosti.

Lenin je dejal, da je dialektičen ne samo prehod od materije k zavesti, ampak tudi prehod od občutka k misli. Skok od občutka k misli je v tem, da se razvije prehod od odražanja pojava k odražanju bistva, od neposrednega k posrednemu, od posameznega k splošnemu. Ta skok pripravlja sposobnost naše zavesti, da ohranja, predeluje in posplošuje prejete vtise.

Prva, elementarna oblika posplošenja naših čutnih zaznav so predstave. Ko preneha delovanje

¹ K. Marx, H kritiki politične ekonomije, 1939, str. 136.

predmetov na naša čutila, občutki in zaznave ne izginejo brez sledu. Nekaj časa potem, ko smo dojeli kakršen koli predmet, lahko ta predmet znova reproduciramo v naši zavesti. Čeprav ne ravno tako živo in nazorno, kakor de bi ga imeli pred očmi. Čeprav v določenem trenutku ne vidimo nekega predmeta, si ga lahko predstavljamo, ker se je njegova podoba ohranila v naši zavesti. *Reproducirane podobe predmetov ali procesov (ali njihovih posameznih lastnosti), ki slonijo na prejšnjem izkustvu, imenujemo predstave.*

Predstave slonijo na prejšnjem zaznavanju objektov. Toda s pomočjo domišljije si lahko predstavljamo tudi predmete, ki jih nismo nikoli zaznavali. Nekdo, ki ima določeno predstavo o Severnem tečaju, morda ni bil nikoli na Severnem tečaju, pač pa je zaznaval različne pojave in si s kombiniranjem njihovih posameznih potez lahko ustvaril v zavesti predstavo o Severnem tečaju.

Kakor za naše zaznave, tako je tudi za naše predstave začilna nazornost; predstave so čutno —nazorne podobe resničnosti. Toda predstave so vselej rezultat posplošenja posameznih zaznav, so nekakšen izvleček naših prejšnjih izkustev. V tem je kakovostni razloček med predstavami in zaznavami. V predstavi se pojavlja podoba v posplošeni obliki.

Toda predstave še ne pomenijo tiste stopnje posplošenja, na kateri se izločijo in osamosvojijo bistveni znaki. Predstave nam podajajo tiste strani predmeta, ki nam iz kakršnih koli razlogov bijejo v oči in ki so marsikdaj popolnoma nebistvene. Predstave ne podajajo določenih znakov, ki so včasih odvisni tudi od psiholoških okoliščin itd. Zato se znaki vselej dozdevajo drugačni. In končno, posplošenje predstav je mogoče le v ozkih mejah, v območju istovrstnih predmetov. Lahko imamo bolj ali manj splošno predstavo o konju, ni pa mogoče imeti nazorne predstave o živali na splošno, ker so razlike med posameznimi

predstavniki živalskega sveta prevelike. Čim bolj splošna je neka predstava, tem bolj postaja meglena.

Bolj komplicirana oblika spoznanja, v kateri se jasno in globoko odražajo *splošni* in *bistveni* znaki predmetov, so *pojmi*. »Pojem ni nekaj neposrednega.«¹ Pojem nima nazornega ali cutnega zacaja. Pojma ne moremo opazovati niti si ga ne moremo predstavljati.

Vrednost blaga n. pr. je za naša čutila neotipljiva. Vsako posamezno blago lahko otipljemo in ogledujemo, vrednosti pa ni mogoče niti videti niti slišati; vrednost, pravi Marx, je nematerialna, nečutna kategorija. »Predmetnost blagovne vrednosti se v tem loči od vdovice Quickly, Falstaffove tovarišice, da se ne ve, kje prav za prav tiči. V direktnem nasprotju s čutno otipljivo predmetnostjo blaga niti en atom prirodne snovi ne prehaja v predmetnost njegove vrednosti. Lahko otipavate in ogledujete kakršno koli posamezno blago — njegova vrednost bo za vas vselej neotipljiva.«²

Pojem temperature je že zdavnaj prekoračil meje navadnih čutnih zaznav in se čedalje bolj širi od nekaj sto stopinj mraza do več milijonov stopinj toplote. Pojem sile, zmogljivosti je že zdavnaj prekoračil meje človeške ali živalske sile. Mi računamo Ze z milijoni in milijardami kilovatov. Isto lahko rečemo o pojmih velikosti (elektroni in Sonce), hitrosti (hitrost, s katero raste rastlina, in hitrost svetlobe).

Gibanje letala, ki leti s hitrostjo nekaj sto kilometrov na uro, lahko dojamemo, toda gibanja s hitrostjo 300.000 kilometrov na sekundo ne moremo opazovati z očesom, lahko pa ga dojemamo z mislijo. »Predstava ne more dojeti gibanja v

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 262.

² K. Marx, Kapital, I. zv., str. 13, izd. »Kulture«, 1947, v latinici.

celoti, ne pojmuje n. pr. gibanja s hitrostjo 300.000 kilometrov na sekundo, mišljenje pa ga pojmuje in ga mora pojmovati.«¹

Kakšen je značaj pojmov? Kaj jim ustreza v resničnosti? Kaj odražajo? *Realisti* (idealistična smer v srednjeveški sholastični filozofiji) so priznavali realni obstoj splošnih pojmov — »univerzalij« (»človek na splošno«, »hiša na splošno« itd.) kot nekakšnih duhovnih bitnosti ali prapodob posameznih stvari. Univerzalije, so govorili realisti, predstavljajo same na sebi realnost in obstajajo ločeno od posameznih stvari. Še več, trdili so, da so pojmi »človek na splošno« ali »hiša na splošno« obstajali pred eksistenco posameznih ljudi, hiš itd.; posamezne stvari so le pojavne oblike splošnih pojmov.

Nominalisti (iz. latinske besede »nomen« — ime) so v nasprotju z realisti trdili, da so splošni pojmi samo imena (nazivi). Realno obstoje, so govorili nominalisti, le posamezne stvari z njihovimi individualnimi lastnostmi — a splošni pojmi, ki jih ustvarja o teh stvareh naše mišljenje, ne samo da ne obstajajo neodvisno od stvari, ampak tudi ne odražajo njihovih lastnosti in posebnosti. Nominalisti so poudarjali naslednji dve tezi: »stvari obstajajo pred splošnimi pojmi« in »splošni pojmi so imena«. S splošnimi nazivi, so govorili nominalisti, ljudje le z zunanjimi podobami posplošujejo sorodne razrede ali vrste posameznih predmetov. V srednjem veku je bil nominalizem napredna smer: nominalisti so imeli prav, ko so ugotavljali objektivno realnost posameznih čutnih objektov in zavračali trditev, da so univerzalije realno obstajale pred stvarmi in neodvisno od njih. Toda vprašanje o odnosu med splošnimi pojmi in posameznimi stvarmi so reševali nominalisti nepravilno: ker so

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 199.

zanikali, da imajo splošni pojmi realno osnovo v samih stvareh, so se s tem skotalili k idealizmu.

Ne samo srednjeveški, tudi poznejši idealisti presojujejo pojem kot čisto misel, ki ni izkustvenega izvora. Zgodovinar Petruševski je napačno trdil: »Čim bolj popolni postajajo splošni pojmi in zakoni (splošni pojmi, ki so brezpogojno nujni), tem bolj izražajo tisto, kar se nikoli ne dogaja v resničnosti. Splošni pojem ni nikoli čista resničnost, ampak je le rezultat njene logične obdelave, ki jemlje iz nje vse tisto, kar nam je dano v našem neposrednem izkustvu, vse konkretno in individualno, vse tisto, kar ravno predstavlja čisto resničnost; splošni pojem nikakor ne pretendira na to, da bi odražal resničnost.«¹

Matematik Dedekind trdi, da aritmetični pojmi niso v nikakršni zvezi z izkustvom, da imajo opraviti samo z oblikami mišljenja, ki so popolnoma neodvisne od realnega sveta. Isto stališče zagovarja sodobni angleški reakcionarni filozof Rusell. Rusell pojmuje matematične pojme kot plod čiste misli. Matematiko, pravi Russell, lahko definiramo kot doktrino, v kateri nikoli ne poznamo niti tistega, o čemer govorimo, niti ne vemo, ali je resnično tisto, o čemer govorimo.

Sodobna semantična filozofija pljuje na splošne pojme, na ta veličastni plod razvoja človeškega mišljenja, ki ima svoj ustrezeni izraz v razvoju govora. Semantika ni prav nič drugega kakor restavracija sholastičnega nominalizma. Vendar pa neonominalizem semantične filozofije ni navadna restavracija srednjeveškega nominalizma, ampak njegova degeneracija, njegova reakcionarna reprodukcija. Srednjeveški nominalisti so bili prepričani v objektivno

¹ Prof. D. M. Petruševski, Oris ekonomske zgodovine srednjeveške Evrope, 1928, str. 21.

realnost posameznih predmetov, semantiki pa postavljajo neonominalizem na subjektivno—idealistično podlago. Semantiki menijo, da niso iluzorni samo splošni pojmi, ampak tudi posamezni predmeti. Ost semantične filozofije je naperjena proti materializmu, proti materialistični teoriji odražanja.

Vprašanje o *pojmih* je znanstveno razrešil le dialektični materializem, razrešila ga je marksistično-leninistična teorija odražanja. Abstraktni pojmi nikakor niso le prazne besede. Po marksistični teoriji odražanja je znanstvena abstrakcija — v procesu katere se oblikujejo splošni pojmi, izraženi v znanstvenih izrazih — odraz objektivne resničnosti. Splošni pojmi, brez katerih je logično mišljenje nemogoče, odražajo realno splošno, ki obstoji v stvareh, ti pojmi so odraz objektivnih odnosov resničnosti.

Abstraktni pojmi nastajajo iz čutnega izkustva in so predelava, posplošenje tistega gradiva, ki nam je bilo podano v procesu občutenja in dožemanja resničnosti. Ko je Engels kritiziral idealiste, je pisal, da je pojem lika, kakor tudi pojem števila izposojen izključno iz vnanjega sveta in ni nastal v človeški glavi iz čistega mišljenja. Preden so si ljudje mogli ustvariti pojem lika, so morali obstajati razni predmeti, katerih obliko so ljudje medsebojno primerjali.

Po nauku marksističnega filozofskega materializma so »pojmi najvišji proizvod možgan, najvišjega proizvoda materije«.¹ Lenin pravi, da se v človeških pojmih *spojevrstno* in *dialektično* odraža narava, odraža se *skupnost* realno obstoječih stvari, pojavov. Mišljenje, ki ni povezano s kakršnim koli posameznim predmetom, izraža v pojmih splošne, bistvene in nujne lastnosti predmetov.

¹ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 143.

»Materije na splošno« ali, kakor je govoril n. pr. Engels, »materije kot take« ni v naravi, obstajajo le konkretne oblike materije. Materija, ki je neodvisna od njenih konkretnih oblik — kamna, drevesa, rastline, človeka, zemlje itd. — je plod znanstvenega posplošenja, znanstvene abstrakcije. Ko posplošujemo konkretne oblike materije, ko se povzpenjamo od stopnje konkretnega in posameznega na stopnjo splošnega in abstraktnega, najdemo tisto osnovno in bistveno, ki je lastno sleherni materialni obliki. To osnovno in splošno obstoji v tem, da materialni predmeti obstajajo neodvisno od zavesti in da lahko z delovanjem na naša čutila porajajo občutke. Te splošne lastnosti vseh številnih predmetov in pojavov so posplošene v pojmu »materija«.¹

Ali n. pr., predstavljamo si pojem števila, in sicer ne tega ali onega posameznega števila (5, 16, 20), ampak števila na splošno. Pojem števila je nastal z abstrahiranjem posameznih števil, označujočih različno število predmetov, in izločevanjem tistega, kar je lastno vsakemu številu.

V pojmih torej manjkajo različne individualne lastnosti posameznih predmetov, v ospredje pa stopa samo tisto, kar je skupno in bistveno pri vseh predmetih določene vrste. Tako nastajajo vsi znanstveni pojmi.

V pojmih se odraža bistvo pojavov, predmetov v naravi in družbi. Če sem n. pr. videl stahanovce in jih opazoval pri delu, nisem pa še dojel jedra stahanovskega gibanja niti posplošil osnovnih in odločilnih potez, ki so zanje značilne, imam lahko neko predstavo o stahanovcih, vendar pa še ne morem reči, da razumem stahanovsko gibanje. Šele tedaj, ko si bom na jasnem o bistvu stahanovskega gibanja in ko bom razumel, da predstavlja stahanovsko

¹ Marks. fil. materializem — 19

gibanje novo in višjo obliko socialističnega tekmovanja, da pripravlja pogoje za prehod od socializma h komunizmu, da vsebuje zaplodke kulturno-tehničnega vzpona delavskega razreda in podlago za likvidacijo nasprotij med duševnim in telesnim delom itd., to je tedaj, ko si bom na jasnem o njegovem osnovnem bistvu, šele tedaj bom razumel stahanovsko gibanje.

Ker je pojem splošen, zato vsebuje vse bogastvo in mnogoličnost posebnega in posameznega. Vendar pojmi ne vsebujejo samo tistih lastnosti, ki so lastne vsem predmetom določenega razreda, ampak v posebni obliki vključujejo tudi one lastnosti, ki so značilne za posamezne vrste določenega razreda, kajti splošno, posebno in posamezno v resničnosti ne obstoji izolirano drugo od drugega. Znanstveni pojem, ki odraža objektivno enotnost splošnega, posebnega in posameznega, se na ta način ne pojavlja kot mrtva abstrakcija, ampak kot *konkretni pojem*. Značilno potezo konkretnega pojma predstavlja dejstvo, da se iz bogate vsebine danega pojma izloči tista stran ali tiste strani predmeta, ki so v danih pogojih določilne ali odločilne.

Pojmi, v katerih se posplošuje naše znanje splošnih lastnosti stvari in procesov, so na eni strani *plod*, rezultat spoznanja, na drugi pa sredstvo za nadaljnje spoznavanje. »Rezultati,« pravi Engels, »v katerih se posplošujejo čutna izkustva, so pojmi.« Kot rezultat posplošenja razvoja sovjetske družbe na temelju zmage socializma v ZSSR je n. pr. nastal pojem moralnopolitične enotnosti sovjetske družbe. Kot rezultat proučevanja notranje zgradbe snovi je nastal pojem kemijskega elementa. Sleherni veda, ki si prizadeva, da bi spoznala določene predmete, ostvarja to spoznavanje z oblikovanjem pojmov: fizika oblikuje pojme atoma, energije, svetlobnega žarka itd.; slovničar oblikuje pojme zloga, stavka, glagola, samostalnika itd.

Sleherna veda predstavlja sistem medsebojno povezanih pojmov. Poznati osnove kakršne koli vede predvsem pomeni poznati sistem pojmov določene vede.

Pojmi so elementi misli; resnični pomen pojmov pa se izraža le v celotni sodbi. Ko odkrivamo vsebino pojma, odkrivamo njegovo gibanje od posameznega k posebnemu in splošnemu, ali od splošnega k posebnemu in posameznemu. Gibanje pojmov odkrivamo z določeno *sodbo*. Značilni znak neke sodbe je trditev ali zanikanje. Sleherna misel se logično izraža v obliki sodbe: sleherno presojanje sestoji iz posameznih sodb. Sleherni zakon v znanosti se izraža v obliki določene sodbe.

Najbolj enostavna oblika sodbe je tista, v kateri se izraža *posamezen odnos*, n. pr.: trenje povzroča toploto. Razvoj spoznanja vodi k višji stopnji sodbe, ki izraža poseben odnos, n. pr.: vsako mehanično gibanje lahko s pomočjo trenja spremenimo v toploto. Nadaljnji razvoj znanosti vodi k utemeljitvi *splošne sodbe*, k odkritju splošnega zakona narave, n. pr.: vsako obliko gibanja lahko spremenimo v katero koli obliko gibanja.

Sodba torej ni čista oblika brez objektivne vsebine. Sodba je oblika mišljenja, v kateri človek odraža objektivno povezanost predmetov in procesov. V sodbah veže misel tisto, kar je povezano v resničnosti, in loči ono, kar je ločeno v resničnosti. Povezanost določenega predmeta ali pojava z drugim predmetom ali pojavom se odraža v obliki trdilne sodbe; izoliranost določenega predmeta ali pojava od drugega predmeta ali pojava se odraža v obliki nikalne sodbe.

Spoznavna vrednost sodb je zelo velika. V obliki splošnih sodb se izražajo *zakoni* objektivnega sveta. Posamezne sodbe nimajo tako širokega pomena kot splošne sodbe, vendar pa imajo veliko spoznavno vlogo, ker z njimi

ugotavljamo važna posamezna dejstva, n. pr.:
Sonce je oddaljeno od Zemlje 150 milijonov
kilometrov.

Povezanost in medsebojna pogojnost pojavov se najbolj popolno izraža v pogojnih sodbah. Ko tovariš Stalin označuje usodo države v komunizmu, razlaga to vprašanje v obliki pogojne sodbe. Takrat ko misel vključuje spremenljivost določenega predmeta v procesu razvoja, odraža to spremenljivost znakov določenega predmeta na raznih stopnjah razvoja v obliki delilne sodbe, Delilne sodbe odražajo mnogostranski pomen predmeta.

Ustvarjalni značaj človeškega spoznanja se najjasneje izraža v *sklepanju*, v zaključku, kjer prihaja do izraza resnična sila človeške misli. Sklepanje je tisti miselni proces, ko na podlagi nekaj sodb, ki smo jih medsebojno povezali — napravljamo zaključek, ki nam prinaša novo znanje.

Glavna značilnost teoretičnega mišljenja — njegov neposreden značaj — se izraža ravno v sklepanju. Ljudje neposredno ne vidijo, da je Zemlja okrogla, vendar pa to spoznajo na posreden način, s posrednimi merjenji in razglabljanji. Razdalje med Soncem in Zemljo ne moremo neposredno izmeriti, vendar pa to dosežemo na posreden način, z merjenjem kotov in dostopnih zemeljskih razdalj. Neposredno ne moremo opazovati, kako se Zemlja vrti okrog svoje osi, pa tudi ta pojav je bil proučen s posrednimi opazovanji in teoretičnim razglabljanjem. Znameniti poizkus Foucaulta nam delno omogoča videti, kako se Zemlja vrti.

Osnovni obliki sklepanja sta indukcija in dedukcija. Pri induktivnem sklepanju se giblje mišljenje od posameznega k splošnemu, od dejstev k posplošenju. Brez induktivnega sklepanja ne bi bilo mogoče nikakršno teoretično mišljenje, znanost bi se spremenila v nesmiselno registriranje dejstev. Znanost mora posploševati

dejstva in odkrivati notranjo zakonitost pojavov. S pomočjo indukcije znanost posplošuje dejstva in odkriva naravne zakone. Ko je Galilei metal s poševnega stolpa v Pisi razne predmete, je ugotovil, da je hitrost padanja neodvisna od njihove teže. Zato je sklepal, da je to naravni zakon, ki velja za sleherni telo na slehernem mestu in v slehernem času. Newton je na podlagi posameznih opazovanj Luninega gibanja izvajal zakon o svetovni težnosti, ki deluje vselej pri vseh telesih. Ko je Lavoisier segreval majhno količino živega srebra z zrakom, je odkril kisik in napravil zaključek, da je ta plin vselej in povsod sestavni del zraka. Ko je Harwey obvezoval živalske arterije in vene, je odkril zakon krvnega obtoka kot splošni zakon vretenčarjev. Na podlagi opazovanja in posplošenja razvojnega toka kapitalističnega proizvodnega načina v posameznih kapitalističnih deželah je odkril Marx ekonomski zakon razvoja kapitalistične družbe. Marx in Engels sta na podlagi proučevanja posameznih etap človeške zgodovine odkrila splošne zakone razredne borbe. V vseh teh primerih je opazovanje dejstev in njihovo posplošenje privedlo do odkritja splošnih zakonov.

Toda odkrivanja zakonov ne omogoča samo indukcija, temveč tudi dedukcija. S pomočjo deduktivnih sklepanj odkrivamo tiste zakone, ki jih ni mogoče odkriti induktivno, katere pa je vendarle mogoče izvesti iz že poznanih zakonov.

Dedukcija (izvajanje) pomeni gibanje misli od splošnega k delnemu, od splošnih tez k posameznim, delnim zaključkom. Deduktivna sklepanja nam omogočajo miselno *reprodukcijo preteklosti*. Pri kopanju Belomorsko-baltiškega prekopa so v vseh jezerih, kjer poteka prekop, odkrili. hkrati s sladkovodnimi tudi morske živali. Sovjetski učenjaki so napravili zaključek, da je bilo tam, kjer so sedaj jezera, nekoč morje, in da je nižavje, po katerem poteka

prekop — dno preлива, ki je nekoč vezal Belo morje z Baltikom. Na podlagi odkritja mamutovih kosti in kosti drugih živali so znanstveniki skleпали, da so v davnih časih živeli na Zemlji mamuti in različne druge živali.

Deduktivno sklepanje je tudi ena izmed oblik predvidevanja. Francoski znanstvenik *Leverrier* in angleški znanstvenik *Adams* sta na podlagi splošnih zakonov nebesne mehanike napovedala nov planet. Pri opazovanju planeta Urana so znanstveniki opazili pri gibanju tega planeta nekaksne nepravilnosti, ki jih je bilo mogoče razjasniti samo z obstojem nekega neznanega planeta. *Leverrier* in *Adams* sta s pomočjo kompliciranih računov ugotovila mesto, kjer bi se moral nahajati ta planet. In res, leta 1846 je berlinski astronom *Galle* ta planet odkril in mu dal ime Neptun.

Sleherna znanstvena prognoza je logični zaključek, ki izvira iz določenih izhodiščnih tez. N. pr. Leninova prognoza o možnosti in nujnosti zmage socializma najprej v eni sami deželi je bila logični zaključek, ki je izviral iz zakona o neenakomernem razvoju kapitalizma v dobi imperializma, ki ga je odkril Lenin.

V nasprotju z metafizičnim mišljenjem, ki indukcijo in dedukcijo postavlja v medsebojno nasprotje, pa dialektični materializem ne pojmuje indukcije in dedukcije kot obliki mišljenja, ki druga drugo izključujeta, ampak kot obliki, ki druga druga dopolnjujeta in druga drugo omogočata. Ne smemo »prezreti njune medsebojne povezanosti, njunega medsebojnega dopolnjevanja«.¹ Sleherna znanstvena definicija je rezultat poprejšnjega induktivnega proučevanja gradiva in sloni na tem proučevanju. Po svoji strani pa je indukcija resnično znanstvena šele takrat, ko proučevanje

¹ *Fr. Engels*, *Dialektika narave*, str. 183.

posameznih, delnih pojavov sloni na poznavanju splošnih razvojnih zakonov.

Marksistični filozofski materializem priznava, da se mišljenje kvalitetno razločuje od čutnega zaznavanja in hkrati s tem poudarja njuno neločljivo povezanost. Razum obdeluje tisto gradivo, ki mu ga dajejo čutila. Mišljenje ne more brez čutil nicesar vedeti o predmetih vnanjega sveta. To, kar čutne zaznave izražajo v obliki celote, lahko mišljenje razčleni z abstrakcijo. In nasprotno, to, kar nam dajejo čutne zaznave v nepovezani obliki, nam lahko poda mišljenje s pomočjo posplošenja v povezani obliki, v celoti.

Znanstveno mišljenje ne povezuje predmetov subjektivno ali samovoljno, ampak na podlagi tistih znakov, ki so objektivno lastni predmetom; znanstveno mišljenje povezuje samo tisto, kar je povezano v resničnosti in odkriva tiste odnose, ki realno obstajajo med predmeti.

Sleherno odmikanje teoretičnega mišljenja od čutne osnove vodi v idealizem; pojmi in druge oblike mišljenja se v tem primeru spreminjajo v mrtve abstrakcije, ki nimajo nobene konkretne vsebine.

Marksizem-leninizem, ni tuj samo praznemu shematizmu, ampak tudi golemu empirizmu. Znanstveno spoznanje pomeni, da se v naši zavesti reproducira objektivna resničnost v njeni enotnosti, v vsem njenem bogastvu in mnogoličnosti.

5. Verodostojnost in resničnost znanstvenih dognanj

Temeljita sprememba, ki jo je izvedel marksizem v filozofiji, je v tem, da je namesto izmišljenih filozofskih sistemov, ki so si domišljali, da bodo našli absolutno resnico, ustvaril resnično znanstveno materialistično filozofijo, ki sloni na vrsti dejansko doseženih

relativnih resnic in ki jih veže s pomočjo edino znanstvene dialektične spoznavne metode.

Za filozofijo pred Marxom je značilno to, da si je skoraj sleherni filozof prizadeval, da bi ustvaril dovršen, vseobsežen sistem, kjer bi bila enkrat za vselej ugotovljena absolutna resnica, resnica poslednje instance. »Heglov sistem«, pravi Engels, »je bil zadnja, zaključena oblika filozofije, v kolikor si jo mislimo kot posebno znanost, ki stoji nad vsemi drugimi znanostmi. Hkrati s Heglovim sistemom je doživela polom tudi vsa filozofija.«

Namesto jalovih poizkusov, da bi gradil kakršen koli univerzalni, zaključeni sistem, je marksizem izoblikoval ustvarjalni nauk, ki se neprenehoma razvija in bogati. »Ko smo spoznali ... da tako zastavljena naloga filozofije ni nič drugega kakor naloga, naj en sam filozof izvrši to, kar more izvršiti le vse človeštvo v svojem napredujočem razvoju — ko torej spoznamo to, tedaj se tudi konča vsa filozofija v dosedanjem pomenu te besede.

Ni nam več za ,absolutno resnico', ker je po tej poti in za vsakega posameznika nedosegljiva, in se podimo namesto tega za dosegljivimi relativnimi resnicami po poti pozitivnih ved in posplošenja nihovih rezultatov s pomojo dialektičnega mišljenja.«¹

Tako je marksizem na nov način postavil vprašanje o verodostojnosti in resničnosti znanstvenih dognanj.

Ali nam človeško spoznanje lahko podaja taka znanja, ki imajo pomen *objektivnih resnic*?

Idealizem ne priznava, da nam naše znanje podaja objektivno resnico, da nam podaja verodostono znanje o materialni resničnosti. Za subjektivni idealizem je resnica subjektivna. S

¹ Fr. Engels, Ludwig Feuerbach in konec klasične nemške filozofije, CZ 1945, str. 10—11.

stališča subjektivnih idealistov je svet le produkt zavesti subjekta, zato je vse človeško znanje subjektivno; sleherno vsebino človeške zavesti, ki je v notranjem soglasju z zavestjo subjekta, razglašajo kot resnično. Bogdanov je menil, da je resnično tisto, kar je »splošno priznano«, t. j. tisto, kar je v soglasju z zavestjo vseh ali mnogih ljudi; resnico je imenoval Bogdanov ideološko organizirano obliko človeškega izkustva. Po mnenju Bogdanova je torej vsaka laž lahko resnica, dokler je splošno priznana, t. j. dokler jo priznavajo mnogi. S tega stališča so tudi religiozni nauki resnični, kakor hitro so »splošno priznani«, t. j. v kolikor jih priznava doslej znaten del človeštva. Po mnenju Bogdanova so bila torej tudi prepričanja ljudi o tem, da se Sonce vrti okrog Zemlje, ne pa narobe — kakor so mislili v prejšnjih časih — resnična, ker so vsi ljudje tako mislili. Toda če je resnica »organizirana oblika človeškega izkustva«, s tem izgine vsaka razlika med resnico in zmoto.

Pragmatizem (ena izmed reakcionarnih idealističnih smeri v ameriški filozofiji) trdi, da je resnično tisto, kar je koristno ali ugodno. Če je določena sodba koristna tem ali onim ljudem, tedaj je torej resnična, če pa je dotična sodba škodljiva, tedaj je neresnična. Predstavniki pragmatične filozofije Charles Pears, William James, John Dewey itd. dokazujejo, da se znanost ne sme ukvarjati z vprašanji, ki gredo preko mejâ »koristne« dejavnosti človeka, da je vprašanje o tem, ali znanost odraža objektivni svet — prazna špekulacija in čisto filozofsko modrovanje. Pojem duha in materije, pravi Dewey, sta v tradicionalni filozofiji — navadno slepilo. Za pragmatista uspeh kakršne koli ideje, celo reakcionarne, razširjanje kakršne koli neznanstvene teorije ali religioznega verovanja lahko v celoti nadomesti njeno resničnost in s tem jemlje sleherni smisel vprašanja o

objektivni resnici. Za pragmatizem niso pojmi odraz objektivnega sveta, ampak »sredstva« ali »instrumenti«, ki lahko služijo za uresničevanje praktičnih nalog. S tega stališča je lahko resnična tudi religija, v kolikor slednja lahko služi kot sredstvo ali instrument za uresničenje praktičnih smotrov. Pragmatizem torej briše meje med zanostjo in religijo in opravičuje sleherno laž, če ta laž koristi vladajočemu razredu izkoriščevalcev. Na podlagi trditve, da ni objektivne resnice, ampak obstoje samo različne »resnice«, ki so odvisne od naziranja ljudi, pristaši Deweyeve filozofije dokazujejo, da je tudi fašizem »po svoje resničen«.

Tako sodobni diplomirani lakaji ameriškega imperializma neposredno branijo fašizem.

Ne le za subjektivni idealizem, ampak tudi za objektivni idealizem je resnica v bistvu konec koncev subjektivna. Tudi v Heglovem objektivnem idealizmu je n. pr. resnica, kot smo že omenili, skladnost pojma s pojmom, ne pa z materialno resničnostjo.

Če je za idealizem resnica (neposredno ali v zadnji instanci) nekaj subjektivnega, za *materializem* ni in ne more biti drugačne resnice kakor objektivne. »Biti materialist pomeni priznavati objektivno resnico, ki nam jo odkrivajo čutila.«¹

Resnično je tisto znanje, ki pravilno odraža objektivno resničnost. Naša predstava, da ima Zemlja obliko krogle, je objektivna resnica. Tritev naravoslovja, da je Zemlja obstajala pred človekom, je objektivna resnica. Nauk marksizma — leninizma o socializmu je objektivna resnica. Leninsko — stalinski nauk o možnosti zmage socializma v eni, posamezno vzeti deželi, je objektivna resnica. *Objektivna resnica je torej taka vsebina naših znanj, ki pravilno odraža*

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 108.

obdajajočo nas materialno resničnost. Kot objektivno resnico pojmuje marksistična filozofija tisto objektivno vsebino naših predstav, ki je neodvisna od zavesti, bodisi od zavesti posameznika ali vsega človeštva.

Neresnični so tisti pojmi, ki nepravilno, popačeno odražajo objektivno resničnost. Prepričanje, da se Sonce vrti okrog Zemlje, kakor so mislili ljudje v prejšnjih časih, ni bilo resnično. Ničesar skupnega nimajo z resnico buržoazne »teorije« rasizma, nacionalizma in šovinizma, ki oznanjajo, da mirno sožitje in bratsko sodelovanje med narodi ni mogoče. Te teorije razkrinkuje marksizem—leninizem kot reakcionarne, zavračajo pa jih dejstva razredne solidarnosti proletarcev različnih narodov in bratsko sodelovanje številnih narodov Sovjetske zveze in Jugoslavije. Življenje je dokazalo, da je nujno in možno, uničiti nacionalno zatiranje in nacionalno sovraštvo ter upostaviti nove odnose med narodi na taki podlagi, kjer ne bo izkoriščanja in izkoriščevalcev.

Znanosti si ne moremo misliti brez priznavanja objektivne resnice. Prava znanost sloni na priznavanju objektivnosti človeškega zanja, ki v občutkih in pojmih odraža vnanji materialni svet, obstoječ neodvisno od naše zavesti.

Vprašanje o objektivni resnici moramo razločevati od vprašanja o *absolutni resnici*. »Priznavati objektivno, t. j. od človeka in človeštva neodvisno resnico, pomeni seveda tako ali drugače priznavati absolutno resnico.«¹ Vendar ne smemo, kakor je pripominjal Lenin, zamenjavati »dvoje vprašanj: 1. Ali obstoji objektivna resnica, t. j. ali imajo lahko človeške predstave tako vsebino, ki ni odvisna od subjekta, ki ni odvisna niti od človeka niti od človeštva? 2. Če obstoji, ali jo lahko človeške predstave, ki odražajo objektivno

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 108.

resnico, izražajo hkrati v celoti, brezpogojno, absolutno ali samo približno, relativno? Ravno to vprašanje je vprašanje o odnosu med absolutno in relativno resnico«. ¹

Prvo vprašanje je vprašanje o tem, ali priznavamo (ali ne priznavamo) kot vir našega znanja objektivni, od nas neodvisni svet realne resničnosti. Odgovor na to vprašanje razmejuje materializem od idealizma.

Drugo vprašanje je vprašanje o tem, kakšen je spoznavni proces objektivne resnice. Odgovor na to vprašanje razmejuje materialiste–dialektike od metafizikov.

Samo marksistična filozofija je lahko odkrila dialektiko absolutne in relativne resnice, katere niso mogli razumeti niti metafiziki niti relativisti.

Marksistični filozofski materializem priznava objektivno resnico, vendar ne trdi, da ta resnica predstavlja dovršeno, enkrat za vselej dano resnico. Spoznanje ni trenutno dejanje, ampak dolgotrajen, neskončen proces. Človek ne more naenkrat, v celoti in popolnoma odraziti večno se razvijajoče resničnosti. Objektivne resnice si ne smemo predstavljati kot dovršene, popolnoma izčrpne, idealno popolne podobe resničnosti, človeškega znanja si ne smemo predstavljati kot nekaj popolnega, nespremenljivega, enkrat za vselej danega. »Človek ne more zajeti = odraziti = zrcaliti narave v vsej celotnosti... ampak se ji lahko samo večno približuje.« ² Človeško spoznanje je zgodovinski proces, ki se razvija kakor je dejal Engels — iz mišljenja milijonov ljudi v preteklosti, sedanjosti in bodočnosti in ki na vsaki dani zgodovinski stopnji ni dokončno

¹ Prav tam, str. 100.

² V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 157.

znanje, ampak odraža naravo le približno, t. j. *relativno*.

V svojem zgodovinskem razvoju se človeško spoznanje izpopolnjuje, pogloblja, odkriva nova dejstva, ugotavlja prej neznan zakonitosti, posplošuje in napravlja nove, širše zaključke. *Relativna resnica je torej pravilna, v splošnem znanstvena teza, ki pa se v nadaljnjem procesu spoznanja vendarle še naprej pogloblja in izpopolnjuje.*

Sleherno stopnjo spoznanja omejuje raven znanosti, zgodovinski pogoji družbenega življenja, ki nujno vodijo do tega, da je naše znanje o naravi relativno, t. j. nepopolno.

Stara Kant-Laplaceova teorija o nastanku osončja je imela dvoje značilnosti: prvič, za razlago evolucije prameglenic se je posluževala samo mehanične sile in delno toplotnih procesov; drugič, menili so, da je nastanek tega sistema mogoč samo tako, kakor sta ga podala Kant in Laplace, t. j. s pomočjo avtogeneze. Sodobna znanost pa ne misli tako. Predvsem je znanost ugotovila, da nimajo v procesu nastajanja kozmičnih teles in sistemov velikega pomena samo mehanični in toplotni procesi, ampak tudi . *fizikalno-kemijski*, zlasti svetlobni pritisk, atomska energija i. dr. Sovjetski akademik V. G. Fesenkov je v zadnjem času razvil teorijo o razvoju zvezd na podlagi notranje – zvezdnih jedrnih reakcij. Teorije Multona, Chamberlaina,

Jeansa¹ in najnovejše teorije O. I. Schmidta kažejo, da kozmični sistemi ne nastajajo samo po poti avtogeneze, ampak lahko nastajajo tudi po drugi, bolj komplicirani poti, po poti heterogeneze ali mešani poti. Tako se torej prejšnje, preveč poenostavljene predstave o nastanku kozmičnih teles umikajo in se sedaj upoštevajo številni možni činitelji in pota razvoja.

Proces poglobljanja našega znanja se razvija tudi v kemiji. Vsi kemiki, ki so pred Mendelejevim skušali klasificirati elemente — poskusi Berzeliusa (1811), Prousta (1815), Döbereinerja (1829), Pettenkoferja (1850), Dumasa (1857), Newlandsa (1858), Lotharja Meyerja (1864) — so delali isto osnovno napako, da so klasificirali elemente po teh ali onih posebnih lastnostih elementov. Zato te klasifikacije niso mogle podati splošne in harmonične slike kemijskih zakonitosti. Osnovo za medsebojne odnose vseh lastnosti elementov in njihovih spojin je odkril D. I. Mendelejev, ki je dognal, da je atomska teža skupna lastnost vseh elementov. Periodni sestav Mendelejeva, ki je ugotovil, da so kemijski elementi odvisni od atomske teže, od mase, je v tej odvisnosti odkril določeno zakonitost. Ko je ta zakon Mendelejeva ugotovil, da ta odvisnost ni direktna, ampak periodna, pa vendarle ni odgovoril na vprašanje, zakaj je ta odvisnost ravno periodna in zakaj ne poteka ta periodnost

¹ Isti Jeans ne nastopa samo kot astrofizik in astronom, ampak tudi kot filozof, vendar zagovarja v filozofiji reakcionarna naziranja. V svojih knjigah »Vesoljstvo okrog nas« in »Skrivnosti vesoljstva« izrablja Jeans najnovejša odkritja teoretične fizike, pa tudi odkritja izvangalaktične astronomije za utemeljevanje reakcionarnih idealističnih in mističnih naziranj. Jeans razglša kraljestvo matematičnih pojmov za edino resnično realnost, atomi in elektroni pa, so zanj navadni simboli.

neprekinjeno, ampak prekinjeno. Na ta vprašanja so delno odgovorila poznejša raziskavanja v fiziki in kemiji. Mnogim se je zdelo, da najnovejša odkritja moderne fizike izpodkopavajo ta zakon Mendelejeva. Vendar pa ta odkritja niso ipodkopala, ampak poglobila in razvila njegov zakon. Pokazalo se je, da je periodnost rezultat elektronske zgradbe atomov. Najnovejša raziskavanja na področju atomske zgradbe nam omogočajo, da lahko konkretiziramo formulo periodnega zakona, in sicer tako, da namesto atomske teže postavimo *atomsko število*, t. j. število prostih pozitivnih nabojev v atomskem jedru določenega elementa, ker je periodnost kemijskih lastnosti odvisna od posebne razmestitve elektronov v v elektronski oblogi, ki obdaja pozitivno jedro atoma. Vendar je odkritje nevtronov kot najvažnejših sestavin atomskih jeder znova potisnilo v ospredje (pojasnitev izotopov itd.) pomen Mendelejevega pojma o atomski teži, ki je po mnenju nekaterih že izgubil svoj pomen.

Poglabljanje resnice in njena konkretizacija veljata tudi v razvoju marksistične družbene znanosti. Marksistično – leninistična znanost o družbi ni nepremična, ampak se razvija in izpopolnjuje. V svojem razvoju se nujno bogati z novimi znanstvenimi ugotovitvami.

Marksizem postavlja vsa vprašanja zgodovinsko t. j. dialektično, tudi svoje lastne teze. Tovariš Stalin pravi, da moramo marksistično–leninistično teorijo razvijati in izpopolnjevati dalje, »ne da bi se bali — izhajajoč iz bistva teorije — nadomestiti nekatere njene teze in sklepe, ki so že zastareli, z novimi tezami in sklepi, ki ustrezajo novi zgodovinski situaciji«. ¹ Marksizem se temeljito razločuje od vseh ostalih filozofskih sistemov po svojem

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 342—343.

ustvarjalnem značaju, po svojem nenehnem prizadevanju, da bi razvijal, dopolnjeval in izpopolnjeval svoje teze. Marksizem je načelni sovražnik slehernega dogmatizma, ki skuša omrtviti, ustaliti dosežene rezultate.

Marksizem preverja in izpopolnjuje zastarele formule in se na ta način nenehno razvija. Tudi v tem pogledu je vnesel marksizem v filozofijo nekaj načelno novega. Ko tovariš Stalin označuje ustvarjalni značaj marksizma, piše naslednje: »Ni mogoče razvijati in izpopolnjevati znanosti, če kritično ne preverjamo zastarelih tez in naziranj določenih avtoritet. To ne velja samo za avtoritete na vojaškem področju, ampak tudi za klasike marksizma.«¹

Vsa revolucionarna dejavnost Lenina in Stalina je blesteč primer njunega ustvarjalnega odnosa do marksizma, genialnega razvijanja in izpopolnjevanja teorije znanstvenega komunizma in njene bogatitve z novimi izkušnjami in novimi dognanji. Ko sta Marx in Engels posplošila zgodovinske izkušnje, sta ustvarila teorijo proletarske revolucije in dokazala nujnost propada kapitalizma in upostavitve diktature proletariata. Toda praksa tistega časa, v katerem sta živelata Marx in Engels, jima ni omogočila, da bi razvila popolnoma konkretno sliko prehoda od kapitalizma k socializmu in da bi načrtala konkretne oblike diktature proletariata. Lenin je dvignil marksistično teorijo na novo, višjo stopnjo. Razvoj kapitalizma v dobi imperializma je odkril celo vido novih zakonitosti, globlje razkril bistvena protislovja kapitalizma in bolj očitno pokazal na neenakomernost njegovega razvoja. Na podlagi teh novih dejstev je Lenin poglobil in konkretiziral Marxov nauk. Nova doba je Leninu omogočila, da je razvil marksistični nauk o

¹ *J. V. Stalin*, Odgovor na vprašanja tov. Razina, »Boljševik«, No. 3, 1947, str. 7.

diktaturi proletariata in ugotovil konkretne oblike te diktature. Lenin je odkril sovjetsko oblast kot obliko diktature proletariata in je definiral diktaturo proletariata kot posebno obliko razredne zveze proletariata s kmeti, v kateri ima vodilno vlogo proletariat. Nauk o diktaturi proletariata je dalje razvil v svojih delih tovariš Stalin. Tovariš Stalin je obdelal vprašanje o pomenu diktature proletariata v graditvi komunizma, o fazah in funkcijah sovjetske države, o socialistični demokraciji. Tovariš Stalin je konkretiziral marksistični nauk o državi in je pokazal, da bo v ZSSR ostala država tudi v komunistični družbi, da ne bo likvidirana kapitalistična okolitev in nevarnost vojaškega napada od zunaj. Marksistični nauk o odmiranju države v komunistični družbi s tem ni odpravljen, ampak je splošna Engelsova formula o usodi države praktično razvita v posebnih, konkretnih pogojih, ta formula je poglobljena, izpopolnjena in izboljšana.

Z razvojem stvarnosti se razvijajo in konkretizirajo naši pojmi o njej. Z razvojem socialistične graditve v ZSSR je tovariš Stalin razvil in konkretiziral pojem socialistične lastnine kot lastnine, ki obstoji v dveh oblikah: v obliki vseljudske, državne in v obliki zadružno-kolhozne lastnine.

Zgodovina spoznanja je torej proces približevanja k absolutni resnici. Vsaka naslednja stopnja znanstvenega spoznanja je globlji odraz resničnosti kakor prejšnja. Lenin je pisal o tem naslednje: »Bistvo` stvari ali ,substancia` sta *tudi* relativna in izražata le, kako se pogloblja človeško spoznanje objektov. Če to spoznanje včeraj ni napredovalo dlje od atoma, danes — dlje od elektrona in etra, dialektični materializem vtraja na tem, da so vse te meje spoznanja narave s strani

napredujoče znanosti le začasnega, relativnega, približnega značaja.«¹

Relativnost našega znanja ni samo v tem, da se to znanje v procesu zgodovinskega razvoja bogati in konkretizira, ampak tudi v tem, da se z izpreminjanjem zgodovinskih pogojev resnica včasih sprevrže v zmoto. Določena znanstvena teza je v svojem času lahko adekvatno odražala resničnost, toda z razvojem in spremembo zgodovinskih pogojev je treba to tezo preveriti.

Posamezne teze in zaključki marksistično-leninistične znanosti se s tokom časa nujno spreminjajo in jih nujno zamenjavajo nove teze in novi zaključki, ki ustrezajo novim zgodovinskim pogojem. Marx je izrazil misel, da je zlom buržoaznega državnega aparata in zgraditev nove proletarske države nujna razvojna etapa na poti v socializem. Vendar pa je za Anglijo in Ameriko dopuščal izjemo in je menil, da je tam v pogojih sedemdesetih let XIX. stoletja mogoča tudi druga pot, pot »mirnega« prehoda k socializmu. »Ta teza, ki je bila v sedemdesetih letih preteklega stoletja pravilna, je postala nepravilna po XIX. stoletju, v dobi imperializma.«²

V štiridesetih letih je Engels izrekel misel o možnosti sočasne zmage socialistične revolucije v vseh civiliziranih državah in o nemožnosti zmage socializma v eni sami deželi. Toda ta Engelsova teza je postala nepravilna v pogojih imperializma, ko se je znatno okrepil neenakomerni in skokovni značaj razvoja kapitalističnih dežel, zaradi katerega je sočasna zmaga socializma v vseh deželah postala nemogoča in je postala mogoča in nujna zmaga socialistične revolucije v posameznih deželah. »V teh pogojih je postala stara Engelsova formula že nepravilna, v teh pogojih jo je bilo nujno treba

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 340.

² J. V. Stalin, O opoziciji, str. 340.

zamenjati z drugo formulo, ki govori o možnosti zmage socializma v eni deželi.«¹ Leninova velikanska zgodovinska zasluga je v tem, da je na podlagi marksističnih načel, podal analizo nove zgodovinske dobe in odkril zakonitosti imperializma. V svojem delu »Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma« je Lenin pokazal, da se je kapitalizem ob koncu XIX. stoletja spremenil iz razvijajočega se kapitalizma v umirajoči in gnijoči kapitalizem, da se v dobi imperializma skrajno zaostri neenakomernost gospodarskega in političnega razvoja kapitalističnih dežel in da se skrajno zaostrijo protislovja kapitalizma. »Od tod«, je pisal Lenin, »izvira neomajen zaključek: socializem ne more zmagati hkrati o vseh deželah. Zmagal bo najprej v eni ali v nekaterih deželah.«² Ravno nauk o možnosti zmage socializma v eni deželi, ki ga je izdelal Lenin na podlagi novih izkušenj in novih dognanj o kapitalizmu, je eden izmed najvažnejših revolucionarnih zaključkov.

Relativnost našega znanja pojmuje idealizem kot zanikanje kakršne koli objektivne resnice. Predstavniki idealizma — skeptiki in relativisti — trdijo, da relativnost, ki jo v zgodovini spoznanja odkrivamo na tej ali oni razvojni stopnji resnic, priča o nesposobnosti človeškega spoznanja, da bi nam dajalo objektivne resnice. Tudi religija si prizadeva, da bi izkoristila relativnost našega znanja in ponižala človeški razum. Zato hoče ljudem vtepti v glavo, naj absolutno resnico, ki je ne daje znanost, črpajo iz religije.

Marksistični filozofski materializem priznava relativnost človeškega spoznanja in trdi, da je sleherno spoznanje relativno samo v smislu popolnosti znanstvenih dognanj, ki smo jih dosegli na določeni stopnji zgodovinskega

¹ J. V. Stalin, O opoziciji, str. 338.

² V. I. Lenin, Dela, XIX. zv., str. 325.

razvoja. Vendar ima to spoznanje pomen *objektivne resnice*, ker je odraz resnično obstoječega sveta. »Marxova in Engelsova materialistična dialektika brezpogojno vsebuje relativizem, vendar pa se ne reducira nanj, t. j. ne priznava relativnosti vseh naših spoznanj v smislu negacije objektivne resnice, ampak v tem smislu, da je približevanje naših spoznanj k tej resnici zgodovinsko omejeno.«¹

Ko dialektični materializem ugotavlja relativni značaj spoznanja, hkrati ugotavlja, da pomeni vsaka relativna resnica določeno stopnjo v obvladovanju *absolutne resnice*. Elementi absolutne resnice obstoje v sleherni znanstveni teoriji kot določen moment, kot določena stran spoznanja; nadaljnji razvoj znanosti povečuje ta delež absolute resnice in izpopolnjuje naše znanje. Za Boylov zakon n. pr., po katerem je pri nespremenjeni temperaturi prostornina plina obratno sorazmerna pritisku, se je pri nadaljnjem raziskavanju izkazalo, da v posameznih primerih ne drži in velja sploh samo v določenih mejah (in sicer samo za pline v stanju, ki je daleč od njihovega vtekočinjenja). Vendar ta zakon vsebuje del absolute resnice.

Sodobna fizika očitno kaže dialektiko relative in absolute, resnice. Razvijajoča se znanost in praksa opuščata zastarele in ustvarjata nove fizikalne pojme, zakone, teorije in s tem poudarjata relativnost fizikalnega znanja, toda hkrati s tem ohranjata stalni, brezpogojni in absolutni element, ki ga nujno vsebujejo vsi ti relativni pojmi, zakoni in teorije. Na ta način se bogati človeško spoznanje absolute resnice. N. pr. odkritje radioaktivnosti, teorija elektronov in Bohrova teorija o atomih so opustili le metafizična pretiravanja Daltonove teorije (nedeljivost atomov, njihova nespremenljivost itd.), toda absolutni element

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 112.

Daltonove teorije — priznavanje atoma kot nosilca kemijskih pojavov — je za vedno ostal pozitivna sestavina znanosti. Ravno tako tudi relativnostna teorija in kvantna mehanika nista zavrgli klasične mehanike, ampak sta ohranili njeno pozitivno vsebino kot svoj specifični primer. V tem smislu je klasična mehanika absolutna resnica, ki nikdar ne bo izgubila svojega velikanskega pomena. Periodni sestav Mendelejeva se je ohranil kot sestavina absolutnega znanja najnovejših teorij o materiji.

Tako se spoznanje z ugotavljanjem nepopolnih, relativnih resnic v postopnem razvoju človeškega znanja približuje *absolutni resnici*, t. j. k popolnemu in vsestranskemu spoznanju objektivnega sveta. Čim dlje se razvija naše spoznanje, tem večja je vsota elementov absolute resnice v relativnih resnicah. »Sleherna stopnja v razvoju znanosti dodaja nova zrna v to vsoto absolute resnice.«¹ Med absolutno in relativno resnico je torej isto razmerje kakor med celoto in delom.

Marksistični nauk o absolutni resnici se načelno razločuje od metafizičnega. S stališča metafizične spoznavne teorije je sleherna prava resnica večna. Če se ta resnica v nadaljnjem razvoju znanosti spremeni, tedaj sploh ni bila resnica. Primer metafizika, ki je priznaval samo večne in nespremenljive absolute resnice, je bil Dühring, nemški filozof XIX. stoletja. Dühring je trdil, da se »prave resnice sploh ne spreminjajo«, ampak so enkrat za vselej dane, neminljive, večne in jih je treba samo odkriti, pa bo smoter našega spoznanja dosežen in izčrpan. Dühring je trdil, da mora znanost ugotavljati le dokončne, večne resnice. Dühringovo pomovanje absolute resnice je slonelo na predpostavki o nespremenljivosti človeškega

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 110.

znanja. Ker pojmujejo metafiziki vse stvari in pojave kot nespremenljive in enkrat za vselej dane, zato tudi na vsako resnico gledajo kot enkrat za vselej podan in dokončen rezultat spoznanja.

V nasprotju z metafiziko pa imenuje marksistični filozofski materializem večno ali absolutno samo tisto resnico, ki je bodočnost ne more ovreči. Takšna je n. pr. materialistična teza o prvotnosti materije in drugotnosti zavesti, takšna je Leninova filozofska definicija materije. Te teze so za vedno absolutno pravilne in ne potrebujejo nobenih popravkov. Čeprav se bodo bogatile z novo konkretno vsebino, bo njihova logična oblika vendarle ostala nespremenjena. Za večne resnice veljajo tudi take znanstvene resnice ali zakoni, ki pravilno odražajo zgodovinsko resnico določene dobe in jih zato ne morejo spremeniti nobene sedanje ali bodoče okoliščine. Takšna je n. pr. marksistično-leninistična definicija družbenih razredov. Ta resnica bo tudi v svetovnem komunizmu absolutna, kot adekvaten odraz tiste stopnje v razvoju človeštva, ko je obstajala razredna družba in razredni boji. Med večne resnice spadajo tudi resnična dejstva. Sleherna resnica, ki odraža neko dejstvo, če je to dejstvo pravilno ugotovljeno, je večna v tem smislu, da je nadaljnje raziskavanje ne more spraviti s sveta ali zanikati. N. pr. take resnice kot, da je Napoleon umrl 5. maja 1821, da je Pariz v Franciji itd., so večne resnice.

Človeško spoznanje je torej hkrati relativno in absolutno. Spoznavni proces je enotnost absolutne in relativne resnice, njune medsebojne dialektične zveze. Na eni strani je človeško mišljenje po svojem značaju sposobno spoznati vsa vprašanja resničnosti, na drugi strani pa človeško mišljenje ne more realno izčrpati te resničnosti v katerem koli posameznem zgodovinskem obdobju. Protislovja med

prizadevanjem, da bi izčrpali spoznanje sveta, in nemožnostjo, da bi to nalogo popolnoma rešili na dani razvojni stopnji, to protislovje razvija človeško spoznanje. Sposobnost našega spoznanja sveta je neomejena, vendar pa vselej obstoje zgodovinsko postavljene meje v približevanju k absolutni resnici. Napredovanje spoznanja obstoji v postopnem približevanju k absolutni resnici.

Iz marksistično-dialektičnega nauka o resnici izvirajo važni zaključki za znanstveno mišljenje. Marksistična filozofija je prva edino pravilno, znanstveno utemeljila vlogo, ki jo ima kritika in samokritika kot ena izmed gibalnih sil teoretičnega mišljenja. V tem se izražajo velikanske prednosti marksistično-leninistične filozofije pred vso prejšnjo filozofijo.

Jasno je, da so mnogi znameniti znanstveni delavci razumeli, da brez kritike in samokritike napredovanje znanstvene misli ni mogoče. Tovariš Stalin je dejal, da pozna zgodovina znanosti mnogo velikih osebnosti, kakor Galilei, Darwin in mnogi drugi, ki so razbijali staro in gradili novo ne glede na kakršne koli ovire. Resnični znanstveniki so pri svojem delu vselej uporabljali kritiko in samokritiko. Akademik L. A. Orbeli piše naslednje o znanstvenem ustvarjanju I. P. Pavlova: »Vse ustvarjalno delo Ivana Petroviča je potekalo tako, da je Ivan Petrovič hkrati z ugotavljanjem posameznih stvarnih dognanj gradil tudi določene teoretične hipoteze, začasne teorije, nato pa je vporedno s kopičenjem novih stvarnih, dognanj vselej opuščal svoje včerajšnje teoretične hipoteze... Ivan Petrovič je vsako posamezno posplošenje večkrat kritično presodil in znova pretehtal.«¹

Vendar je marksistična znanost prva teoretično utemeljila kritiko in samokritiko kot

¹ Akademik L. A. Orbeli, Lekcije o vprašanih višje živčne dejavnosti, 1945, str. 6.

dialektični zakonitosti razvoja človeškega spoznanja. Marksistična znanost je utemeljila kritiko in samokritiko kot nujen pogoj ustvarjanja. S tem da je vprašanje o zakonitosti razvoja spoznanja postavila na nov način, je v kritiki in samokritiki odkrila eno izmed gibalnih sil za napredek znanosti. Marksistična znanost je ugotovila, da sta znanstvena Kritika in samokritika odraz procesov objektivnega sveta v mislečih možganih. V razvojnem procesu objektivnega sveta se predmeti in pojavi zaradi svojih notranjih protislovij nujno spreminjajo v svoja nasprotja. Sleherni predmet vsebuje svojo lastno negacijo. Sleherni predmet pride v drugačno stanje zaradi borbe, ki se razvija med njegovimi nasprotujočimi si lastnostmi in tendencami. V tej borbi med nasprotujočimi si tendencami, med starim in novim — zmaga novo, staro in odmirajoče pa propade. Razvoj je neskončen proces nastajanja novega in umiranja starega, zavest pa je neskončen proces odkrivanja novih strani. Če so stvari, pojavi in procesi tekoči, dinamični in gibljivi, tedaj morajo biti tudi naše predstave o njih, naši pojmi — tekoči in dinamični.

Kritika in samokritika sta tisti obliki, ki sta poklicani, da odražata spremembe, ki se razvijajo v objektivni resničnosti in človeško misel spravljata v sklad s temi spremembami. Namen kritike in samokritike je, da budi ustvarjalno misel, brez katere je razvoj znanosti nemogoč.

Omenili smo že, da človeška zavest zaostaja v svojem razvoju za družbenim procesom, za resničnim položajem ljudi v družbi. Razvoj materialne strani nastopa pred razvojem idealne strani. Najprej se spreminjajo, kakor pravi tovariš Stalin, vnanji pogoji, najprej se spremeni položaj ljudi, nato pa se v skladu s položajem ljudi spremeni tudi njihova zavest. Zato človeška zavest čestokrat zaostaja za

njihovim položajem v proizvodnji. Človeška misel zaostaja za razvojem materialne strani tudi na področju znanstvenega mišljenja. Misel si najlaže izbira izhojena pota in sprejema že izdelane odgovore na določena vprašanja. Od tod izvira njeno prizadevanje, da bi izhajala iz že danih definicij. Iz te konservativne strani mišljenja raste dogmatizem, ki pojmuje naše pojme kot absolutne, neizčrpne in meni, da je nadaljnje proučevanje predmetov nepotrebno. Zato ni slučaj, da je dogmatizem lasten reakcionarnim teorijam, ki branijo preživelo, staro in se borijo proti progresivnemu, proti novemu.

Dogmatizem pomeni slepo verovanje v obstoječe teorije; dogmatizem ne želi kritično preverjati teh teorij, in jih ne zna ter ne mara spreminjati, da bi ustrezale novim pogojem. Dogmatizem najslabše vrste je prizadevanje, da bi nove pojave vklepali v stare »običajne« pojme, v pojme o starih zakonitostih, ki ne delujejo več ali pa delujejo v novih pojavih v novi obliki. Popolnoma jasno je, da negibni in okameneli pojmi ne morejo zajeti, odraziti vseh prehodov in odtenkov biti.

Dogmatizem mišljenja pomeni direkten odklon od znanosti, kajti dogmatizem pojmuje mišljenje metafizično, ne kot nekaj gibljivega, ampak kot nekaj nespremenljivega. Dogmatizem pomeni direkten odklon od znanosti tudi zaradi tega, ker ne vidi realne resničnosti in sprememb, ki nastajajo v njej, ker ne izhaja iz dejstev ali iz stvarnih dognanj, ampak iz teh ali onih pojmov in tez, v katere skuša vkleniti resnično življenje. Na ta način potvarja resničnost in se v praksi spreminja v zapreko in oviro napredka.

Resnična znanost se bori proti okostenelosti in zastoju človeškega mišljenja, proti temu, da bi spreminjali pojme v mrtve dogme in jih kanonizirali. S kritiko in samokritiko znanost premaguje okostenelost in konservativnost mišljenja, spodkopava vkoreninjene pojme in

predsodke, razbija zastarele pojme in jih zamenjuje z novimi, ki bolj popolno in bolj pravilno odražajo resnico. »Znanost se imenuje znanost ravno zato, ker ne priznava malikov, ker se ne boji dvigniti roke proti tistemu, kar se je preživelo, kar je že zastarelo in ker budno prisluškuje glasu izkustva, prakse.«¹

Najjasnejši primer, kako moramo uporabljati kritiko in samokritiko v razvoju znanosti in njenem napredovanju, je zgodovina marksistično-leninistične filozofije. S kritiko in samokritiko se marksizem neprenehoma otresa zastarelih formul, jih preverja in pregleduje ter se na ta način neprenehoma razvija. V tem se marksizem temeljito loči od vseh prejšnjih filozofskih sistemov in v tem pogledu je marksizem prispeval k filozofiji nekaj načelno novega, kar filozofija pred Marxom sploh ni poznala.

Če je naloga znanosti v tem, da ne ponavlja samo resnice, ampak da jo razvija dalje v soglasju z novimi pogoji, tedaj mora biti ustvarjalni, novatorski duh in pogum bistvena lastnost slehernega pravega znanstvenika. Brez poguma se ni mogoče otresti starih predsodkov. Brez pogumne kritike in samokritike ni mogoče premagati in uskladiti protislovja med ustaljenimi naziranjmi in novimi znanstvenimi dognanji. Marx ni brez razloga napisal naslednje besede: »Pri vходу v znanost, kakor pri vходу v pekel, bi morala biti napisana tale zapoved: Qui si convien lasciare ogni sospetto ogni viltà convien che qui sia morta.«² Tovariš Stalin nas neprenehoma opozarja, da brez poguma ni znanstvenega ustvarjanja. Ko govori o tem, da je

¹ J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, CZ 1948, str. 554.

² K. Marx, H kritiki politične ekonomije, 1939, str. 8, (slov. »Tukaj opustite sleherni dvom, sleherni strahopetnost«. Op. prev.)

nujno potrebno izkoristiti znanstvene tradicije, hkrati poudarja, da znanstveniki ne smejo biti sužnji teh tradicij, ampak jih morajo pogumno in odločno razbijati, brž ko postanejo ovira za nadaljnje napredovanje.

Vse Leninovo in Stalinovo življenje je svetel primer junaške in požrtvovalne borbe za novo proti staremu. Lenin se leta 1917 na podlagi znanstvene analize družbenega razvoja Rusije in mednarodnega položaja ni bal nastopiti z zaključkom, da je zmaga socializma edini izhod iz katastrofalnega položaja, v katerega je zabredla Rusija. To je bil za mnoge znanstvenike tistega časa več kot nepričakovan zaključek, pravi tovariš Stalin. Toda Lenin se mi bal nastopiti proti toku, proti okamenelosti, za resnično znanost. Leta 1904 je tovariš Stalin v »Pismu iz Kutaisa« nastopil proti Plehanovu in ga kritiziral zaradi zanemarjanja novih nalog.

Neustrašnost boljševiške kritike sloni na neomajni boljševiški načelnosti. O boljševiški načelnosti je dejal tovariš Stalin, da predstavlja tisto orožje, s katerim je Lenin osvajal »nepremagljive« trdnjave. Marksistično-leninistična načelnost je vseskozi sovražna zamolčevanju in prikriivanju protislovij, slabosti in napak. Njen namen je odkrivanje in odločno premagovanje protislovij ter napak.

Primer boljševiške kritike, ne glede na katere koli osebe, nam dajeta Lenin in Stalin. Tako je n. pr. tovariš Stalin kritiziral nekatere nepravilne Engelsove teze. V članku tovariša Stalina »O Engelsovem članku ‚Vnanja politika ruskega carizma‘«¹ so analizirane pomanjkljivosti tega Engelsovega članka. Ko Engels označuje osvajalno politiko ruskega carizma, je ne razlaga toliko s »potrebami« vojaško-fevdalnega trgovskega vršička v Rusiji po izhodu na morje, kolikor s tem, da je vnanji politiki Rusije

¹ Gl. Boljševik, No. 9, 1941, str. 1-5.

načelovala, kot je zatrjeval Engels, vsemogočna in talentirana klika tujih pustolovcev. Pri dokazovanju neutemeljenosti te Engelsove teze je pisal tovariš Stalin naslednje: »Takšno obravnavanje tega vprašanja se zdi pri Engelsu več kot neverjetno, toda, žal, je resnično.«¹

V članku tov. Stalina »Odgovor na pismo tov. Razina« je podana kritika napačnih Engelsovih naziranj o Barclayu de Tolly kot edinem ruskem vojskovodji, ki je vreden pozornosti. Ko tovariš Stalin poudarja, da moramo imeti kritičen odnos celo do klasikov marksizma, pripominja, »da je mogoče danes najti ljudi, ki bodo s peno na ustih branili to napačno Engelsovo naziranje«.²

Tovariš Stalin je pred nekaj leti opozoril teoretike na to, da se izogibajo kritike napačne Engelsove formulacije v uvodni besedi k prvi izdaji knjige »Izvor družine, private lastnine in države«. V tej uvodni besedi je napisano, kot je znano, naslednje: »Družbenim ustanovam, v katerih žive ljudje določene zgodovinske epohe in določene dežele, sta pogoj obe vrsti produkcije: razvojna stopnja — dela na tej, družine na drugi strani.«³

Čeprav Engels nikjer drugje ne ponavlja te trditve, je vendar tovariš Stalin menil, da je potrebno opozoriti na to netočnost in poudariti, da obstoji ena sama osnova družbenega življenja, namreč način proizvodnje. Vse ostale strani družbenega življenja z družino vred so odvisne v svojem obstoju in razvoju od proizvodnega načina.

Tako revolucionarno-kritični duh marksizma premaguje zastoj človeske misli, daje našim teorijam ustvarjalni značaj in gradi iz njih

¹ Prav tam, str. 2.

² Prav tam, No. 3, 1947, str. 8.

³ *Fr. Engels*, Izvor družine, privatne lastnine in države, CZ 1947, str. 8.

najpopolnejše sredstvo spoznanja in praktične dejavnosti.

6. Pomen prakse v človeškem spoznanju

Skok in prevrat, ki ga je izvedel marksizem v filozofiji, je tudi v tem, da je marksizem prvi začel gledati na spoznanje v njegovi dialektični zvezi s človeško praktično dejavnostjo.

Idealisti izključujejo prakso iz spoznavne teorije. Idealisti se marljivo izogibajo temu, da bi svojo gnoseologijo primerjali s prakso, in se umikajo v nebesne višave abstrakcije. Reakcionarni filozofi skušajo vcepiti množicam naziranje, da praksa ni v nikakršni zvezi z gnoseologijo, zato oznanjajo, da so vse stvari in pojavi odvisni od duha, zavesti ali občutkov. Na tak način si buržoazna filozofija prizadeva, da bi odvrnila množice od praktične borbe za preobrazbo materialnih življenskih pogojev.

Idealisti pačijo sam pojem prakse, ko jo pojmujejo kot abstraktno duhovno dejavnost, kot duhovni proces, v katerem se ustvarja vse, kar obstoji. Idealizem, pravi Marx, »ne pozna resnične čutne dejavnosti kot take«.¹ Nazoren primer za to je Hegel. Hegel priznava praktično razmerje med subjektom in objektom, priznava, da subjekt aktivno preobraža naravo, toda pod objektom, naravo pojmuje Hegel misel, idejo — pod prakso, delom, dejavnostjo pa pojmuje samo abstraktno miselno dejavnost, ustvarjalni pomen absolute ideje. S tem da je Hegel istovetil misel z resničnostjo, ni samo spoznanje, ampak tudi celotno prakso pojmoval le kot mišljenje, kot samospoznanje absolute ideje.

Pragmatizem (od grške besede »pragma« — dejavnost, delo »filozofija dejanja«) izhaja navidezno iz prakse, vendar pojmuje prakso

¹ K. Marx in Fr. Engels, Dela, IV., zv. str. 589.

popolnoma napačno, subjektivno-idealistično, kot podjetniško kramarsko poslovanje, kot uspeh neke zamisli poslovnega človeka, njegove »ideje«.

Nepravilno pojmovanje prakse vodi pri idealistih do nepravilnega pojmovanja vprašanja o *gibalni sili razvoja človeškega spoznanja*, o viru njegovega napredovanja. Idealisti zatrjujejo, da se razvija spoznanje po zaslugi učinkovanja »svobodnega duha raziskavanja«, ki je popolnoma neodvisen, razvoj znanosti pa pojmuje kot samostojen proces razvoja pojmov.

Idealizem maliči tudi vprašanje o *kriteriju pravilnosti* naših znanj. Idealisti iščejo kriterij resnice v človeški zavesti. Descartes je menil, da je merilo za pravilnost našega mišljenja jasnost in preciznost misli. Vendar to ni primeren kriterij, kajti tudi napačni pojmi so lahko navidezno jasni in precizni. Na drugi strani pa je tisto, kar se nekemu zdi jasno, lahko za nekoga drugega popolnoma nejasno. Kriterij jasnosti in preciznosti je torej preveč nedoločen in subjektiven, da bi nas lahko vodil v znanstvenem spoznanju. Hegel definira resnico kot skladnost znanja z objektom, toda ker je objekt znanja sâmo znanje, pride Hegel naposled do zaključka, da je resnica skladnost znanja s samim seboj. Berkeley je poudarjal kot kriterij resnice logično zvezo med občutki. Pa tudi to je neprimeren kriterij, kajti v spanju, zlasti pa v halucinacijah so lahko človeški visi popolnoma logično povezani. Mahisti so videli kriterij resnice v »ekonomičnosti mišljenja«: resnično je tisto, kar se misli ekonomično. Če pa je resničnost zapletena, tedaj težnja, da bi si jo mislili ekonomično, da bi jo poenostavili — pomeni izmaličenje stvarnosti. Bogdanov je predlagal; naj bi imeli za resnično le »splošno priznано«, tisto, kar priznavajo mnogi ljudje. To pa bi nas privedlo do tega, da bi prištevali v kategorijo resnic vse tiste zmote, ki so bile kdaj koli razširjene med ljudmi. Po mnenju

Bogdanova bi človek mislil, da so škratje in divji možje res živeli, ker so nekoč vanje verjeli skoraj vsi ljudje.

Bivše različne oblike idealizma ne iščejo torej kriterija za objektivno resnico v sami objektivni realnosti, ampak v občutkih, idejah, v subjektu, v jasnosti in preciznosti pojmov itd. Zato s stališča idealizma ni mogoče razločevati resnično od lažnivega, realno od fantastičnega.

Tudi materializem pred Marxom ni razumel bistva prakse in njenega pomena v spoznavnem procesu. Dokler je bila filozofija na splošno filozofija posameznikov, je bila njena največja naloga lahko le v tem, da je svet razlagala, kajti stari materialisti niso imeli realne možnosti, da bi preobrazili svet. Od tod izvira pasivni, nedejavni značaj starega materializma. Pomen praktične revolucionarno-kritične dejavnosti je bil za prejšnje materialiste nerazumljiv. »Glavni nedostatek vsega dosedanjega materializma, vključno Feuerbachovega, je v tem, da dojema predmet, resničnost, čutnost le v obliki *objekta* ali *nazora*, ne pa kot *človeško čutno dejavnost, prakso...*«¹

Stari materialisti so obdajajoči nas svet proučevali brez zveze s človeško prakso. Človeško spoznanje resničnosti so reducirali na pasivno opazovanje brez medsebojnega učinkovanja med človekom in naravo. Materializem pred Marxom ni doumel niti tega, da je celo čutne zaznave človeka mogoče pravilno razumeti samo kot čutno dejavnost, kot prakso. Ker materialisti pred Marxom niso razumeli pomena aktivnega človekovega poseganja v preobrazbo narave, tudi niso mogli razumeti preobrazujoče vloge praktične družbene dejavnosti.

¹ Fr. Engels, Ludwig Feuerbach, priloga: Karl Marx, Teze o Feuerbachu, CZ 1945, str. 53.

Omejenost starega materializma je privedla do tega, da so človeško prakso ponižali na stopnjo posameznega eksperimenta, na poizkuse v laboratorijih, kakor n. pr. pri Baconu in francoskih materialistih, ali pa do tega, da so obravnavali prakso kot klavarno kramarstvo, kakor je to delal Feuerbach. Po Feuerbachovem mnenju praktično stališče, stališče jedače in pijače, ni v nobeni zvezi s spoznanjem.

Omejeno pojmovanje človeške prakse je starim materialistom onemogočalo, da bi na znanstven način rešili vprašanje o gibalni sili razvoja človeškega spoznanja. Nekateri so iskali to silo v »radovednosti«, v »žeji za znanjem«, drugi pa so trdili, da sloni spoznanje na prizadevanju po lagodnem življenju.

Materialisti pred Marxom so imeli velike težave pri vprašanju o kriteriju resnice. Čeprav je stari materializem pravilno ocenjeval skladnost naših misli s stvarnostjo kot kriterij resnice, vendarle ni mogel znanstveno odgovoriti na naslednja vprašanja: *kako, v kakšnih okoliščinah in na kakšen način* preverjamo pravilnost našega spoznanja? Ker stari materializem družbenega življenja ni znal obravnavati materialistično in dialektično, tudi ni mogel podati dosledno materialističnega nauka o resnici in njenem kriteriju.

Marksistična filozofija je prva rešila na dosleden in znanstven način vprašanje o bistvu prakse in njenem pomenu v človeškem spoznanju. Marksistična filozofija se je porajala kot svetovni nazor revolucionarnega delavskega razreda. Marksizem ni samo pojasnil, da so ideje odrazi družbene biti, ampak je tudi pokazal veliko vlogo naprednih idej. Te ideje se spreminjajo v materialno silo, brž ko postanejo last množic delavskega razreda. Marksistična filozofija je temeljito premagala bistveno pomanjkljivost starega materializma in je človeško prakso organsko vključila v spoznavno

teorijo dialektičnega materializma. Praktična preobrazba sveta je postala osnovni smoter marksistične filozofije. To temeljito spremembo v značaju filozofije, ki se je pojavila z nastankom marksizma, je formuliral Marx na naslednji način: »Filozofi so svet le različno razlagali, gre pa za to, da ga spremenimo.«¹

Praktična dejavnost je izhodišče in osnova spoznanja zakonitosti objektivnega sveta. »Vsestranska ,definicija' predmeta mora vključiti celotno človeško prakso, in sicer kot kriterij resnice in kot praktični kašipot za zvezo predmeta s tistim, kar je človeku potrebno.«² Praksa je podlaga spoznavnega procesa, in sicer zato, ker znanstveno spoznanje nastaja in se razvija iz zgodovinsko razvijajoče se proizvodne in celotne družbene dejavnosti³ ljudi in ker praksa določa to dejavnost. Tudi poglobljanje človeškega spoznanja je odvisno od družbene prakse. Čim širša je človeška praktična dejavnost, tem globlje človek spoznava svet.

Marksistično-leninistična filozofija pojmuje prakso kot proces aktivnega medsebojnega učinkovanja med človekom in naravo ter medsebojnega učinkovanja med ljudmi. V človeško prakso spada vsa *družbeno-zgodovinska dejavnost ljudi*. V praktični dejavnosti obdajajo človeka objektivni svet, narava in družba, od njih je človek odvisen in oni določajo njegovo dejavnost. Toda »svet ne zadovoljuje človeka in človek si prizadeva, da bi ga spremenil«.⁴ S svojo praktično dejavnostjo človek ne spreminja samo narave, ampak tudi družbo. Marksistično poimovanje prakse zajema torej celotno zgodovino človeštva in vključuje človekovo spreminjanje

¹ Fr. Engels, Ludwig Feuerbach, priloga: Karl Marx, Teze o Feuerbachu. CZ 1945, str. 55.

² V. I. Lenin, Dela, XXVI. zv., str. 134 135.

³ Marks. fil, materializem - 21

⁴ V. I. Lenin, Filozofski zvezki, str. 185.

narave (razvoj tehnike, industrije, kmetijstva) kakor tudi preobražanje družbenih odnosov.

Človeška praktična dejavnost je predvsem materialna proizvodna dejavnost. Toda materialni proces življenja ljudi vključuje v razredni družbi tudi razredne odnose. V proizvodnji, v razrednem boju, v političnem delovanju nastopa človek kot aktivna sila, ki preobraža svet. Zato vključuje praksa tudi borbo med razredi in strankami. V razredni družbi je najvišji, najbolj aktivni in preobrazujoči izraz prakse revolucija, ko stopajo v zgodovinsko gibanje najširše plasti množic in temeljito preobrazijo družbene odnose.

Marksistično pojmovanje prakse nam omogoča znanstveno rešitev vprašanja o gibalni sili razvoja človeškega spoznanja. Spoznanje ni absolutno samostojen, samohotno razvijajoči se proces, kakor to trdijo idealisti. »Čista«, t. j. od prakse ločena znanost ni obstajala nikoli. Četudi bi taka »čista« znanost nastala, bi nujno shirala zaradi svoje nekoristnosti. Sleherni prava znanost obstoji zato, ker je človeški družbi potrebna, ker pomaga praktični dejavnosti ljudi.

Vzroki za nastanek in razvoj znanosti so v pogojih materialnega življenja človeštva, ne pa v nekakšnem posebnem, instinktivnem hotenju za spoznanjem, ki je dano človeku od zgoraj, kakor so skušali razložiti izvor znanosti idealisti. Spoznanje se razvija zaradi vplivanja praktičnih potreb družbenega življenja in se izpopolnjuje hkrati z razvojem družbene prakse. »Doslej so nam bahavo kazali samo tisto, kar proizvodnja dolguje znanosti, toda znanost dolguje proizvodnji neprimerno več.«¹

Družbena praksa, ki postavlja teoriji naloge, je vir spoznanja; ravno praksa določa, katera

¹ *Fr. Engels, Dialektika narave, str. 148. Opomba.*

vprašanja naj proučuje teorija. V zgodovini znanosti je bila praksa odločilnega pomena za nastanek znanosti. V pismu Starkenburgu piše Engels naslednje: »če je tehnika, kakor pravite, večidel odvisna od razvojne stopnje znanosti, je znanost še mnogo bolj odvisna od razvojne stopnje in potreb tehnike. Če se v družbi pojavi neka tehnična potreba, pomaga to znanosti k napredku bolj kot deset univerz.«¹

Astronomija se je razvila iz potreb po natančnem ugotavljanju letnih časov, kar je bilo potrebno za pastirske in poljedelske narode, in iz potreb po ugotavljanju lege pri morski plovbi in prehodih čez puščavo.

Matematika se je razvila iz potreb po praktičnem računanju in iz potreb po merjenju zemeljskih površin. Ni slučajno, da sta aritmetika in algebra nastali in se razvili pri trgovsko razvitih narodih — pri Feničanih in Grkih, ki so bili naseljeni po mestih ob obali Sredozemskega morja. Ni slučajno, da so poljedelski narodi, ki so večkrat delili zemljišča, postavili temelje geometriji in trigonometriji. Egipčani, ki so obdelovali svoja polja v dolini reke Nil, so morali po sleherni poplavi obnavljati meje svojih zemljišč, zato so ustvarili geometrijo na popolnoma empiričen, izkustven način. Ta praktična geometrija je bila podlaga teoretične geometrije. Vsi rezultati geometrije, tiste zanosti, ki se zdi zaradi abstraktne obdelave svojih osnovnih elementov in pojmov povsem neodvisna od izkustva in realnih lastnosti materialnega sveta, niso nič drugega kakor »naravne lastnosti različnih linij, ploskev in teles oziroma njihovih kombinacij, ki so obstajale v naravi po večini že zdavnaj prej, preden so obstajali ljudje...«² Preden se je

¹ *Marx-Engels*, Iz pisem o zgodovinskem materializmu, Mala knjižnica marksizma-leninizma, CZ 1948. str. 23.

² *Fr. Engels*, Anti-Dühring, CZ 1948, str. 391.

človeku rodila misel, da bi izpeljal obliko valja na ta način, da se pravokotnik zavrti okrog ene svojih stranic, je bilo treba raziskovati celo vrsto resničnih pravokotnikov in valjev.

Razvoj mehanike posebno prepričljivo potrjuje pravilnost Engelsove trditve, da znanost mnogo več dolguje proizvodnji, kakor pa proizvodnja dolguje znanosti. Mehanika se je razvila pri uporabianju delovnih orodij, iz potreb namakalne tehnike v poljedelskih deželah, nastala je v zvezi z razvojem mest, velikih gradenj in se je razvijala dalje v zvezi z razvojem plovbe, industrije in vojaških potreb.

Praktične družbene potrebe v XV. in XVI. stoletju so mehaniki postavljale problem za problemom. Nagel razvoj rudarstva je terjal posebne naprave za dviganje rude iz rudnikov. Problem dviganja bremen je imel v tisti dobi tako velik pomen, da so stroj definirali kot »napravo za dviganje bremen«. Prvi enostavni stroji — vitel, škripec, vzvod — so namenjeni ravno temu, da bi čimbolj racionalno, s čim manjšim potroškom energije dvigali ali prestavljali bremena.

V zvezi z razvojem trgovinske pomorske plove, reguliranjem rek, gradnjo prekopov, gradnjo vodnih mlinov, vodovodov, črpanjem vode iz rudnikov s sesalkami itd. se začanja razvijati *hidrostatika*, znanost o tako imenovanem ravnotežju tekočin. Nadalje, vporedno z naraščanjem hitrosti ladij, iznajdbo ladijskega vijaka in turbin se je razvila hidrodinamika.

Vojna tehnika je zahtevala proučevanje leta krogel in izstrelkov, kar je privedlo do razvoja splošne dinamike, zlasti balistike.

Potrebe navigacije, t. j. določanja zemljepisne dolžine in širine na odprtem morju, so privedle najprej do razvoja nebesne mehanike, nato pa do konstruiranja preciznih morskih

kronometrov, s katerimi se na najenostavnejši način določi zemljepisna dolžina.

Iznajdbo parnega stroja v XVIII. stoletju so porajale pereče potrebe industrije. Pri pridobivanju premoga je bilo treba čedalje globlje prodirati v zemljo in ob koncu XVIII. stoletja so bili premogovniki že tako globoki, jaški že tako obširni, da človeške in živalske sile niso bile nič več kos črpanju vode iz rudnikov. Začeli so iskati tako mehanično silo, ki bi lahko izpolnjevala to nalogo. Na podlagi teh potreb sta Polzunov v Rusiji in Newcomen v Angliji skonstruirala parni stroj. Polzunov in Watt sta ga tako spopolnila, da so ga lahko uporabljali ne le za črpanje vode iz rudnikov, ampak tudi za različne panoge proizvodnje, predvsem za tekstilno. Na podlagi Polzunove in Wattove iznajdbe je Fulton zgradil prvi parnik, bratje Čerepanovi v Rusiji in Stephenson v Angliji pa so gradili prve lokomotive na tračnicah.

Vsa zgodovina priča o neločljivi povezanosti prakse z znanostjo, priča o tem, da je nastanek in razvoj znanosti odvisen od praktičnih potreb.

Darwinova teorija je nastala v zvezi z razvojem živinoreje, iz potreb po posplošenju izkušenj umetnega izbora, ki so jih nakopičili angleški zvinorejci, in na podlagi velikanskega praktičnega gradiva, ki so ga nabrali angleški naravoslovci v XVII. in XVIII. stoletju.

Marksistično-leninistična teorija znanstvenega komunizma se je razvila iz praktičnih potreb revolucionarne borbe proletariata. Sijajen razcvet znanosti v Sovjetski zvezi je tesno povezan s praktičnimi, življenjskimi potrebami sovjetske družbe. Življenjske potrebe ZSSR, ki so v zvezi s prehodom od socializma h komunizmu, zastavljajo sovjetski znanosti nove naloge in dajejo na ta način sovjetski znanosti močno spodbudo za znanstveno raziskavanje in nadaljnje napredovanje. Pred sovjetsko znanostjo stoji

naloga, »da v najkrajšem času ne samo dohiti, ampak tudi prehititi pridobitve znanosti za mejami nase dežele«. ¹

Praktične potrebe človeške družbe torej zastavljajo znanosti nove naloge. Teoretične in tehnične znanstvene pridobitve pa bogatijo prakso, proizvodnjo in vso družbeno dejavnost.

Za nekatera znanstvena odkritja se nam zdi, da so le malo v zvezi z življenjskimi potrebami, s prakso. Vendar pa v resnici ni tako. Oerstedovo opazovanje iz leta 1820 o odklonu magnetne igle v bližini žice z električnim tokom se je zdelo spočetka nekaj čudnega, nekaj, kar je sicer zanimivo za znanstvenika, vendar pa je daleč proč od tehnike. V resnici pa je ta »zanimivost« postala podlaga, fundament vse moderne elektrotehnike. Tudi periodni sistem Mendelejeva se je nekoč zdel mnogim povsem teoretična pridobitev, ki ni v nikakršni zvezi s prakso. Danes periodni sistem ni samo osnova vse kemije, ampak tudi vse kemijske tehnologije. Odkritje radioaktivnosti se je pred petdesetimi leti mnogim zdelo »malenkost«. Danes pa na podlagi radioaktivnosti začenjamo izkoriščati velikanske vire energije atomskih jeder. Postavljati teoretične vede nasproti praktičnim vedam, kakor delajo idealisti, je torej popolnoma nepravilno.

V razredni družbi ima praksa nujno razredni značaj, to je praksa različnih razredov. Ker je družbena zavest odraz družbene biti, ki se razvija v zvezi s potrebami praktične dejavnosti, zato praksa nekega razreda določa razvojno smer zavesti tega razreda. Zato ima spoznanje v razredni družbi nujno razredni značaj, spoznanje je orodje v razrednem boju in ima določen pomen v ustvarjanju ali utrjevanju tistega proizvodnega načina, katerega nosilec je

¹ *J. V. Stalin*, Govor na predvolivnem zborovanju volivcev Stalinskega volivnega okraja Moskve, 9. februarja 1946, Gospolitizdat 1946, str. 22.

določen razred. Reakcionarna praksa reakcionarnih razredov ima namen, utrjevati zastareli, preživeli način proizvodnje, in nikoli ni bila podlaga ali vir znanstvenega napredka. Razvoj znanstvenega spoznanja so vselej ostvarjali ideologi naprednih razredov.

Nekoč je bila buržoazija napreden razred in njena znanost je bila napredna. Ko pa je buržoazija postala reakcionarna, je prenehala biti nositeljica znanstvenega napredka; razvoj napredne znanosti je postal nezdržljiv z bistvenimi interesi buržoazije kot vladajočega razreda.

Nazoren primer za izrabljanje znanosti v reakcionarne namene nam dajejo današnje Združene države Amerike, kjer je znanost militarizirana in vprežena v voz ameriškega imperializma. Imperialisti Združenih držav so vpregli mogočne sile moderne znanosti v službo pripravljanja nove vojne, vojne za svetovno gospodstvo. Vse tehnične iznajdbe in izpopolnitve izrabljajo večidel za oboroževanje, in sicer največ za sredstva za množično uničevanje in rušenje. Velik del znanstvenega, tudi na videz popolnoma abstraktnega teoretičnega raziskavanja financirajo in vodijo vojaški organi za pospeševanje oboroževanja. Ameriški fizik Morrison je izjavil, da nastopa ameriška znanost pred svetom kot orožar nove, še strašnejše vojne.

Sovjetska znanost, ki je po svojem izvoru, značaju in perspektivah revolucionarna – je najnaprednejša znanost naše dobe. Sovjetska znanost, rojena v Oktobrski socialistični revoluciji, je prvič v zgodovini človeštva v državnem merilu postavljena v službo delovnih množic in razvija spoznanje narave ter človeške družbe. Ko se je znanost v ZSSR osvobodila kapitala in si ustvarila najširše perspektive za razvoj, se je stem spremenila v mogočno sredstvo za zavestno, načrtno vodstvo narodnega

gospodarstva, v vzvod za zgraditev komunistične družbe, v sredstvo za vzgojo najširših ljudskih množic v duhu komunizma. Demokratizacija znanosti v ZSSR se izraža predvsem v vključevanju najširših množic k znanstvenim spoznanjem. Vsestranska povezanost znanosti z ljudstvom, izkoriščanje znanstvenih pridobitev v interesu delovnih množic in neomejene možnosti za razvoj znanosti so postale mogoče šele v pogojih države novega tipa, kakršna je sovjetska država.

Ena izmed možih spodbud za nepretrgan razvoj proizvodjalnih sil socializma je zveza znanosti z delom, zveza znanosti s proizvodnjo. Socialistični sistem ustvarja tako ugodne pogoje za razvoj in vsestransko uporabljanje znanstvenih pridobitev, kakor jih ne ustvarja noben drug družbeni sistem. Neznatni aerodinamični laboratorij profesorja N. E. Žukovskega in S. A. Čapljigina na moskovski univerzi in na Višji tehnični šoli se je v dobi sovjetske oblasti razvil v velikanski Centralni aerohidrodinamični inštitut (CAGI). Ta inštitut je v marsičem odločal o uspehih sovjetskega letalstva. Pred Oktobrsko revolucijo se je D. S. Roždestvenskij v Fizikalnem inštitutu peterburške univerze dolga leta ukvarjal z vprašanjem o disperziji svetlobe v hlapih kovin; ta pojav je v zvezi z vprašanjem o atomski zgradbi. Toda šele po zmagi Oktobrske revolucije je delo D. S. Roždestvenskega postalo tisto središče, okrog katerega se je razvil Državni optični inštitut, ki je osredotočil v svojih prostorih raziskavanja o vseh važnejših vprašanjih ne le tehnične, temveč tudi teoretične fizike. Delo tega inštituta je olajšalo nagel razvoj naše optično-mehanične industrije, ki je v letih Domovinske vojne imela velik pomen v oskrbovanju sovjetskega topništva, letalstva in vojne mornarice z različnimi aparati.

Značilnosti napredne in revolucionarne sovjetske znanosti je označil tovariš Stalin. Sovjetska znanost je po svojih smotrih in hotenjih znanost, ki služi ljudstvu. Sovjetska znanost se ne zapira pred ljudstvom, se ne odmika od ljudstva, ampak mu služi in izroča svoje pridobitve. Sovjetska znanost se ne zapira vase, ampak je organsko povezana s prakso in tehniko ter združuje zdravi prakticism, ki ga določajo naloge socialistične graditve, s tisto notranjo logiko znanstvenega mišljenja, ki je potrebna za pravilno postavljanje in reševanje znanstvenih problemov.

Sovjetska znanost ne priznava fetišev, ne boji se dvigniti roko na tisto, kar se je preživelo, in pazljivo prisluškuje izkustvu, praksi. Ko preverja z novimi dognanji svoje teoretične postavke, pogumno zavrača zastarele formule, ki so se izkazale za nepravilne, in zna razbirati zastarele tradicije, ki so postale ovira za napredek. Sovjetska znanost zna ustvarjati nove tradicije, nove norme in načela.

Zvezda vodnica sovjetske znanosti je teorija marksizma-leninizma. Sovjetska znanost je prežeta z boljševisko partijnostjo in je postala mogočno sredstvo za utrditev vseljudske sovjetske države delovnih množic, mogočno sredstvo napredka sovjetske socialistične družbe.

Nauki in teorije ne rastejo samo iz praktičnih potreb, ampak se tudi preverjajo v praksi. Praksa je *kriterij* za resničnost spoznanja. »Stališče življenja, prakse mora biti prvo in osnovno stališče spoznavne teorije.«¹ Dialektični materializem šteje izkustvo, prakso kot kriterij, kot sredstvo za preverjanje resnice, vendar ne pojmuje te prakse v ožjem smislu posameznega preverjanja, eksperimenta ali

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. zv., str. 116.

individualnega izkustva, ampak v smislu družbeno-zgodovinske prakse.

Vprašanje, je li pravilno ali nepravilno, resnično ali neresnično naše spoznanje stvari, se konec koncev ne rešuje s teoretičnim razglabljanjem, ampak praktično. Gospodovanje človeka nad naravo dokazuje, da naše znanje pravilno odraža zakone in lastnosti narave, dokazuje, da je naše znanje objektivna resnica. »Vprašanje, ali odraža človeško mišljenje stvarno resničnost – sploh ni teoretično, ampak praktično vprašanje. Človek mora dokazati pravilnost, t. j. resničnost, moč svojega mišljenja v praksi. Spor o pravilnosti ali nepravilnosti mišljenja je brez zveze s prakso, popolnoma sholastično vprašanje.«¹

Če nam je vsestransko praktično preverjanje pokazalo, da se naši zaključki skladajo s stvarnostjo, tedaj to dokazuje, da je bilo tudi naše razglabljanje pravilno. Če praksa ne potrjuje zaključkov, do katerih smo prišli z našim razglabljanjem, tedaj to pomeni, da smo nekje napravili napako. Praksa torej potrjuje pravilne teorije in zavrača napačne.

Življenjska praksa, zgodovinski rezultati so znanstveni kriteriji za presojanje vseh doktrin. V odgovoru tovariša Stalina na pismo tov. Razina je vsestransko prepričljivo dokazano, da so zgodovinski rezultati, zlasti pa poraz Nemčije v dveh vojnah, razkrili neutemeljenost nemške vojaške ideologije, katere nosilci so uživali nezasluženo avtoriteto.

Praksa je kriterij resnice tudi v tem smislu, da z njo preverjamo pravilnost poti, po kateri hočemo doseči določene smotre.

Kopernikov nauk o sončnem sistemu je bil nad 300 let hipoteza, domneva, katere resničnost je bilo mogoče zavračati ali zagovarjati. Toda

¹ K. Marx, Izbrana dela, 1941, I. zv., str. 380.

potem ko je Leverrier, ravnaje se po tej hipotezi, dokazal, da mora obstajati še en, doslej neznan planet, in določil njegovo mesto v vesoljstvu, in ko je potem Galle ta planet res našel je bila Kopernikova teorija dokazana. Praksa je potrdila in dokazala pravilnost Kopernikovega nauka.

Tri osnovne zakone Newtona, ki predstavljajo teoretični fundament klasične mehanike, potrjujejo tisočletne izkušnje praktične dejavnosti človeštva.

Praksa vzgajanja novih živalskih in rastlinskih vrst nam vsak dan potrjuje pravilnost Darwinovega nauka o spremenljivosti živalskih in rastlinskih vrst.

Razvoj svetovne zgodovine je dal in daje vedno nove dokaze o objektivni resničnosti marksizma.

Marx in Engels sta učila, da je propad kapitalizma in zmaga socialistične revolucije nujen pojav na določeni razvojni stopnji buržoazne družbe. Zmaga Velike oktobrske socialistične revolucije praktično potrjuje, da je Marxov in Engelsov nauk pravilen, dokazuje, da marksizem pravilno odraža zgodovinsko resničnost in da kaže delovnim množicam pravo pot borbe za osvoboditev iz kapitalističnega zatiranja.

Lenin in Stalin sta utemeljila nauk o možnosti zgraditve socializma v eni deželi. Življenje, praksa delovnih množic ZSSR je potrdila pravilnost tega nauka.

Če določene trditve potrjuje praksa, tedaj to še ne pomeni, da jih nadaljnji razvoj ne bo preoblikoval, preciziral in konkretiziral. Lenin je poudarjal, da tudi kriteriju človeške prakse ne smemo pripisovati absolutnega pomena, tudi ta kriterij je relativen; »... ne smemo pozabljati, da kriterij prakse v bistvu nikoli ne more popolnoma potrditi ali zavreči kakršne koli

človeške predstave«. ¹ Tudi zgodovinska praksa človeštva se razvija in razširjenje področja naše praktične dejavnosti bo omogočilo, da bomo naše znanje o zakonih narave in človeške družbe čedalje bolj izpopolnjevali.

Vprašanja o kriteriju resnice ne smemo zamenjavati z vprašanjem, ali obstoji objektivna resnica. Vprašanje o kriteriju resnice je vprašanje o *preverjanju* pravilnosti našega znanja, vprašanje o objektivni resnici pa je vprašanje o *viru* našega znanja. Iz ugotovitve, da je praksa najboljši dokaz resničnosti teh ali onih trditev, še ne smemo napraviti zaključka, da so teoretične teze popolnoma nedokazane toliko časa, dokler se ne ostvari v praksi.

Že Marx je teoretično dokazal misel, da je zlom buržoaznega državnega stroja nujen v socialističnih revolucijah. Ta teza je bila pravilna tudi pred svojim praktičnim uresničenjem. Ko pa je to misel potrdila tudi Velika oktobrska socialistična revolucija, je bilo to najmočnejši dokaz za njeno pravilnost. »Teoretično smo vedeli, da proletariat ne more enostavno prevzeti starega državnega stroja in ga uporabljati zase. To našo teoretično tezo, ki jo je podal Marx, so popolnoma potrdila dejstva, ko smo se srečali s celim razdobjem sabotaže s strani uradnikov, nameščencev in dela vrhnje plasti proletariata, razdobjem vsestranske dezorganizacije državne oblasti.«²

Pri nacionalizaciji zemlje, ki jo je izvedla boljševiška partija po Oktobrski revoluciji, se je partija ravnala po teoriji zemljiške rente, zlasti po teoriji absolute rente, ki je utemeljena v Marxovih in Leninovih delih:

¹ V. I. Lenin, Dela, XIII. 2v., str. 116.

² J. V. Stalin, Dela, IV. zv., str. 384.

»... Praksa naše socialistične graditve v mestu in na vasi je sijajno potrdila teoretične teze teh del.«¹

Zmagoslavje marksizma-leninizma in nespodbiten dokaz njegone pravilnosti je praktično uresničenje idej Marxa-Engelsa-Lenina-Stalina v ZSSR, zmaga socializma o naši deželi.

Na XVIII. kongresu partije je tov. Stalin povzel rezultate naših pridobitev in je dejal, da je najvažnejša pridobitev v tem, da je delavski razred naše dežele, potem ko je uničil izkoriščanje človeka po človeku in utrdil socialistični sistem, dokazal vsemu svetu pravičnost svoje stvari.

7. Uporaba načel marksističnega filozofskega materializma o spoznatnosti sveta in njegovih zakonitosti pri zgodovini družbe, na področju praktične dejavnosti partije delavskega razreda

Razširjenje načel marksističnega filozofskega materializma o spoznatnosti sveta in njegovih zakonitosti na proučevanje družbenega življenja, na proučevanje družbene zgodovine, uporaba teh načel pri zgodovini družbe, pri praktični dejavnosti partije delavskega razreda je velikanskega pomena. »Če je svet spoznat in če je naše znanje o zakonih naravnega razvoja verodostojno znanje, ki ima pomen objektivne resnice, tedaj sledi iz tega, da sta družbeno življenje, razvoj družbe — tudi spoznatna, znanstveni podatki o zakonih družbenega razvoja pa so verodostojni podatki, ki imajo pomen objektivnih resnic.«²

Ljudje so se mnogo prej naučili spoznavati naravne zakone in jih izkoriščati za svoje življenje, kakor pa družbene zakone. Človeštvo

¹ J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, CZ 1948, str. 314.

² Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 113.

je doseglo že precejšnje uspehe v spoznavanju naravnih zakonov, preden je začelo obvladovati zakone družbenih odnosov. Za to je več vzrokov. Eden izmed vrokov je v tem, da so pojavi družbenega življenja mnogo bolj zapleteni kakor pa naravni pojavi, zato jih je teže proučevati in spoznavati.

Buržoazna filozofija izkorišča to okolnost in zanika možnost spoznavanja družbenih pojavov. Iz okrilja buržoaznega svetovnega nazora so se porajale različne teorije, ki pravijo, da je znanost o razvoju družbe sploh nemogoča. Nekateri buržoazni ideologi trdijo, da so družbeni pojavi zaradi silne zapletenosti nespoznatni.

Reakcionarni nemški zgodovinar Ranke n. pr. trdi, da je razvoj družbe skrivnostna, nespoznatna »stvar sama ma sebi«.

Drugi buržoazni sociologi zanikajo zakonitost družbenega življenja in prihajajo na ta način k istim zaključkom o nemožnosti spoznavanja človeške družbe. Novokantovci (Windelband, Rickert itd.) zanikajo objektivne zakonitosti v zgodovinskem razvoju in skušajo dokazati, da v družbenih vedah, kjer so neposredno prizadeti interesi posameznikov in družbenih skupin — ni mogoče objektivno in »nepriustransko« obravnavanje teh vprašanj. Izhodišče za ocenjevanje zgodovinskih pojavov je po njihovem mnenju kriterij vrednosti, ki ga določa zgodovinar sam, in sicer glede na svoje osebne simpatije, na simpatije soje družbene plasti, svojih političnih naziranj itd. S tem se izganja iz zgodovinopisja pojem objektivne resnice, pojem družbene zakonitosti in zgodovinopisje izgubi vsak znanstveni pomen.

Croce zanika zakonitost v zgodovini. V svoji knjigi »Politika in morala« piše: »Če pojmujejo zgodovino kot prepletanje sil, ki delujejo izven nas in po svojih lastnih zakonih, tedaj hkrati z njihovo strahotnostjo občutimo tudi svojo lastno

nemoč, ker nimamo sredstev, da bi te sile — v kolikor delujejo izven nas — premagali, jih vodili ali regulirali.«¹

Tretji sicer formalno ne zanikajo zgodovinske zakonitosti, vendar jo potvarjajo in oznanjajo fatalizem. Tipičen predstavnik take buržoazne sociologije je P. Stammler. Stammler taji aktivno ustvarjalno vlogo določene osebnosti, stranke, razreda v zgodovini in trdi, da je človek le slepa igračka v rokah neizprosni zakonov zgodovine, da je vmešavanje človeka v razvojni tok družbe brez sleherne koristi. Stammler pravi: »Če je znanstveno ugotovljeno, da mora določen dogodek nujno nastopiti v popolnoma določeni obliki, tedaj v tem primeru nima prav nobenega smisla, da bi želeli ali sodelovali pri tej določeni obliki tega znanega dogodka. Ni treba ustanoviti stranke, ki bi si postavila cilj, da bo ,zavestno sodelovala' pri nastopu točno ugotovljenega luninega mrka. Če zdravnik dobro ve, da bo bolnik nocoj umrl, tedaj je popolnoma nerazumljivo, čemu naj bi se tu vmešavali, če ta dogodek poznamo kot kazalno nujen.«² Fatalizem torej vodi do pasivnosti, nedelavnosti, samohotnosti in zanikanja revolucionarne borbe.

Nekateri buržoazni ideologi ne zanikajo družbene zakonitosti v preteklosti, vendar pa dvomijo v možnost nadaljnega napredka. Ti ljudje izjavljajo, da vprašanje o nadaljnjem napredku človeštva ni vprašanje znanosti, ampak verovanja. Angleški zgodovinar Gooch pravi na primer naslednje: »Napredek je dejstvo, dognano dejstvo človeške zgodovine, toda, mar bo trajal ta napredek večno? Ali ni morda samo nekaj

¹ *Benedetto Croce*, *Politics and Morals*, »Philosophical Library«, New York, 1945, str. 201.

² *P. Stammler*, *Gospodarstvo in pravo s stališča materialističnega pojmovanja zgodovine*, II. zv., Spb. 1907, str. 97.

slučajnega v neskončni zgodovini človeštva? Pojem napredka je akt verovanja, prav tako kakor pojem božje previdnosti ali posmrtnega življenja. Takih trditev ni mogoče niti dokazati niti pobiti.«¹

Z zanikanjem spoznatnosti pojavov družbenega življenja se skriva prizadevanje buržoazije, da bi ljudskim množicam zameglila spoznavanje družbenih pojavov, za tem se skriva strah pred prosvetljenjem delovnih množic, strah pred zgodovinskim napredkom. Ravno dandanes, ko je »kapitalizem postal ovira za nadaljnji napredek človeštva« in se nagiba v zaton, »v dobi, ko vsa pota vodijo h komunizmu«,² ravno dandanes buržoazna filozofska in sociološka misel čedalje bolj strupeno napada družbeno znanost in trdi, da so zakoni, ki vladajo v človeški družbi, neznani, da družbena dejavnost ne more biti predmet znanosti.

Marksizem-leninizem zavrača te izmišljotine buržoazne filozofije in uči, da postane »znanost o zgodovini družbe, ne glede na vso zapletenost v pojavih družbenega življenja, lahko prav tako točna znanost, kakor recimo biologija, sposobna, izkoristiti zakone družbenega razvoja za praktično, uporabo.«³ Taka precizna znanost je marksistična teorija, ki že sto let služi kot najboljše sredstvo za spoznavanje družbenih pojavov, omogoča orientacijo v najbolj zapletenih zgodovinskih dogodkih, odkriva razvojne zakone družbe in nam omogoča, da si jih podredimo. S pomočjo marksizma-leninizma je partija Lenina in Stalina odkrila poseben značaj ekonomskih zakonov v socialističnem proizvodnem načinu. Ker so ti zakoni znani, jih sovjetska

¹ *Gooch*, Some Conceptions of History, »Sociological Review«, July 1939, str. 247.

² *V. M. Molotov*, Trideseta obletnica Velike oktobrske socialistične revolucije, Gospolitizdat, 1947, str. 31.

³ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 113.

država zavestno izkorišča za razširjeno reprodukcijo, za dviganje materialne in kulturne ravni življenja delovnih množic in za pripravo pogojev postopnega prehoda v komunistično družbo.

Nespodbiten dokaz o možnosti spoznanja zakonov gospodarskega in političnega razvoja družbe je predvidevanje zgodovinskega razvoja, ki so ga prvi postavili na znanstveno podlago voditelji proletariata Marx in Engels, Lenin in Stalin. Teorija, ki so jo ustvarili, nam ne omogoča samo, da spoznamo sedanost, ampak da prodiramo tudi v bodočnost.¹

Ena izmed značilnosti partije Lenina in Stalina, kot partije novega tipa, je v tem, da se v svoji dejavnosti opira na poznavanje zakonov družbenega razvoja. Marksistično-leninistična teorija je služila in služi partiji kot zvezda vodnica, jo oborožuje s perspektivo razvoja, osvetljuje njene smotre in njeno praktično razvojno pot. V delih Lenina in Stalina, genialnih voditeljev boljše vizma, in v sklepih partije je podana znanstvena perspektiva razvoja in notranji smisel bližajočih se dogodkov. Zgodovina več desetletij je preverila in potrdila smelega napovedi boljševiške partije. Delovne množice ocenjujejo pravilnost prognoz partije Lenina in Stalina po doseženih uspehih. Od tod izvira avtoriteta, ki jo uživa boljševiška partija v naši deželi. »Nobena stranka ni imela in nima med ljudskimi množicami takega ugleda, kakršnega ima boljševiška partija.«²

Kako naj si razlagamo, da je partija Lenina in Stalina edina stranka na svetu, ki razpolaga z orožjem znanstvenega predvidevanja, ki ve, kam mora usmeriti svoje delo, in ki ga uspešno vodi

¹ Marks. fil. materializem - 22

² J. V. Stalin, O veliki Domovinski vojni Sovjetske zveze, CZ. 1947, str. 93.

naprej. To si lahko razložimo tako, da gradi komunistična partija svojo politiko na popolnoma znanstveni osnovi, na poznanju zakonov družbenega razvoja, zakonov politične borbe, zakonov graditve komunistične družbe, da se v svoji praktični dejavnosti ravna po najnaprednejši znanosti — marksistično-leninistični teoriji.

Zgodovina marksizma-leninizma, zgodovina boljševiske partije nam daje primere genialnega predvidevanja usode držav, razredov in strank. Tok zgodovinskega razvoja, ki sijajno potrjuje prognoze marksizma-leninizma, nam najbolj prepridljivo dokazuje moč in nepremagljivost marksizma-leninizma.

Naigenialnejša napoved v vsej godovini je napoved, ki so jo podali klasiki marksizma-leninizma o *zgodovinski usodi človeštva*. Marx in Engels sta videla daleč naprej preko mejâ svojega časa in odkrila svetovno-zgodovinsko vlogo delavskega razreda kot graditelja socialistične družbe. Marx je prodrl v bistvo kapitalističnih proizvodnih odnosov, odkril ekonomski zakon gibanja kapitalistične družbe in dokazal, da kapitalizem v svojem razvoju poraja svojega lastnega grobarja — proletariat. Marx je dokazal, kako delavski razred kot produkt razvoja velike kapitalistične industrije številčno narašča, odkril je nepomirljivost razrednih interesov proletariata in buržoazije, označil oblike razrednega boja, ki ga proletariat bojuje proti buržoaziji, in pokazal ter dokazal, kako ta boj nujno postaja politični boj, boj za osvojitvev politične oblasti. V končnem rezultatu prihaja Marx do zaključka o nujnosti socialistične revolucije in diktature proletariata, o nujnem propadu kapitalizma in zmagi socializma. Zmaga Oktobrske socialistične revolucije v Rusiji in zgraditev socializma v naši deželi sta pokazala veličastni pomen te velike Marxove napovedi.

Presenetljivo močne in precizne so napovedi Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina o zgodovinskem pomenu in zgodovinski usodi Rusije. Analiza procesov, ki so se razvijali v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja v Rusiji, je Marxu in Engelsu omogočila, da sta globoko doumela in napovedala bodoči družbeni razvoj Rusije. Engels je napovedal, da kmečka reforma ne le ne bo razvozlala socialnih nasprotij v Rusiji, ampak jih bo še bolj zaostrila. Marx in Engels sta pazljivo spremljala razvoj delavskega razreda v Rusiji, tiste družbene sile, ki je predstavljala najodločnejšega in najmočnejšega nasprotnika ruskega carizma. Ko je bila zatrta Pariška komuna in ko je bilo čedalje bolj verjetno, da bo v revolucionarnem gibanju Zapada nastopilo zatišje, sta Marx in Engels izrazila mnenje, da bo Rusija prva stopila na pot revolucije. »Revolucija bo sedaj izbruhnila na Vzhodu.«¹ je dejal Marx.

Genialne napovedi o usodi ruskega revolucionarnega gibanja je izrekel Lenin pred petdesetimi leti v svojem delu »Kdo so ,prijatelji ljudstva' in kako se borijo proti socialnim demokratom?«. Na podlagi analize posebnosti zgodovinskega razvoja Rusije in nujnosti buržoazne revolucije v naprednejših pogojih in z bolj razvitim proletariatom, kakor je bilo to na Zapadu — je Lenin silno daljnovidno opredelil zgodovinsko vlogo ruskega delavskega razreda in napovedal pot, po kateri se bo razvijalo revolucionarno gibanje v naši deželi. Ko bodo napredni predstavniki delavskega razreda sprejeli ideje znanstvenega socializma, je govoril Lenin, tedaj se bo ruski delavski razred dvignil na čelo vseh demokratičnih sil naše dežele, zrušil bo osovraženi absolutizem in

¹ K. Marx in Fr. Engels, Izbrana pisma, Gospolitzdat, 1947, str. 311.

krenil »po ravni poti odkrite politične borbe k zmagoviti komunistični revoluciji«. ¹

Zelo važno prognozo o usodi Rusije je podal tovariš Stalin na VI. kongresu partije leta 1917. Zavreči moramo zastarelo predstavo, je dejal tovariš Stalin, da nam samo Evropa lahko pokaže pot. »Ni izključena možnost, da bo ravno Rusija tista dežela, ki bo utrla pot k socializmu.« ² Tovariš Stalin je napravil svojo prognozo na podlagi zakona o neenakomernem gospodarskem in političnem razvoju kapitalističnih dežel v dobi imperializma, ki ga je odkril Lenin. Iz tega zakona je izvirala možnost, da se bo imperialistična veriga pretrgala v Rusiji kot najslabotnejšem členu te verige.

Zgodilo se je ravno tako, kakor je napovedal tovariš Stalin. Rusija je prva utrla pot k socializmu. Sovjetska zveza, dežela zmagovitega socializma, je postala vzor za delovne množice vseh dežel. ZSSR je postala branik vsega naprednega clovestva, vseh demokratičnih sil v boju za mir proti netilcem nove vojne.

Lenin in Stalin sta na podlagi analize dejavnosti strank menjševikov in eserjev napovedala, da se bosta te dve stranki nujno spremenili v kontrarevolucionarni stranki. Lenin in Stalin sta v teh prognozah izhajala iz določene zgodovinske zakonitosti. Vpliv neke stranke na ljudstvo je odvisen predvsem od življenjske sile njenih idej, od tega, kako zna organizirati uresničevanje teh idej, od njene predanosti ljudstvu. Stranke, katerih dejavnost je naperjena proti ljudstvu, nujno propadejo. Stranke, katerih ideje so bile v protislovju z zgodovinskim napredkom, so razpadle in izginile z zgodovinske arene. Lenin in Stalin sta genialno predvidela, da se bodo sovražniki

¹ V. I. Lenin, Dela, I. zv., str. 282, 4. izd.

² J. V. Stalin, Dela, III. zv., str. 186.

delavskega razreda — lakaji buržoazije, menjševiki in eserji — razkrinkali pred množicami in da bo delavsko gibanje pometlo z njimi; predvidela sta, da bodo življenjski interesi odvrnili delovne množice od menjševikov in eserjev, čim se bodo zavedle svojih življenjskih interesov, kajti menjševiki in eserji po svoji razredni naravi niso sposobni braniti realnih, življenjskih interesov ljudstva.

Znano je, da so se Leninove in Stalinove napovedi presenetljivo točno izpolnile. »Ni mogoče imeti za slučaj, da so postale vse maloburžoazne stranke, ki so se imenovalle zato, da bi slepile ljudstvo, ,revolucionarne' in ,socialistične' stranke — eseri, menjševiki, anarhisti, nacionalisti — kontrarevolucionarne stranke že pred Oktobrsko socialistično revolucijo, in da so se pozneje pretvorile v agente tujih buržoaznih špijonskih služb, v bando špijonov, saboterjev, diverzantov, morilcev in izdajalcev domovine.«¹

Marksistično-leninistična znanost nam omogoča, da odgrnemo zaveso bodočega razvoja tudi v oprasanju *odnosov med posameznimi državami*. Če hočemo predvideti tok dogodkov v mednarodnem življenju, moramo analizirati bistvo politike posameznih držav, grupacije razrednih sil, ekonomske in politične težnje vladajočih razredov, protislovja med razredi in državami. Politično stališče, nas uči Lenin, je prvi pogoj, »da se ne izgubimo v goščavi in labirintu diplomatskih zvijač«.² V mednarodnih dogodkih se lahko najdemo in pravilno orientiramo samo tako, da se jih lotimo na politično pravičen način. »Ljudje«, je pisal Lenin, »so vedno bili in vedno bodo naivne žrtve prevare in samoprevare v politiki, dokler se ne bodo

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 346.

² V. I. Lenin, Dela, XXIII. zv., str. 3.

naučili iskati za kakršnimi koli nraavnimi, religioznimi, političnimi, socialnimi frazami, izjavami, obljubami interese teh ali onih razredov.«¹

V delih tovariša Stalina najdemo sijajne primere marksistično-leninistične analize zunanje politike kapitalističnih držav. Na podlagi takšnih analiz daje tovariš Stalin odlične prognoze mednarodnih dogodkov.

V svojem poročilu na XVII. kongresu partije je tovariš Stalin karakteriziral svetovno gospodarsko krizo v letih 1929–1933 in je opozoril, da se je ta kriza razvila v pogojih splošne krize kapitalizma in da se je »kot posledica dolgotrajne ekonomske krize, kakor še nikdar doslej, zaostрил politični položaj v kapitalističnih deželah tako notraj teh dežel kakor tudi v njihovih medsebojnih odnosih«.² Tovariš Stalin je podal globoko analizo notranjih in zunanjih protislovij v kapitalističnih deželah in opozoril, da iščejo buržoazni politiki izhod iz te krize v novi vojni. »Stvar gre očitno novi vojni nasproti,« je dejal tovariš Stalin. Poznejši dogodki so popolnoma potrdili to napoved.

Fasistični napadalci so zanetili drugo svetovno vojno; v ta namen so skrpali vojaški blok in skušali preslepiti javno mnenje s krinko »pakta proti kominterni«. Z razširjanjem intervencije v Španiji so fašisti prepričevali javno mnenje, da se borijo proti »rdečim« in da nimajo nobenih drugih smotrov. »Toda«, je poudarjal tovariš Stalin, »to je bila groba in nespretna pretveza, preračunana na neumnost naivnežev. Dejansko so zadajali udarec Angliji in Franciji, zakaj skušali so Angliji in Franciji presekati morske poti k njuni

¹ V. I. Lenin, Izbrana dela, CZ 1949, I. zv., str. 62.

² J. V. Stalin, Vprasanja leninizma, CZ 1948, str. 475.

velikanski kolonialni posesti v Afriki in Aziji.«¹ Ravno tako, je opozarjal tovariš Stalin, je nasilna priključitev Avstrije k Nemčiji dokazovala prizadevanje fasistične Nemčije, da bi si pridobila gospodujoči položaj na kontinentu Zahodne Evrope. »To je bil udarec predvsem proti interesom Francije in Anglije.«²

Tovariš Stalin je v svojem poročilu na XVIII. kongresu partije marca 1939 znova razkrinkal imperialistične načrte fašističnih držav; razkril je tudi resnično bistvo politike »nevmešavanja«, ki sta jo vodili reakcionarni vladi Anglije in Francije, ter pokazal, da pomeni ta politika popuščanje agresiji in pripravljanje svetovne vojne. Tovariš Stalin je napovedal, da se bo politika spodbujanja in popuščanja fasističnim napadalcem naposled usmerila proti očetom takšne politike, proti Angliji, Franciji in ZDA. Poznejši razvoj dogodkov je popolnoma potrdil napoved tovariša Stalina.

Za razliko marksistično-leninskih prognoz, slonečih na znanosti, pa prognoze buržoaznih ideologov in politikov nimajo znanstvenega značaja. Ko Lenin primerja marksistične prognoze z buržoaznimi, pripominja naslednje: »Naši računi, vzeti v splošnem merilu, so bolj pravilni kakor pa njihovi.«³

Ideologi in politiki buržoazije niso sposobni, da bi predvidevali razvoj zgodovinskih dogodkov. Njihove prognoze ne slonijo na upoštevanju potreb zgodovinskega razvoja, na upoštevanju objektivnih zakonitosti družbenega razvoja, ampak na subjektivnih željah. Prognoze buržoaznih ideologov in politikov izhajajo iz mnenja, da določajo usodo družbenega življenja

¹ *J. V. Stalin*, Vprašanja leninizma, CZ 1948, str. 475.

² Prav tam.

³ *V. I. Lenin*, XXVII. zv., str. 122.

ideje, volja vladajočih izkoriščevalskih razredov. Toda svetovna zgodovina, je opozarjal Engels, gre po svoji poti. Zgodovinski razvoj ima svojo objektivno logiko. Tisti, ki te logike ne upošteva, nujno zabrede v zmoto in se ušteje.

Resnični, dejanski razvoj svetovne zgodovine, se v mnogočem loči od predstav, ki si jih ustvarijo o tem razvoju razni politiki, ki ne poznajo zakonov družbenega razvoja. Taki politiki marsikdaj naletijo na popolnoma drugačno situacijo, kakor so jo pričakovali, in njihove akcije ne prinašajo takih rezultatov, kakor so jih domnevali.

Buržoazija je sicer imela politike in diplomate, ki so včasih predvidevali nastop posameznih dogodkov mednarodnem življenju. Vendar so buržoazni politiki popolnoma brez moči, kadar gre za določanje splošnih perspektiv, za splošno smer zgodovinskega razvoja. Popolnoma razumljivo je, da delajo buržoazni politiki marsikdaj usodne napake v svojih prognozah ravno zato, ker ne poznajo smeri družbenega razvoja. Splošno je znano, da so ob zmagi Velike oktobrske socialistične revolucije vsi buržoazni politiki sveta enoglasno trobili, da boljšeвики ne bodo dolgo ostali na oblasti. Na podlagi teh svojih »prognoz« so tudi uravnavali svojo prakso na vojaškem in diplomatičnem področju. Toda v boju proti Sovjetski republiki so doživeli polom vsi vojaški in diplomatični ukrepi sovražnikov sovjetske države. Ušteli so se buržoazni vojaški strokovnjaki, politiki in diplomati, in sicer so se ušteli zaradi tega, ker niso bili sposobni, da bi razumeli smer zgodovinskega razvoja.

Zgodovina pozna precej primerov, da so bili dogodki v direktnem nasprotju s prognozami buržoaznih politikov, njihovimi težnjami in hotenji. Meseca maja 1923. leta je lord Curzon poslal sovjetski vladi svoj zloglasni ultimatum, ki naj bi razvnel intervencionistično taktiko.

Minilo pa ni niti eno leto in je padla Curzonova vlada, Anglija pa je bila prisiljena pravno priznati sovjetsko vlado. Leta 1927 je nastopil Austen Chamberlain kot organizator in pobudnik za prekinitev anglo-sovjetskih odnosov, ne da bi slutil, da bo angleška vlada dve leti kasneje prisiljena postaviti vprašanje o obnovitvi anglo-sovjetskih odnosov.

Münchenski sporazum iz leta 1938 in njegova predzgodovina nam nazorno kažeta, kako brez moči so buržoazni politiki glede predvidevanja daljnjih posledic svojih dejanj. Že na versajski mirovni konferenci leta 1919 tedanji zmagovalci niso obravnavali samo vprašanja, kakšne sankcije naj bi uporabili proti Nemčiji, marveč tudi vprašanje, kako bi izkoristili Nemčijo proti Sovjetski republiki. Ta »postavka« je določala politiko Velike Britanije, Francije in ZDA, hkrati pa je ustrezala tudi imperialističnim načrtom same Nemčije. Toda ta politika je imela za zapadne države v resnici usoden pomen. Privedla je do tega, da je bila ohranjena hrbtenica nemške armade in vojaško-industrijski potencial Nemčije je ostal pravzaprav nedotaknjen. S pomočjo Velike Britanije, ZDA in Francije se je nemški imperializem spet postavil na noge.

Logični razvoj povojne zunanjepolitične linije držav-zmagovalk je privedel do Locarna. V nasprotju z angleško, francosko in nemško propagando, ki je dokazovala, da Locarno utrjuje mir v Evropi, je dejal tovariš Stalin decembra 1925. leta na XIV. kongresu VKP (b) naslednje: »Locarno je pregrupacija sil za novo vojno, ne pa za mir.«¹ Pogodba v Locarnu, podpisana oktobra 1925. leta med Anglijo, Francijo, Nemčijo in nekaterimi drugimi državami, je bila — kakor je napovedal tovariš Stalin — nadaljevanje

¹ XIV kongres VKP(b), stenografski zapisnik, zv. 16, 1926.

versajske pogodbe, ki si je kot svojo osnovno nalogo zadala vključitev Nemčije v protisovjetski blok. Stresemann je pozneje v svojih spominih »Oporoka Gustava Stresemanna« priznal protisovjetsko usmerjenost pogodbe v Locarnu.

Seme, ki ga je obilno posejal Versailles v dobi Locarna, je rodilo bogate, vsem znane plodove v Münchenu. Čeprav je bila münchenska diplomacija Anglije in Francije usmerjena k osamitvi Sovjetske zveze, je v resnici pripeljala k osamitvi zapadnih držav. Tako so reakcionarni politiki zapadnoevropskih držav redili hitlerievsko zver, da bi jo v primernem trenutku naščuvali na Sovjetsko zvezo. V svoji razredni omejenosti, v svojem slepem sovraštvu do Sovjetske zveze, so z lastnimi rokami vzredili smrtnega sovražnika svojih narodov.

O usodnih posledicah, ki jih je imela politična dejavnost teh nesrečnih politikov, je dejal tovariš Stalin, je »treba pripomniti, da se velika in nevarna politična igra, ki so jo začeli pristaši politike nevmešavanja, utegne zanje slabo končati«. ¹ Tako se je tudi zgodilo.

Marksistično-leninistična teorija, ki sloni na poznavanju družbenih zakonitosti, torej predvideva razvoj, odkriva objektivne možnosti prej, preden se uresničijo, in oborožuje proletarijat s silo znanstvenega predvidevanja.

Marksistično-leninistična teorija ne kaže proletariatu samo njegovih smotrov, ampak tudi sredstva, da jih doseže. *Ni dovolj, da bodočnost predvidevamo, moramo si jo tudi izbojevati.* Predvidevanje moramo realizirati, uresničiti.

Najlepši program nam ne bo prinesel nobenih koristi, če ne bo to program akcije, prakse, borbe. Najboljše geslo lahko ostane prazna

¹ J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, CZ 1948, str. 627.

fraza, če se ljudje ne organizirajo, da bi ga uresničili. *Praktična dejavnost je torej odločilni pogoj za uresničenje teorije, njenih nalog in smotrov.* »To se pravi, da mora zveza med znanostjo in praktično dejavnostjo, zveza med teorijo in prakso, njuna enotnost, postati zvezda vodnica partije proletariata.«¹

Tovariš Stalin nas uči, da postane teorija brezpredmetna, če ni povezana z revolucionarno prakso; revolucionarna praksa pa postane slepa, če si ne osvetljuje poti z revolucionarno teorijo. Teorija postane velikanska sila, če je neločljivo povezana z revolucionarno prakso. »Znano je, da daje teorija, če je zares teorija, praktikom moč orientacije, jasnost perspektive, prepričanost v delu...«²

Dejavnost marksistično-leninistične partije je najvišji izraz enotnosti teorije in prakse. Dejavnost te partije, ki kombinira praktično borbo s priznavanjem velikanskega pomena znanosti, teorije, nima primere v zgodovini političnih strank. Moč boljševiske partije ni samo v tem, da zna opredeliti smotre gibanja in odkriti perspektive razvoja, ampak je tudi v tem, da kaže pot borbe, da zna organizirati množice v borbi za uresničenje teh smotrov.

Partija Lenina in Stalina ne predvideva samo bodočega razvoja družbe, ampak se tudi uspešno bori za vsestransko uresničenje svoje znanstvene prognoze. *Spoznavanje zakonov družbenega razvoja partija pogumno postavlja v službo revolucionarne akcije.*

Marksizmu ni ničesar bolj tujega, kakor trganje teorije od prakse, od perečih vprašanj vsakdanjega življenja. Lenin je bičal »ekonomiste«, menjševike in oportuniste II. internacionale zaradi trganja teorije od prakse,

¹ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, CZ 1946, str. 114.

² J. V. Stalin, Vprasanja leninizma, CZ 1948, str. 307.

zaradi nesoglasja med besedami in dejanji. Voditelji II. internacionale, ki so priznavali marksizem samo na jeziku, nikoli niso resno mislili, da bi zares uresničili revolucionarni nauk Marxa in Engelsa.

Ustvarjalnega marksizma si ni mogoče predstavljati brez: enotnosti teorije in prakse.

Enotnost revolucionarne teorije in revolucionarne prakse je vir največih uspehov boljševiske partije v boju za zgraditev socializma in vir razcveta znanosti v ZSSR.

Marksistično-leninistično načelo o vlogi prakse v razvoju teorije ima velik pomen za pravilno vodstvo množic. Upoštevanje izkušenj in prakse je podlaga dejavnosti partije, ki je vselej sovražila mrtve abstrakcije, goli shematizem, okorelost in zastoj v znanosti. Na prvem Vsezveznem posvetovanju stahanovcev je tovariš Stalin dejal: »Ali moremo dvomiti, da voditeljev, ki puščajo v nemar te izkušnje, ni mogoče šteti za prave voditelje? Voditelji partije in vlade moramo torej ne samo učiti delavce, ampak se tudi sami učiti od njih.«¹

Lenin in Stalin, voditelja boljševisma, sta bila vedno najtesneje povezana z zgodovinskimi izkušnjami množic, z njihovo življenjsko revolucionarno prakso. »J. V. Stalin zna kakor nihče drug posploševati revolucionarne, ustvarjalne izkušnje množic, poprijeti in razvijati njihovo iniciativo, učiti se pri množicah in učiti množice, voditi jih naprej k zmagi.«²

Taki so zaključki marksističnega filozofskega nauka o spoznatnosti sveta in njegovih zakonitosti, po katerih se ravna partija Lenina in Stalina v svoji praktični dejavnosti.

¹ *J. V. Stalin*, Vprašanja leninizma, CZ 1948, str. 558.

² *J. V. Stalin*, Kratka biografija, II. izd., str. 238.

Kazalo

Uvod

7

1. Osnovni pojmi o teoriji

8

2. Razredne in gnoseološke korenine materializma in idealizma

12

Prvo poglavje

19

OSNOVNE OBLIKE IDEALIZMA IN MATERIALIZMA

19

1. Razne oblike idealizma

19

2. Osnovne oblike materializma pred Marxom

52

3. Materializem v ruski klasični filozofiji XIX. stoletja

66

4. Marksistični materializem — najvišja oblika materializma

78

Drugo poglavje

96

MATERIALNOST SVETA IN ZAKONITOSTI NJEGOVEGA RAZVOJA

96

1. Enotnost sveta in njegova materialnost

96

2. Filozofski in naravoslovni pojem materije

104

3. Gibanje kot način obstoja materije

119

4. Čas in prostor kot objektivni obliki obstoja
materije
134

5. Zakonitost materialnega sveta
149

6. Uporaba načel marksističnega filozofskega
materializma o materialnosti sveta in zakonitosti
njegovega razvoja pri zgodovini družbe, na področju
praktične dejavnosti delavskega razreda
158

Tretje poglavje
169

PRVOTNOST MATERIJE IN DRUGOTNOST ZAVESTI
169

1. Kako marksistični filozofski materializem rešuje
osnovno vprašanje filozofije?
169

2. Prehod od anorganske materije k organski
174

3. Materija kot vir občutkov
192

4. Mišljenje — lastnost visoko organizirane
materije
204

5. Človeška zavest — produkt družbene zgodovine
217

6. Uporaba načel marksističnega filozofskega
materializma o prvotnosti materije in drugotnosti
zavesti na zgodovino družbe, na praktično dejavnost
partije delavskega razreda
231

Četrto poglavje
246

SPOZNATNOST SVETA IN NJEGOVIH ZAKONITOSTI
246

1. Druga stran osnovnega vprašanja filozofije
246

2. Spoznanje kot razvojni proces od pojava k bistvu
261

3. Čutno spoznanje
267

4. Logično spoznanje
280

5. Verodostojnost in resničnost zanstvenih dognanj
296

6. Pomen prakse v človeškem spoznanju
318

7. Uporaba načel marksističnega filozofskega
materializma o spoznatnosti sveta in njegovih
zakonitosti pri zgodovini družbe, na področju
praktične dejavnosti partije delavskega razreda
334